

Makai János

**Fejezetek Vlagyimir-Szuzdal
12–13. századi történetéből**

EGER, 2015

Makai János

Fejezetek Vlagyimir-Szuzdal 12–13. századi történetéből

Makai János

Fejezetek Vlagyimir-Szuzdal 12–13. századi történetéből

Líceum Kiadó
Eger, 2015

Lektorálták:

Dr. Font Márta

egyetemi tanár

Dr. Szvák Gyula

egyetemi tanár

A tanulmánykötet a Lyceum Pro Scientiis Alapítvány és a Társadalmi Megújulás Operatív Program Kutatás, Innováció, Együttműködések – Társadalmi innováció és kutatási hálózatok együttműködésének erősítése az Eszterházy Károly Főiskola, a Bay Zoltán Alkalmazott Kutatási Nonprofit Kft. és az Agria TISZK Közhasznú Nonprofit Kft. együttműködésével címet viselő, TÁMOP-4.2.1.D-15/1/KONV-2015-0013 azonosító számú projekt támogatásával készült.

A projekt az Európai Unió támogatásával
és az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósult meg.

A mellékletek technikai kivitelezése:

Ballabás Dániel

ISBN 978-615-5509-35-3

A kiadásért felelős
az Eszterházy Károly Főiskola rektora
Megjelent az EKF Líceum Kiadó gondozásában
Kiadóvezető: Grebely Gergely
Felelős szerkesztő: Zimányi Árpád
Nyomdai előkészítés: M + H 2002 Bt.
Borítóterv: Kormos Ágnes

Megjelent: 2015-ben
Készítette: az Eszterházy Károly Főiskola nyomdája
Felelős vezető: Kérészy László

TARTALOM

I. Bevezetés	9
Tudományos előzmények.....	9
Vizsgálati módszerek.....	12
Célkitűzések	13
Tudományos eredmények.....	15
 II. Tanulmányok	
 Zűrzavar Vlagyimir-Szuzdalban (1174–1177)	23
A főszereplők életútja a trónharcok előtt	23
A Rosztjiszlavicsok a vlagyimir-szuzdali föld élén.....	28
Mihalko fellépése és fejedelemsége (1175–1176)	32
A Rosztjiszlavicsok újabb kísérlete.....	34
A belháború utolsó felvonása	36
A főszereplők további sorsa	39
 Zűrzavar után stabilitás	45
Halálesetek és temetkezési helyek	46
Új püspökök	47
Építési munkálatok.....	50
Természeti jelenségek, emberi tragédiák.....	54
Társadalmi és politikai problémák	57
 Újabb zűrzavar Vlagyimir-Szuzdalban (1211–1216)	63
Nézeteltérés az öröklés miatt.....	63
A történetírás az 1211. évi eseményekről	67
Felosztás és újabb feszültségek.....	75
Az okok és a következmények.....	83

Vszevolod fejedelem „nagy fészke”87

Vszevolod fiai.....	88
A fejedelem lányai és felesége.....	95
Az oldalági rokonok.....	98
Nézeteltérés a trónutódlás kérdésében.....	101

Vlagyimir-Szuzdal és Kijev kapcsolatai a 12–13. század fordulóján ...105

A kutatás nehézségei.....	105
Előzmények.....	106
Szvjatoszlav és Rurik duumvirátusának időszaka.....	109
Vlagyimir-Szuzdal és Kijev viszonya 1194–1205 között.....	113
Vlagyimir-Szuzdal és Kijev kapcsolatai 1205–1212 között.....	121
Vszevolod Jurjevics politikai szerepe a 12–13. század fordulóján ...	129

Vlagyimir-Szuzdal és Novgorod kapcsolatai a 12. században és a 13. század elején..... 135

Szuzdal és Novgorod viszonya Jurij fejedelemsége idején.....	136
Andrej fejedelemsége: sikerek és kudarcok.....	141
Feszültségek a Rosztyiszlavicsok miatt.....	145
Vszevolod sógora Novgorod élén.....	147
Vszevolod fiai Novgorod élén.....	152

A vlagyimir-szuzdali és a rjazanyi fejedelmek kapcsolatai a 12. században és a 13. század elején 163

Murom és Rjazany.....	163
Szuzdal és Rjazany kapcsolatai 1174 előtt.....	168
A rjazanyiak részvétele a vlagyimir-szuzdali belviszályban (1174–1177).....	170
Vlagyimir-Szuzdal és Rjazany kapcsolatai 1180 és 1196 között.....	174
Vlagyimir-Szuzdal és Rjazany kapcsolatai a 13. század elején.....	178

A vlagyimir-szuzdali fejedelmek és a volgai bolgárok viszonya a 12. században és a 13. század elején.....	189
Előzmények	189
Támadások Jurij és Andrej fejedelemsége idején.....	190
Nagyfészkkű Vszevolod fejedelem kísérletei.....	195
A Volgai Bulgária széles körű gazdasági kapcsolatai	198
A Volgai Bulgária városai	201
 Vszevolod fejedelem a történetírásban.....	207
Vszevolod értékelése az orosz történetírásban	207
Vszevolod a szovjet korszak kutatóinak publikációiban	211
Vszevolod értékelése a 20. század végi–21. század eleji orosz történetírásban	222
Vszevolod alakja a nyugati történeti irodalomban	226
 A vlagyimir-szuzdali államiség a 12. század második felében és a 13. század elején.....	237
A terület kiterjedése	237
A vecse működése	241
A fejedelem és a druzsina kapcsolata	248
 III. Mellékletek.....	255
IV. Резюме.....	261
V. A szerzőnek a témában megjelent tanulmányai.....	265
VI. Forráskiadványok.....	267
VII. Felhasznált irodalom és segédletek	269

I. BEVEZETÉS

Tudományos előzmények

Az általam kutatott téma a középkori egyetemes történelem, ill. a történeti ruszisztika részét képezi. Mivel az előbbihez speciális felkészültségre van szükség, eredményeit pedig a tudomány berkein kívül ritkán lehet hasznosítani, viszonylag csekély létszámú hazai kutatógárdával rendelkezik. A magyarországi történeti ruszisztika ugyan az elmúlt évtizedekben számottevő sikereket könyvelhetett el, és jelentős aktivitást tanúsított, de a medievisztika ezen belül sem tartozik a kurrens területek közé. Különösen nem a Kijevi Rusz felbomlásának, más terminológiával a régiók kialakulásának, ill. létezésének a mongol hódításig (1237–1241) tartó időszaka.

A fenti periódusról egy 19. századi orosz történész elrettentő képet festett: „A részfejedelmi időszakot általában és teljes joggal a legnehezebben érthetőnek és magyarázhatónak tartják. A történelmi lét különálló központjainak nagy száma, a rengeteg, számunkra – távoli utódok számára – nem teljesen érthető okból egymással harcoló személy, a városi lakosság részvétele ezekben a viszályokban arra kényszerít bennünket, hogy a Jaroszlavtól [a Bölcs Jaroszlav halálától, azaz 1054-től – M. J.] a tatárok betöréséig tartó időszakra úgy tekintsünk, mint az események alapján a legkomorabb és a kutatás szempontjából a legsötétebb periódusra” (K. Besztuzsev-Rjumin: Russzkaja isztorija. Tom I. Szankt-Petyerburg, 1872. 152.).

Jómagam mégis ennek a bonyolult korszaknak a tanulmányozására vállalkoztam. Főiskolai szakdolgozatomban még elsősorban a téma iránti érdeklődésem tükröződött. A tudományos kutatáshoz szükséges ismereteket az Eötvös Loránd Tudományegyetemen szereztem meg. Egyetemi diplomamunkámban Andrej Bogoljubszkij vlagyimir-szuzdali fejedelem (1157–1174) tevékenységét mutattam be, majd további kutatásokat folytattam. Bölcsészdoktori disszertációm 1992-ben szintén az ELTE-n védtem meg. 1996-ban ugyanott PhD fokozatot szereztem. A dolgozatom címe (A Kijevi Rusz felbomlása és a Vlagyimir-szuzdali Fejedelemség felemelkedése) jól mutatja egy alapvető követelmény érvényesülését:

Vlagyimir-Szuzdal históriájának tanulmányozásához ismerni kell az egész Kijevi Rusz történetét. Az 1990-es években és az új évezred első évtizedében jórészt a disszertációban szereplő kérdések mélyebb elemzésével, ill. a Kijevi Rusz történetének más vonatkozásaival foglalkoztam.

Kutatásaim kezdeti időszakában nagyon nehéz helyzetben voltam. Magyar nyelvű szakirodalom alig állt rendelkezésemre. Azok a kötetek és tanulmányok, amelyeket olvasni lehetett, sok esetben használhatatlanok voltak. Ezért kénytelen voltam az orosz nyelvű (nemesi, polgári és marxista) történetírók, történészek munkáit tanulmányozni. Ehhez azonban szükség volt a szerzők általános szemléletének, esetleges motivációjának, tudományban elfoglalt helyének, irányzatokhoz való tartozásának ismeretére is. Egyáltalán nem véletlen tehát, hogy publikációs tevékenységemben a historiográfiai vonatkozások a mai napig is erőteljesen érzékelhetők.

Éveket vett igénybe a kiemelkedő orosz és más nemzetiségű történetírók (pl. V. Ny. Tatyiscsev, Ny. M. Karamzin, M. P. Pogogyin, K. D. Kavelin, Sz. M. Szolovjov, Ny. I. Kosztomarov, V. O. Kljucsevszkij, Sz. F. Platonov, A. Je. Presznyakov, M. Ny. Pokrovszkij) orosz nyelvű munkáinak tanulmányozása. Ők jórészt 1917 előtt alkottak, s nemegyszer többkötetes összefoglaló munkákban ismertették, elemezték Oroszország történetét. Közülük Szergej Szolovjov és Vaszilij Kljucsevszkij gyakorolt rám különösen nagy hatást. Szolovjov íásaiban a precizitást, a szorgalmat és a higgadtságot értékeltem, Kljucsevszkij pedig egyéni szempontjaival és esetenként kifejezetten szellemes értékeléseivel hívta fel magára a figyelmet.

Hosszú időt vett igénybe a szovjet korszak történészei (pl. B. D. Grekov, M. D. Priszjolkov, V. T. Pasuto, Ny. Ny. Voronyin, A. Ny. Naszonov, B. A. Ribakov, V. L. Janyin, V. A. Kucskin, O. M. Rapov, L. V. Cserepnjin, Ju. A. Limonov, I. Ja. Frojanov, P. P. Tolocsko) műveinek megismerése is. Ezeknek a kutatóknak a tevékenysége az 1917 előtti historiográfia képviselőihez hasonlóan részben átnyúlt a következő periódusba, vagyis a szovjet–orosz rendszerváltás időszakába. Az utóbbiban, valamint az ezredfordulót követően Oroszországban továbbra is eltérő szemléletű és váltakozó színvonalú munkák születtek.

A Kijevi Rusz története szempontjából a magyar nyelvű szakirodalomban az áttörés az 1990-es években következett be. Kronológiai szempontból előbb az Oroszország története című kötet Font Márta által írt fejezeteit kell említeni (Font Márta – Krausz Tamás –Niederhauser Emil

– Szvák Gyula: Oroszország története. Szerk.: Szvák Gyula. Maecenas, Bp., 1997). Szűkebben értelmezett szakmai szempontok alapján még fontosabbnak tekinthető Font Márta másik munkája: Oroszország, Ukrajna, Rusz. Balassi, Bp. – University Press, Pécs, 1998. (Ennek a kötetnek én voltam az egyik lektora.) A fenti művek kiadásától kezdve korszerű és szakszerű alapvetés áll a hazai kutatók rendelkezésére.

A ruszisztika nemzetközi nyelve az orosz mellett jelentős mértékben az angol és a német. Ez szükségessé tette az angol nyelvű szakirodalom tanulmányozását. Nemcsak a „klasszikusok” (pl. George Vernadsky, Michael Florisky), hanem a 20. század későbbi évtizedeiben, ill. a 21. század elején alkotó, tehát kortárs szerzők (pl. John Fennell, Janet Martin, Simon Frankin, Jonathan Shepard, Martin Dimnik) legfontosabb megállapításainak ismerete is elengedhetetlen. A német szakemberek (pl. Günther Stökl, Hartmut Rüss, Carsten Goehrke, Uwe Halbach, Klaus Heller) szintén figyelemre méltó eredményeket értek el a keleti szlávok középkori történetének kutatásában.

A Kijevi Rusz történetjének tanulmányozásához tehát elegendő mennyiségű, bár jórészt idegen nyelvű szakirodalom áll rendelkezésre. Északkelet-Russzal, vagyis Vlagyimir-Szuzdallal kapcsolatban a helyzet már nem ennyire egyértelmű. Számos kötetben és tanulmányban találhatók adatok, értékelések a területtel kapcsolatban, de a speciálisan vele foglalkozó munkák száma csekély. Ezek közé tartozik Nyikolaj Voronyin munkája, melynek két kötete az északkeleti építészetet tárgyalja (*Зодчесztvo Szevero-Vosztocsnoj Ruszi XII–XV vekov. Tom I–II.* Moszkva, 1961–1962), Vlagyimir Kucskin területi változásokat bemutató könyve (*Formirovanyije goszudarsztvennoj tyerritorii Szevero-Vosztocsnoj Ruszi v X–XIV vv.* Moszkva, 1984) vagy Jurij Krivosejev Északkelet-Rusz 12–14. századi helyzetével foglalkozó munkája (*Rusz i mongoli. Izd-vo Sz.-Petyerburgszkovo Unyiverszityeta*, 2003). A kronológiai határ azonban az egyik esetben sem a 13. század első fele, hanem későbbi időszak. Említésre érdemes, hogy Jurij Limonov megírta a vlagyimir-szuzdali évkönyvírás történetét (*Letopiszanyije Vlagyimiro-Szuzdalszkoj Ruszi.* Leningrád, 1967).

Minden igényt kielégítő összefoglaló munka azonban egyelőre nem áll a kutatók rendelkezésére. V. A. Galkin alacsony szakmai színvonalat képviselő könyve még az 1930-as évek végén jelent meg (*Szuzdalszkaja Rusz.*

Ivanovo, 1939). Csaknem fél évszázad múltán adták ki Limonov következő kötetét (Vlagyimiro-Szuzdalszkaja Rusz. Ocserki szocialno-polityiceszkoi isztorii. Leningrád, 1987). Ennek egyrészt elavult a szemlélete, másrészt sajátos a szerkezete. Az első része viszonylag részletesen tárgyalja Vlagyimir-Szuzdal történetét 1174-ig, Andrej Bogoljubszkij fejedelem meggyilkolásáig, majd elnagyoltan ismerteti az 1174 és 1238, a mongol támadás éve közé eső időszak eseményeit. Ezt az aránytalanságot az sem ellensúlyozza, hogy a kötet második részében három tematikus írás található.

Vizsgálati módszerek

A Kijevi Rusz, s ezen belül Vlagyimir-Szuzdal történetének forrásai döntő módon az évkönyvek, melyek az Orosz Évkönyvek Teljes Gyűjteménye (Полное собрание русских летописей) című sorozatban jelentek meg. Kiadásuk a 19. század első felében kezdődött, és több szakaszban folytatódott. A legújabb sorozat köteteit Moszkvában az 1990-es években kezdték megjelentetni, de ugyanebben az évtizedben Rjazanyban is megindult a forráskiadás, tehát jelenleg az újabb példányokból általában kétféle is rendelkezésre áll, miközben a régebbiek még szintén elérhetők. Mivel az eredeti szövegeket adják ki, a korábbi forráskötetek használata sem jelent problémát.

A mongol hódítás előtti Vlagyimir-Szuzdal történetének kutatása szempontjából az Orosz Évkönyvek Teljes Gyűjteményének 43 kötete nem képvisel azonos értéket. Különleges jelentőséggel bír a helyi forrás, a Lavrentyij-évkönyv (Лаврентьевская летопись). Szövegéhez helyi eredetű kiegészítő információkat tartalmaz a Radziwill-évkönyv (Радзивилловская летопись), Perejaszlavl Szuzdalszkij Évkönyve (Летописец Переяславля Суздальского) és a XV. század végi Moszkvai Évkönyvi Szvod (Московский летописный свод конца XV века). A legfontosabb források közé tartozik továbbá a Kijevi Rusz más területein keletkezett Ipatyij-évköny (Ипатьевская летопись) és az Első Novgorodi Évkönyv régebbi és újabb szövegváltozata (Новгородская первая летопись старшего и младшего изводов). Egy-egy részletkérdésben nyújt segítséget a Voszkreszenszkij-, a Nyikon-, a Tveri-, a Lvov- és a Tipográfiai Évkönyv (Воскресенская, Никоновская, Тверская, Львовская, Типографская летописи).

Az évkönyveket jórészt óorosz nyelven, a különböző kéziratokban található eltérések feltüntetésével, de fordítás nélkül adták ki. Ritka esetben a jelenleg használt orosz nyelvre fordított szöveg is rendelkezésre áll. Ez vonatkozik például az Elmúlt idők elbeszélésének (Повесть временных лет) a Lavrentyij-évkönyvben fennmaradt változatára, melyhez 1950-es és 1996-os megjelentetése alkalmával is mellékeltek mai orosz nyelvű szöveget. Hasonló a helyzet a Kijevi Rusz irodalmának egyes emlékeit bemutató kötetekkel (Памятники литературы Древней Руси. XI—начало XII века. XII век. XIII век. Moszkva, 1978, 1980, 1981). Nem bővelkedünk magyar nyelvű fordításokban sem. Hodinka Antal már 1916-ban adott ki fordítást (Az orosz évkönyvek magyar vonatkozásai. Bp., 1916), jóval később Font Márta folytatta ezt a munkát (Magyarok a Kijevi Évkönyvben. Szeged, 1996). A fenti kötetek azonban a magyar–óorosz kapcsolatokra koncentrálnak. Iglói Endre és Misley Pál válogatása (Régi orosz széppróza. Bp., 1979) és a Szili Sándor által szerkesztett szöveggyűjtemények (A középkori orosz történelem forrásai. Bp., 2005, A normannkérdés az orosz történelemben I. Források. Bp., 2009) is csak a források egyes részeit fedik le.

Ilyen körülmények között számomra csak egyetlen út maradt: óorosz nyelven olvasni az évkönyvek szövegét. A feldolgozás során igyekeztem az analízisre és a komparativitásra helyezni a hangsúlyt. A kutatás folyamata szerteágazó volt. Meg kellett ismerkedni a források keletkezésének és fennmaradásának történetével, lehetőség szerint meg kellett világítani az egymásnak ellentmondó információk hátterét, kitekintést kellett tenni a Vlagyimir-Szuzdali övező területek helyzetére, igénybe kellett venni más tudományterületek segítségét stb.

Célkitűzések

Mivel a Vlagyimir-szuzdali Fejedelemség történetének korszerű összefoglalása 1238-ig sem orosz, sem pedig más nyelven nem készült el, indokoltnak tűnik az ezzel kapcsolatos kutatómunka. Az Andrej Bogoljubszkij halálával záruló időszakkal a disszertáción kívül már számos írásban foglalkoztam. Következő célom az 1174-től 1216-ig tartó periódus tanulmányozása volt, s az eredményeket ebben a kötetben gyűjtöttem össze. Az írások az utóbbi évek termékei, közülük néhány most jelenik meg először

nyomtatásban. Mivel nem egyszerre készültek, össze kellett fésülni őket. A szakirodalom bővülése, újabb források kutatásba való bevonása és az időrendi korlátok betartása esetenként szükségessé tette a korábbi publikációk kisebb mértékű módosítását. A tanulmányok annak ellenére egységes rendszert alkotnak, hogy egyes kérdések tárgyalásakor nem tekinthettem el az előzmények bemutatásától, s ezért a kronológiai határok némiképpen módosultak.

1174-et nemcsak azért választottam kezdő dátumként, mert korábbi kutatásaimban eddig jutottam el, hanem azért is, mert a nagyhatalmú és öntörvényű Andrej fejedelem erőszakos halála új fejezetet nyitott Vlagyimir-Szuzdal történetében. Először csaknem hároméves belviszály következett, majd több mint három évtizedes nyugalom, amelyet ismét zűrzavar követett. Az utóbbi végére az 1216. évi lipicai (lipici) ütközet tett pontot, mivel lehetővé tette a szeniorátus érvényesülését. Az első három tanulmány tehát a belső helyzetet elemzi. A célom az volt, hogy ismertessem és értékeljem az események főszereplőjének, Vszevolod fejedelemnek a szerepét. Őt a történetírás a nagyfészkű, mai szóhasználattal a nagycsaládos ragadványnévvel ruházta fel. A következő írásban arra törekedtem, hogy bemutassam Vszevolod családját. Ez távolról sem tekinthető részletkérdésnek, mivel a középkori és kora újkori keleti szláv történelem kiemelkedő alakjai, pl. Alekszandr Nyevszkij, Iván Kalita, Dmitrij Donszkoj, III. Iván, IV. Iván egyaránt a fejedelem nagy fészkéből származtak.

A következő blokk négy tanulmányának célja Vlagyimir-Szuzdal „külső kapcsolatainak” elemzése. A kifejezés idézőjeles szerepeltetését az indokolja, hogy három terület (a kijevi, novgorodi és rjazanyi) ugyanúgy a tágabb értelemben vett Kijevi Ruszhoz tartozott, mint a vlagyimir-szuzdali. Azonban az északkeleti fejedelemséget mindegyikhez más típusú viszony fűzte. A szó szoros értelmében csak a távoli Volgai Bulgáriával való kapcsolatrendszer sorolható a külpolitika tárgykörébe. Az utóbbi Kelet-Európa egyik leggazdagabb területe volt, s a mongol invázióig Vlagyimir-Szuzdal méltó vetélytársának bizonyult, miközben a kereskedelmi forgalom érdek-közösséget teremtett a két fél között.

A kötet utolsó előtti írásának célja az volt, hogy bemutassa, milyen értékelések születtek Vszevolodról a történetírásban. Mivel a szerzők koncepciói a belső helyzetre és a „külső kapcsolatokra” egyaránt utalnak, ezt a tanulmányt a két blokk után helyeztem el. Máskülönben egyik-másik

vélemény nem is lett volna érthető. A sort az államiségről szóló tanulmány zárja. Ez a fejedelemség központjairól és határaitól, valamint az északkeleti vecse (gyűlés) működéséről és a druzsina (kíséret) szerepéről fennmaradt adatok segítségével igyekszik bizonyítani, hogy a 12. században és a 13. század elején létezett egy kezdetleges vlagyimir-szuzdali államiség.

A kutatás természetesen sem Vszevolod fejedelem halálával (1212), sem az utolsó zűrzavar megszűnésével (1216) nem zárható le. A záró kronológiai határ mindenképpen 1238, a mongol hódítás éve, mivel ez az eseménysorozat hozott gyökeres változást Vlagyimir-Szuzdal történetében. A végső cél egy monográfia készítése, amely a kezdetektől egészen a fenti tragédiáig tárgyalja Északkelet-Rusz sorsát. Ehhez azonban nemcsak az utolsó két évtizedről szóló évkönyvi információk alapos elemzésére van szükség, hanem az egész korszak vonatkozásában a művészeti kérdések további tanulmányozására és a régészet eredményeinek fokozottabb bevonására is.

Tudományos eredmények

Az első tanulmányban a források alapján arra a következtetésre jutottam, hogy az 1174–1177. évi belviszály idején olyan probléma vetődött fel, amely egyáltalán nem volt ismeretlen a Rurik-dinasztia tagjai között: a fiatalabb nagybácsi és az idősebb unokaöcs/unokaöcsök elsőségének kérdése. (Vszevolod ugyanis mindkét vetélytársától, a két Rosztjiszlavicsztól fiatalabb volt.) Azt is megállapítottam, hogy az utóbbiak és fő északkeleti támogatóik, a bojárok az összecsapásokban kudarcot kudarca halmoztak. Ilyen körülmények között törvényszerű volt a fiatal Vszevolod fejedelem sikere, aki a végső győzelmet arra is felhasználta, hogy oldalági rokonait kiszorítsa a hatalomból. Rámutattam, hogy az 1174–1177. évi eseménysorozat több volt vlagyimir-szuzdali belviszálynál, a Kijevi Rusz több régióját is érintette, sőt abba a rijazani fejedelem még a kunokat is bevonta.

A szakirodalomban gyakorta hivatkoznak olyan eseményekre, amelyek Nagyfészkü Vszevolod fejedelemsége alatt (1176–1212) északkeleten történtek, de tudomásom szerint még egyetlen tanulmányt sem szenteltek kizárólag az itteni belső viszonyok tanulmányozásának. Ez indokolja a következő tanulmány elkészítését, amelyből kiderül, hogy a tárgyalt időszakban a terület belső helyzetét összességében stabilitás jellemezte.

Mindössze két külső támadás kelthetett félelmet, de mindkettőt sikerült visszaverni. Terméketlen évekről és pusztító árvizekről nem maradtak ránk feljegyzések, járványról is mindössze egy. A rendkívüli égi jelenségek ugyan riadalmat okoztak a lakosság körében, társadalmi feszültségekhez azonban nem vezettek. A tűzvészek viszont nemcsak félelemmel töltötték el az embereket, hanem anyagi javaikat is veszélyeztették, sőt sok esetben meg is semmisítették azokat. Az 1184. és 1192. évi tüzesetekhez fűzött évkönyvi kiegészítések azonban túlságosan homályosak és elvontak ahhoz, hogy – Nyikolaj Voronyin és Borisz Ribakov értékelésével szemben – általános társadalmi elégedetlenségre vagy zavargások kitörésére következtethessünk.

1211-ben váratlanul feszültség keletkezett Vlagyimir-Szuzdalban: Vszevolod fejedelem legidősebb fia, Konsztantyin nem fogadta el a várható örökség apja által javasolt felosztását. Vszevolod ekkor egy gyűlést hívott össze, s a szokásjog megsértésével a szeniori pozíciót a másodszülött Jurijnak adta. A hagyaték felosztásának, ill. a gyűlés jellegének kérdése már a 18. század óta foglalkoztatja a keleti szláv és a nyugati szakembereket. A történészek ugyanazon források alapján, más-más nézőpontból kiindulva az események sokféle értékelését adták. A harmadik tanulmányban ezzel kapcsolatban összefoglaltam a legfontosabb megállapításokat, különös tekintettel A. Ny. Naszonov, Sz. M. Szolovjov és Ju. V. Krivosejev véleményére. A források adatainak ismeretében arra a következtetésre jutottam, hogy a bonyolult helyzetnek nem volt jó megoldási lehetősége. 1211-ben még csak a regnáló fejedelem és az első számú örökös konfliktusa volt megfigyelhető, az 1212–1216 között zajló belső küzdelmekben viszont már Vszevolod mindegyik fia részt vett. Ezt a belviszályt négy forrás által biztosított információk összevetésével mutattam be, miközben igyekeztem rávilágítani arra, miért van eltérés a kútfők adatai között. 1216-tól a mongol hódításig ismét érvényesült a szeniorátus rendje, de ettől fontosabbnak tartottam két megállapítást: egyrészt az 1212–1216 között vívott harcok anyagiakban és emberéletben jelentős kárt okoztak a lakosságnak, másrészt a Vlagyimir-szuzdali Fejedelemséget presztízvesztés érte.

A szakirodalomban sok variáció található Nagyfészkü Vszevolod közvetlen leszármazottainak létszámát illetően. A források tanulmányozása után arra a következtetésre jutottam, hogy összesen négy lánya és nyolc fia volt. Az eredményt egy genealógiai táblázatban is rögzítettem. Ez mellék-

letben szerepel, és azokat az unokákat is feltünteti, akik 1212-ig, tehát a nagyapa haláláig megszülettek. A nagy fészekkel foglalkozó írás azonban más szempontból is fontos. Bemutatja, hogyan használta fel Vszevolod a fiait politikai céljainak megvalósítása érdekében. E tekintetben négy lánya közül kettő is kapott szerepet. A fejedelem távolabbi rokonairól is gondoskodott, ha nem érezte veszélyesnek jelenlétüket. Érthető, hogy az 1174–1177. évi belháborúban legyőzött két vetélytársán kívül egyedül az elődjétől, Andrej Bogoljubszkijtől származó unokaöccse számára nem maradt hely a vlagyimir-szuzdali földön.

A következő tanulmány Vlagyimir-Szuzdal és Kijev kapcsolataira koncentrál. Vszevolod uralma idején elsősorban az 1194 és 1212 közötti események érdemelnek figyelmet, bár – mivel ezek egy folyamat részét képezik – az előzmények ismertetésére is szükség van. Vlagyimir-Szuzdal és Kijev századfordulós viszonyát az évkönyvek a fejedelmek szemszögéből világítják meg. A hatalmi képlet másik két eleme a druzsina és a vecse volt. Arról, hogy Vszevolod druzsinája milyen szerepet játszott a fenti kérdésben, mindössze néhány elszórt információ maradt fenn, a vecse álláspontjáról pedig még annyi sem. Ilyen körülmények között csak a vlagyimir-szuzdali fejedelem lépéseinek értékelésére van lehetőség. Ehhez két táblázatot is készítettem. Az egyik a kijevi trón sorsának alakulását mutatja a tárgyalt időszakban, és igyekszik rendet tenni a szakirodalomban uralkodó kronológiai zűrzavarban. A másik azokat a kijevi fejedelmeket tünteti fel, akik Vlagyimir urának hozzájárulásával kerültek hatalomra. A történészek több alkalommal Vszevolod mérsékelt érdeklődéséről írnak a déli ügyekkel kapcsolatban. A második táblázat cáfolja ezeket a véleményeket. Megállapítható, hogy 1194–1212 között a 11 kijevi trónváltásból összesen 5, tehát csaknem a fele köthető valamilyen formában Vszevolod tevékenységéhez. Mindez azt jelenti, hogy a vlagyimiri fejedelem figyelemmel kísérte Rusz déli részének eseményeit, sőt több esetben is hatást gyakorolt azokra. Tény, hogy közvetlenül egyetlen alkalommal sem avatkozott be. Még akkor sem, amikor jelentős presztízsvesztés érte. Ez pedig fordulatot jelentett bátyja, Andrej Bogoljubszkij kijevi politikájához képest, aki kétszer is koalíciós hadat indított Kijev ellen.

A Vlagyimir-Szuzdal és a szomszédos Novgorod kapcsolatait elemző írás két vonatkozásban is hasonlít az előző tanulmányra: egyrészt kénytelen bemutatni a Vszevolod fejedelemségét megelőző eseményeket, más-

részt az értékelés megkönnyítése érdekében ez is tartalmaz táblázatot. Arra a következtetésre jutottam, hogy a fejedelem 1200 és 1208 között ugyan ellenőrzése alatt tartotta Novgorodot, de a fenti időszak kivételt jelentett, s nem lehet alapul venni az egész periódus megítéléséhez. Azért sem lehet ezt megtenni, mert 1208–1209 telén Vlagyimir-Szuzdal dominanciája olyan hirtelen szűnt meg, hogy az még a korszak kutatóját is meglepi. Az egész 12. században és a 13. század elején a két szomszédos politikai képződmény között összességében erőegyensúly állt fenn.

A szakirodalomban általános az a vélekedés, miszerint a muromi és rjazanyi fejedelmek függtek a vlagyimir-szuzdaliaktól. A muromi-szuzdali viszony valóban ilyen volt, a rjazanyi és az északkeleti fejedelmek kapcsolatrendszere azonban bonyolultabb volt, különösen Vszevolod uralma idején. A rjazanyiak közül Gleb vlagyimiri fogságban halt meg, mivel Vszevolod vetélytársait támogatta. Utódai sokat marakodtak, s közülük néhányan Vlagyimir urát tekintették döntőbírónak. 1207-ben Vszevolod a rjazanyi fejedelmek jó részét elfogatta, a központ élére pedig helytartót állított. 1208-ban mindezt Rjazany felgyújtása és lakosságának Vlagyimir-Szuzdalba telepítése követte. Véleményem szerint a kutatók értékeléseit az 1207–1208. évi események a kelleténél nagyobb mértékben befolyásolták. A Kijevi Rusz történetének forrásai hemzsegnek a Rurik-dinasztia tagjainak egymás elleni torzsalkodásáról szóló híradásoktól. Az egyik fejedelem letaszította a trónról, majd elűzte a másikat. A fejedelmek erőszakos halála sem volt példa nélküli esemény. A támadó fél gyakorta vett blokád alá, rabolt ki vagy éppen gyújtott fel egy-egy települést. Vszevolod egyáltalán nem tartozott a békétlen fejedelmek közé. Hosszú ideig a függésben lévő rjazanyi fejedelmek civakodását is türelemmel viselte, tapintatosan kezelte. Nem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy a legdurvább lépést, a központ felgyújtását és kiürítését maguk a rjazanyiak provokálták ki. A települést pedig nem a vlagyimiriak pusztították el véglegesen 1208-ban, hanem a mongol hódítók 1237-ben. A fejedelmek bebörtönzését és Rjazany felgyújtását azért sem érdemes túlértékelni, Vszevolodnak pedig a korban szokatlanul nagy hatalmat tulajdonítani, mert a rjazanyi ellenállás folytatódott. A Rjazannyal kapcsolatos kutatásaim fontos eredménye a kötetben szereplő genealógiai táblázat is. Kronológiai szempontból ugyan hiányos, de sokkal jobban tükrözi a források adatait, mint a rjazanyi és muromi fejedelmek jelenleg rendelkezésre álló listái.

A legnehezebb feladatot az Északkelet-Rusz és a Volgai Bulgária viszonyáról szóló tanulmány megírása jelentette. A források ez esetben viszonylag kevés használható információval szolgálnak. Homályos adataikat nemegyszer még a szakirodalom segítségével sem lehetett kibogozni. Ugyanakkor szükségesnek éreztem a muzulmán vallású bolgárok országának bemutatását is. Ez a vártnál nehezebb vállalkozásnak bizonyult. Mivel Vszevolod fejedelemségének időszakát a fenti kérdés kapcsán nem érdemes külön értékelni, ezt szélesebb periódust átfogva tettem meg. A szuzdaliak 1120 és 1205 között támadták a bolgár területeket. Eget rengető sikereket egyetlen alkalommal sem értek el. Általában kisebb településeket foglaltak el, és foglyokat ejtettek. Többször is előfordult, hogy kénytelenek voltak visszavonulni az ellentámadást indító bolgárok elől. Még az Andrej Bogoljubszkij által személyesen vezetett 1164. évi és a Vszevolod fejedelem közvetlen irányítása alatt 1183-ban lebonyolított hadjárat alatt sem sikerült a két legfontosabb bolgár várost (Bulgart és Bilert) bevenni, a bolgárok pedig 1212 után is képesek voltak arra, hogy egy kisebb óorosz települést elfoglaljanak. Megállapítható, hogy a Vlagyimir-szuzdali Fejedelemség és a Volgai Bulgária között a 12. században és a 13. század általam vizsgált éveiben erőegyensúly állt fenn.

Vszevolod vlagyimir-szuzdali fejedelem (1176–1212) tevékenysége már több évszázada megragadta a történészek figyelmét. Egyebek mellett összefoglaló munkák, szűkebb tematikát tárgyaló kötetek, szakcikkék és ismeretterjesztő munkák foglalkoztak vele. A következő tanulmányban 36 szerző nézeteit gyűjtöttem össze. Az általuk alkotott véleményeket nemcsak ismertettem, hanem lehetőség szerint azokat összehasonlítottam, és felhívtam a figyelmet az egyéni szempontokra. Saját megállapításaim közül egyrészt azt emelem ki, hogy Vszevolod halálának évét Északkelet-Rusz további sorsára nézve többen kronológiai határként értelmezték, de az ilyen nézetekkel óvatosan kell bánni. Másrészt Vszevolod tevékenysége csak apja, különösen pedig bátyja lépéseivel összevetve ítéltető meg korrekt módon, s ezt az összehasonlítást a szerzők jó része elvégezte. A róla szóló értékelések tanulmányozásából az derült ki, hogy Vszevolod nemcsak kevésbé vitatott történelmi személyiségnek tűnik, mint bátyja, Andrej Bogoljubszkij, hanem az is.

A kötetet záró tanulmány azt igyekszik bizonyítani, hogy a 12. század második felében és a 13. század elején Vlagyimir-Szuzdalban már létezett

egyfajta államiság. A fejedelemség területe a fenti időszakban folyamatosan változott, s a változás elsősorban növekedést jelentett. Meg tudjuk nevezni a régi és újabb központokat, s ezekhez viszonyítva hozzávetőlegesen ki tudjuk jelölni a határokat. Ha az az egyik kritérium, hogy a terület körülhatárolható legyen, a vlagyimir-szuzdali földet a 12. század második felében és a 13. század elején már bizonyos szintű államiság jellemezte. A fejedelemség nagyobb központjai (Rosztov, Szuzdal, Vlagyimir, Perejaszlavl Zalesszkij) vecsével rendelkeztek. A vecse két fajtáját különböztethetjük meg: az egyik az egész területtel kapcsolatban hozott döntéseket, míg a másik csak egy központ és körzetének ügyeiben volt illetékes. A fejedelem csak a vecse beleegyezésével szerezhette meg a trónt, a hatalom gyakorlása során pedig tekintettel kellett lennie a vele kötött szerződésre. Ez az intézmény ellentmondhatott a fejedelemnek, megvonhatta tőle a támogatást, vagy el is űzhette őt. A vecse egyrészt a fejedelmi hatalom ellensúlyát képezte, másrészt annak támaszául is szolgált, és a formálódó államiság nélkülözhetetlen elemét jelentette. Vlagyimir-Szuzdalban a fejedelem irányította a külkapcsolatokat, az adószedést, a bíraskodást és az építkezéseket; ő vezette a hadjáratokat, és intézte az egyház egyes ügyeit. Ezeknek a feladatoknak jó részét csak a druzsina segítségével tudta ellátni. A fejedelem igénybe vette a druzsina tanácsait, katonai erejét, adminisztratív és egyéb szolgálatait. A kisebb-nagyobb konfliktusok ellenére a fejedelemnek szüksége volt a druzsinára, a druzsinának a fejedelemre, a kezdetleges északkeleti államiságnak pedig mindkettőre.

Ez a kiadvány alapvetően megegyezik 2014-es habilitációs tanulmánykötetem anyagával. Azonban olyan módosításokat is tartalmaz, amelyeket opponensiem javaslatai alapján hajtottam végre. Font Mártának és Szvák Gyulának nemcsak a korrekt és szakszerű bírálatért, hanem azért a sok segítségért is szeretnék köszönetet mondani, amelyet kutatói és oktatói életpályámon tőlük kaptam.

Eger, 2015. január

Makai János

II. TANULMÁNYOK

ZŰRZAVAR VLAGYIMIR-SZUZDALBAN (1174–1177)

1174 júniusában Andrej Bogoljubszkij vlagyimiri fejedelem összeesküvés áldozata lett: saját rezidenciáján bojárok gyilkolták meg. A sikeres merényletet fosztogatás és az ún. fiatalabb druzsina elleni durva fellépés követte.¹ A fejedelemsgyilkosság utáni zavaros időszak bemutatását egyrészt az indokolja, hogy a tatár hódításig ilyen intenzitású hatalmi harcra az északkeleti területeken már nem került sor, bár a 13. század első felében szintén felütötte a fejét a belviszály. Másrészt az események áttekintése lehetővé teszi a szeniorátus érvényesülésének és a különböző hatalmi tényezők erejének vizsgálatát is.

A főszereplők életútja a trónharcok előtt

A Kijevi Rusz északkeleti részének alaposabb megszervezése Jurij fejedelem nevéhez fűződik. A Dolgorukijnak (Hosszúkezűnek) elnevezett Jurij azonban déli ambícióit sem adta fel, és 1155-ben megszerezte a kijevi trónt is.² 1157. évi halála után északkeleten legidősebb fiát, Andrejt választották a terület irányítójává.³ Az új fejedelem Szuzdal helyett Vlagyimir városát tette székhelyévé, és megsértette a hatalom gyakorlásának korabeli normáit. Úgy tűnik, ez döntő szerepet játszott erőszakos halálában is.⁴

Andrej Bogoljubszkij meggyilkolása után heves küzdelem zajlott a hagyatékaért. A főszerepet öccsei (Mihalko és Vszevolod) és unokaöccsei (a Rosztjiszlavicsok: Msztyiszlav és Jaropolk) játszották. Andrej apja, Jurij

¹ Andrej Bogoljubszkij meggyilkolása és az azt követő események: Polnoje szobranijje russzkih letopiszej. Tom I. (PSZRL. T. I.) Moszkva (M.), 1962. 367–371. (oszlop). PSZRL. T. II. M., 1962. 580–595. (oszlop). Novgorodszkaja pervaja letopisz sztarsevo i mladsevo izvodov (NPL). M. – Leningrád (L.), 1950. 34, 223.

² PSZRL. T. I. 345. T. II. 478.

³ Uo. T. I. 348. T. II. 490.

⁴ Andrej Bogoljubszkij tragikus halálához: *Makai János*: Egy 12. századi fejedelemsgyilkosság anatómiája. Világtörténet, 1992/1–2. 44–54. (A fejedelem ragadványneve rezidenciájának helyére, a Vlagyimir melletti Bogoljubovra vezethető vissza. A Bogoljubov név Isten által szeretett helyet jelent.)

kétszer nőült. Először Ajepa kun kán lányát vette el,⁵ s idősebb gyermekei ebből a házasságból születtek. Arról közvetett információval rendelkezünk, hogy második felesége egy bizánci hercegnő volt.⁶ Nehéz pontosan megállapítani, hogy a trónharcok egyik főszereplője, Mihalko kun vagy bizánci anyától született.⁷ Viszont születési éve (1054)⁸ és gyermekként a szomszédos birodalomba való menekülése⁹ alapján Vszevolod bizánci származása egyértelmű. A zavaros időszak további főszereplőjének Jurij Dolgorukij két unokája bizonyult. Ők Jurij legidősebb fiának, Rosztjiszlavnak az utódai voltak. Rosztjiszlav azonban még 1151-ben meghalt,¹⁰ s így nem maradt lehetősége sem a déli, sem az északi örökség megszerzésére. Fiai, Msztjiszlav és Jaropolk, Andrej meggyilkolása után volosztjot¹¹ szerettek volna szerezni a vlagyimir-szuздali földön.

Az 1174–1177-es időszak főszereplőinek neve már a korábbi évek eseményeinek ismertetésekor felbukkan a forrásokban. 1160-ban a novgorodiak elűzték fejedelmüket, de ez náluk korántsem számított ritka esetnek. A megüresedett tisztség betöltéséről Andrej Bogoljubszkijjal tárgyaltak, s végül Msztjiszlav Rosztjiszlavics személyében egyeztek meg.¹² Msztjiszlav novgorodi szerepvállalása még egy évig sem tartott,¹³ s távozásának hátterében Andrej és az akkori kijevi fejedelem megegyezése állt.

1161 körül Bogoljubszkij radikális lépésre szánta el magát: Leon püspököt, két öccsét, két unokaöccsét (a Rosztjiszlavicsokat) és apja előkelő embereit elűzte Suzdalból. Ez az információ az Ipatyij-évkönyv részét képező Kijevi Évkönyvben, vagyis déli forrásban maradt fenn. A kró-

⁵ Povesztyi vremennih let. Szankt-Petyerburg (SzPb.), 1996. 120.

⁶ PSZRL. T. II. 521.

⁷ M. V. Scsepkina véleménye szerint Mihalko és Vszevolod valószínűleg féltestvérek voltak: *M. V. Scsepkina: O proiszhozsgenyii Uszpenszkovo szbornyika*. In: *Drevnyerusszkoje iszkussztvo. Rukopisznaja knyiga*. Redkollegija: V. Ny. Lazarev, O. I. Podobedova, Sz. O. Smidt. M., 1972. 78–79. Mivel Vszevolod bizánci származását Scsepkina nem kérdőjelezi meg, Mihalko első házasságából való származását valószínűsíti.

⁸ PSZRL. T. XV. M., 2000. 221. (oszlop). T. XXIV. M., 2000. 77.

⁹ Uo. T. II. 521.

¹⁰ Uo. T. I. 330. T. II. 418.

¹¹ A volosztj területi egység elnevezése a Kijevi Rusz fennállásának időszakában. Helytartó által irányított területet, részfejedelemséget, sőt időnként fejedelemséget is jelent. Ez esetben részfejedelemségként értelmezhető.

¹² PSZRL. T. I. 351.

¹³ NPL. 30–31, 218.

nikás, mivel nyilvánvalóan nem Andrej ellenőrzése alatt dolgozott, még az okot is megadta: Bogoljubszkij az egész szuzdali föld egyeduralkodója akart lenni.¹⁴ Úgy tűnik, a fejedelem népes rokonsága (a bojárok egy részével együtt) veszélyt jelentett a terv megvalósítására. Nem tudni, a két Rosztyiszlavics hová menekült. A következő néhány év eseményeit rögzítő feljegyzésekben nincs nyomuk. Azt viszont tudjuk, hogy a témánk szempontjából irreleváns két fivér anyjukkal együtt Bizáncba ment, s Vszevolodot is magával vitte.¹⁵ Andrej legfiatalabb féltestvére ekkor 7 éves lehetett. Bogoljubszkij őt a szó szoros értelmében valószínűleg nem üldözte el, hiszen még nem jelentett vetélytársat a számára. Azonban bizánci anyja és testvérei nélkül a kis Vszevolod nyilván nem maradhatott északkeleten.

A negyedik főszereplő, Mihalko Jurjevics 1161 körül valószínűleg nem tartózkodott a Vlagyimir-szuzdali Fejedelemségben. Feltehetőleg délen élt, s valamelyik rokonát szolgálta. 1168-ban részt vett Msztyiszlav Izjaszlavics kijevi fejedelem kunok ellen indított hadjáratában.¹⁶ 1169-ben Mihalko azt a megbízást kapta a kijevi fejedelemtől, hogy kíséren el egy segédcsapatot Novgorodba, de ez a vállalkozás nem bizonyult sikeresnek.¹⁷

1169-ben Andrej Bogoljubszkij koalíciót szervezett Msztyiszlav Izjaszlavics ellen. A vlagyimiri fejedelem fia által vezetett csapatok beveték és kirabolták Kijevet, s így Bogoljubszkij megszerezte a szeniori pozíciót (a rangidősséget) a Rurik-dinasztia tagjai között. Az Ipatyij-évkönyv szerint a hadjáratban 11 fejedelem vett részt, s köztük volt Vszevolod

¹⁴ Az elűzés és az ok megjelölése: PSZRL. T. II. 520. Az elűzés időpontját nem lehet pontosan megadni. Az Ipatyij-évkönyv a 6670-es évnél közli. Ny. G. Berezskov, az orosz évkönyvek szakértője szerint a feljegyzés a 6670-es ultramárciusi évhez tartozik. Ez a 6669-es márciusi esztendőnek, vagyis 1161/62-nek felel meg: Ny. G. Berezskov: Hronologija russzkovo letopiszanyija. M., 1963. 175. Andrej Bogoljubszkij radikális lépésére tehát az 1161 márciusától 1162 februárjáig terjedő 12 hónap alatt került sor.

¹⁵ PSZRL. T. II. 521. Az Ipatyij-évkönyvnek a fivérek Bizáncba való meneküléséről szóló fenti információját alátámasztja Ióánnész Kinnamosz bizánci történetíró adata, mely szerint 1165 körül egy orosz fejedelemnek olyan Duna menti területet adományoztak, amelyeket korábban Vaszilko (Vszevolod egyik elűzött bátyja) birtokolt: M. V. Bibikov: Byzantinorussica. Szvod vizantijszkikh szvigyetyelsztv o Ruszi I. M., 2004. 211.

¹⁶ Uo. 538–40.

¹⁷ Uo. 544.

Jurjevics és Msztyiszlav Rosztyiszlavics is.¹⁸ Csekély jelentőségüket mutatja, hogy a krónikás a 10–11. helyen említi őket. Nem tudni, hogy Vszevolod mikor tért vissza Bizáncból, de ekkor talán még a 15. életévét sem töltötte be. Mihalko Jurjevics, amint láttuk, a Novgorodba küldött erősítéssel volt elfoglalva, de aligha vett volna részt a támadásban, mivel Msztyiszlav Izjaszlavicsot szolgálta. Msztyiszlav Rosztyiszlavics már a második alkalommal szerepel valamely forrásban, öccse, Jaropolk neve azonban nem merül fel az 1169. évi események ismertetésekor.

Andrej Bogoljubszkij megelégedett a szeniori státusszal. Nem tette át székhelyét Vagyimirből Kijevbe, ehelyett testvérét, Glebet ültette a kijevi trónra. Gleb addig a jelentős déli központ, Perejaszlavl fejedelme volt.¹⁹ A déli településeket kun támadások fenyegették. A kunok Gleb kijevi fejedelemségének első évében, 1169-ben nagy létszámban jelentek meg a Kijevi Rusz területén. Egy részük Perejaszlavl, míg a másik Kijev felé vonult. Arra hivatkoztak, hogy szerződést szeretnének kötni. Gleb először a Perejaszlavl alatt táborozókkal akart találkozni. Amikor ezt a többi kun megtudta, Kijev felé tört. A város környékén foglyul ejtett embereket és a zsákmányolt állatokat a portyázók a sztyeppére hajtották. Gleb fejedelem az öccsét küldte a támadók ellen. Mihalko a perejaszlavlakkal és a berendejekkel (óorosz szolgálatban álló nomádokkal) vonult a támadók ellen. Két kisebb kun csapat szétverése után az óoroszok egy nagyobbbal találták szembe magukat. A krónikás szerint a kunok 900 kopjával rendelkeztek, míg Mihalko katonái csak ennek a tizedével. A kegyetlen ütközet a kunok menekülésével végződött. Közülük másfél ezren fogságba estek.²⁰ 1170–1171 telén a kunok ismét Kijev környékét pusztították. Gleb kijevi fejedelem ekkor már beteg volt, ezért Mihalkót küldte ellenük. A támadást ezúttal is sikerült visszaverni.²¹

¹⁸ Uo. 543–544.

¹⁹ Uo. 545.

²⁰ Uo. T. I. 357–361. T. II. 555–559.

²¹ Uo. T. I. 362–363. T. II. 562–563. (A szakirodalomban van olyan nézet, mely szerint a Lavrentyij-évkönyvben az 1169-es és 1171-es évek alatt ugyanazon események szerepelnek, csak az egyik híradásban Perejaszlavl Russzkij – a déli Perejaszlavl – püspöki, míg a másikban az előbbi központ fejedelmi évkönyvírása tükröződik: *V. K. Ziborov: Russzkoje letopiszanyije XI–XVIII vekov. SzPb., 2002. 99–100.* Ehhez annyit feltétlenül érdemes hozzátenni, hogy nemcsak a Lavrentyij-, hanem az Ipatyij-évkönyvben is két hadjárat szerepel: ld. 20–21. sz. hivatkozás.)

1171 januárjában meghalt Gleb Jurjevics,²² Andrej megbízható déli képviselője. Kijevben ezután Bogoljubszkij akarata csak annyiban érvényesülhetett, amennyiben az a Rosztyszlavicsok érdekeit is szolgálta. Az utóbbiak Andrej unokatestvérének, a szmolenszki Rosztyszlavnak a fiai voltak. (Nem keverendők össze az északkeleti Rosztyszlavicsokkal, akik 1174 előtt csak mellékszereplők voltak az óorosz történelem meglehetősen mozgalmas színpadán.) A kijevi trónt néhány hónapos átmenet után Roman Rosztyszlavics foglalhatta el. Bogoljubszkij azért adta Kijevet Románnak, mert a Rosztyszlavicsok elismerték őt „atyjuknak”,²³ azaz elfogadták a nemzetségi rangsorrendben megszerzett első helyét.

Andrej és a szmolenszki Rosztyszlavicsok szövetsége 1173-ban felbomlott, mivel Bogoljubszkij arról értesült, hogy Gleb nem természetes halállal halt meg, déli rokonsága azonban nem volt hajlandó a feltételezett gyilkosokat kiadni. Újabb üzenetével a vlagyimiri fejedelem leváltotta Románt, fivéreit pedig Kijev környéki volosztjaik elhagyására utasította. Csak Roman engedelmeskedett, a kijevi trónt pedig Mihalko kapta meg. Ő ekkor a jelentős központnak nem nevezhető Torcseszk²⁴ élén állt, de az adott helyzetben valószínűleg nem találta vonzónak Kijevet, mivel öccsét, Vszevolodot és unokaöccsét, Jaropolk Rosztyszlavicsot küldte oda maga helyett. Nem tudni, Jaropolk hol élt az 1160-as évek eleje, a vlagyimir-szuzdali földről történt elűzése óta. Mindenesetre a forrásban Vszevolod, vagyis későbbi ellenfele oldalán bukkan fel. A délen maradt szmolenszki Rosztyszlavicsok azonban egy éjjel bevonultak Kijevbe, s véget vetettek Vszevolod és Jaropolk uralmának, amely mindössze 5 hétig tartott.²⁵

Miközben Vszevolod és Jaropolk sorsa rosszra fordult Kijevben, Mihalko az események középpontjába került. 1173-ban ideiglenesen hozzá menekült Halicsból Vlagyimir Jaroszlavics és anyja, Olga. Olga Mihalko testvére, Vlagyimir pedig az unokaöccse volt. Ugyanebben az évben a szmolenszki Rosztyszlavicsok Torcseszk ellen vonultak, de ez a konfliktus megegyezéssel zárult: Mihalko Torcseszk mellé Perejaszlavlot, az egyik legjelentősebb déli települést is megkapta. Mihalko számára fontos volt

²² PSZRL. T. II. 563.

²³ Uo. 567.

²⁴ А топки kifejezés valószínűleg az úzokat jelöli. Korábban egy részük engedélyt kapott arra, hogy a Kijevi Rusz déli határvidékén, a Rosz folyónál telepedjen le. Torcseszk volt a „városuk”: *Vlagyimir Petrubin: Drevnyaja Rusz, IX v.–1263 g. M., 2005. 118.*

²⁵ A kijevi trón sorsa 1171–1173 között: PSZRL. T. II. 567–571.

Vszevolod és Jaropolk sorsa is. Az Ipatyij-évkönyv alapján úgy tűnik, megpróbálta elérni szabadon bocsátásukat. Végül csak Vszevolodot engedték el Kijevből, Jaropolkot nem. Ráadásul a szmolenszki Rosztjiszlavicsok Jaropolk testvérét, Msztjiszlavot elűzték Trepolból, Mihalko pedig nem fogadta be őt.²⁶

A Bogoljubszkij és a szmolenszki Rosztjiszlavicsok közti nézeteltérések végül újabb hadjáratba torkolltak. 1173-ban több mint 20 fejedelem vonult Kijev ellen, a korabeli viszonyokhoz képest nagy létszámú hadsereggel. A támadók között ott volt Mihalko és Vszevolod Jurjevics, valamint Msztjiszlav és Jaropolk Rosztjiszlavics is. (Az utóbbi ekkorra visszanyerte szabadságát.) A szmolenszki Rosztjiszlavicsok a Kijev környéki Belgorodba és Visgorodba vonultak vissza. A koalíciós erők átkeltek a Dnyeperen, és eljutottak Kijevig. Mivel Andrej személyesen nem jelent meg, a támadók soraiban a csernyigovi Szvjatoszlav volt a rangidős. Szvjatoszlav néhány fejedelmet Visgorodhoz küldött. Köztük volt Vszevolod is. Később a többi fejedelem és druzsina is követte őket, de az ostromlók súlyos vereséget szenvedtek.²⁷

A szmolenszki Rosztjiszlavicsok az 1173. évi hadjárat után sem tudták ellenőrzésük alatt tartani az egykori fővárost és környékét, ezért felveték a kapcsolatot Bogoljubszkijjal. Azt akarták elérni, hogy az utóbbi segítse Romant Kijev elfoglalásában. Tudták, hogy a vlagyimiri fejedelem őt nem tekinti ellenségének. Andrej ugyan nem utasította el az ajánlatot, de a válaszáds előtt a fivéreivel – nyilván Mihalkóval és Vszevoloddal, esetleg unokaöccseivel is – akart tanácskozni. Erre azonban az 1174-es bogoljubovi merénylet miatt már nem kerülhetett sor.²⁸

A Rosztjiszlavicsok a vlagyimir-szuzdali föld élén

1174 nyarán, Bogoljubszkij halála után északkeleten ismét fejedelmet kellett választani, de egyetlen potenciális utód sem tartózkodott Vlagyimir-Szuzdalban. Andrej egyetlen életben lévő fia Novgorod élén állt, öccsei és unokaöccsei pedig délen voltak. A választást azért sem lehetett halogatni,

²⁶ A Mihalkóval kapcsolatos események: PSZRL. T. II. 571–572.

²⁷ Uo. 572–578.

²⁸ Uo. 578–580.

mert a terület lakosai tartottak a szomszédos muromi és rjazanyi fejedelmektől.²⁹

A Lavrentyij-évkönyvben az áll, hogy miután Andrej halálhírét megtudták, „a rosztoviak és a szuzdaliak és a perejaszlavliak és az egész druzsina a kicsitől a nagyig” Vlagyimirba ment,³⁰ s ott Msztjiszlav és Jaropolk Rosztjiszlavicsot választották meg fejedelemnek.³¹ Ez a rövid forrásrészlet sok információval szolgál. Egyrészt az egész vlagyimir-szuzdali földet képviselő vecsére (gyűlésre) utal. Másrészt rámutat, hogy már nemcsak a rosztoviak és a szuzdaliak, hanem a perejaszlavliak is beleszóltak a döntésbe. Harmadrészt egyértelművé teszi, hogy 1174-re megnőtt Vlagyimir városának jelentősége. Nyilván a vlagyimiriak is részt vettek a döntéshozatalban, bár erről nincs konkrét adatunk. Problémát jelent viszont a «вся дружина от мала до велика» („az egész druzsina a kicsitől a nagyig”) kifejezés értelmezése. Elképzelhető, hogy a fiatalabb és az idősebb fejedelmi kíséretet jelöli, bár azokat más jelzővel illették. A szövegkörnyezet lehetővé tesz egy másik variációt is: I. Ja. Frojanov arra az álláspontra helyezkedett, hogy a kifejezést a Vlagyimirban egyesült nép egyes társadalmi összetételének bizonyítékeként kell értelmezni. Közöttük voltak egyszerű és előkelő „férfiak”. A druzsina minden valószínűség szerint a rosztoviak, szuzdaliak és perejaszlavliak összefoglaló elnevezése.³²

Az északkeleti vecse Gleb rjazanyi fejedelmet, a Rosztjiszlavicsok sógorát értesítette a döntésről, majd a követek Csernyigovban közölték Msztjiszlavval és Jaropolkkal a megválasztásukról szóló hírt. A bonyodalmak már ekkor elkezdődtek, mivel Mihalko és Vszevolod is ott tartózkodott. Úgy döntöttek, hogy a két Jurjevics és a két Rosztjiszlavics együtt utazik Vlagyimir-Szuzdalba, s a rangidősséget Mihalko kapta. A megegyezést a csernyigovi püspök jelenlétében a feszületre tett esküvel, azaz annak megcsókolásával erősítették meg.³³

Elsőként Mihalko és Jaropolk érkezett meg a vlagyimir-szuzdali földre.

²⁹ Uo. T. I. 371–372.

³⁰ Uo. 371. (A Vlagyimir-szuzdali Fejedelemség területén is van egy Perejaszlavl, amelyet időnként Zalessz- kijként is emlegetnek. A Perejaszlavl Zalesszkij elnevezést Erdőntúli Perejaszlavl-nak fordíthatjuk.)

³¹ Uo. 372.

³² I. Ja. Frojanov: Kijevszkaja Rusz. Ocserki szocialno-polityicseszkaj isztorii. L., 1980. 179.

³³ PSZRL. T. I. 372–373. T. II. 595–596.

A rosztoviaknak azonban nem tetszett, hogy az előbbi is megjelent. Amikor Jaropolk titokban Perejaszlavlba ment, Mihalko Vlagyimir városába indult. Az északkeleti haderő felesküdt Jaropolkra, majd Mihalko ellen vonult. Mihalko helyzetét rontotta, hogy korábban a rosztoviak parancsára másfél ezer vlagyimiri is a fejedelmek fogadására indult.³⁴ Ők így a Rosztjiszlavicsok híveit erősítették, saját városukkal szemben. Mihalko ellenfelei „a rosztovi föld egész erejével” érkeztek meg Vlagyimirhoz.³⁵ A támadáshoz muromiak és rjazanyiak is csatlakoztak, akik gyűjtogattak a város körül. Vlagyimir blokádja 7 hétig tartott, s az éhező lakosság végül megvonta a támogatást Mihalkótól. Bogoljubszkij öccse, miután elhagyta a települést, délre utazott. A Rosztjiszlavicsok azonban nem kapták meg feltétel nélkül a Vlagyimir feletti ellenőrzést. Megállapodást kellett kötniük arról, hogy nem okoznak kárt a városban. Ezután ünnepélyesen fogadták őket, Jaropolkot trónra ültették, a szerződést pedig az Andrej fejedelem által építtetett Uszenszkij-székesegyházban helyezték el.³⁶

Az évkönyvíró a vlagyimiriak magatartására egyértelmű magyarázatot adott: nem a Rosztjiszlavicsok ellen harcoltak, csak nem akartak a rosztoviaknak behódolni, akik azzal fenyegetőztek, hogy felgyújtják Vlagyimirt, és poszadnyikot (helytartót) állítanak az élére. Ráadásul a rosztoviak azt hangoztatták, hogy a vlagyimiriak az ő kőműves holopjaik (rabszolgaik).³⁷ A «наши холопы каменщики» („a mi kőműves holopjaink”) kifejezést még akkor sem szabad szó szerint értelmezni, ha Andrej Bogoljubszkij idején Vlagyimirban intenzív építkezés folyt, s viszonylag jelentős lehetett a kőművesek száma. Ezek a szavak egy régi város lakóinak megvetését fejezték ki egy későbbi alapítású település lakóival szemben. A következő év eseményeinek ismertetésekor a krónikás egyértelműen leírta a szokásjogot: a vecsén az alárendelt városok («пригород») a régebbi városok döntését fogadták el; itt

³⁴ A másfél ezer vlagyimiri valószínűleg a városi felkelést, a fegyverforgatásra alkalmas férfiakat jelenti.

³⁵ PSZRL. T. I. 373. T. II. 597. (Az idézett kifejezésre A. A. Gorszkij is felfigyelt. Véleménye szerint ebben a situációban a vlagyimiri évkönyvírás „rosztovi földnek” a fejedelemség egy részét nevezte a főváros kivételével; azt a részt, amely Andrej unokaöccseinek ellenőrzése alatt állt. Msztjiszlav és Jaropolk Rosztjiszlavics fő hívei pedig a rosztovi bojárok voltak: A. A. Gorszkij: Rusz. Ot szlavjanszkovo Rasszelenijja do Moszkovszkovo carsztva. M., 2004. 133.)

³⁶ A Rosztjiszlavicsok hatalomra kerülése: PSZRL. T. I. 373–374. T. II. 596–598.

³⁷ Uo. T. I. 374. T. II. 598.

Rosztov és Szuzdal volt a régi város, Vlagyimirt pedig a bojárok alárendelt városnak nevezték.³⁸ Úgy tűnik azonban, hogy a vlagyimiriak vonakodtak elismerni ezt a számukra hátrányos státuszt; nem akartak helytartót, s ismét elérték, hogy saját fejedelmük legyen.

Rosztov élére Msztjiszlav Rosztjiszlavics került,³⁹ s így – a korábbi gyakorlattal ellentétben – az északkeleti területeket két fejedelem irányította. A szisztémával kapcsolatban B. A. Ribakov a duumvirátus fogalmát használta: „Andrej halála után Rosztov és Szuzdal, a régi helyi bojárság központjai a kijevi bojárság által kitalált fejedelmi duumvirátus rendszerét alkalmazták: Andrej két unokaöccsét hívták meg, másodrangú, a helyi arisztokráciára nézve veszélytelen fejedelmeket.”⁴⁰

A Rosztjiszlavicsok időszaka (1174 ősze–1175 nyara) azonban társadalmi elégedetlenséghez vezetett. A krónikás által rosztovi földnek nevezett terület egyes városainak élére helytartók kerültek. Őket russzkije gyetszkije névvel illeti a krónikás. Északkeleten a Kijevi Rusz déli területeit tekintették Rusznak, az onnan érkezetteket pedig russzkijnak, azaz óoroszoknak. A gyetszkije a fiatalabb druzsina egyes tagjainak elnevezése volt. Az ilyen tisztséget betöltők már Andrej fejedelemsége idején népszerűtlenné lehettek, mivel Bogoljubszkij meggyilkolása után a népharag részben ellenük irányult.⁴¹ A fejedelmekkel együtt délről érkezett gyetszkijek bírságokkal és illetékekkel gyötörték a lakosságot. A Rosztjiszlavicsokat befolyásuk alatt tartó bojárok is megpróbálták kihasználni az új helyzetet. A krónikás leginkább az általuk a vlagyimiriaknak okozott sérelmeket emeli ki: rátették a kezüket az Uszpenszkij-székesegyház arany- és ezüstkészletére, elvették a sekrestye kulcsait, és a fenti templomot megfosztották azoktól a jövedelemforrásoktól, amelyeket még Andrej biztosított neki. A vlagyimiriak hamar megelégtették az áldatlan állapotokat. Először tanácskozni kezdtek, majd előadták sérelmeiket a rosztoviaknak és a szuzdaliaknak. Az utóbbiak látszólag egyetértettek velük, azonban semmit sem tettek.⁴²

³⁸ Uo. T. I. 377–378.

³⁹ Uo. T. I. 374. T. II. 598.

⁴⁰ B. A. Ribakov: Kijevszkaja Rusz i russzkije knyazsesztva XII–XIII vv. M., 1982. 556.

⁴¹ A fiatalabb druzsina ellen Andrej Bogoljubszkij halála után elkövetett atrocitásokhoz: PSZRL. T. I. 370. T. II. 592.

⁴² A gyetszkijek és a bojárok Jaropolk Rosztjiszlavics vlagyimiri fejedelemsége alatti magatartásához és visszaéléseihez: Uo. T. I. 374–375. T. II. 598–599.

Mihalko fellépése és fejedelemsége (1175–1176)

A vlagyimiriak 1175-ben üzenetet küldtek az ismét Csernyigovban tartózkodó Mihalkónak. Kérték, hogy mint rangidős, jöjjön Vlagyimirba. Mihalko elindult, s Vszevolod is vele tartott. A csernyigovi fejedelem fia szintén elkísérte, de még így is kevés katonája volt. Ráadásul súlyos betegsége miatt hordágyon vitték. A Rosztjiszlavicsok tudomást szereztek Mihalko kísérletéről, s azt tervezték, hogy két irányból támadják meg, de ez az elképzelés csak részben valósult meg. Mihalko nem jutott el Vlagyimirba, mert a várostól 5 versztányira Msztjiszlav támadást indított ellene. Azonban amikor az összecsapás elkezdődött volna, Msztjiszlav druzsinájának tagjai eldobták a zászlót, és szétfutottak. Mivel az ütközetet Mihalko nyerte, a Rosztjiszlavicsok elvesztették hatalmukat. Msztjiszlav Novgorodba, Jaropolk pedig Rjazanyba menekült. Anyjuk és feleségeik a győztesek fogságába kerültek. 1175. június 15-én a vlagyimiriak ünnepélyesen fogadták Mihalko Jurjevicset, aki nemcsak a városba, hanem azon belül az Uszpenskij-székesegyházba is bevonult.⁴³

A fenti eseményekhez néhány megjegyzést feltétlenül érdemes fűzni. Egyrészt Mihalko Csernyigovból Vlagyimirba vezető útjának bemutatásakor öccse, Vszevolod neve a Lavrentijj-évkönyv alapszövegében kétszer, míg a későbbi variánsokban jóval többször szerepel. Ennek nyilván az az oka, hogy az utóbbiak Vszevolod 1175-ös szerepét – a következő évek eseményeit ismerve – némileg felnagyították. Másrészt érdekes Mihalko betegségének kérdése. Sajnos, erről a krónikások nem hagytak ránk bővebb információt. Így csak feltételezhetjük, hogy a betegség a korábban szerzett sebesülések következménye lehetett. Mihalko a kunok elleni 1169-es hadjáratban háromszor sebesült meg. Ennek ismertetésénél a krónikás olyan megjegyzést tett, amelyből egy korábbi, szintén kunok által okozott sérülésre lehet következtetni.⁴⁴ Lehetséges, hogy ezt az 1168. évi hadjáratban szenvedte el.⁴⁵ Harmadrészt figyelmet érdemel az, ahogyan a krónikás a hatalomátvételtől tudósított. Annyit jegyzett meg, hogy Mihalko 1175. június 15-én bevonult a városba, a Szent Istenanyához. Ezt tovább árnyalja a néhány sorral lentebb olvasható megjegyzés: „és nagy volt az öröm

⁴³ Uo. T. I. 375–377. T. II. 600–602.

⁴⁴ Uo. T. I. 360. T. II. 558.

⁴⁵ Uo. T. II. 538–540.

Vlagyimir városában, maguknál látván az egész rosztovi föld nagyfejedelmét”.⁴⁶ A Szent Istenanya székesegyházában tehát trónra ültetési vagy ahhoz hasonló szertartásra került sort. Viszont a területet a krónikás – a régi központra utalva – változatlanul rosztovinak nevezte.

Mihalko vlagyimiri fejedelemségének időszakából mindössze néhány esemény ismeretes. Ezek hatalmának megszilárdításával, nem pedig annak gyakorlásával kapcsolatosak. Miután Mihalko elfoglalta a vlagyimiri trónt, a szuzdaliak üzenetet küldtek hozzá, melyben jelezték, hogy közülük csak a bojárok harcoltak Msztjiszlav oldalán, és kérték az új fejedelmet, utazzon el hozzájuk. Úgy tűnik, Mihalko elfogadta, hogy csak a szuzdali elit volt ellenséges vele szemben, és teljesítette a kérést.⁴⁷ Talán a szokásoknak megfelelően még szerződést is kötött a szuzdaliakkal, de erről nem marad fenn adat.

A rosztoviakkal viszont egészen bizonyosan szerződést kötött Mihalko, s így a vele szembeni opposíció legfőbb központját is kiiktatta. A vlagyimir-szuzdali föld irányítását azonban ő is megosztotta, mivel Vszevolodot Perejaszlav élére állította. Rosztov, Északkelet-Rusz régi központja ezúttal nem kapott fejedelmet. Az utolsó lépés a Rjazannal való viszony rendezése volt. Mihalko hadjáratot indított, de útközben követek keresték fel. Jelezték, hogy Gleb fejedelem minden bűnét elismeri, és mindent visszaküldött, amit a sógoraitól, Msztjiszlavlól és Jaropolktól elvett. Ez vonatkozott az aranyra, az Uszpenszkij-székesegyházból eltulajdonított Istenanya-ikonra és a könyvekre is. Mihalko természetesen elfogadta Gleb ajánlatát.⁴⁸

⁴⁶ Uo. T. I. 377.

⁴⁷ Uo. 378–379.

⁴⁸ A rosztoviakkal való megegyezés, Vszevolod Perejaszlav élére állítása és a Glebbel való megállapodás: PSZRL. T. I. 379. (A rjazanyi Gleb üzenetében foglaltak eltérnek a Lavrentyij-évkönyv egy másik híradásától, ugyanis másutt az olvasható benne, hogy a Szent Istenanya székesegyházának aranyát a bojárok szerezték meg: Uo. 375. A híres Vlagyimiri Istenanya-ikon és a könyvek a korábbi események ismertetésekor nem szerepeltek. Arról sem szólt híradás, hogy Gleb bármit is eltulajdonított volna.)

A Rosztjiszlavicsok újabb kísérlete

1176 júniusában meghalt Mihalko Jurjevics vlagyimiri fejedelem.⁴⁹ A Lavrentij-évkönyv egyik adata szerint a Volga menti Gorogyecben érte a halál,⁵⁰ de a főváros Szent Istenanyáról elnevezett székesegyházában temették el.⁵¹ Ezután a vlagyimiriak Vszevolodot ültették a trónra.⁵² A krónikás a lépést a Vszevolod apjának, Jurijnak tett esküvel magyarázta,⁵³ de nem részletezte ezt a korábbi megállapodást. A két évvel korábbi események ismertetéséből válik világossá, hogy Jurijjal fiatalabb fiai, Mihalko és fivére (feltételezhetően Vszevolod) örökösödésében egyeztek meg. Azonban ott sem derül ki, hogy Dolgorukij kikkel kötött szerződést. Ráadásul a krónikás megjegyezte, hogy Andrej trónra ültetésével és a fiatalabb fivérek elűzésével megszüntették a keresztre tett esküt.⁵⁴

Vszevolod megválasztása után a belháború ismét fellángolt. Rosztovba visszahívták Msztjiszlav Rosztjiszlavicsot Novgorodból. Msztjiszlav következő lépéseiről a Lavrentij-évkönyvben ez olvasható: «совокупивъ Ростовци и бояре, гридьбу и пасынкы, и всю дружинну» („összegyűjtven a rosztoviakat és a bojárokat, a grigybát és a paszinki[nek nevezettek] – M. J], és az egész druzsinát”).⁵⁵ A rosztoviak alatt valószínűleg a város fegyverforgatásra alkalmas, szabad jogállású lakóit, tehát a népfelkelést kell értenünk. A bojárok az idősebb druzsinát alkották. A grigyba a fiatalabb druzsina tagjainak összefoglaló elnevezése volt.⁵⁶ Érdekes, hogy a

⁴⁹ PSZRL. T. I. 379.

⁵⁰ Uo. 380. (V. A. Kucskin a régészeti anyag alapján úgy véli, hogy Gorogyecet a 12. század második felében alapították, s létrejöttét 1164 és 1172 közé teszi: *V. A. Kucskin: Formirovanyije goszudarsztvennoj tyerritorii Szevero-Vosztocsnoj Ruszi v X–XIV vv. M., 1984. 91–92.*)

⁵¹ PSZRL. T. I. 379.

⁵² Uo. 379–380. (A híradásban az is szerepel, hogy a vlagyimiriak nemcsak Vszevolodnak, hanem a gyerekeinek is megcsókolták a keresztet, azaz rájuk is felesküdték. Szergej Szolovjov, az egyik legjelentősebb 19. századi orosz történész szerint ez új jelenség volt: a vlagyimiriak lemondtak a választásról, és Vszevolod utódait is elismerték uralkodónak: *Сж. М. Сзоловжов: Исзорija Rosszii sz drevnyejsih vremjon. Kny. I, t. 2. M., 1959. 554.*)

⁵³ PSZRL. T. I. 379.

⁵⁴ Uo. 372.

⁵⁵ Uo. 380.

⁵⁶ A grigyba kifejezéshez: *Klaus Heller: Russische Wirtschafts- und Sozialgeschichte. Band 1. Die Kiever und die Moskauer Periode (9.–17. Jh.). Darmstadt, 1987. 20. Font Márta: Oroszország, Ukrajna, Rusz. Balassi, Bp. – University Press, Pécs, 1998. 83.*

krónikás külön kiemelte a paszinkinek nevezett személyeket. Ők is a fiatalabb druzsinához tartoztak, udvari szolgák voltak.⁵⁷ Az „egész druzsinát” kifejezésnek többféle értelmezése lehetséges. Például nyomatékosíthatja, hogy a kíséret fiatalabb és idősebb része egyaránt összegyűlt. Az is elképzelhető, hogy a krónikás ezzel váltotta ki a grigyba további tagjainak felsorolását. Mindenesetre Msztyiszlav a kíséretével Vlagyimir városa felé indult. Vszevolod a vlagyimiriakkal, saját druzsinájával és a nála maradt bojárokkal vonult vetélytársa ellen.⁵⁸ A „nála maradt bojárok” («быше бояре осталоя оу него») megfogalmazás rejtélyes. A krónikás nem adott arra magyarázatot, hogy hol volt, ill. hová ment a többi előkelő.

A további események ismertetése szokás szerint elfogultságot tükröz. A 12. századi északkeleti krónikás, akinek munkája bekerült a Lavrentyjev-évkönyvbe, érezhetően a vlagyimiri fejedelemmel szimpatizált. Annak bizonyítására, hogy Isten és a Szent Istenanya Vszevolodot támogatta, még egy Szuzdal mellett történt csodáról is beszámolt. Ezután arról írt, hogy a fejedelem nem akart vért ontani, ezért megegyezést ajánlott Msztyiszlavnak. A javaslat értelmében az utóbbi megkapta volna Rosztovot, Szuzdal élére pedig kettejük közül az került volna, akit az ottaniak választottak volna. Msztyiszlav ugyan nem fogadta el az ajánlatot, de a krónikás nem hibáztatta érte. Úgy vélte, hogy Msztyiszlav ugyan jót akart Vszevolodnak, de a bojárok befolyása alatt állt. A bojárok, akik közül kettő név szerint is szerepel, nem akartak békét. Ezután Vszevolod Jurjevhez vonult, s ott csapatai egyesültek a perejaszavliakkal. Miután átkelt a Kza folyón, 1176. július 27-én az ún. Jurjevi mezőn győzelmet aratott Msztyiszlav fölött. A győztesek a bojárok egy részét megölték, egy részét és a rosztoviakat elfogták; a bojárok falvait, lovait és szarvasmarháit elvették.⁵⁹

⁵⁷ A paszinkinek fogalomhoz: *Font*, 1998. 83. *Uő*: A keresztény nagyhatalmak vonzásában. Közép- és Kelet-Európa a 10–12. században. Balassi, Bp., 2005. 247.

⁵⁸ PSZRL. T. I. 380.

⁵⁹ Uo. 380–382. (A Koloksa egy kis folyó, amely Vlagyimir városától kb. 20 kilométerre, délnyugati irányban ömlik a Kljazmába. A Kza a Koloksa bal oldali mellékfolyója. Jurjev városa az utóbbiak összefolyásánál épült. A Jurjev és Vlagyimir közti távolság kb. 50 kilométer.)

A belháború utolsó felvonása

A vesztes Msztyiszlav ismét Novgorodba menekült, ám ezúttal nem fogadták be. A novgorodiak a szemére vetették, hogy korábban többször is elhagyta a várost. Msztyiszlav útjának következő állomása Rjazany volt, s ott sógorát rábírta egy újabb támadás indítására. Gleb fejedelem még 1176 őszén a vlagyimir-szuzdali földre vonult, felgyújtotta Moszkvát és a környék még kisebb településeit. Vszevolod fel akarta venni vele a harcot, de Perejaszlavl mellett novgorodiak keresték fel, s azt tanácsolták neki, hogy nélkülük ne támadjon. Erre a vlagyimiri fejedelem visszatért a fővárosba. Mivel Gleb sem folytatta az offenzívát, a döntés a következő évre maradt.⁶⁰

Vszevolod nem vesztegette az idejét: már 1176–1177 telén külső és belső támogatókkal indult Rjazany ellen. Szyjatoszlav Vszevolodovics csernyigovi fejedelem két fiát küldte segítségül, és Vszevolod unokaöccse, a déli Perejaszlavl élén álló Vlagyimir szintén erősítést hozott. A rosztoviak, a szuzdaliak és az egész druzsina is vele tartott. A Vszevolod vezetése alatt álló csapatok Kolomnához vonultak. Azonban Gleb fejedelmet elkerülték. Ő egy másik útvonalat választott, és már Vlagyimir közelében járt. A krónikás felháborodva ismertette, milyen pusztítást végzett a szomszédos fejedelem kun szövetségeseivel a város környékén. Különösen nehezményezte a Bogoljubovban, Andrej egykori rezidenciáján történeteket. Eszerint Gleb „sok rosszat tett” a bogoljubovi templommal: elrendelte, hogy a pogányok törjék be az ajtaját, és rabolják ki. A bojárok falvait felgyújtatta, feleségeiket, gyermekeiket és ingóságaikat „pajzsra adta a pogányoknak”, vagyis lehetővé tette, hogy az utóbbiak bőséges zsákmányt szerezzenek. Ráadásul a támadók sok templomot lángba borítottak. A krónikás az események leírásának végén megállapította, hogy Gleb megharagította Istent és a Szent Istenanyát.⁶¹

A Kolomna alól visszavonult Vszevolod a Koloksa folyónál érte utol az ellenséget. Ő a folyó jobb partján táborozott, míg Gleb a kunokkal és Msztyiszlav Rosztyiszlaviccsal a túlsó parton. A két fél egy hónapig

⁶⁰ Uo. T. I. 382–383.

⁶¹ Uo. 383. (Kolomna Vlagyimirtól való távolsága délnyugati irányban kb. 160 kilométer. A Moszkva folyó partján épült, nem messze attól a helytől, ahol az utóbbi az Okába ömlik. A Rjazanyi Fejedelemséghez tartozott, de a csernyigovi és a vlagyimir-szuzdali határ közelében helyezkedett el.)

csak farkasszemet nézett egymással, mivel a körülmények nem tették lehetővé az ütközetet. Végül Vszevolod átküldte a fogatokat a Koloksa túlsó partjára. Msztyiszlav felkészült ezek megtámadására, de a vlagyimiri fejedelem perejaszlavlí unokaöccsének vezetésével csapatokat küldött Msztyiszlav ellen. Maga Vszevolod a Koloksa jobb partjának közelében, az ún. Pruszkov-hegyen várakozott. Gleb átkelt, és támadást indított ellene, ám amikor látta, hogy Msztyiszlav megfutamodik, ő maga is menekülni kezdett. A fenti összecsapásra 1177. március 7-én került sor. A következők az egyik félre nézve katasztrofálisak voltak: a rjazanyi harcosok egy része elesett, egy része fogságba esett. Gleb fejedelem, fia, Roman és sógora, Msztyiszlav Rosztyiszlavics Vszevolod foglya lett. Ugyanez lett a sorsa Msztyiszlav druzsinájának és közeli tanácsadóinak. Az utóbbiak közé tartozott Andrej Bogoljubszkij egykori neves hadvezére, Boris Zsigyiszlavics is. A győztesek a kunokkal szintén leszámoltak.⁶²

A foglyokat Vlagyimir városába vitték, de a nyugalom még mindig nem állt helyre. A lakosság soraiban zavargás kezdődött. A vlagyimiriak az elfogottakat ellenségnek tekintették, s azt követelték, hogy a fejedelem vagy végeztesse ki, vagy vakíttassa meg, vagy pedig adja át őket. Érdekes, hogy haragjuk elsősorban a szuzdaliak és a rosztoviak ellen irányult. Vszevolod azonban egyelőre csak börtönbe záratta a foglyokat. Viszont nyomást gyakorolt a rjazanyiakra Jaropolk Rosztyiszlavics átadásának ügyében. Az utóbbi továbbra is vetélytársnak számított. A rjazanyiak viszont, miután értesültek Gleb sorsáról, nyilván nem akartak ujjat húzni a vlagyimiri fejedelemmel, s inkább kiadták Jaropolkot. A vlagyimiriak azonban nem érték be ennyivel. Néhány nap múlva nagy számban, felfegyverkezve a fejedelmi udvarba vonultak, és a foglyok megvakítását követelték. A Lavrentij-évkönyv szerint Vszevolodot ez nagyon elszomorította, de azt nem tartalmazza, hogy pontosan mi történt, mivel megszakad az események ismertetése.⁶³

Az Ipatyij-évkönyv viszont a segítségünkre siet, és újabb adalékokkal szolgál. Eszerint a szmolenszki Msztyiszlav Szvjatoszlav Vszevolodovics közbenjárását kérte Msztyiszlav és Jaropolk érdekében. Gleb felesége a férje és a fia érdekében üzent. Szvjatoszlav Vszevolodovics (ekkor már kijevi fejedelemként) két egyházi személyt küldött követségbe Vszevolodhoz

⁶² Uo. T. I. 383–384. (A Pruszkova gora, vagyis Pruszkov-hegy a Koloksa folyó jobb partjának közelében található magaslat.)

⁶³ Uo. 385–386.

a fogoly fejedelmek szabadon bocsátása érdekében. Glebnek Ruszba, azaz délre kellett volna mennie. Ez nyilván a Rjazanyról való lemondást jelentette volna, de Gleb ezen az áron nem akart szabad lenni, s több mint két-éves fogság után, 1179 nyarán meghalt a börtönben. Fia, Roman viszont a kereszt megcsókolása (a hűségeskü letétele) után visszanyerte szabadságát. Msztyiszlavot és Jaropolkot is kiengedték, de őket megvakították, s csak utána távozhattak.⁶⁴ Az Ipatyij-évkönyvből nem derül ki, hogy az utóbbi három fejedelem fogsága pontosan meddig tartott.

Az Első Novgorodi Évkönyv csak röviden ismerteti a fenti eseményeket, mégis tartalmaz két kiegészítő információt. Egyrészt azt állítja, hogy Jaropolk Rosztyiszlavics Glebvel és Msztyiszlavval együtt harcolt, és ő is fogságba esett a Koloksa mellett vívott csatában.⁶⁵ A másik két forrás alapján a szerepe nem egyértelmű, a kiadatásáról viszont mindkettő beszámol.⁶⁶ Ez az ellentmondás nem feltétlenül jelent pontatlanságot. Jaropolk nyilván részese volt a Vlagyimir-Szuzdal elleni támadásnak, de a vereség után sikerült elmenekülnie. Mivel Vszevolod szerette volna megbüntetni, kénytelen volt nyomást gyakorolni a rjazanyiakra. A novgorodi krónikás viszont nem foglalkozott a részletekkel, s csak azt rögzítette, hogy kik estek/kerültek fogságba. A másik információ látszólag egy csodáról számol be. Eszerint Vszevolod megengedte megvakított unokaöccseinek, hogy Ruszba, tehát a Kijevi Rusz déli területeire távozzanak. Msztyiszlav és Jaropolk Szmolenszk közelében bement egy Borisz és Gleb nevét viselő templomba, s ott visszanyerte látását. A krónikás ezt a fordulatot Istenek, az Istenanyának és a templom névadó szentjeinek tulajdonította,⁶⁷ ám egy másik magyarázat valószínűleg közelebb áll a valósághoz. A vlagyimiri krónikás szerint Vszevolod igazhívő volt, s ezt támasztja alá a foglyok kivégzésének elutasítása, ill. a megvakítás ellenzése is.⁶⁸ A vlagyimiri fejedelem, ha már nem tudta elkerülni a súlyos büntetés kiszabását, nyilván arra utasította az ítéletvégrehajtót, hogy keltse a megvakítás látszatát.⁶⁹

⁶⁴ Uo. T. II. 606.

⁶⁵ NPL. 35, 224.

⁶⁶ PSZRL. T. I. 385. T. II. 605–606.

⁶⁷ NPL. 35.

⁶⁸ PSZRL. T. I. 385.

⁶⁹ Szolovjov is hasonló módon vélekedett az esettel kapcsolatban. Véleménye szerint a Rosztyiszlavicsokat megvakították, vagy úgy tettek, mintha megvakították volna őket: *Σχολιον*, 556.

A főszereplők további sorsa

1177–1178 telén Msztjiszlav és Jaropolk újból Novgorodba ment. Az idősebb testvért a novgorodiak ismét fejedelmükké tették, a fiatalabbat pedig Novij Torg (Torzsok) élére állították. Msztjiszlav hamarosan, 1178 áprilisában meghalt, s a híres Szent Szófia-székesegyházban temették el. Msztjiszlav halála után Jaropolkot választották novgorodi fejedelemmé. Ekkor azonban Vszevolod utasítást adott, hogy a vlagyimir-szuzdali földön fogják el a novgorodi kereskedőket. A kereskedelem akadályozása erős fegyvernek bizonyult, és a novgorodiak kénytelenek voltak leváltani Jaropolkot.⁷⁰ A vlagyimir-i fejedelem nem érte be ennyivel, és a Novgorod fennhatósága alá tartozó Novij Torghoz vonult. Először várta az ott lakók által ígért váltságot, majd druzsinája elfoglalta a települést. A győztesek ezúttal is elkövezték a szokásos szörnyűségeket (a lakosságot fogságba vetették, a „várost” kirabolták és felgyújtották).⁷¹ 1180-ban vagy 1181-ben a novgorodiak Jaropolkot ismét Novij Torg élére állították. Vszevolod válasza ezúttal sem maradt el: 1181-ben nagy erőket vonultatott fel. Saját csapatain kívül muromi és rjazanyi katonák is vele tartottak. Novij Torg blokádja négy-öt hétig húzódott. Mivel a lakosokat éhség kínozza, és a fejedelmük is megsebesült, megadták magukat. A győztesek a települést felgyújtották, lakóit pedig Vlagyimirba hurcolták, bár őket később visszaengedték. Vszevolod Jaropolkot megbilincselve vitte magával,⁷² s az utóbbinak a politikai pályafutása ezzel véget is ért.⁷³

Az északkeleti belháborúból Vszevolod Jurjevics került ki győztesen. Szergej Szolovjov szerint Vszevolod ugyanolyan erős lett, mint bátyja, Andrej, és az ő nyomdokain haladt: szintén egyeduralkodó akart lenni a szuzdali földön. Elűzte unokaöccsét, Jurij Andrejevicset, a másik unokaöccse, Jaroszlav Msztjiszlavics szintén nem kapott volosztjot.⁷⁴

⁷⁰ NPL. 35–36, 225. (A novgorodi Novij Torg a Volgába ömlő Tverca partján, a vlagyimir-szuzdali határ közelében, kereskedelmi szempontból fontos helyen épült.)

⁷¹ NPL. 36, 225. PSZRL. T. I. 386. (A második forrás, a Lavrentij-évkönyv a Novij Torg elleni támadást nem hozza összefüggésbe Jaropolkkal, hanem azzal indokolja, hogy a novgorodiak nem tartottak be egy Vszevoloddal kötött megállapodást.)

⁷² NPL. 36–37, 226–227. PSZRL. T. I. 388.

⁷³ Jaropolk Rosztjiszlavics neve utoljára az 1196. év eseményeinek ismertetésénél szerepel az Ipatij-évkönyvben. Vszevolod haragja még akkor is utolérte: arra kényszerítette Jaroszlav csernyigovi fejedelmet, hogy űzze el a Jaropolkot a csernyigovi földről: PSZRL. T. II. 699–700.

⁷⁴ *Szolovjov*, 556–557.

Ha egyeduralkodó alatt olyan óorosz fejedelmet értünk, aki valamely területet egyedüli fejedelemként, bár nem egyetlen hatalmi tényezőként irányított, akkor Vszevolod kétségkívül egyeduralkodó akart lenni, sőt az is lett. Andrej Bogoljubszkij fiát annak ellenére elűzte, hogy Jurij 1175-ben egyértelműen Mihalkót és őt támogatta a Rosztyszlavicsokkal vívott harcban.⁷⁵ Másik unokaöccse, Jaroszlav Msztyszlavics még rosszabbul járt. Korábban Vszevolod pártfogoltja volt,⁷⁶ azonban a Rosztyszlavicsokhoz, ill. a novgorodiakhoz csatlakozott, s 1178-ban Volok Lamszkij élén állt. Ebben az évben Vszevolod megtámadta és felgyújtatta a települést, Jaroszlav pedig a foglya lett.⁷⁷ Vszevolodnak volt még két unokaöccse, de ők nem jelentettek veszélyt. Vlagyimir Glebovics a déli Perejaszlavlot irányította.⁷⁸ Testvérének, Izjaszlav Glebovicsnak valószínűleg nem jutott volosztj. Ők nem tekintették, de nem is tekinthették atyai örökségüknek a Vlagyimir-szuzdali Fejedelemséget. Ha ehhez hozzátesszük, hogy Mihalko nem hagyott maga után fiú utódot, megállapíthatjuk, hogy Vszevolod számára a közeli rokonság legfeljebb az uralma elején jelentett némi veszélyt. Miután kiszorította az oldalágak veszélyesnek vélt képviselőit, fiaira hagyta a fejedelemséget. Nagyszámú utóda született, ezért a Bolsoje Gynyezdo, azaz a Nagy Fészek ragadványnevet kapta. Uralma a 12–13. századi átlagéletkorhoz képest hosszú ideig tartott (1176–1212). Ezalatt Nagyfészki Vszevolod a legtekintélyesebb óorosz fejedelmek közé emelkedett, a vlagyimir-szuzdali föld pedig a virágkorát élte.

Az 1174–1177-es események ismertetése adalékokkal szolgál ahhoz, hogy hogyan érvényesült a szeniorátus a Rurik-dinasztia tagjai között. Ezen

⁷⁵ PSZRL. T. II. 600.

⁷⁶ Az Első novgorodi évkönyv régebbi redakciójában (NPL. 35.) az olvasható, hogy 1176-ban a novgorodiak Vszevolod fiát, Jaroszlavot fogadták el fejedelmüknek, de ez az információ Vszevolod életkorát tekintve és a későbbi események ismeretében is téves. Az újabb szövegváltozatból (NPL. 225.) viszont egyértelműen kiderül, hogy Jaroszlav Msztyszlavicsról, Vszevolod unokaöccséről van szó.

⁷⁷ PSZRL. T. I. 387. (Volok Lamszkij a Lama folyó mellett, a vlagyimir-szuzdali határ mellett helyezkedett el.) Úgy tűnik, Jaroszlav nem vesztette el véglegesen nagybátyja jóindulatát, mivel 1199-ben a déli Perejaszlav fejedelmeként, tehát Vszevolod ottani helytartójaként halt meg: *V. Ny. Tatyiszer*: Isztorija Rosszijszkaja. T. III. M. – L., 1964.166–167.

⁷⁸ Vlagyimir haláláig a déli Perejaszlav élén állt (PSZRL. T. II. 652–653.), tehát még unokatestvére, Jaroszlav előtt volt Vszevolod helytartója.

öröklési elv alapján Andrej Bogoljubszkij halála (1174) után az északkeleti trón egyértelműen az elhunyt fejedelem legidősebb fivérét illette meg. A Csernyigovban született megegyezés (Mihalko rangidősségének elismerése) megfelelt a szokásjognak. Ennek ellenére Mihalko első kísérlete kudarcot vallott, s csak egy év múlva (1175-ben) tudta megszerezni a főhatalmat. 1176-ban bekövetkezett halála után a belviszály kiújult. Vszevolod trónigénye már nem volt olyan egyértelmű, mint Mihalkóé. A Rurikok történetében nem ismeretlen probléma vetődött fel: a fiatalabb nagybácsi és az idősebb unokaöcs/unokaöccsök elsőségének kérdése. Vszevolod ugyanis mindkét Rosztjiszlavicstól fiatalabb volt. Ismét a fegyverek döntöttek, s Msztjiszlav halála, Jaropolk fogságba vetése és másik két unokaöccsének kiszorítása után Vszevolod pozícióit többé nem fenyegette veszély.

A rangidősség önmagában azért sem biztosította a trónt, mivel a fejedelem megválasztása a vecse jogköre volt. 1174-ben Mihalko nyilvánvaló seniori rangja ellenére a vlagyimir-szuzdali föld vecséje a Rosztjiszlavicsok mellett döntött. Ez a gyűlés a nagyobb központokban is létezett. A vlagyimiriak 1174-ben csak egy szerződés alapján fogadták el Jaropolk uralmát. Amikor (1175-ben) megelégtették Jaropolk druzsinájának módszereit, szembefordultak a fejedelmükkel. A győztes Mihalko fejedelemségét a szuzdaliak és a rosztoviak csak közös megegyezés alapján fogadták el. A fenti események arra utalnak, hogy Vlagyimirban, Szuzdalban és Rosztovban is vecse működött. 1176-ban, Mihalko halála után a vlagyimiriak felesküdték Vszevolodra, majd trónra ültették. A „rosztoviak és a bojárok” azonban ismét Msztjiszlav Rosztjiszlavicsot hívták meg magukhoz. Vszevolod Rosztovot átengedte volna unokaöccsének, Szuzdal esetében pedig arra az álláspontra helyezkedett, hogy az ottaniak maguk döntsének a fejedelem személyéről. A rosztovi állásfoglalás hátterében nyilván a vecse állt, a Msztjiszlavnak tett ajánlat pedig egyértelműen ennek az intézménynek a szerepére utal.

A fejedelem és a vecse mellett a hatalmi képlet harmadik fontos eleme a druzsina volt. 1174–1177 között ennek a bojárokból álló, idősebb része többször is hallatta hangját. A Rosztjiszlavicsok 1174. évi megválasztását az évkönyv ugyan az északkeleti vecsének tulajdonítja,⁷⁹ de egy másik feljegyzésből kiderül, hogy a vecsén a bojárok jelentős befolyással bírtak.⁸⁰ Ők

⁷⁹ PSZRL. T. I. 371–372.

⁸⁰ Uo. 377–378.

voltak azok, akik ragaszkodtak a fenti gyűlés döntéséhez, és nem ismerték el Mihalko rangidősségét, 1176-ban pedig megakadályozták a Vszevolod és Msztjiszlav közti megegyezést. Az 1175-ös, 1176-os és 1177-es harcokban a Rosztjiszlavicsokat támogatták a Jurjevicssekkel szemben. Mihalko 1175. évi győzelme után a szuzdaliak (a szövegkörnyezet alapján a közrendűek) azt üzenték a fejedelemnek, hogy csak az ottani bojárok harcoltak Msztjiszlavval együtt.⁸¹ Az 1176. évi összecsapás előtt Vszevolod üzenetet küldött Msztjiszlavnak. Ennek első részéből az derül ki, hogy az utóbbit az idősebb druzsina («старѣншая дружина») hívta vissza. A második rész viszont jelzi, hogy a rosztovi vecse is Msztjiszlav mellé állt.⁸² A Lavrentyjev-évkönyv rávilágít, miért ragaszkodtak a bojárok a Rosztjiszlavicsokhoz: mivel fiatalok voltak, a bojárookra hallgattak.⁸³ A Kijevi Rusz politikai berendezkedésének egyik jellemzője volt, hogy az idősebb druzsina tagjai igényelték a fejedelmeknek való tanácsadás jogát, és éltek is azzal. Úgy tűnik azonban, hogy Jurij Dolgorukij és Andrej Bogoljubszkij időszakát a szokásostól valamelyest erősebb fejedelmi hatalom jellemezte. Ehhez képest változást jelentett, hogy az északkeleti bojárok ellenőrzésük alatt tartották az általuk megválasztott Rosztjiszlavicsokat. Pozíciójukat vagyoniuk gyarapítására használták fel. A vesztes ütközetek és az azokat követő események azonban rendkívül hátrányosan érintették őket. Az 1176. évi csatában a bojárok egy részét megölték, más részüket elfogták, majd kifosztották a „falvaikat”. 1177-ben a Koloksánál Msztjiszlav és az őt támogató bojárok egyaránt fogságba estek. Annak ellenére, hogy az információk jórészt egy (?) Mihalko- és Vszevolod-párti krónikástól származnak, az idősebb druzsina tevékenységének mérlege megvonható: a bojárok (és pártfogoltjaik, a Rosztjiszlavicsok) az összecsapásokban kudarcot kudarccra halmoztak. Mindössze egyetlen eredményt tudtak felmutatni. 1174-ben Vlagyimirből távozásra kényszerítették Mihalkót. Ez is csak azért volt lehetséges, mert az egész északkeleti haderővel vonultak a városhoz. Mivel még a vlagyimiri fegyveresek is a támadókat erősítették, a lakosság ekkor nem tudott megfelelő segítséget nyújtani Mihalkónak.

A fejedelem, az északkeleti vecse és a druzsina mellett (részben saját vecséjükre támaszkodva, egyes esetekben a druzsinával szembefordulva)

⁸¹ Uo. 378.

⁸² Uo. 380.

⁸³ Uo. 375.

az új, tehát a régi városoknak alárendelt települések is igényt tartottak arra, hogy beleszóljanak a főhatalom kérdésébe. Sajnos, a források általában nem pontosítják, mit takar a vlagyimiriak («Володимерци») szó. Minden bizonnyal a város szabad jogállású, de nem előkelő lakóit. Kérdéses viszont a vlagyimiri bojárok állásfoglalása. 1174–1175-ös szerepükre vonatkozóan a forrásokban nincsenek közvetlen adatok. 1176-ban is legfeljebb csak egy részük vonult Vszevoloddal Msztjiszlav ellen. 1177-ben viszont hallatták hangjukat: a Msztjiszlav és Gleb fejedelmek fölött aratott győzelem után „nagy zendülés volt Vlagyimir városában, fellázadtak a bojárok és a kereskedők”. Az elégedetlenkedők a szuzdali és rosztovi foglyokkal való leszámolást követelték. Mivel Vszevolod csak a foglyok börtönbe zárását rendelte el, néhány nap múlva ismét zavargás tört ki. A résztvevőket a krónikás ezúttal a «ЛЮДЬ ВСИ И БОЯРЕ» („az összes ember és a bojárok”)⁸⁴ kifejezéssel nevezte meg. Jól látható, hogy ekkor az előkelők véleménye megegyezett a város többi, politikai kérdésekben aktív lakójának véleményével. Ez azonban nem bizonyítja, hogy az összes vlagyimiri bojár 1177 előtt is szembehelyezkedett a szuzdaliakkal és a rosztoviakkal. Az viszont egyértelműnek tűnik, hogy a hatalomért vívott harcban Mihalko és Vszevolod igen jelentős segítséget kapott a régi központok befolyásától szabadulni kívánó új városoktól, elsősorban Vlagyimirtől, kisebb mértékben Perejaszlavlától. Vszevolod még így is csak a Csernyigovból és a déli Perejaszlavlból érkező fegyveresek támogatásával tudott döntő győzelmet aratni a rjazanyi fejedelem által pártfogolt Rosztjiszlavicsok fölött. Mindéből az következik, hogy az 1174–1177. évi eseménysorozat több volt vlagyimir-szuzdali belviszálynál.

⁸⁴ Az 1177-es vlagyimiri zavargásokhoz: Uo. T. I. 385.

ZŰRZAVAR UTÁN STABILITÁS

Valentyin Janyin, a keleti szlávok középkori történetének neves kutatója évtizedekkel ezelőtt a következő gondolatokat vetette papírra a medievisták problémáiról: „A középkor történetésének [...] nemcsak a kevés forrás okozta nehézségeket kell állandóan leküzdenie. E dokumentumok ráadásul még egyoldalúan tükrözik a múltat. Az évkönyvírók egyáltalán nem foglalkoztak egy sor olyan kérdéssel, amelyek a ma történetészt izgatják. Csak a számukra rendkívüli eseményeket jegyezték fel, s nem törődtek az őket gyermekkoruktól körülvevő, megszokott életkörülményekkel. A lassan kibontakozó történelmi folyamatok, amelyeket csak hosszú idő távlatából ítéltünk meg pontosan, elkerülték a figyelmüket. Minek azt leírni, ami mindenki számára ismerős? Minek az olvasó figyelmét olyasvalamire ráirányítani, amit nemcsak ő, de már apja és nagyapja is nagyon jól ismert? Más dolog persze a háború, a fejedelem halála, püspökválasztás, új templom építése, természetlen év, árvíz, járvány vagy napfogyatkozás...”⁸⁵

Ebben a tanulmányban egyrészt azt vizsgáljuk, hogy a V. L. Janyin által tett fenti megállapítások mennyire jellemezték az óorosz évkönyvírásnak a vlagyimir-szuzdali történelem egy szakaszáról szóló adatait, másrészt a krónikások feljegyzései alapján bemutatjuk ennek a területnek a belső helyzetét az 1170-es évek második felétől az 1210-es évek elejéig, vagyis Nagyfészkü Vszevolod fejedelemségének/nagyfejedelemségének időszakában. Elsősorban az északkeleti Lavrentyij-évkönyvre tudunk támaszkodni, esetenként azonban más források, ill. a történelemtudomány, a művészettörténet és a régészet által elért régebbi és újabb eredményeket is segítségül hívjuk.

V. L. Janyin a háborúk feljegyzését tette az első helyre. Ezekből a 12. század második felében és a 13. század elején is akadt elég, azonban – mivel a tanulmány témája Vlagyimir-Szuzdal belső helyzete – a hadi események itt csak érintőlegesen szerepelnek. A Lavrentyij-évkönyv Vszevolod fejedelemségének időszakából (1176–1212) 17 fegyveres konfliktust említ. Az első kettőre még a belháború periódusában (1176-ban és 1177-ben)

⁸⁵ V. L. Janyin: Nyírfakéreg levelek üzenete. Gondolat, Bp. – Kárpáti, Uzsgorod, 1980. 6–7. (Fordította: Szvák Gyula.)

került sor, s mindkettőből Vszevolod került ki győztesen.⁸⁶ Egy esemény, amelynek helyszíne a novgorodi-vlagyimiri határvidék volt, mindössze az erődemonstráció kategóriájába tartozott.⁸⁷ A további 14 fegyveres konfliktusból tizenkettőt Vszevolod fejedelem kezdeményezett más óorosz területek, ill. a volgai bolgárok és a kunok ellen,⁸⁸ míg két támadás célpontja éppen Vlagyimir-Szuzdal volt.⁸⁹ A fejedelem 1177 utáni katonai akciói közül, amennyire ez a krónikások feljegyzései alapján megítélhető, legalább négy valódi hadjárat volt,⁹⁰ viszont az északkeleti fejedelemség nagyobb központjait egyetlen alkalommal sem fenyegette komoly veszély.

Halálesetek és temetkezési helyek

Valentyin Janyinnak abban is igaza volt, hogy az évkönyvírók feljegyezték a fejedelmek halálát. Ha csak a Rurik-dinasztia északkeleti ágát vizsgáljuk, akkor is szép számmal találunk ilyen jellegű adatokat. Mihalko Jurjevics 1176-os halála⁹¹ tette lehetővé, hogy öccse, Vszevolod Vlagyimir-Szuzdal élére kerüljön. A hatalom megszilárdítására csak az unokatestvérek (a Rosztjiszlavicsok) és az őket támogató Gleb rjazanyi fejedelem legyőzése után kerülhetett sor. Az évkönyvekből tudjuk, hogy a vesztesek közül Msztjiszlav Rosztjiszlavics novgorodi fejedelemként, Gleb pedig Vszevolod foglyaként halt meg.⁹² A fejedelemnek nővérét, Olgát és feleségét, Mariját is el kellett temetnie,⁹³ viszont szerencsésnek mondhatta magát abból a szempontból, hogy tizenkét gyermeke közül mindössze két fia és egy lánya távozott az élők sorából az

⁸⁶ Polnoje szobranije russzkih letopiszej. Tom I. Moszkva, 1962. (oszlop). (PSZRL. T. I. M.) 380–382, 382–384.

⁸⁷ Uo. 435.

⁸⁸ Uo. 386–387, 387–388, 388, 389–390, 400, 400–403, 406, 413, 414–415, 430–433, 434, 435.

⁸⁹ Uo. 388, 434.

⁹⁰ Uo. 389–390, 414–415, 430–433, 434.

⁹¹ Uo. 379.

⁹² Vszevolod és a Rosztjiszlavicsok harcához, valamint a vetélytársak halálához: *Makai János*: Zűrzavar Vlagyimir-Szuzdalban (1174–1177). In: Történészként a katedrán. Tanulmányok Nagy József 80. születésnapjára. Eger, 2009. 327–331.

⁹³ Olga halála: PSZRL. T. I. 389. PSZRL. T. II. M., 1962. 624. (oszlop). Marija halála: PSZRL. T. I. 424. Novgorodszkaja pervaja letopisz sztarsevo i mladsevo izvodov (NPL). M. – Leningrád (L.), 1950. 50.

ő életében.⁹⁴ Magának Vszevolodnak a halálhíre egy nekrológ kíséretében maradt fenn az északkeleti évkönyvírás hagyatékában.⁹⁵

Presztízsszempontból érdekes, hogy a feljegyzésekből ítélve a Rurik-dinasztiából általában a szuzdali ág második generációja képviselőinek (Mihalkonak, Olgának és Vszevolodnak) a földi maradványait helyezték el a vlagyimiri Uszpenszkij (Szent Istenszülő elszáderedése)-székesegyházban,⁹⁶ Északkelet-Rusz legjelentősebb templomában. Az egyetlen ismert kivételt Vszevolod unokaöccse, a család perejaszlavlai ágát képviselő Izjaszlav jelentette. Ő valószínűleg azzal érdemelte ki a megítéztetést, hogy harcolt az 1183. évi volgai bolgárok elleni hadjáratban, és ott vesztette életét.⁹⁷ Vszevolod egyik sógornőjét, lányát és feleségét a Knyaginyin (Fejedelemné)-kolostor székesegyházában temették el.⁹⁸ A nagyfejedelem másik két nőrokonát Szuzdalban, ill. a Szuzdal melletti Kideksában helyezték örök nyugalomra.⁹⁹

Új püspökök

Vszevolod elődje, Andrej Bogoljubszkij fejedelemsége alatt (1157–1174) a vlagyimir-szuzdali hatalmi tényezők és az északkeleti főpapok kapcsolatát sok feszültség terhelte. Miután Leon rosztovi püspököt többször is elűzték, Andrej pártfogoltja, Feodor került az egyházmegye élére, s az ő székhelye lényegében Vlagyimirban volt. Azonban egy idő után Feodor is összetűzésbe került a fejedelemmel és a lakosság egy részével is. Bogoljubszkij a metropoliához küldte őt, Kijevben pedig felszentelés helyett rendkívül kemény büntetés várt rá. Andrej fejedelem metropoliát is szeretett volna létrehozni, de tervet a konstantinápolyi pátriárka elutasította. Végül gyakorlatilag helyreállt az eredeti állapot: Leon rosztovi püspök valószínűleg visszatért északkeletre.¹⁰⁰

⁹⁴ PSZRL. T. I. 406, 407, 421.

⁹⁵ Uo. 436–437.

⁹⁶ Uo. 379, 389, 437.

⁹⁷ Uo. 389–390.

⁹⁸ Uo. 417, 421, 424.

⁹⁹ Uo. 417.

¹⁰⁰ A vlagyimir-szuzdali hatalmi tényezők és az északkeleti főpapok 1157–1174 közötti viszonyához: *Makai János*: Andrej Bogoljubszkij egyházpolitikája. Acta Academiae Paedagogicae Agriensis. Nova Series. Tom. XXI. Sectio Historiae. Eger, 1993. 137–148.

Mivel Andrej meggyilkolása után évekig belviszály dúlt, az egyházi kérdések háttérbe szorultak. Azt viszont érdemes vizsgálni, hogy a zűrzavaros éveket követően milyen eseményekre került sor.

Vszevolod nem vetette fel az önálló vlagyimiri metropolia vagy püspökség kérdését.¹⁰¹ Uralma alatt két főpapválasztásra került sor. Nem tudjuk, hogy a fentebb említett Leon püspök mikor halt meg,¹⁰² feltételezhetően az 1180-as évek elején.¹⁰³ Utódának kiválasztása mind a déli Kijevi Évkönyv, mind az északkeleti Lavrentyij-évkönyv alapján rekonstruálható. Adataik szerint 1184-ben Luka az alábbi módon került a rosztovi egyházmegye élére: Nyikifor (Niképhorosz) kijevi metropolita először Nyikolát (Nikolaoszt) jelölte rosztovi püspöknek, Vszevolod azonban nem volt hajlandó elfogadni őt. Szvjatoszlav kijevi fejedelemhez és magához a metropolitához fordult a döntés megváltoztatásáért. Nyikifor végül kénytelen volt a vlagyimir-szuzdali fejedelem jelöltjét, Luka apátot beiktatni a rosztovi püspöki székre, Nyikolát pedig a polocki egyházmegye élére állította.¹⁰⁴

Luka személye és felszentelésének körülményei magyarázatot igényelnek. A krónikások alázatos lelkületű, csendes szerzetesként jellemzik, és arról tudósítanak, hogy a beresztovi Szent Megváltó-kolostor apátja volt.¹⁰⁵ Ami a tulajdonságokat illeti, északkeleten Leon és Feodor után éppen ilyen főpapra volt szükség. Ugyanakkor Luka kötődött is a Rurik-dinasztia szuzdali ágához, mivel Vszevolod fejedelem apját és egyik fivérét is a Kijev közelében elhelyezkedő beresztovi kolostorban temették el.¹⁰⁶ Emellett az északkeleti forrás az emberek akarátára, a déli pedig az emberek választására hivatkozik.¹⁰⁷ Itt valószínűleg a vecsére történik utalás, amely a 12. században minden óorosz fejedelemségben, ill. területen

¹⁰¹ Ny. Ny. Voronyin: *Zodcseszto Szevero-Vosztocsnoj Ruszi XII–XV vekov*. T. I. M., 1961. 348.

¹⁰² Ny. G. Berezs kov: *Hronologija russzkovo letopiszanyija*. M., 1963. 202.

¹⁰³ Voronyin, 348.

¹⁰⁴ PSZRL. T. I. 390–391. PSZRL. T. II. 629–630.

¹⁰⁵ Uo. T. I. 390. T. II. 630.

¹⁰⁶ Uo. T. II. 489, 563–564. A kolostorra mint Vszevolod rokonainak temetkezési helyére B. A. Ribakov is felhívta a figyelmet: B. A. Ribakov: *Danyil Zatocsnyik i vlagyimirskoje letopiszanyije konca XII veka*. In: *Uő: Iz isztorii kulturnyij Ruszi*. Izdatyelsztvo Moszkovszkovo unyiverszityeta, 1984. 166.

¹⁰⁷ PSZRL. T. I. 391. T. II. 629. A Lavrentyij-évkönyv az első helyen a fejedelem akarátát említi: T. I. 391. Ez valószínűleg arra vezethető vissza, hogy a feljegyzés a Vszevolod ellenőrzése alatt álló évkönyvírás hagyatéka.

igen fontos intézménynek számított. A Lavrentyij-évkönyv azt is felhossa Luka vetélytársa, Nyikola ellen, hogy vesztegetéssel, vagyis szimónia útján szerette volna megszerezni a püspökséget.¹⁰⁸ A Kijevi Évkönyv viszont Vszevolod szinte sértő hangvételű szavait tartalmazza.¹⁰⁹ Az üzenet lényege a másik forrásban is megtalálható, de a vlagyimiri fejedelem személyiségét ismerve nem valószínű, hogy Vszevolod ilyen stílusban követelte volna a metropolitától saját jelöltjének beiktatását.

Luka püspök négy és fél évig állt a rosztovi egyházmegye élén. Bizonyosan beváltotta a hozzá fűzött reményeket, mivel alázatosan tett eleget főpapi kötelezettségeinek. Igyekezett elősegíteni a Vszevolod és a rjazanyi fejedelmek egy része közti megegyezést, Rosztovban kifestetett egy templomot, Vlagyimir városában pedig felszentelte az újjáépített Uszpenszkij-székesegyházat. A róla szóló feljegyzéseket készítő északkeleti krónikás egyértelműen szimpatizált vele. Általában boldognak (блаженный) nevezte, de a halálával kapcsolatos híradásban ezt még a többnyire a fejedelmek jellemzésére használatos igazhívő (благочестивый) jelzővel is kiegészítette.¹¹⁰

Luka halála után Vszevolod ismét saját, ezúttal helyi jelöltjét juttatta a rosztovi püspöki székbe. Nyikifor metropolita azonban nem siette el Ioann beiktatását, mivel arra csak több mint egy évvel az előző főpap halála után, 1190 januárjában került sor.¹¹¹ Mivel az új püspök sokkal hosszabb ideig töltötte be a tisztséget, jóval több esemény fűződött a nevéhez. Részt vett templomok építése, ill. felújítása kapcsán tartott szertartásokon, nem egy épületet maga szentelt fel. Vlagyimirban kőtemplomot emeltetett az egyik kapu fölé, Szuzdalban ólomlemezekkel fedette be a Szent Istenszülő székesegyházát.¹¹² Fontos szerepet kapott a fejedelmi

¹⁰⁸ Uo. T. I. 390–391. A Kijevi Évkönyvből ez az információ hiányzik, s ennek két oka lehet: egyrészt északkeleten rossz színben akarták feltüntetni Luka vetélytársát, másrészt délen tudtak ugyan a szimóniáról, de annak hangsúlyozása ártott volna a kijevi metropolitának, az orosz egyházszervezet első számú vetőjének.

¹⁰⁹ Uo. T. II. 629–630.

¹¹⁰ A Luka püspök tevékenységéről és haláláról szóló híradások: Uo. T. I. 404, 406, 407.

¹¹¹ PSZRL. T. I. 408.

¹¹² A templomok építéséhez és felújításához: uo. 409, 411, 412, 414, 415, 417. Voronyin több templom építésével hozta kapcsolatba Ioann püspököt, mint amennyivel a Lavrentyij-évkönyv alapján számolhatunk. Az 1213-ban Vlagyimirban leégett négy fatemplom közül kettő a Ioann (Iván) nevet viselte. Véleménye szerint az Iván-templomok száma (kettő Vlagyimir iparos-kereskedő részében, egy a püspök udvarában) és az Iván-kapu létezése arra enged következtetni, hogy a fenti templomok Ioann püspök alatt épültek: *Voronyin*, 353.

család ünnepi eseményeinek lebonyolításában. A Kijevi Ruszban ilyenek számított az a szertartás («постригы/подстригы»), amellyel a fiúk serdülőkorba lépését megünnepelték.¹¹³ Ioann püspök jelen volt a Jurij és Jaroszlav Vszevolodovics tiszteletére rendezett ünnepségen. Az előbbire Szuzdalban, míg az utóbbira Vlagyimirban került sor. Jurij esetében a Lavrentij-évkönyvből kiderül, hogy a lóra ültetés is a különleges esemény részét vagy folytatását képezte.¹¹⁴ Amikor Jurij megnősült, az Uszpenszkij-székesegyházban szintén Ioann végezte az esküvői szertartást.¹¹⁵ A püspöknek kevésbé örömteli eseményekben is volt része: másokkal együtt kolostorba kísérte Vszevolod beteg feleségét, majd részt vett a temetésén, ill. később magát a fejedelmet is ő búcsúztatta.¹¹⁶

Építési munkálatok

Ezen a téren a vlagyimiri krónikások a bőség zavarával küzdöttek. A Lavrentij-évkönyv alapján Vszevolod időszakának csak a legfontosabb munkálatait soroljuk fel: 1188-ra újjáépítették Andrej Bogoljubszkij Uszpenszkij-székesegyházát, a Vlagyimir-szuzdali Fejedelemség legfontosabb templomát. Érdekesség, hogy az épület az évkönyvi szöveg szerint a következő tűzvészben nem szenvedett károkat, 1193-ban mégis tatarozták.¹¹⁷ 1191–1196 között szintén Vlagyimirban elkészült a Rozsgyeszt-

¹¹³ Az elnevezés (megnyírás, lenyírás) onnan származik, hogy a szertartás keretében a kis-korú fejedelmfiak haját valóban lenyírták. A. Ju. Dvornycsenko és Ju. V. Krivoszej szerint ebben a szokásban és abban, hogy „az első haját” a szláv–oroszlógia pogány istenségeinek szánták, az ősök tisztelete figyelhető meg: *A. Ju. Dvornycsenko – Ju. V. Krivoszej. Ocserk pervij: Prinyatyije hrisztyiansztva. In: A. Ju. Dvornycsenko – Ju. V. Krivoszej – P. A. Szokolov – V. V. Szaposnyik: Russzkoje pravoszlavije: ot krescsenyija do patriarsesztva. Szankt-Petyerburg (SzPb.), 2012. 62.*

¹¹⁴ PSZRL. T. I. 409, 411.

¹¹⁵ Uo. 435.

¹¹⁶ Uo. 424–425, 437.

¹¹⁷ Uo. T. I. 407, 411. Martin Dimnik érdekes megállapítást tett a csernyigovi-kijevi Szvjatoszlav és a kortárs fejedelmek építkezéseivel kapcsolatban. Eszerint Szvjatoszlav Vszevolodovics Csernyigovban egy második fejedelmi palotát, valamint Szent Mihály- és Angyal üdvözlő-templomot (the Annunciation Church) építtetett. Az utóbbit a vlagyimir-szuzdali Vszevolod Nagy Fészek, a szmolenszki Dávid Rosztyiszlavics és a halicsi Jaroszlav Oszmomisl mintának használta létező székesegyháza kibővítéséhez és újak építéséhez: *Martin Dimnik: The Rus' principalities. In: Maureen Perrie (ed.):*

venszkij (Istenszüdő születése)-kolostor temploma, amely valószínűleg kisméretű volt. 1193-ban befejeződött a szuzdali székesegyház tatarozása. 1195–1196-ban a vlagyimiri erőd egyik kapuján felépült Joachim és Anna temploma. 1201-ben, kétéves munkával Vlagyimirban elkészült a Knyaginyn-kolostor Uszpenszkij-temploma. 1207-ben (minden bizonynyal Vlagyimirban) szentelték fel a Szent Mihály-templomot. Úgy tűnik, Vszevolod életében épült a Szent Péterről elnevezett rosztovi kolostor is.¹¹⁸ Az építkezések közül nem mindegyik kapcsolódik közvetlenül a területet irányító fejedelemhez, mivel az egyházi épületek munkálatainak irányításában – a fenti adatokat közlő Lavrentyij-évkönyv tanúsága szerint – a felesége, Konsztantyin nevű fia és Ioann püspök is részt vett.

Egyértelműen Vszevolod személyéhez kapcsolható viszont a Dmitrijevszkij (Demeter)-székesegyház. Művészettörténeti szempontból minden bizonnyal ez tekinthető az 1176–1212 közötti időszak legértékesebb épületének. Meglepő, hogy az első említése csak a fejedelem nekrológiájában található. Abból annyit tudhatunk meg, hogy ezt a gyönyörű templomot («церковь прекрасну»), amelyet Szent Demeter vértanúról neveztek el, Vszevolod a saját udvarában emeltette, csodálatos ikonokkal és freskókkal díszítette, s itt helyeztette el a vértanú ereklyéit is.¹¹⁹ A székesegyház építése 1194 és 1197 közé tehető.¹²⁰

Mivel nem eredeti állapotában maradt ránk, 12. századi formájának felidézéséhez, ill. annak a maival való összevetéséhez a régészet és a művészettörténet segítségét kell igénybe vennünk: a templom ahhoz a négyoszlopos, egykupolás, háromapszisos típushoz tartozik, amelyhez Vszevolod apjának egyházi épületei, ill. bátyjának híres Pokrov-

The Cambridge History of Russia. Vol. I. From Early Rus' to 1689. Cambridge, 2006. 116. Azt az orosz nyelvű művészettörténeti irodalom is elismeri, hogy a Szvjatoszlav által Csernyigovban építtetett hatoszlopos, öthajós, öttornyos Angyal üdvözlő-templom és a Vszevolod által Vlagyimirban átalakított Uszpenszkij-székesegyház szerkezeti hasonlóságokat mutat: G. K. Vagnyer – T. F. Vladaševszkaja: Iszkussztvo Drevnyej Ruszi. M., 1993. 72.

¹¹⁸ Uo. T. I. 409, 411, 412, 413–415, 417, 433, 436–437. Azt, hogy a rosztovi Szent Péter-kolostor Vszevolod alatt már létezett, Pahomij rosztovi püspök nekrológja bizonyítja: Uo. 439.

¹¹⁹ Uo. 436–437.

¹²⁰ Voronyin, 352. Voronyin könyvének egy másik helyén az 1193–1197-es építést valószínűsíti: 398. (A szerző kronológiai adatait óvatosan kell kezelni, mert az ultramárciusi éveket nem számítja át márciusiakra.) Vagnyer – Vladaševszkaja, 73, 87–89.

temploma.¹²¹ A székesegyház, melynek anyaga mészkö, csaknem kocka alakú. Homlokzatának magassága csak 16 méter körüli, mégsem tűnik alacsonynak. Jelenleg elszigetelten áll, korábban azonban a fejedelmi udvar épületegyüttesébe tartozott, és kiegészítő részekkel is rendelkezett. Nyugati sarkainál kétszintes tornyok emelkedtek, amelyek a karzatra való feljutást biztosították, de ezeket mára lebontották. Erre a sorsra jutottak feltételezett, egyszintes galériái is. Belső díszítéséből csak egyes freskórészletek őrződtek meg a karzatok boltívein, de ezek az órosz monumentális festészet legjobb alkotásai közé tartoznak. Híressé azonban külső díszítése tette, bár ez sem teljesen eredeti formájában maradt fenn: a későbbi „restaurálások” alatt sok faragott követ újabbal helyettesítettek, ill. helyenként a sorrenden is változtattak. Homlokzatain a felső rész domborművei egy-egy szőnyeghez, a középső oszlopos sáv faragványai pedig a szőnyegek rojtjaihoz hasonlíthatók. (Az apszisokon csak oszlopos sávokat találunk.) A három homlokzat felső részén döntő módon ragadozó emlősök, madarak és stilizált növények sorakoznak: az 566 dombormű közül 470 állat- vagy növényábrázolás. A vallási téma elsősorban az oszlopos sávokban jelenik meg. A dekoráció alapvetően ornamentális és statikus.¹²²

A székesegyház homlokzatának kompozíciói közül az egyik Nagy Sándor mennybemenetelét ábrázolja. Ugyanez megtalálható a Vszevolod által újjáépített Uszpenszkij-székesegyház díszítése között is. A szakirodalomban már évtizedekkel ezelőtt olvasható volt az az elképzelés, mely szerint valószínűleg mindkettő hasonló célt szolgált: a fejedelmi hatalom diadalát, ill. megdicsőülését szimbolizálta. Dávid király portréja több helyen megjelenik a Dmitrijevszkij-székesegyházon. Az ő ábrázolását szintén a fejedelmi hatalom hangsúlyozásával hozták összefüggésbe.¹²³ Hasonló elképzelés az utóbbi évek szakirodalmában

¹²¹ A Pokrov-templomot Andrej Bogoljubszkij vlagyimiri fejedelem (1157–1174) építtette. Az orosz nyelvű szakirodalomban Pokrov na Nerli néven szerepel. A kifejezés első része az Istenanya kendőjére, fátylára utal, amely a Bizánci Birodalomból származó keresztény hagyomány szerint egy alkalommal megmentette az ellenségtől Konstantinápoly városát. Az elnevezés második részében a Vlagyimir városához közelebbi Nerl folyó bukkan fel. Ennek a partján áll a templom napjainkban is.

¹²² *Voronyin*, 398–399, 406, 409–411, 422–424, 431–434.

¹²³ Uo. 437.

is olvasható,¹²⁴ sőt többen egyenesen arra az álláspontra helyezkedtek, miszerint Vszevolod, mint korábban fivére, Andrej Bogoljubszkij, az európai uralkodókhoz hasonlóan új Dávidként, új Salamonként akarta magát látni.¹²⁵

Vszevolod idején világi jellegű építkezésekre is sor került. Az 1190-es években készültek el a Szuzdalt, Vlagyimirt és Perejaszlavl Zalesszkij védő erődítmény falai.¹²⁶ A Lavrentyij-évkönyv fenti információi alapján egyértelmű, hogy Szuzdal és Perejaszlavl Zalesszkij erődítménye fából készült. A tárgyalt időszakban a faszerkezetet földsánc tetejére állították. A vlagyimiri vár falait kőből építették,¹²⁷ legalábbis részben. A földsáncot itt általában laza, homokos agyagból emelték. Eredeti magassága több mint 7 méter lehetett. Az ásatások alapján kiderült, hogy a sáncre épített mészkőfal alapja 1–1,7 méter volt. Ilyen szélesség esetén magának a falnak még valamivel keskenyebbnek kellett lennie. Ha ehhez hozzátesszük, hogy a vár fala sík vidéken helyezkedett el, előtte pedig nem ástak árkot, levonhatjuk a következtetést: az erődítmény inkább díszítő jellegű volt, mint katonai.¹²⁸

A fejedelmi család egyes tagjai külön épületeket emeltettek maguknak. Vszevolod feleségének palotája a hagyomány szerint Vlagyimir északi szélén, a novgorodi út mellett állt.¹²⁹ Konsztantyin, a rangidős fiú külön

¹²⁴ Сж. М. Новиковская-Бухман: Car David v reljefah Dmitrijevskovo szobora vo Vlagyimire. In: Drevnyerusszkoje iszkussztvo. Vizantijja, Rusz, Zapadnaja Jevropa: iszkussztvo i kultura. Poszvjascsajetszja 100-letyiju szo dnya rozsgyenyija Viktora Nyikityicsa Lazareva (1897–1976). Szankt-Petyerburg (SzPb.), 2002. 183. A szerző az isteni eredetű, erős cári hatalom témájáról ír a Dávid „cárt” ábrázoló domborművek kapcsán. A vlagyimir-szuzdali politikai viszonyok ismeretében ezzel a terminológiával nehéz lenne azonosulni.

¹²⁵ В. А. Успенский: Car i imperator. Pomazanyije na carsztvo i szemantyika monarsih tyitulov. М., 2000. 13–14, 18. Новиковская-Бухман, 183.

¹²⁶ PSZRL. T. I. 409, 411, 412.

¹²⁷ Voronyin, 352.

¹²⁸ A vlagyimiri sánchoz és mészkőfalhoz: В. А. Рappoport: Ocserki po isztorii vojennovo zodcsesztva Szevero-Vosztocsnoj i Szevero-Zapadnoj Ruszi X–XV vv. М. – Л., 1961. 100, 102, 130. Érdemes megjegyezni, hogy északkeleten az egyetlen olyan kőfallal rendelkező erődítmény, amely katonai szempontból is jelentékenynek tekinthető, a bogoljubovi vár volt. Itt a 7 méteres, vörösséssárga agyagsánc tetején a tufából mészkőhabarccsal készített fal szélessége kb. 2,5 méter lehetett. Uo. 100, 130. A bogoljubovi vár Andrej Bogoljubszkij Vlagyimir melletti rezidenciáját védelmezte.

¹²⁹ Voronyin, 353.

udvart tartott fenn a fejedelemség központjában.¹³⁰ Vszevolod fejedelem udvaráról az 1177., 1184. és 1192. évi események leírásánál, valamint a nekrológjában is olvashatunk.¹³¹ Az épületegyüttes később elpusztult, és a régészeti segítségével sem rekonstruálható, ezért a Radziwill-évkönyv egyik miniatúráját hívjuk segítségül. Ez a márciusi évszámítás szerinti 1192. év eseményét, a vlagyimiri tűzvészt ábrázolja. Balra a munkálatokat irányító fejedelem ül, s összesen három ember vesz részt a tűzoltásban. Részben vagy teljesen három építmény látható: egy fal, egy bástyaszerű és egy kétszintes, kis toronnyal ellátott épület, talán Vszevolod palotája. Mindhárom annyira stilizált, hogy nem teszi lehetővé helytálló következtetés levonását. Mivel az évkönyvi szöveg szerint a fejedelmi udvar megmenekült, a képen viszont a tetőkön és az ablakokban lángnyelvek látszanak,¹³² elképzelhető, hogy az ábra egyszerűen az égő Vlagyimir egy részét mutatja. Tehát a Radziwill-évkönyv alapján sem tudunk képet alkotni Vszevolod rezidenciájáról. Csak annyi bizonyos, hogy ott helyezkedett el a Dmitrijevszkij-székesegyház mint udvari templom.

Természeti jelenségek, emberi tragédiák

A Valentyin Janyin szerint a krónikások érdeklődésére számot tartó tényezők közül a tárgyalt időszakban Északkelet-Rusz kapcsán a természetlen éveket hiába keressük. Azok sokkal inkább a szomszédos novgorodi területeket sújtották. A 11–13. században Vlagyimir-Szuzdal sokkal inkább a novgorodi gabonaimport egyik forrása volt,¹³³ mint sorozatosan rossz terméstől szenvedő vidék. Északkeleten az árvizek sem okozhattak jelentős pusztítást. Egy információ azért fennmaradt a víz szerepéről. 1180–1181 telén novgorodi–csernyigovi–kun támadás indult Vlagyimir-Szuzdal ellen. Az ellenséges csapatok felperzseltek a Volga mentén elhelyezkedő város-erődöket, 40 versztányira megközelítették Perejaszlavl Zalesszkij városát, és elérték a Vlenát. A folyó túlsó partján azonban felvonult Vszevolod fejedelem druzsinája. Az összecsapást az egyik fél sem

¹³⁰ PSZRL. T. I. 433, 449.

¹³¹ Uo. 385, 409, 436. Uo. T. II. 630.

¹³² A Radziwill-évkönyv 241. lapjának szövege és ábrája: Radzivilovszkaja letopisz. Tyekszt, issledovanyije, opisanyije minyiatur. SzPb. – M., 1994. 395.

¹³³ A novgorodi rossz termésű évekhöz és gabonaimporthoz: *Janyin*, 226–228.

erőltette, és kétheti farkasszemnézés után a támadók visszafordultak.¹³⁴ A Lavrentijj-évkönyv alapján úgy tűnik, hogy az offenzíva azért szakadt félbe, mert a támadók tartottak az árvíztől.¹³⁵ A szövegben szereplő «разводь» szó azonban nem valamilyen rendkívüli veszélyre utal, mindössze szokásos tavaszi áradást jelent.

Akadtak olyan természeti jelenségek, amelyek magukat a krónikásokat is félelemmel töltötték el. 1188 februárjában a téli villámlás megölt két embert, egy házat pedig felgyújtott.¹³⁶ Két alkalommal holdfogyatkozást,¹³⁷ kétszer napfogyatkozást jegyeztek fel.¹³⁸ 1202–1203 telén több égi jelenséget lehetett megfigyelni: egy alkalommal hajnali öt órakor vörös fény áradt szét az égen. A szemtanúknak úgy tűnt, hogy a földön és a házakon a hó színe vérvörösre változott. Egyesek csillaghullást is látni véltek. Az események valóságtartalmánál fontosabb az a híradás végén található megjegyzés, amely rávilágít a kor emberének félelmeire. Eszerint az égi jelenségek rosszat jelentenek, a háború, az éhínség vagy a halál előhírnökei.¹³⁹

Vszevolod fejedelemsége alatt az évkönyvek tanúsága szerint nem a természetlen évek, az árvizek vagy az égi jelenségek bizonyultak tragikusnak, hanem a sokszor az emberi tudatlansággal vagy gondatlansággal összefüggésbe hozható katasztrófák. 1186-ban járvány pusztított. A nevét és a tüneteit ugyan nem jegyezték fel, de sokat elárul róla az, hogy nem maradt olyan „udvar”, amelyet elkerült a fertőzés. Egyes helyeken – mivel mindenki betegen feküdt – nem akadt senki, aki a többieknek vizet tudott volna adni.¹⁴⁰

Az óorosz települések épületei túlnyomóan fából készültek. Ha a fa lángra kapott, óriási veszély fenyegette a kőépületeket is. 1184-ben csaknem egész Vlagyimir leégett. Részben vagy teljesen 32 templom vált a lángok martalékává. A krónikás a Vszevolod bátyja, Andrej Bogoljubszkij által építtetett Uszpenszkij-székesegyházat ért károk ismertetésére részletesen is kitért. Megemlítette, hogy ennek leégett a teteje, ill. számba vette a

¹³⁴ NPL. 36. PSZRL. T. I. 388.

¹³⁵ PSZRL. T. I. 388.

¹³⁶ Uo. 406–407.

¹³⁷ Uo. 416, 434.

¹³⁸ Az északkeleti forrás az 1185. és 1207. évi napfogyatkozást említi: Uo. 396, 428. A déli forrásban viszont az 1187-es napfogyatkozásról olvashatunk: Uo. T. II. 655.

¹³⁹ Uo. T. I. 419.

¹⁴⁰ Uo. 405.

templomban őrzött értékeket. Voltak közöttük ezüst gyertyatartók, aranyból és ezüsből készült szertartási edények, aranszálakkal és gyöngyökkel díszített ruhák, valamint aranykerettel ellátott, nagy drágakövekkel és gyöngyökkel ékesített ikonok. Ezeket és a sekrestyében őrzött tárgyakat is sikerült kimenekíteni, de a szövegből arra lehet következtetni, hogy végül minden megsemmisült.¹⁴¹ 1192-ben ismét tűz pusztított Vlagyimirban. Ezúttal csak 14 templom és a város fele hamvadt el. Az évkönyvíró szerint a fejedelmi udvar Isten és a Szent Istenszülő által, valamint a fejedelem apja és nagyapja imáinak segítségével menekült meg.¹⁴² 1198-ban 16 vlagyimiri templom és a városnak csaknem a fele égett le.¹⁴³ 1211-ben a Vlagyimir-szuzdali Fejedelemség másik nagy központjában, Rosztovban pusztított tűzvész. Majdnem az egész város elpusztult. A templomok közül 15 vált a lángok martalékává. A krónikás a püspöki udvarban épült Keresztelő Szent János-templom megsemmisülését külön kiemelte, sőt az épülettel kapcsolatban egy csodáról is beszámolt: a katasztrófa után a helyszínre érkező emberek azt tapasztalták, hogy a Feodor Tyiron¹⁴⁴ vértanú által festett ikon épségben maradt. A várost apja megbízásából irányító Konsztantyin Vszevolodovics a tüzeset idején Vlagyimirban volt, de amint meghallotta, mi történt, sürgősen visszatért. A forrás szerint az elkeseredett rosztoviakat az ismert mondással csendesítette le: az Úr adta, az Úr elvette.¹⁴⁵

¹⁴¹ Uo. 392. A déli forrásban is megtalálható az 1184. évi vlagyimiri tűzvészről szóló híradás, amely az esemény napját ugyan pontatlanul adja meg, viszont két kiegészítő információt tartalmaz. Egyrészt azt állítja, hogy leégett a fejedelmi udvar is, másrészt megnevezi, hol helyezték el ünnep idején a másik forrás szerint az Uszpenszkij-székesegyház sekrestyéjében őrzött szöveteket. Eszerint ezeket két vonalban (sorban) az Aranykapu és a székesegyház közé függesztették ki: Uo. T. II. 630. Ha a krónikás híre pontos, nagy mennyiségű értékes textíliát kellett tárolni, mivel a város egyik jelképeinek számító kapu nem a főtemplom szomszédságában épült.

¹⁴² Uo. T. I. 409. Vszevolod nagyapja Vlagyimir Monomah kijevi nagyfejedelem, apja pedig Jurij Dolgorukij szuzdali, később kijevi fejedelem volt.

¹⁴³ Uo. 415.

¹⁴⁴ Tironi Szent Theodorosz a 3–4. században élt a Római Birodalomban. Katona lett, a neve újoncot jelent. Keresztény hite miatt börtönbe zárták. Kínzás után szenvedett vértanúhalált 306-ban.

¹⁴⁵ A rosztovi események ismertetése: PSZRL. T. I. 435–436. Ez a két részből álló feljegyzés egyrészt a helyi viszonyok ismeretéről tanúskodik, másrészt egyértelműen Konsztantyin Vszevolodovicsal rokonszenvez, őt állítja középpontba. Ezért egészen biztosan a rosztovi évkönyvírás hagyatékaként került a Lavrentij-évkönyv állományába.

Társadalmi és politikai problémák

Az 1184. évi tűzvész leírásához az évkönyvíró bibliai idézetekkel tűzdelt, moralizáló gondolatokat csatolt. A szörnyű eseményt az emberi bűnök, például az irigység isteni büntetésének tekintette. Úgy vélte, hogy Isten a „rabszolgáit” egyebek mellett tűzzel, vízzel, háborúval szokta büntetni. Véleménye szerint a keresztények helyzetét félelem («страх»), felbolydulás («колебание») és nyomorúság («бедность») jellemezte, ill. sérelmet szenvedett özvegyek ügyében való (valószínűleg igazságtalan) ítéletre és felebarátok titkos rágalmazására utalt.¹⁴⁶ Az 1192. évi tüzeset leírása után hasonló kiegészítést találunk. Az itteni példázatok szintén homályos, közvetett utalásokat tartalmaznak, de az 1184. évi szöveghez képest erőteljesebb hangvételűek. Elképzelhető, hogy a krónikás közvetlenül az 1192-es tűzvész után, még a megrázkódtatás hatása alatt gyűjtötte össze bibliai idézeit, és jegyezte le azokat. Indirekt módon az igazságtalanság béklyójának és a szegények bilincseinek megsemmisítésére, az összes igazságtalan írás eltörlésére, a kenyérnek az éhezőkkel való megosztására, a hajléktalanok befogadására, a meztelenek felöltöztetésére szólított fel. Egy palesztinai viszonyokat tükröző részben említést tett egyesek falvairól, házairól és osznoyanije («основание») szóval megjelölt „tulajdonáról”.¹⁴⁷

Az egykori szovjet tudomány két kiemelkedő képviselője a fenti információk mögött társadalmi elégedetlenséget látott. Ny. Ny. Voronyin a «колебание» kifejezést zavargásként értelmezte, a forrás adott részét pedig úgy, hogy a keresztények közti félelem, zavargás és nyomorúság szörnyűbb és félelmetesebb volt, mint maga az 1184-es tűzvész.¹⁴⁸ Voronyin az 1184. és az 1192. évi tüzesetet egymással, valamint a későbbi építkezésekkel is összefüggésbe hozta. Abból indult ki, hogy mindkét tragikus esemény Vlagyimir városának fejedelmi-püspöki részében kezdődött. Úgy gondolta, ezek nem a véletlen művei voltak, mivel a második eseményt követő évben elkezdődött a vár kőfalának építése, amely elzárta a fejedelmi és püspöki udvart a város középső részétől, s ezután egy másik komoly műveletre is sor került: a nyugtalan vlagyimiri piacot a Volgai kapun kívül elhelyezkedő folyami kikötőből szintén a középső városrészbe, a vár fa-

¹⁴⁶ Uo. T. I. 392–394.

¹⁴⁷ Uo. 409–411.

¹⁴⁸ Voronyin, 346.

lai alá helyezték át. Voronyin szerint ezeket az intézkedéseket a fejedelmi hatalom saját szövetségesei, a polgárok ellen tette, mivel arra törekedett, hogy önállóságukat és politikai erejük növekedését korlátozza.¹⁴⁹

B. A. Ribakov szerint Vlagyimir-Szuzdalban Vszevolod fejedelemsége idején éles társadalmi konfliktusok jelentek meg.¹⁵⁰ Ő is felfigyelt a társadalmi tematikával telített évkönyvrészletekre. Úgy vélte, hogy a Lavrentyij-évkönyv 1184–1192 közötti szakaszának egy szerzője van, vagyis az 1184. és 1192. évi tűzvészrel kapcsolatos információk ugyanattól a személytől származnak. Ribakov az első tragikus esemény alkalmából írt intelmet mérsékeltebbnek, míg a másodikat szenvedélyesen és élesen leleplezőnek ítélte meg. Az elsőben sokkal általánosabb társadalmi-erkölcsi motívumokat talált, míg a másodikról úgy vélekedett, hogy az egész 12–13. századi évkönyvírásban nem található ennyire társadalmi töltetű mű. Továbbá az alábbiakat állapította meg: az 1192. évi intelmben a szerző legfőképpen a falvakkal rendelkező személyek önkényeskedését támadta. A bibliai terminusok az óorosz talajon a 12. században nagyon határozottan hangzottak. A falu csak valamelyik feudális úr földbirtokát, votcsináját jelenthette, a birtokos által alapított osznovanyije új településnek felelt meg. Azoknak, akikhez a szerző fordul, szociális intézkedéseket kellett hozniuk. A kenyér szétosztásáról, a saját ház ajtajának szegények előtti megnyitásáról, az igazságtalanságról és bizonyos dokumentumok elleni harcról szóló szenvedélyes szavak nem légüres térben, hanem egy nagyvárosban tomboló tűzvész helyszínén hangzottak el, ahol emberek ezrei valóban kenyér és hajlék nélkül maradtak. Teljesen természetes, hogy ekkor sok gazdag ember, kihasználva a tűzkárt szenvedettek kilátástalan helyzetét, arra törekedett, hogy zakuppá, rjadoviccsá vagy holoppá tegye őket, igazságtalan írással erősítve meg ezt a lépést. Ugyanakkor a leleplező megfizetett a bátorságáért. Az összes feudális vezető réteg érdekeit sértő, merész intelm után az évkönyvírás irányítói mellőzték a tehetséges, de nyughatatlan szerzőt.¹⁵¹

Az 1184. és 1192. évi tűzvészek bemutatásához kapcsolt példázatok, intelmek alapján aligha lehet megbízható képet festeni a korszak társadalmának esetleges problémáiról. Abban aligha kételkedhetünk, hogy

¹⁴⁹ Uo. 346–347. (A szerző ultramárciusi évszámait helyett ez esetben is az általánosabban használt márciusiakat adtuk meg.)

¹⁵⁰ B. A. Ribakov: „Szlovo o polku Igoreve” i jevo szovremennyiki. M., 1971. 292.

¹⁵¹ Ribakov, 1984. 163–171. A zakupok, a rjadovicsok és a holopok az óorosz társadalom egyaránt nem szabad jogállású, de különböző státuszú tagjai voltak.

mindkét szörnyűség után nagy volt az elkeseredés a vlagyimiriak körében. Az is valószínű, hogy a krónikás célzatosan egészítette ki az események ismertetését erkölcsi célzatú idézetekkel, gondolatokkal. Konkrét adatok híján azonban nem érdemes a társadalomban általánosan megmutatkozó feszültségek elemzésére vállalkozni. Ráadásul logikai szempontból is ellentmondással szembesülünk. 1184-ben csaknem az egész város leégett, 1192-ben pedig csak a fele, de krónikás mégis az utóbbival kapcsolatban fogalmazott élesebben. Sajnos, abból sem értelmezhető minden, amit leírt. Példának okáért jó lenne tudni, hogy pontosan mit értett a kolebanyje¹⁵² kifejezés alatt, mert egyáltalán nem mindegy, hogy – ha ez egyáltalán a vlagyimiri helyzetre vonatkozott – az emberek zúgolódtak vagy éppen zavargás tört ki. Nagy megmozdulást viszont nem kell feltételeznünk, mert azt mint rendkívüli eseményt biztosan megörökítették volna az évkönyvek lapjain. Ha pedig az elégedetlenség nem csapott át zavargásba, biztosan léteztek azok a módszerek és eszközök, amelyekkel segíteni lehetett a tűzvész után kilátástalan helyzetbe került embereken.

Vszevolod vlagyimir-szuzdali fejedelemnek nyolc fia volt.¹⁵³ Közülük a legidősebb, Konsztantyin 1185-ben született. Mivel a következő két fiú fiatalon meghalt,¹⁵⁴ Jurij került a második helyre. 1205-től kezdve Konsztantyinról meglehetősen sok adat található a Lavrentyij-évkönyvben. 1205-ben novgorodi fejedelem lett. A forrás a Novgorodba való indulásáról, megérkezéséről és 1207-es hazatéréséről is beszámol. Az utóbbi évben részt vett Vszevolod Rjazany elleni hadjáratában, és az esztendő végén jelen volt az udvarában épült Szent Mihály-templom felszentelésén. A fenti események ismertetésekor Konsztantyin iránti szimpátia érzékelhető. A krónikás általában az egyházi irodalomból kölcsönzött idézetekkel fűszerezte mondanivalóját. 1207 végén apja Rosztov és 5 másik „város” irányítását bízta rá, de ez a hír már nem kapcsolódik össze citátumokkal vagy dicsérettel.¹⁵⁵ Ezután viszonylag semleges hírek

¹⁵² A kifejezés pontos értelmezése még Szreznjevskijnek is gondot okozott, máskülönben bizonyára szerepeltette volna híres szótárának első kötetében: *I. I. Szreznjevskij: Matyeriali dlja szlovarka drevnye-russzkavo jazika po piszmennim pamjatnyikam*. T. I. SzPb., 1893.

¹⁵³ PSZRL. T. I. 396–414.

¹⁵⁴ Uo. T. I. 406, 407. T. II. 653.

¹⁵⁵ Az 1205–1207. évi események: Uo. T. I. 421–424, 428–429, 430, 432–434.

következnek, majd az 1211-es rosztovi tűzvész kapcsán ismét magasztalást találunk, de idézetek, példázatok nélkül.¹⁵⁶

A Lavrentyij-évkönyv 1205–1207 közötti és 1211. évi eseményeket ismertető forrásrészleteinek hangvétele alapján arra lehet következtetni, hogy azokat Konsztantyin környezetéhez tartozó személy írta. Mivel a feljegyzések túlságosan kiemelik a szerepét, nyilvánvalóan az apa, Vszevolod halála (1212) után kerülhettek az évkönyvi szövegbe. Az elfogult krónikás csak a szépre emlékezett. Miközben szokatlanul élénk és túlzó színekkel ecsetelte Konsztantyin Novgorodba való indulását, megérkezését és Vlagyimirba történő visszaérkezését, említést sem tett novgorodi ténykedéséről.¹⁵⁷ Nyilván azért, mert ott nem játszott jelentős szerepet. Miközben kiemelte, hogy Konsztantyin 1207-ben Rosztov élére került, mélyen hallgatott arról, hogy Vszevolod halála után nem ő, hanem Jurij foglalta el a vlagyimiri trónt. Természetesen lehetséges, hogy az utóbbi nem személyesen az elfogult krónikás bűne, de mindenképpen a Konsztantyin és utódai felügyelete alatt álló rosztovi évkönyvírás, ill. évkönyvszerkesztés számlájára írható.¹⁵⁸

Ahhoz, hogy az utódlással kapcsolatos nézeteltérést megértsük, a Moszkvai Évkönyvi Szvodhoz kell fordulnunk. Mivel ebben nem érvényesült a rosztovi dominancia, megőrzött egy hírt arról, hogy 1211-ben Vszevolod fejedelem összehívta a terület politikai szempontból fontos képviselőit, és a beleegyezésükkel Jurijt nevezte ki utódjának. (A gyűlés hozzájárulására azért volt szükség, mert az apa lépése egyértelműen a

¹⁵⁶ Az 1208–1211. évi események: Uo. 434–436. A fenti évkönyvrészleteket B. A. Ribakov is tanulmányozta, és az alábbi megállapításokat tette: az 1205–1207 közötti, Konsztantyinnal kapcsolatos eseményeket, különösen a Novgorodba való elutazását, olyan szerző írta le, aki formális ismertetőjegyek alapján (pl. a példázatok, idézetek, intelmek bőséges alkalmazása) azonos az 1184–1192-es évek krónikásával. Az 1192. évi intelem után a szerzőt mellőzték, de az idézetek ismét széles áradatként jelennek meg 1205–1207-ben, és Konsztantyin 1218. évi haláláig időnként felbukkannak. Az idézetek folyama azzal szakad meg, hogy apja Rosztovot adta neki. Ezután a fejedelem magasztalója, évkönyvírásának képviselője 1211-ig, amikor is Konsztantyin Vszevolodnál vendégeskedett Vlagyimirban, eltűnik az évkönyv lapjairól. Utoljára ennek a rétornak a keze nyoma 1218-ban, Konsztantyin nekrológiában érzékelhető: *Ribakov*, 1984. 164, 166, 171, 174–176.

¹⁵⁷ A novgorodi forrás szem szól arról, hogy ott Konsztantyin bármilyen szerepet játszott volna: NPL. 50–51.

¹⁵⁸ Konsztantyin Vszevolodovics és fiainak rosztovi évkönyvéhez: *M. D. Priszjolkov*: *Isztorija russzkovo letopiszanyija XI–XV vv.* SzPb., 1996. 136–145.

szeniorátus rendjének megsértését jelentette.) A forrás a rendkívüli döntés okát is megadja: Konsztantyin Vlagyimir városa helyett Rosztovot akarta első számú központtá tenni.¹⁵⁹ A legidősebb fiú tehát vissza akarta forgatni az idő kerekét. Vlagyimirt nagybátyja, Andrej tette a fejedelemség „fővárosává”, s ez a lépés természetesen sértette a régi centrumok (Rosztov és Szuzdal) érdekeit. Vszevolod csak a felettük aratott győzelem után tudta helyzetét megszilárdítani,¹⁶⁰ de később fiának Rosztov élére állításával egy gesztust tett a város politikai elitje felé. A fiúk között rangidős Konsztantyin viszont Vlagyimirt Rosztovból kívánta irányítani, ignorálva a korábbi évtizedek, sőt fél évszázad alatt bekövetkezett változásokat. Törékvését apja azért nem támogatta, mert az belső konfliktusokhoz vezetett volna. Az 1211-es döntés után viszont a trónöröklés rendjének megsértése miatt kellett összezsapásokra számítani.

A Vszevolod fejedelemségének időszakára vonatkozó források tanulmányozása után két fontos megállapítás tehető. Egyrészt a Lavrentyjev-könyv információit lejegyző, ill. szerkesztő vlagyimiri és rosztovi krónikások jórészt ugyanazokra a kérdésekre koncentráltak, mint amelyeket Valentyin Janyin megjelölt. Másrészt kijelenthető, hogy a fejedelemség belső helyzetét stabilitás jellemezte. Mindössze két külső támadás kelthetett félelmet, de egyik sem okozott jelentős kárt. A krónikások nem számolhattak be a területet irányító fejedelmek gyakori haláláról. Vszevolod Jurjevics (Nagyfészkü Vszevolod) három és fél évtizedig birtokolta a trónt, s ez a tény nagyban elősegítette a stabilitást. Míg Andrej Bogoljubszkijnek több konfliktusa volt a főpapokkal, Vszevolod jórészt maga választotta ki a rosztovi püspököket, akik teljes mértékben együttműködtek vele. A fejedelem és családja, valamint Ioann püspök közreműködésével jelentős számú egyházi és világi épületet emeltek. Terméketlen évekről és pusztító árvizekről nem maradtak ránk feljegyzések, járványról is mindössze egy. A rendkívüli égi jelenségek ugyan riadalmat okoztak a lakosság körében,

¹⁵⁹ Russzkije letopiszi. T. 8. Moszkovszkij letopisznij szvod konca XV veka (MLSZV). Rjazany, 2000. 149–150.

¹⁶⁰ Vszevolod és a vlagyimir-suzdali föld régi központjainak harcához: *Makai*, 2009. 323–330.

társadalmi feszültségekhez azonban nem vezettek. A tűzvészek viszont nemcsak félelemmel töltötték el az embereket, hanem anyagi javaikat is veszélyeztették, sőt sok esetben meg is semmisítették azokat. Sajnos, az 1184. és 1192. évi tűzesetekhez fűzött évkönyvi kiegészítések túlságosan homályosak és elvontak ahhoz, hogy ezeket alapul véve általános társadalmi elégedetlenségre vagy az utóbbi esetén zavargásokra következtethessünk. Kétségtelen, hogy a fejedelem és a trónörökös közötti nézeteltérés politikai feszültséget idézett elő, de 1211-es ideiglenes megoldása csak Vszevolod halála után okozott belháborút.¹⁶¹

¹⁶¹ PSZRL. T. I. 437–440.

ÚJABB ZÚRZAVAR VLAGYIMIR-SZUZDALBAN (1211–1216)

Nézeteltérés az öröklés miatt

1211-ben Vszevolod Jurjevics vlagyimir-szuzdali fejedelem hosszú és eredményes uralma a végéhez közeledett. Ebből az évből a Lavrentyij-évkönyv, a térség akkori történetének egyik legfontosabb forrása mindössze két eseményt említ. Az első híradás Vszevolod egyik fiának és Vszevolod Csormnij kijevi fejedelem lányának vlagyimiri házasságkötéséről szól.¹⁶² A második esemény Rosztovval kapcsolatos: egy tűzvész következtében majdnem az egész város leégett, csak templomból tizenöt pusztult el. A Rosztov élén álló Konsztantyin fejedelem, Vszevolod legidősebb fia, aki a tüzeset idején éppen Vlagyimirban volt az apjánál, gyorsan visszatért, és lecsendesítette az elkeseredett embereket.¹⁶³

Ha a Lavrentyij-évkönyv szövegét más forrásokéval összehasonlítjuk, kiderül, hogy az előbbi a fontos események egy részét egyszerűen elhallgatja. A 15. század végi Moszkvai Évkönyvi Szvod¹⁶⁴ viszont utódlási gondokról tudósít. Eszerint 1211-ben Vszevolod Rosztovból magához hívta Konsztantyint, Vlagyimir városát akarta ráhagyni, Rosztovot pedig Jurijra. Konsztantyin azonban apja második felszólítására sem jelent meg, mert ő Vlagyimirt Rosztov mellé szerette volna megkapni. Ekkor Vszevolod összehívta az összes bojárját a városokból és a volosztyokból, meghívta Ioann püspököt, a kolostorfőnököket, a papokat, a kereskedőket, a dvorjanyinokat „és az összes embert” («и вси люди»), majd Jurijnak adta Vlagyimirt, és mindenkit felesketett rá. A fivéreit is az ő hatalma alá rendelte. Ami-

¹⁶² Polnoje szobranije russzkih letopiszej (PSZRI). Tom I. (T. I.) Moskva, (M.,) 1962. 435. (oszlop)

¹⁶³ Uo. 435–436.

¹⁶⁴ A szvod egyrészt olyan évkönyv-redakciót jelöl, amelynek önálló változata nem maradt ránk, de szövege helyreállítható. Másrészt az orosz nyelvű szakirodalom az önálló formában megőrződött források megjelölésére is alkalmazza.

kor Konsztantyin meghallotta mindezt, megharagudott a testvéreire, leginkább Jurijra.¹⁶⁵

A történelemtudomány már feltárta, hogy mi az oka a két forrás szövegében megnyilvánuló különbségnek. A Lavrentyij-évkönyv 14. századi kéziratban maradt fenn. Szövegét egy Lavrentyij nevű szerzetes másolta le 1377-ben. Az események év szerinti ismertetését 1305-ig tartalmazza.¹⁶⁶ A. Ny. Naszonov szerint a Lavrentyij-évkönyvben az 1206–1237 közötti időszak annak a szvodnak a rosztovi átdolgozása, amelyet Jurij fejedelem számára írtak Vlagyimirban, a rosztovi szerző pedig tendenciózusan kihagyott minden olyan eseményt, amely feltárta volna Konsztantyinnak apjával, Vszevoloddal és öccsével, Jurijjal való összeütközéseit.¹⁶⁷ M. D. Priszjolkov egyenesen Konsztantyin-évkönyvről írt, amely a Lavrentyij-évkönyv fentebb említett részében folyamatos és legerősebb áramlatként halad. Konsztantyin halála (1218) után ezt fiai évkönyveként folytatták, bár a munkát a rosztovi püspökség végezte. Priszjolkov véleménye szerint Konsztantyin és fiai, valamint Jurij évkönyvét az 1239. évi szvod egyesítette, s ha az utóbbi összeállítójának választania kellett a kettő közül, minden esetben habozás és kompromisszum nélkül a rosztovi verziót vette át.¹⁶⁸ V. K. Ziborov úgy vélekedett, hogy a 13. században fejedelmi szvodok egész sora jelent meg: Konsztantyiné és fiaié (1206–1277. évi feljegyzések), valamint Jaroszlav Vszevolodovics 1239. évi szvodja. Az utóbbit is Rosztovban állították össze, és ez nagyfejedelmi, vagyis az egész vlagyimir-szuzdali föld szvodja volt.¹⁶⁹

¹⁶⁵ Russzkije letopiszi. T. 8. Moszkovszkij letopisznij szvod konca XV veka (MLSZV). Rjazany, 2000. 149–150. A voloszty ez esetben a Vlagyimir-szuzdali Fejedelemség kisebb területi egységeinek elnevezése. A dvorjanyinok eredetileg a fejedelmek udvari szolgálói voltak. Vlagyimirban 1211-ben ennél már jóval nagyobb lehetett a presztízsük, különben Vszevolod aligha hívta volna meg őket ilyen fontos eseményre.

¹⁶⁶ V. K. Ziborov. Russzkoje letopiszanijje XI–XVIII vekov. Szankt-Petyerburg (SzPb), 2002. 179.

¹⁶⁷ A. Ny. Naszonov. Isztorija russzkovo letopiszanijja XI–nacsala XVIII veka. M., 1969. 220–226.

¹⁶⁸ M. D. Priszjolkov. Isztorija russzkovo letopiszanijja XI–XV vekov. SzPb., 1996. 137, 141–142. (Első kiadása: Leningrád, 1940.) Priszjolkov feltételezett 1239-es évszámával szemben Naszonov úgy vélekedett, hogy Konsztantyin rosztovi és Jurij vlagyimiri szvodját 1281-ben egyesítették: Naszonov, 1969. 192–197.

¹⁶⁹ Ziborov, 111. Ziborov külön nem tett említést Jurij évkönyvéről, de szerinte Vlagyimirban 1228–1230 között is írtak szvodot: Uo. 103. A jelzett évek viszont Jurij második vlagyimiri (nagy)fejedelemségének időszakába tartoznak.

Úgy tűnik, hogy a korai évkönyvi szvodokból hiányzó vlagyimiri feljegyzések a 15. század végi moszkvai forrásban maradtak fenn. Ez a szakirodalomban 1479. vagy 1480. évi Moszkvai Szvodként ismeretes. Úgy tűnik, hogy Moszkvában Novgorodnak a Moszkvai Fejedelemséggel való egyesítése után rögtön összeállítottak egy nagy összoroszl évkönyvi szvodot. Kéziratát A. A. Sahmatov, az évkönyvek kiváló kutatója találta meg. Ez azonban egy 18. századi, rossz másolat volt. Később M. Ny. Tyihomirov egy 16. századi, jobb másolatot tárt fel. Mivel az utóbbi az 1492. évi szöveggel végződik, praktikusabb a 15. század végi Moszkvai Évkönyvi Szvod elnevezést használni.¹⁷⁰ A forráskutatás egy másik jelentős képviselője, M. D. Priszjolov is részt vett szövegeinek felderítésében, s ez a kútfő tekinthető a 15. századi moszkvai nagyfejedelmi évkönyvírás legragyogóbb produktumának.¹⁷¹

Már Sahmatov igyekezett megnevezni a Moszkvai Évkönyvi Szvod forrásait. Véleménye szerint ezek az alábbiak voltak: egy vlagyimiri forrás, egy 1448. évi novgorodi szvod, a Troickij-évkönyv, a Szuzdali Évkönyv és egy (az Ipatyij-évkönyvhöz közeli) déli évkönyv.¹⁷² Sahmatov azt feltételezte, hogy a vlagyimiri forrás az 1207–1234 közötti időszak eseményeit tartalmazza, s az 1480. évi szvodba a rosztovi főpapi szvod Jefrem püspök-féle 15. századi redakciója után került.¹⁷³ Évtizedekkel később megjelent kötetében Ju. A. Limonov jórészt elfogadta a Sahmatov által felsorolt forrásokat,¹⁷⁴ de nem hajolt meg teljesen a nagy előd tekintélye előtt. Egyrészt nem vlagyimiri forrásnak, hanem északkeleti forrásnak vagy emlékeknek nevezte azt a dokumentumot, amely eredetiben ugyan nem maradt fenn, de a Moszkvai Évkönyvi Szvod részeként unikális információkkal is szolgál. Másrészt Sahmatovtól eltérő módon mutatta be a fenti kútfőt: az 1480. évi Moszkvai Évkönyvi Szvod nem egy 1207–1234. évi vlagyimiri forrást használt, hanem olyan északkeleti emléket, amely 12–14. századi híradásokat tartalmazott. Az északkeleti emlék első része 12. századi–13. század eleji eseményeket ismertetett; a második részét a 13. század végé-

¹⁷⁰ Pregyiszlóvjje. In: MLSZV. 7–8.

¹⁷¹ Ny. L. Rubinstein: Russzkaja isztoriografija. Pod. red. A. Ju. Dvornycsenko, Ju. V. Krivosejeva, M. V. Mandrik. SzPb., 2008. 26. (Első kiadás: 1941.)

¹⁷² A. A. Sahmatov: Obozrenyje russzkih letopisznih szvodov XIV–XVI vv. M. – Leningrád (L.), 1938. 274–279.

¹⁷³ Uo. 274.

¹⁷⁴ Ju. A. Limonov: Letopiszanyije Vlagyimiro-Szuzdalszkij Ruszi. L., 1967. 106.

ig folyamatosan vezették, és az utóbbi század folyamán Rosztovban nem szerkesztették át; a harmadik részébe pedig 14. századi híradások kerültek be. Limonov véleménye szerint ez az északkeleti forrás az 1330. évi Első Moszkvai Szvod volt.¹⁷⁵ A tudós-elődök, pl. Limonov kutatásai alapján Ju. V. Krivosejev úgy vélekedett, hogy a 13. század első évtizedeinek más forrásokból hiányzó híradásai hiteles és minőségi információt képviselnek, s a 15. századi évkönyvbe, vagyis a Moszkvai Évkönyvi Szvodba ezek többé-kevésbé tiszta formában kerültek be az eseményekkel egykorú szvodból.¹⁷⁶

A 16. századi Voszkreszenszkij-évkönyv a vlagyimiri fejedelem és legidősebb fia vitájáról a Moszkvai Évkönyvi Szvod verzióját tartalmazza.¹⁷⁷ Magáról a Voszkreszenszkij-évkönyvről első kötetének 1856. évi előszavában ez olvasható: sok olyan kijevi információt tartalmaz, amelyek nincsenek meg a Kijevi Évkönyvben; a Nyikon-évkönyvnél alaposabban meséli el a moszkvai államban történt eseményeket; utolsó fejezetei megegyeznek a Nyikon-évkönyvével; olyan eseményekről is értesít, amelyek sem a Szófia-, sem a Nyikon-évkönyvben nincsenek meg.¹⁷⁸ Azóta a kutatók jelentős eredményeket értek el a Voszkreszenszkij-évkönyv tanulmányozásában. Már Sahmatov megállapította, hogy az alapja a Moszkvai Évkönyvi Szvod, amely közel áll az Első Szófia-évkönyv Carszkij-féle másolatához.¹⁷⁹ Később – lényegében Sahmatovhoz csatlakozva – B. M. Klossz arra az álláspontra helyezkedett, hogy a Voszkreszenszkij-évkönyv összeállításához jórészt a Moszkvai Évkönyvi Szvodot és az 1489. évi Rosztovi Szvodot,¹⁸⁰ valamint az Első Szófia-évkönyv Carszkij-féle másolatát¹⁸¹ használták fel.

A Nyikon-évkönyvben az eseményeknek egy módosított változata szerepel. Eszerint egyrészt Konsztantyin azt kérte apjától, hogy vagy Rosztov

¹⁷⁵ Uo. 119, 134.

¹⁷⁶ Ju. V. Krivosejev: Rusz i mongoli. Issledovanyije po isztorii Szevero-Vosztocnoj Ruszi XII–XIV vv. Izdatyelsztvo Sz.-Petyerburgszkovo Unyiverszityeta, 2003. 50.

¹⁷⁷ PSZRL. T. VII. M., 2001. 117.

¹⁷⁸ PSZRL. T. VII. SzPb., 1856. VI. (Az 1856-os és a 2001-es kiadásban az oldalak számozása megegyezik.)

¹⁷⁹ Sahmatov, 1938. 370. Sahmatov az előbbi 1479. évi Moszkvai Nagyfejedelemi Szvodnak nevezte.

¹⁸⁰ B. M. Klossz: Pregyiszlovije k izdanyiju 2000 goda. In: PSZRL. T. XXIV. M., 2000. IX.

¹⁸¹ Uő: Szpiszok Carszkovo Szofijszkij I letopisz. In: Letopisz i hronyiki. M., 1984. 25–37.

mellé adja neki Vlagyimirt, vagy Vlagyimir mellé Rosztovot.¹⁸² Másrészt ennek a forrásnak a szövege szerint, bár Vszevolod sokat tanácskozott saját bojárjaival és Ioann püspökkel, Vlagyimirt Jurijnak akarta adni. A továbbiakban itt is szó van a döntés szélesebb körben történő elismertetéséről, az eskütételről és Jurijnak a fivérei fölött gyakorolt befolyásáról.¹⁸³ A 16. században összeállított Nyikon-évkönyv fenti verziója azonban kétegyeseket ébreszt. A szentpétervári Ju. V. Krivosejev például a Moszkvai Évkönyvi Szvod 1471. évi elbeszélésével hasonlította össze. Ebben az áll, hogy Novgorod elleni hadjárata előtt III. Iván nagyfejedelem először a bojár dumával és a metropolitával tanácskozott, majd biztosította a terület támogatását. Krivosejev legfontosabb megállapításai az alábbiak voltak: a 16. századi évkönyvírásra jellemzőek a nagyfejedelmeknek a metropolitákkal és püspökökkel való tanácskozásainak példái, s az adott esetben is ezt látjuk: Iván (Ioann) püspök nélkül sem Vszevolod, sem a bojárok nem tudtak dönteni. A Nyikon-évkönyv variánsa több korábbi forrás „átértelmezése”. A Nyikon-évkönyvéhez képest a Moszkvai Évkönyvi Szvod verziója a megbízhatóbb.¹⁸⁴

A történetírás az 1211. évi eseményekről

Úgy tűnhet, hogy a Rurik-dinasztia északkeleti ágának tagjai közötti trónöröklési vita csak az órosz történelem egy epizódja, legfeljebb vlagyimir-szuzdali belügy volt. Ehhez képest már a 18. század óta foglalkoztatja a keleti szláv és a nyugati szakembereket is. A történészek ugyanazon források alapján, más-más nézőpontból kiindulva az események sokféle értékelését adták.

V. Ny. Tatyiscsev, az orosz történetírás első igazán nagy hatású képviselője, aki Vszevolod fejedelem tevékenységének ismertetésekor általában tartózkodott az értékeléstől, az 1211. évi konfliktus kapcsán annak kirobbantójával

¹⁸² PSZRL. T. X. M., 2000. 63. Ez a verzió – akár elfogadjuk, akár kételkedünk benne – arra utal, hogy nem volt mindegy, hogy a Vszevolodot követő generáció rangidős tagjának mely város lesz az első számú központja.

¹⁸³ Uo. 63–64.

¹⁸⁴ *Krivosejev*, 50–51. Álláspontjának kialakításához Krivosejev, Klossznak, a Nyikon-évkönyv szakértőjének a kötetét is felhasználta: *B. M. Klossz*: *Nyikonovszkij szvod i russzkije letopiszi XVI–XVII vv.* M., 1980. 96–97.

szimpatizált. Elismerte ugyan, hogy Konsztantyin két alkalommal sem reagált apja invitálására, de inkább azt hangsúlyozta, hogy először betegség miatt nem tudott megjelenni, ill. kérését alázatos, tiszteletteljes stílusban adta elő, sőt még kompromisszumra is hajlandó volt. Arról szintén írt, hogy a bojárok között sem volt egyetértés: egyesek mentegették, mások hibáztatták a fejedelem fiát.¹⁸⁵ Tatyiscsev úgy vélekedett, hogy igazságtalan dolog az idősebb fivért megfosztani az örökségtől, s a források egy részének hangvételéért Szimon püspököt hibáztatta. Eszerint az, hogy majdnem minden kéziratban elítélik az idősebb fivért, mert szembeszállt apjával, eléggé leleplezi a szuzdali püspököt. Szimon Jurij kegyeit élvezve vezetett feljegyzéseket, és nem szégyellte Konsztantyint megszégyeníteni, Jurijt pedig felmenteni. Ezért, miután Konsztantyin legyőzte testvéreit, Szimont megfosztotta a püspökségtől.¹⁸⁶

Sz. M. Szolovjov, az orosz polgári történetírás nagy alakja, arra a következtetésre jutott, hogy Vszevolod fejedelem haldokolva kivonta a kardot fiai között. A rosztoviak által jelentett veszéllyel indokolta, hogy Konsztantyin Rosztovra és Vlagyimirra is igényt tartott: úgy tűnik, a két város közötti rangidősség még akkor is vitatott volt, és Konsztantyin félt átengedni az egyiket vagy másikat öccsének, mert aggódott a rosztoviak régi igényei miatt, amelyeket Jurij ki tudott volna használni.¹⁸⁷

A szovjet történetírás korai időszakában A. Ny. Naszonov egy tanulmányban foglalkozott az 1211. évi eseményekkel, és Szolovjovhoz hasonlóan ő is a rosztoviak törekvéseit találta meg a háttérben. Konceptiójának lényege a következő: Konsztantyin azért utasította el konokul a Vszevolod által javasolt felosztást, mert azt gondolta, hogy Vlagyimirt és Rosztovot egy kézben kell egyesíteni. Ennek a lépésnek a megértéséhez Konsztantyin személyes akaratán kívül figyelembe kell venni a régi Rosztovból származó törekvéseket és követeléseket. A rosztoviak az elosztásban nyilván az egységes föld (fejedelemség) felosztásának veszélyét látták, és ez közöttük tiltakozást váltott ki. Tehát Konsztantyin „személyes igényei megvalósításának módját” a rosztovi vecse követelései idézték elő. Az apa reagálásáról Naszonov elismerő-

¹⁸⁵ V. Ny. Tatyiscsev: Isztorija Rosszijszkaja. T. III. M.–L., 1964. 186–187.

¹⁸⁶ Uo. 260. (586. sz. jegyzet)

¹⁸⁷ Sz. M. Szolovjov: Isztorija Rosszii sz drevnyejsih vremjon. In: Szocsinyenyija. Knyiga I, t. 2. M., 1988. 585.

en írt. Vszevolod diplomatikusan bölcs lépéssel válaszolt: összehívta az összes város képviselőjét, hogy támogatást kapjon új döntéséhez, miszerint Jurijnak adja a szeniori pozíciót. Nyilván főként a „fiatalabb” városok, Perejaszlavl és Vlagyimir képviselőire számított. A döntést elfogadták, s ez egyrészt Vszevolod diplomáciai győzelme, másrészt Jurij és öccse, Jaroszlav Konsztantyin fölött, pontosabban a vlagyimi-riak és a perejaszlavlialak rosztoviai fölött aratott győzelme volt.¹⁸⁸

Az amerikai történeti ruszisztika neves képviselője, George Vernadsky figyelmét a Vszevolod által összehívott gyűlés ragadta meg. Megállapította, hogy ezt a tanácskozást néhány orosz történész a moszkvai állam későbbi tanácsadó gyűlése, az ún. zemszkij szobor prototípusának tartja. Ezt követően Vernadsky a Voszkrzeszenszkij-évkönyv alapján felsorolta a tanácskozás résztvevőit, majd vitatta, hogy „a kereskedőket, és a dvorjanyinokat, és az összes embert” nem személyesen, hanem választott képviselők által hívták volna meg. Ugyanakkor elképzelhetetlennek tartotta, hogy a gyűlésen „Szuzdalia” egész férfi lakossága részt vett volna, majd diplomatikusan azzal zárta gondolatmenetét, hogy a krónikás híradása túl homályos a határozott következtetés levonásához.¹⁸⁹

A kölni Günther Stökl az általunk vizsgált eseményeket egyrészt a nagyfejedelmi címmel, másrészt szintén a zemszkij szoborral hozta összefüggésbe, bár az utóbbi terminus technicust nem alkalmazta. Az alábbi megállapításokat tette: Vszevolod már nem kijevi, hanem vlagyimiri nagyfejedelem volt, s mint a Kijevi Birodalomban is, a méltóság egy bizonyos város birtoklásához kötődött, és a legidősebbnek kellett viselnie ezt a rangot. De hogy ki számított a legidősebbnek, azt Vszevolod határozta meg (Jurij a másodszülött volt), és az összes rend gyűlésének kellett még a

¹⁸⁸ А. Н. Насонов. Княз и город в Ростове-Суздальской земле. Век, Петроград, 1924, № 1. 25. Csaknem három évtizeddel később, a sztálini korszak végén jelent meg a Szovjetunió történetének vázlata c. terjedelmes munka. Ebben Naszonov mutatta be a Vlagyimir-suzdali Fejedelemséget. Foglalkozott az 1211-ben történekekkel is, de inkább ismertette, mint elemezte azokat. Az benne a figyelemre méltó, hogy Naszonov itt nem a rosztovi vecse, hanem a rosztovi bojárok szerepét hangsúlyozta: Очерки истории СЗСЗСР. Период феодализма IX–XV вв. в двух частях. Отв. ред. Б. Д. Греков. Часть I (IX–XIII вв.). Киевская Русь. Феодальная раздробленность. М. 1953. 332–333.

¹⁸⁹ George Vernadsky. Kievan Russia. In: G. Vernadsky – M. Karpovich: A History of Russia. Volume II. New Haven, 1948. 187.

nagyfejedelem életében az utódára esküt tenni. A gyűlés nagyon emlékeztet a későbbi moszkvai országos gyűlésekre.¹⁹⁰

Amint láttuk, George Vernadsky már 1948-ban megjelent kötetében sem tartotta alkalmasnak arra az évkönyvi anyagot, hogy az alapján az 1211-es gyűlést a későbbi zemszkij szobor prototípusának nevezze. Ez a szemlélet azonban még az 1970-es években is felbukkant az orosz és a német nyelvű szakirodalomban is. Az óorosz államiságról készített tanulmányában L. V. Cserepnynin a következő álláspontot fogalmazta meg: Vszevolod számára nyilván nem voltak fölöslegesek a 12. század 70-es évei politikai harcainak¹⁹¹ tanulságai. A hatalomért folytatott küzdelemben ő és vetélytársai kénytelenek voltak a rendi csoportok követeléseinek engedelmeskedni. Miután a fejedelem megerősödött, megértette, hogy az alakulóban levő rendeket feltétlenül a nagyfejedelmi hatalom támaszává kell tenni. Vszevolod alatt (ha hihetünk az évkönyvnek) új rendi intézmény jött létre, amely távolról a leendő zemszkij szoborra emlékeztet. Cserepnynin az 1211. évi gyűlés jelentőségét még abban látta, hogy az örökös kijelölése a városok, volosztyok képviselőinek egyetértésével és jelenlétében történt, s ennek a vlagyimir-szuzdali föld egységét kellett biztosítania a nagyfejedelem halála után.¹⁹² Hartmut Rüss álláspontja az 1970-es évek végén jelent meg nyomtatásban, és hasonló elemeket tartalmazott: 1211-ben, röviddel halála előtt Vszevolod összehívott egy gyűlést, amely összetételében emlékeztet a későbbi moszkvai országos gyűlésekre (zemszkije szobori), amelyeken a nemesség és az egyházi képviselők mellett a kereskedő réteg és az „összes ember” képviseltette magát. Vszevolod célja az volt, hogy második

¹⁹⁰ *Günther Stöckl* Russische Geschichte. Stuttgart, 1990. 117. (Ez már az ötödik kiadás. Az első 1962-ben jelent meg.)

¹⁹¹ Az 1170-es évek harcaihoz: *Makai János*: Zúrzavar Vlagyimir-Szuzdalban (1174–1177). In: Történészként a katedrán. Tanulmányok Nagy József 80. születésnapjára. Líceum Kiadó, Eger, 2009. 319–335.

¹⁹² *L. V. Cserepnynin*: K voproszu o haraktyere i forme drevnyerrusszkovo goszudarsztva X–nacsala XIII v. Isztoriceszkije zapiszki/89. M., 1972. 394. A zemszkij szoborral kapcsolatos teória még a 21. század elejének orosz nyelvű szakirodalmában is felbukkant. Ju. V. Szuharev hadtörténész úgy vélekedett, hogy Jurij utódlását ez a gyűlés hagyta jóvá, sőt a szerző értékelése nemcsak az 1211. évre vonatkozott, mivel véleménye szerint Vszevolod fejedelem többször is meghátrált a zemszkij szoborok álláspontjával szemben. Szuharev használta a rendi-képviselési berendezkedés kifejezést is: *Ju. V. Szuharev*: Vszevolod Bolsoje Gnyezdo. In: *V. B. Perharko, Je. V. Pcselov, Ju. V. Szuharev*: Knyazja i knyaginyi russzkoj zemli IX–XVI vv. M., 2002. 212.

fiának, Jurijnak mint utódjának széles elismertséget teremtsen, és a fejedelemség egységét saját halála után is biztosítsa. A hatalomgyakorlásban a szeniorátus elvéről az örökletes monarchia elvére való átállás azonban itt, északkeleten éppen olyan kevésbé volt megvalósítható, mint a Rusz más részein.¹⁹³

Ju. A. Kizilov új nézőpontból vizsgálódott, amikor az 1211. évi rendezvényt az 1157. és 1174. évi fejedelmválasztó gyűlésekkel vetette össze. Konceptiója egyrészt Cserepnin hatását mutatja, másrészt azt, hogy a 13. század eleji vlagyimir-szuzdali állapotokat megpróbálta párhuzamba állítani a nyugat-európai társadalmi-politikai viszonyokkal. Kizilov legfontosabb megállapításai az alábbiak voltak: összetételét tekintve az 1211. évi gyűlés inkább képviseleti jellegű volt, mint a többi. 1157-ben pl. csak a rosztoviak és a szuzdaliak tanácskoztak, s az évkönyv nem tesz említést más rétegek részvételéről, amelyeket Vszevolod nyíltan a támaszává próbált tenni, figyelembe véve a 70-es évek politikai harcainak tanulságait. A városok, oblasztyok és az „összes ember” képviselői jelenlétének azt kellett garantálnia, hogy Jurij rangidősségének jóváhagyása törvényes volt. Ugyanebben az időben kezdték összehívni a rendi gyűléseket Nyugat-Európában is. Azonban ezek ott sem választott képviselőkől álltak, hanem olyan személyekből, akiket hivatalos helyzetük miatt hívtak meg. Az, hogy a nagyfejedelem a formálódó rendekre támaszkodott, hatalmának megerősödéséhez vezetett. De ez a tendencia nem bizonyult tartósnak.¹⁹⁴

¹⁹³ Hartmut Röss: Das Reich von Kiev. In: Handbuch der Geschichte Russlands. Herausgegeben von M. Hellmann, Münster – K. Zernack, Giessen – G. Schramm, Freiburg. Band 1: Von der Kiever Reichsbildung bis zum Moskauer Zartum. Herausgegeben von M. Hellmann. Lieferungen 4/5, Stuttgart, 1979. 346.

¹⁹⁴ Ju. A. Kizilov: Zemli i knyazsesztva Szevero-Vosztocsnoj Ruszi v period feodalnoj razdroblennosztvi (XII–XV vv.). Uljanovszk, 1982. 24–25. Ennek a tanulmánynak nem célja Kizilov nézeteinek részletes elemzése, ill. bírálata, viszont egy nehezen értelmezhető hivatkozást mégis szóvá kell tenni: a szerző a Moszkvai Évkönyvi Szvod alapján ismertette az 1211. évi gyűléssel kapcsolatos adatokat, de nemcsak a moszkvai forrásra, hanem a Lavrentij-évkönyvre is hivatkozott. A jelzett hasáb azonban nem az 1211. évi gyűléssel foglalkozik, hanem azzal, hogy mi történt 1205-ben, Konsztantyin Novgorodba való indulása előtt: ld. Kizilov, 24. o. 26. sz. jegyzet, ill. PSZRL. T. I. 422. Az évkönyv szóban forgó oszlopában olvashatunk ugyan Konsztantyin rangidősségéről, de akkor egyrészt másképpen kellett volna hivatkozni, másrészt az ő korábbi szeniori pozíciójával nem érdemes külön foglalkozni, hiszen az őt elsőszülöttként illette meg. Csak az után vesztette el, miután apjával szembefordult. (Az oblaszty kifejezés Kizilovnál analóg a voloszttyal, ld. 4. sz. jegyzet.)

Ju. A. Limonov, Vlagyimir-Szuzdal történetének kutatója új szempontokat is alkalmazott értékelésének megfogalmazásához. Véleménye szerint Vszevolod kísérletet tett arra, hogy szerződést kössön Vlagyimir városával, s a szerződésnek formába kellett öntenie és meg kellett erősítenie a fejedelem egyik fiának jelöltségét a trónra. Ezt a körütekintést Limonov egyrészt azzal magyarázta, hogy Vszevolodot nyugtalanították a dinasztia más ágához tartozó esetleges trónigénylők, másrészt – és ez volt a legfontosabb – ő életében még számíthatott a Vlagyimir obscsinájával való szerződészkötésre, viszont feltételezte, hogy halála után akadályok merülhetnek fel. A szerző megjegyezte, hogy a városi szervezetek, tehát a másik oldalhoz tartozók is érdekeltek voltak a szerződés megkötésében. A további események megmutatták, hogy az utóbbiak okkal nyugtalankodtak Vlagyimir fővárosi státusza miatt. Mivel Rosztov továbbra is pályázott az elsősége, Vszevolod a legidősebb fiáért üzent, hogy szerződést kössenek Vlagyimirral. A szerző úgy látta, hogy az ellenszegülő Konsztantyin Rosztovot Vlagyimir fölé akarta helyezni. Végezetül Limonov ugyan nem hasonlította az 1211. évi gyűlést a későbbi zemszkij szoborokhoz, de azt a sajátos megállapítást tette, hogy Vszevolod szobort hívott össze, amelyen az egész föld (Északkelet-Rusz) tehetőс rétegeinek képviselői mellett részt vett Vlagyimir vecséje is, s a gyűlésen szerződést kötöttek.¹⁹⁵

Szintén új megközelítést alkalmazott Ja. Ny. Scsapov, az óorosz egyháztörténet szakértője. Ő az 1211. évi vlagyimiri eseményeket az 1187. évi halicsiakkal hasonlította össze, s – az egyház képviselőinek szerepét némiképpen túlhangsúlyozva – az alábbiakat írta: 1187-ben Halicsban Jaroszlav Oszmomiszl fejedelem szobort hívott össze azzal a céllal, hogy megkapja a beleegyezést ahhoz a jogsértéshez, hogy a hatalmat törvényes fia, Vlagyimir helyett szeretőjétől született fiának, Olegnek adja át. Jaroszlav háromnapos sírása nem vezetett eredményre, mert a kereszт megcsókolása (vagyis az eskütétel) ellenére halála után a halicsiak Vlagyimirt hívták meg magukhoz, s ő elfoglalta az apai trónt. Ugyanez ismétlődött meg Vlagyimir-Szuzdalban 1211-ben, ahol – ugyancsak a legidősebb fiú trónöröklési jogának megsértésekor – Vszevolod szintén az egyházhoz

¹⁹⁵ Ju. A. Limonov: Vlagyimiro-Szuzdalszkaja Rusz. Ocserki szocialno-polityicseszkoi isztorii. L., 1987. 106. Az obscsina kifejezés jelen esetben Vlagyimir politikai szempontból aktív lakosainak közösségeként értelmezhető.

fordult. Azonban az itt született döntés hatékonynak bizonyult, és a fejedelmi trónok egymáshoz való viszonya egy ideig fennmaradt.¹⁹⁶

A magyar kutatók közül Font Mártát az 1211-es vlagyimiri gyűlés olyan rendezvényre emlékeztette, amellyel az összehasonlítás eddig nem merült fel: Vszevolod a halálát megelőző évben tartott gyűlésen fejedelemsége befolyásos elitjét arra akarta rávenni, illetve ígéretét kicsikarni, hogy halála után második legidősebb fia kövesse őt a fejedelemség élén. Valószínűleg nem ez volt az egyetlen alkalom, amikor összehívta földjének előkelőit, és egyezkedett velük. A gyűlés emlékeztet arra az esetre, amikor Vszevolod Olgovics kijevi nagyfejedelem 1146-ban összehívta a kijevieket, hogy tegyenek esküt utódlási terveire. Ugyanakkor Font Márta nem látott különösebb hasonlóságot az 1211. évi rendezvény és a novgorodiak fejedelmválasztó összejövetelei vagy a 16–17. századi zemszkij szoborok között. Az utóbbi esetben konkrétan Rüss már említett nézetére reagált.¹⁹⁷

Néhány évvel később M. B. Szverdlov foglalkozott az 1211. évi eseményekkel. Úgy vélekedett, hogy Konsztantyin a Vlagyimir-szuzdali Fejedelemség fölötti hegemonia megszerzésére törekedett. A közte és apja között levő ellentét fokmérőjének tartotta Perejaszlavl Szuzdalszkij Évkönyvének azt a híradását, mely szerint Konsztantyin nem ment el Vszevolod temetésére. A további eseményeket Szverdlov így mutatta be, ill. értékelte: Vszevolod Jurijra hagyta a rangidősséget, Vlagyimirt, a fővárost, és őt bízta meg fiatalabb fiai (Szvjatoszlav, Iván) nevelésével. Bár a fejedelem szétosztotta a központokat utódai között, a politikai helyzet labilis volt.¹⁹⁸

Ju. V. Krivosejev kötete Szverdlovéval azonos évben jelent meg. Krivosejev viszonylag hosszan elemezte az általunk vizsgált eseményeket. Őt elsősorban a Vszevolod által összehívott gyűlés jellege foglalkoztatta, s az alábbi megállapításokat tette: a történészek többsége¹⁹⁹ egyetért abban, hogy a rendek képviselőinek szoborjára (gyűlésére) került sor. Északke-

¹⁹⁶ *Ja. Ny. Scsapor*: Goszudarsztvo i cerkov Drevnyej Ruszi XII–XIII vv. M., 1989. 184–185.

¹⁹⁷ *Font Márta*: Oroszország, Ukrajna, Rusz. Balassi, Bp. – University Press, Pécs, 1998. 66.

¹⁹⁸ *M. B. Szverdlov*: Domongolszkaja Rusz. Knyaz i knyazseszkaja vlaszty na Ruszi VI–pervoj tretyji XIII v. SzPb., 2003. 633.

¹⁹⁹ Krivosejev konkrétan V. T. Pasuto, L. V. Cserepnin, Ju. A. Kizilov és B. A. Ribakov nevét említette.

let-Rusz fejlődése a területiális egységek, a városállamok²⁰⁰ keretein belül ment végbe. A városállamok társadalmi-politikai struktúrájának egyik fő intézménye a vecse, a város és a voloszty egész szabad lakosságának gyűlése volt. Feltételezhető, hogy a «ВСН ЛЮДИ» („az összes ember”) megfogalmazás nem speciális képviselők, hanem a szabad nép önkéntesség alapján történő részvételét jelöli. Az óorosz városállamok társadalmi életében a nép jelentősége nem kétséges. Az 1211-ben Vlagyimirban megtartott gyűlés vecse volt, s azok közé a vecsegyűlések közé tartozik, amelyek Északkelet-Ruszban a 12. század második felében és a 13. század elején a városi obscsinák harcaival voltak kapcsolatosak. Az 1211. évi gyűlés nem volt sem feudális gyűlés, sem a rendek képviselőinek zemszkij szoborja. A zemszkij szoborok ideje még nem érkezett el. Krivosejev felhívta a figyelmet a következményekre is: mivel a vecse Jurij vlagyimiri fejedelemmé választásáról döntött, olajat öntött a tűzre; következésképpen mintegy a kezdetét jelentette Vlagyimirban az északkeleti városok közötti ellentéteknek, amelyek tulajdonképpen nem is szűntek meg.²⁰¹

Az 1211-es események a James Millar által szerkesztett amerikai enciklopédiába szintén bekerültek. Martin Dimnik, az Északkelet-Rusz uráról készített szócikk szerzője konstataulta, hogy Vszevolod elismertette elsőbbségét a déli (szmolenszki, volhíniai, csernyigovi) dinasztiákkal és a kijevi nagyfejedelemmel szemben, azonban halála előtt felosztotta az általa birtokolt területet az összes fia között, valamint a másodszülött Jurijt jelölte ki örökösének. Dimnik szerint az utóbbi lépések meggyengítették a vlagyimiri fejedelem hatalmát.²⁰²

Sz. A. Melnyikov – kötete témájának megfelelően – jogi szempontok alapján közelítette meg a kérdést. Konceptiójának lényege az alábbiakban foglalható össze: Vszevolod azt tartotta, nem kell, hogy Konsztantyin legyen az örököse, s céljának megvalósítása érdekében ismét alkalmazta az

²⁰⁰ A Frojanov-féle iskola, amelyhez Krivosejev tartozik, igen nagy szerepet tulajdonít a városállamnak (город-государство). Ez a fogalom egy központi településre és a körülötte elhelyezkedő területekre, a volosztyra vonatkozik. A városállamokhoz: I. Ja. Frojanov – A. Ju. Dvornyicsenko: Goroda-goszudarsztva Drevnyej Ruszi. L., 1988.

²⁰¹ Krivosejev, 51–54, 58–59. Frojanov, az irányzat vezéralakja is vecsének nevezte az 1211. évi rendezvényt: I. Ja. Frojanov: Drevnyaja Rusz. Opit isszledovanyija isztorii szocialnoj i polityicseszkij borbi. M. – SzPb., 1995. 693–694.

²⁰² Martin Dimnik: III. Vsevolod. In: Encyclopedia of Russian History. Editor in chief: James R. Millar. Volume 4. 2004. 1653.

óorosz szerződés konstrukcióját. A gyakorlat azonban másként alakult, Konsztantyin többször is megkísérelte, hogy nagyfejedelem legyen, és 1216-ban ez sikerült neki. Az események a fejedelmi öröklés két módja (szerződés, szokásjog) összeütközésének klasszikus példáját jelentik. Vszevolod szerződésének rendelkezései ellentétesek voltak a szokásjoggal, és ez a rendelkezéseket illegitimmé tette örökösei többségének szemében.²⁰³

Felosztás és újabb feszültségek

Perejaszlavl Szuzdalszkij Évkönyve szerint Vszevolod még életében volosztyokat adott fiainak: Konsztantynnak Rosztovot, Jurijnak Vlagyimirt, Jaroszlavnak (az északkeleti) Perejaszlavlot, Vlagyimirnak Jurjevet (Jurjev Polszkijt), Szvjatoszlavot és Ioannt, a két legfiatalabbat pedig Jurij gondjaira bízta, és kérte őt, legyen apjuk helyett apjuk; majd felszólította őket, hogy ne harcoljanak egymással.²⁰⁴ Arra, hogy a nagyobb központok esetében az örökhagyó szándéka aligha valósulhatott meg automatikusan, Perejaszlavl Szuzdalszkij esete világít rá. A város évkönyve szerint a kijelölt Jaroszlav 1212. április 18-án érkezett meg, összehívta a perejaszlavliakat, és ezt mondta: „apám Istenhez távozott” («от(е)ць мой иде къ ѿ(о)говни»), majd megkérdezte őket, elfogadják-e fejedelmüknek. Az utóbbiak felelküdtek rá, s így Jaroszlav elfoglalhatta a trónt. A szövegkörnyezet alapján, különösen a „miután összehívta az összes perejaszlavlit” («съзвавъ вси пряславци») kifejezés azt mutatja, hogy a fejedelmet a vecse választotta meg, pontosabban a fejedelem jelölését a vecse hagyta jóvá.²⁰⁵

Nincs okunk kételkedni benne, hogy a haldokló Vszevolod a belső harc elkerülésére szólította fel fiait. Joggal tarthatott a belviszálytól, mert egy-

²⁰³ Сж. А. Мельников: Иссторико-правовые фактори еволуции Древнеруссзкovo goszudarsztva (IX–XV vv.). M., 2010. 75–76. A rendelkezések alatt Mельников azt érti, hogy Vszevolod felosztotta a volosztyokat a fiai között.

²⁰⁴ PSZRL. T. XLI. M., 1995. 129.

²⁰⁵ Vszevolod halála és Jaroszlav megválasztása: Uo. 129–130. Ugyanezen forrás a fejedelem halálát 1212. április 16-ra teszi. Más források néhány napos eltéréssel adják meg a vlagyimiri fejedelem halálának időpontját. A Lavrentijj-évkönyv szerint ez április 13-án, a Moszkvai Évkönyvi Szvod és a hozzá közelálló Voszkreszenszkij-évkönyv szerint április 15-én történt: PSZRL. T. I. 436, MLSZV. 150, PSZRL. T. VII. 117.

részt az ellentétek – mint láttuk – már az örökség felosztásakor megmutakoztak. Másrészt úgy tűnik, összesen nyolc fia (és négy lánya) született. Ezért kapta a Nagy Fészek (Bolsoje Gnyezdo) ragadványnevet. A nyolc fiú közül hat még 1212-ben is életben volt, bár akkor még valamennyien fiatalnak számítottak. Konsztantyin, a legidősebb is csak a 27. életévét töltötte be, Ioann, a legfiatalabb pedig mindössze 15 éves volt.²⁰⁶ Az utódok nagy száma eleve magában hordozta a trónharcok lehetőségét. 1211-ben még csak a regnáló fejedelem és az első számú örökös konfliktusa volt megfigyelhető, az 1212–1216 között zajló belső küzdelmekben viszont már Vszevolod mindegyik fia részt vett.

Az 1212 tavaszán megtartott temetésen a hat életben levő fiú közül az egyik forrás szerint öt,²⁰⁷ a másik szerint négy jelent meg,²⁰⁸ ezután pedig még élesebben mutatkozott meg az 1211-ben kezdődött belviszály. A Lavrentyij-évkönyv verzióját olvasva úgy tűnhet, hogy az ellentétek nem voltak jelentősek. A fivérek viszonyáról ez az alábbiakat tartalmazza: 1212-ben Jurij Jaroszlavval együtt Rosztovhoz vonult, ott kibékült Konsztantyinval, majd mindketten hazatértek. A következő évben öcscsük, Vlagyimir Moszkvába ment, Jurij és Jaroszlav pedig másodjára vonult Rosztovhoz. Ezúttal szerződést kötöttek Konsztantyinval, s azt követően Moszkvához vonultak. Onnan távozásra bírták Vlagyimirt, és Perejaszlavl Russzkij (a déli Perejaszlavl) trónját adták neki. 1216-ban a novgorodiak meghívták fejedelmüknek Jaroszlavot Perejaszlavlból, az ördög azonban viszályt szított Vszevolod fiai között, ezért Konsztantyin, Jurij és Jaroszlav csatát vívott Jurjevnél. Konsztantyin győzött, övé lett a vlagyimiri trón, míg a szuzdali Jurijé, „és nagy volt az öröm a szuzdali földön, egyedül az ördög siratta saját veszét”.²⁰⁹

Ez az ismertetés a szolid történelemhamisítás kategóriájába tartozik. Vszevolod, az apa megkapja benne a tiszteletet, mivel nevének említésekor még megtalálható a nagyfejedelmi titulus. Ugyanez már nem jár ki Jurijnak, sőt az sem derül ki róla, hogy 1212–1216 között ő állt Vlagyimir

²⁰⁶ A vlagyimir-szuzdali fejedelem népes famíliájához: *Makai János*: Vszevolod fejedelem „nagy fészke”. In: *Acta Academiae Agriensis. Nova Series. Tom. XXXIX. Sectio Historiae*. Eger, 2012. 143–157.

²⁰⁷ PSZRL. T. XLI. 129.

²⁰⁸ MLSZV. 150. Ugyanez olvasható a Voszkreszenszkij-évkönyvben is: PSZRL. T. VII. 117.

²⁰⁹ PSZRL. T. I. 437–440.

élén. Az egyértelmű, hogy Jurij első számú szövetségese Jaroszlav volt, de az nem, miért vonultak kétszer is Rosztov ellen. Jaroszlav hirtelen novgorodi fejedelemként, máskor egy ütközet veszteseként jelenik meg. Az események főszereplője a rosztovi Konsztantyin, aki végül megszerzi Vlagyimirt, s Szuzdalt Jurijnak engedi át. A krónikás vagy a későbbi kompilátor nyilvánvalóan szándékosan rövidítette le az eseményeket, hallgatott el tényeket, s készített egy Konsztantyinnal rokonszenvező verziót.

Az események korrektebb ismertetése csak a többi forrás, elsősorban Perejaszlavl Szuzdalszkij Évkönyve és a Moszkvai Évkönyvi Szvod bevonásával lehetséges. Ezek segítségével a következőképpen rekonstruálhatók a történetek. A belviszályhoz vezető első lépést a tizenhét éves Szvjatoszlav tette meg: megharagudott Jurijra, Rosztovba távozott, s ott beszámolt a Vlagyimir városában történetekről. Amint Konsztantyin meghallotta, hogy Vszevolod meghalt, és Jurij ült az apai trónra, azt kérdezte, hogy vajon az a fiatalabbat vagy őt, az idősebbet illeti-e meg, majd Szvjatoszlavval együtt Jurij elleni támadásra kezdett készülődni. Jurij kompromisszumot ajánlott: átadja bátyjának Vlagyimirt, ő pedig Rosztov élére kerül. Konsztantyin érdemben ezúttal sem egyezkedett, mivel Vlagyimirt elfogadta volna, de Rosztov élére saját fiát szándékozott állítani, s Jurijnak Szuzdalt szánta. (Ez volt a Rosztov elleni első támadás Lavrentij-évkönyv által elhallgatott oka.) Mivel Jurij nem érte be Szuzdallal, Jaroszlavtól kért segítséget, majd a vlagyimiriak, szuzdaliak és a perejaszlavliak Rosztovhoz vonultak. Konsztantyin az Isnya folyó gázlójánál állította fel saját csapatait. Ezért és a nagy sár miatt a támadók nem tudták megközelíteni Rosztovot. Végül a felek kibékültek, s ezt a kereszt megcsókolásával, vagyis esküvel pecsételték meg.²¹⁰ A moszkvai forrás azzal a kiegészítéssel szolgál, hogy Jurij és Jaroszlav mellett két másik fivér is részt vett a Rosztov elleni támadásban.²¹¹

1212–1213 telén egy másik fivér, a Lavrentij-évkönyvben is említett Vlagyimir keltett feszültséget: nem akart Jurjev fejedelme lenni, ezért előbb a Voloknak nevezett területre, majd Moszkvába „futott”.²¹² A Moszkvai Évkönyvi Szvod azt sugallja, hogy ezek mögött a lépések mögött is a legidősebb fivér állt: Vlagyimir először Rosztovba „futott”, később a

²¹⁰ PSZRL. T. XLI. 129–130.

²¹¹ MLSZV. 150.

²¹² PSZRL. T. XLI. 130.

Volokba ment, ahonnan Konsztantyin Moszkvába küldte. Szvjatoszlav viszont Konsztantyntól visszatért Jurijhoz, s az utóbbitól megkapta Jurjev Polszkij irányítását.²¹³ Szvjatoszlav tehát előre lépett a sorban, mivel megkapta azt a volosztyot, amelyet apjuk eredetileg bátyjának, Vlagyimirnak szánt, az utóbbi pedig – mivel Jurij fennhatósága alá tartozó településre fészkelte be magát – támadásra számíthatott.

Az 1214. év olyan belháborút hozott, amely a Kijevi Rusz déli részének belháborúira emlékeztet. Perejaszlavl Szuzdalszkij Évkönyve szerint a harcot ezúttal Konsztantyin kezdte: elfoglalta a Szol Velikaja nevű települést, Kosztromát pedig felperzselte. Mindkettő Jurij fennhatósága alá tartozott. Jaroszlavtól Nyerehtát szerezte meg. A válasz Jurij és Jaroszlav második Rosztov elleni támadása volt. (A Lavrentyij-évkönyv természetesen ezúttal sem tudósít a kiváltó okról.) A fivérekhöz Dávid muromi fejedelem is csatlakozott. A támadók azonban nem bocsátkoztak harcba, csak álltak («срами») az Isnya folyónál. Amikor a Rosztov elleni akcióról értesült, Vlagyimir fejedelem, nyilván Konsztantyin megsegítése érdekében, a moszkvaiakkal és saját druzsinájával támadást intézett a Jaroszlav által ellenőrzött Dmitrov ellen, s így a helyzet kezdett teljesen kaotikussá válni. A dmitroviak nem adták meg magukat. Az erődtíménybe zárkóztak, nyilaikkal védekeztek, és le akarták lőni Vlagyimir fejedelmet. Mivel Jaroszlav támadásától tartott, Vlagyimir elmenekült Dmitrov alól, miközben druzsinája veszteségeket szenvedett a dmitroviak ellentámadása miatt. A Rosztovnál állomásozó Jurij és Jaroszlav kiegyezett Konsztantyinnal, és a második támadás is a kereszt megcsókolásával végződött. Jurij azonban le akart számolni kellemetlenkedő öccsével, Vlagyimirral. Ehhez Konsztantyntól és Jaroszlavtól kért segítséget. Moszkvához vonult, „megostromolta”, majd Vlagyimirt Perejaszlavl Russzkij irányításával bízta meg, vagyis eltávolította Északkelet-Ruszból.²¹⁴ A moszkvai forrás szerint Jurij második Rosztov elleni hadi vállalkozásában a muromi Dávid fejedelmén és Jaroszlavon kívül két legfiatalabb öccse, Szvjatoszlav és Ioann is részt vett. Az Isnya folyónál ezúttal harcra került sor, majd néhány nap elteltével békekötés következett.²¹⁵ A Moszkvai Évkönyvi Szvod sem a Dmitrov elleni akcióról, sem arról nem tud, hogy Jurij konkrétan

²¹³ MLSZV. 151.

²¹⁴ PSZRL. T. XLI. 131.

²¹⁵ MLSZV. 152.

Konsztantintól is segítséget kért volna. Az utóbbi egyébiránt logikátlan-
nak tűnik, mivel Vlagyimir lépései teljességgel megfeleltek Konsztantyin
érdekeinek.

Perejaszlavl Szuzdalszkij Évkönyvében több híradás nem található a fivé-
rek közötti viszályról, sőt az 1214-es évvel a forrás le is zárja az események
ismertetését. Kérdés, hogy ez az évkönyv, amely a korszak többi kútfőjéhez
hasonlóan nem maradt fenn eredeti formájában, mennyire megbízható. A vá-
laszhoz történetének rövid áttekintése is szükséges. Perejaszlavl Szuzdalszkij
Évkönyvének teljes szövegét a 15. századi ún. Archívumi Másolat,²¹⁶ vagy
más néven az Archívumi Gyűjteményben található másolat²¹⁷ tartalmazza.
A. A. Sahmatov, a forráskutatás máig nagy tekintélynek örvendő képviselője,
miután Perejaszlavl Szuzdalszkij Évkönyvét és a Lavrentij-évkönyvet ösz-
szehasonlította, azt állapította meg, hogy 1206-ig csak jelentéktelen eltérések
vannak a szövegükben.²¹⁸ Később pontosított: ez az 1175. évtől figyelhető
meg.²¹⁹ A perejaszlavl forrás eredetével kapcsolatban több kutató is hasonló-
an fogalmazott: Perejaszlavl Szuzdalszkij Évkönyvében az 1205. évinek ne-
vezett szvod mutatkozik meg,²²⁰ ill. lehetséges, hogy a fenti évkönyv forrása
az 1205–1206. évi vlagyimiri szvod volt, amelyet az Archívumi Másolatban
a perejaszlavl évkönyv folytat.²²¹ Sahmatov követője, M. D. Priszjolkov arra
a következtetésre jutott, hogy létezett 1212. évi vlagyimiri szvod is.²²² Vé-
leménye szerint Perejaszlavl Szuzdalszkij Évkönyvének szövege lényegében
az 1212. évi nagyfejedelmi szvodéval egyezik meg, ill. az utóbbi egy nagyon
jelentéktelen átalakításon ment keresztül, amely perejaszlavl jelleget akart

²¹⁶ G. M. Proborov: Radzivilovszkij szpizszok Vlagyimirszkoj letopiszi po 6714 (1205/6)
god. In: Radzivilovszkaja letopisz. Tyekszt, isszledovanyije, opiszanyije minyiatur. Otv.
red.: M. V. Kukuskina. SzPb. – M., 1994. 269.

²¹⁷ Ny. I. Miljutyenko: Vlagyimirszkij velikoknyazseszkij szvod 1205 goda (Radzivilovszkaja
letopisz). In: TODRL. Insztitut russzkoj lityeraturi Rosszijszkoj Akagyemii nauk.
SzPb., 1996. T. 50. 40.

²¹⁸ A. A. Sahmatov: Isszledovanyije. In: Radzivilovszkaja, ili Kenyigbergszkaja letopisz:
Sztatyji o tyeksztje i minyiatyurah letopiszi. OLDP, vip. CXVIII, SzPb., 1902. 60.

²¹⁹ Sahmatov, 1938. 51.

²²⁰ Miljutyenko, 54.

²²¹ Proborov, 278–279.

²²² Priszjolkov, 38, 131–135. A 13. század eleji vlagyimiri évkönyvírás produktumaival kap-
csolatos nézetek nem korlátozódnak arra, hogy 1205. évi vagy 1205–1206. évi szvod
létezett. Sahmatov feltételezése szerint 1212–1214-ben, Limonov szerint 1215–1216-
ben is összeállítottak egy szvodot: Sahmatov, 1938. 46. Limonov, 1967. 166. Az utóbbit
Limonov egyszerűsítve 1215. évi vlagyimiri szvodnak nevezte.

neki adni. Ez a „perejaszlavlizált” szvod (Perejaszlavl Szuzdalszkij Évkönyve) 1214-ig folytatódik. Az 1213–1214. évi tartalom alapján ítélve Jaroszlav Vszevolodovics fejedelemsége alatt Perejaszlavlban készült, bár nem tévesztette szem elől a vlagyimiri és rosztovi eseményeket sem.²²³ Hasonló nézet az újabb történeti irodalomban is található: Perejaszlavl Szuzdalszkij Évkönyvének fő forrása az 1212-ben Vlagyimirban készült szvod volt. Ezt folytatták 1213–1214-ig, a korábbi szövegbe pedig olyan híradásokat írtak bele, amelyek Perejaszlavllal kapcsolatosak.²²⁴ Perejaszlavl Szuzdalszkij évkönyve 1214–1216 között az északkeleti Perejaszlavlban készült,²²⁵ ill. a munka 1216-ban szakadt félbe, miután Jaroszlav és Jurij megsemmisítő vereséget szenvedett a Lipica folyónál.²²⁶

Mivel a Lavrentyij-évkönyv elbeszélését a „vészes vérszegénység” jellemzi, Perejaszlavl Szuzdalszkij Évkönyve pedig már egyáltalán nem ismerteti az eseményeket, az 1215–1216-os esztendő történései a Moszkvai Évkönyvi Szvod mellett az Első Novgorodi Évkönyv segítségével rekonstruálhatók. A novgorodi évkönyvírás történetét három szakaszra lehet osztani. Az első periódust (11–14. század) két forrás képviseli: az Első Novgorodi Évkönyv régebbi, ill. újabb szövegváltozata. Az előbbinek egyetlen másolata egy 14. század közepéről származó kéziratban maradt fenn. Ez a legrégebbi orosz évkönyv, és a Lavrentyij-évkönyv szövege mellett mindössze ezt írták pergamenre. Az újabb szövegváltozatnak négy másolata ismeretes. Novgorodban az aktívabb évkönyvírás a 12. században kezdődött. Ebben az időszakban kolostori és templomi feljegyzések is születtek. A témánk szempontjából fontosabb 13. században legalább két novgorodi krónikás dolgozott, és mindkettő a világi papsághoz tartozott. Az Első Novgorodi Évkönyv régebbi és újabb szövegváltozata az 1330. évig nyilvánvaló hasonlóságot mutat, ezért feltételezhető, hogy a 14. század 30-as éveiben létezett egy szvod, amely az alapjuk lehetett. Mindkét változat – másképpen fogalmazva: mindkét évkönyv – alapvetően a novgorodi eseményekkel foglalkozik.²²⁷

²²³ *Prisjolkov*, 101–102, 131.

²²⁴ *Ziborov*, 106–107.

²²⁵ *Sahmatov*, 1902. 33–35.

²²⁶ *Miljutynko*, 36–37.

²²⁷ *Ziborov*, 68, 70–75. A forráskiadványok az Első Novgorodi Évkönyv két szövegváltozatát egy kötetben hozzák. Mivel a kettőnek a tartalma valóban nagyon hasonló, többnyire elegendő a régebbire hivatkozni. Azonban mivel kisebb eltérések léteznek, feltétlenül szükséges az újabb szövegváltozat tanulmányozása is.

A moszkvai forrás igen részletesen tudósít arról a háborúról, amely Vlagyimir-Szuzdalban megváltoztatta az erőviszonyokat. Az előzményt Jaroszlav 1215. évi novgorodi fejedelemmé választása jelentette, a lavinát pedig az indította el, hogy az új fejedelem két személyt elfogott, majd Tverben börtönbe záratta őket. (Az utóbbi település nem is Novgorod, hanem a Vlagyimir-szuzdali Fejedelemség területén helyezkedett el.) Mivel a szmolenszki származású Rosztyszlavicsok Msztyszlav (Udaloj, Udatnij) fejedelem vezetésével szervezkedni kezdtek, Jaroszlav Novij Torgba távozott, ahol igen barátságtalan lépéseket tett: a novgorodi kereskedőket elfogatta és megbilincselte, áruikat, lovaikat pedig széttörtötte, a Novgorodból küldött követeket szintén megfosztotta szabadságuktól. Miután Jurijtől és Konsztantyintól is kapott támogatást, Jaroszlav megkezdte a toropeci volosztj elfoglalását. Msztyszlav és szövetségesei a novgorodiakkal 1216 tavaszán támadást indítottak Jaroszlav ellen, aki elmenekült Novij Torgból. A támadók elfoglalták a Vlagyimir-Szuzdalhoz tartozó Volgamentét, s Konsztantyinnal is szövetkeztek. Jaroszlav mellett többek között az erős haddal rendelkező Jurij, öccsük, Szvjatoszlav és a muromiak sorakoztak fel. A döntő ütközetre 1216 áprilisában Jurjev Polszkij közelében, a Lipica (más néven: Lipicj) folyó mellett került sor. A Jurij és Jaroszlav által vezetett koalíció nagy vereséget szenvedett. A legtöbbet Jurij veszítette: a szeniori pozíciót, a vlagyimiri trónt és a közvetlenül az utóbbi ellenőrzése alatt álló területeket, s meg kellett elégednie a jelentéktelen Gorogyec Ragyilovval. Jaroszlav behódolt Konsztantyinnak, „sok ajándékot” adott a győztes fejedelmeknek és parancsnokoknak, de ezen az áron Perejaszlavlot megtarthatta. Konsztantyin megszerezte a rangidősséget is jelképező Vlagyimirt, miközben Rosztovról sem mondott le. A novgorodiak visszavették Novij Torgot, és kiszabadították fogásba vetett társaikat.²²⁸ Feltételezhetően hadizsákmányhoz is jutottak, mivel nehéz elképzelni, hogy nem fosztogatták az elfoglalt településeket, ill. nem részesültek a Jaroszlav által átadott „sok ajándékból”.

A fenti évkönyvrészlet szemlélete egyértelműen különbözik az 1214-gyel záruló perejaszlavli forrásétól. Jaroszlav itt nem Jurij nélkülözhetetlen

²²⁸ MLSZV. 152–158. A Novij Torgon (Torzsokon) átvezető kereskedelmi útvonal nélkülözhetetlen volt Novgorod ellátásához. Toropce a körülötte elhelyezkedő területekkel (volosztjyal) a Szmolenszki Fejedelemség része volt, de a novgorodi határ közelében helyezkedett el.

szövetséges, hanem bajkeverő. Az ő lépései jelentik minden rossznak a forrását: novgorodi előkelőket, kereskedőket és követeket záratott börtönbe;²²⁹ apósa, Msztjiszlav felszólítására nem távozott Novij Torgból; a Rosztjiszlavicsok második Novij Torgba küldött üzenetére is egyértelmű választ adott: „nem akarok békét” («мира не хочу»);²³⁰ és a lipicai csata előtt sem volt hajlandó engedményre.²³¹ A krónikás szerint a vereség után Jurij is őt hibáztatta,²³² behódolásának ismertetése pedig nem nélkülözi a kárörömet sem: miután a győztes fejedelmek Perejaszlavlhoz vonultak, Jaroszlav békét kért, és fejet hajtott Konsztantyin előtt, s arra kérte bátyját, hogy ne adja őt át apósának, Msztjiszlavnak. Az utóbbinak a követelésére ki kellett engednie a városból saját feleségét, a még nála (valószínűleg fogságban) levő, ill. a korábban vele harcoló novgorodiakat. Msztjiszlav elvonulása előtt Jaroszlav sokszor kérte őt, hogy engedje vissza a feleségét, de apósa ezt nem tette meg.²³³ A krónikás szerint három alkalommal Jurij is elég makacsnak bizonyult,²³⁴ összességében mégis inkább tragikus alakként jelenik meg. A szerző Konsztantyinhoz való viszonyát korrektnek mondhatnánk, ha nem érzékeltetné, hogy köpönyegforgató volt: előbb fiát küldte segítségként Jaroszlavhoz, majd az ellenséghez csatlakozott fivéreivel szemben, s így Jurijtől megszerezte Vlagyimirt.²³⁵ Elképzelhető, hogy a Moszkvai Évkönyvi Szvodban a lipicai csatáról, ill. előzményeiről és következményeiről szóló tudósítás Jurij (később ismét vlagyimiri nagyfejedelem: 1218–1238) évkönyvíróinak tollából született, bár némi korrekciót végrehajthattak rajta. Összességében ez az ismertetés sokkal kevésbé elfogult, mint az a vázlat a Lavrentyij-évkönyvben, amely rosztovi szempontból íródott.

Az Első Novgorodi Évkönyv, a helyi krónika a moszkvai forrás hat oldala helyett csak bő hármat szentel a fenti eseményeknek, azonban azok lényegét ugyanúgy adja vissza. A benne található novgorodi vonatkozású kiegészítő információk árnyalják a Moszkvai Évkönyvi Szvod által festett képet. Kiderül belőle, hogy Jaroszlav nemcsak két ember bebörtönzésé-

²²⁹ Uo. 153.

²³⁰ Uo. 153–154.

²³¹ Uo. 155.

²³² Uo. 157.

²³³ Uo. 158.

²³⁴ Uo. 154–155.

²³⁵ Uo. 153–154, 157.

vel haragította magára a novgorodiakat, hanem leszámolt a tiszjackijjal, az egyik legfontosabb tisztség viselőjével is. Amikor Novij Torgba vonult vissza, lefoglalta a gabonát, nem engedte át az áruszállító szekereket, s így Novgorodban nagy áremelkedés, szörnyű éhínség, majd tömeges éhhalál következett be.²³⁶ A Moszkvai Évkönyvi Szvod szerint mindössze öt novgorodi vesztette életét az összecsapásokban, s ezt az információt a helyi forrás régebbi szövegváltozata az elesett novgorodiak nevének felsorolásával támasztja alá.²³⁷

Az okok és a következmények

Amint láttuk, a történettudományban nincs egységes álláspont az 1211. évi eseményekkel kapcsolatban. Naszonov például diplomatikusan bölcs döntésnek nevezte azt, hogy Vszevolod az összes város képviselőinek összehívásával szerzett támogatást Jurij későbbi szeniori pozíciójához. Szolovjov szerint a fejedelem, amikor haldoklott, kivonta a kardot fiai között. Krivosejev úgy vélekedett, hogy 1211-ben a vecse olajat öntött a tűzre.²³⁸ Paradox módon Naszonov, Szolovjov és Krivosejev értékelése is helytálló. Mivel a fejedelem ragaszkodott Vlagyimir városának északkeleti vezető szerepéhez, önmagában azonban csak a hatalmi képzet egyik elemét jelentette, az egyetlen lehetséges megoldást választotta: a renitens Konsztantyin helyett széles körű támogatással Jurijnak adta a rangidősséget. Ezzel viszont megsértette a szeniorátus rendjét, s valóban kivonta a kardot, ill. olajat öntött a tűzre. A bonyolult helyzetnek nem volt jó megoldási lehetősége.

Elképzelhető, hogy a válságot és a későbbi belviszályt egyedül Konsztantyin makacssága okozta? Szolovjov és Naszonov nem érte be ezzel a magyarázattal. Az előbbi a rosztoviak által jelentett veszéllyel indokolta, hogy a legidősebb fiú Rosztovra és Vlagyimirra is igényt tartott, az

²³⁶ Novgorodszkaja pervaja letopisz sztarsevo i mladsevo izvodov (NPL). M. – L., 1950. 54. A novgorodi krónikás összességében korrekt módon mutatta be a tragikus novgorodi események okát: előbb jelezte, hogy a fagy elpusztította a gabonát (nyilván a vetést), s csak utána ismertette Jaroszlav lépéseit.

²³⁷ MLSZV. 156. NPL. 57. Az Első Novgorodi Évkönyv újabb szövegváltozata csak négy elesett novgorodit sorol fel: Uo. 257.

²³⁸ *Naszonov*, 1924. 25. Szolovjov, kny. I. t. 2. 585. *Krivosejev*, 59.

utóbbi szerint Konsztantyin „személyes igényei megvalósításának módját” a rosztovi vecse követelései idézték elő, ill. külön hangsúlyozta az ottani bojárok szerepét.²³⁹ Rosztov, a régi központ lakói az 1174–1177. évi belviszály során ellenséges magatartást tanúsítottak a vlagyimiriakkal szemben: azzal fenyegetőztek, hogy felgyújtják Vlagyimirt, és poszadnyikot (helytartót) állítanak az élére, s azt hangoztatták, hogy a vlagyimiriak az ő holopjaik (rabszolgáik).²⁴⁰ A rosztovi bojárok Vlagyimirt alárendelt városnak nevezték.²⁴¹ Vszevolod megválasztása (1176) után Rosztovba unokaöccsét, Msztjiszlav Rosztjiszlavicsot hívták meg fejedelemnek. Msztjiszlav összehívta a város fegyverforgatásra alkalmas, szabad jogállású lakóit, valamint az egész druzsinát.²⁴² Vszevolod azonban még ugyanebben az évben, 1176-ban a perejaszlavliak segítségével győzelmet aratott Msztjiszlav fölött. A győztesek a bojárok egy részét megölték, egy részét és a rosztoviakat elfogták; a bojárok falvait, lovait és szarvasmarháit elvették.²⁴³ 1177-ben a rosztoviak egy része ismét részt vett egy Vszevolod elleni eredménytelen fegyveres támadásban. A döntő csata után a foglyokat Vlagyimir városába vitték, ahol a lakosság soraiban zavargás kezdődött. A vlagyimiriak az elfogottakat ellenségnek tekintették, s azt követelték, hogy Vszevolod fejedelem vagy végeztesse ki, vagy vakíttassa meg, vagy pedig adja át őket. Haragjuk részben a rosztoviak ellen irányult.²⁴⁴

A fenti események alapján úgy tűnik, hogy 1177-re Vszevolod és a vlagyimiriak leszámoltak a rosztoviakkal. Az 1177 és 1212 közötti időszakról szóló híradásokban nincs nyoma annak, hogy a régi város vecséje, ill. bojárai veszélyeztetnék volna Vszevolod uralmát. Kérdés, mi alapján állítható, hogy Konsztantyin törekvései mögött nemcsak személyes ambíciói, hanem a rosztoviak álltak. Arra vannak példák az 1212–1216 közötti időszakból, hogy a hatalmi képlet minden eleme működött: Jurij fejedelem tanácskozott a druzsinájával, ill. összehívta a vecsét.²⁴⁵ Az a híradás, miszerint apjuk halála után Konsztantyin és Szvjatoszlav katoná(ka)t kez-

²³⁹ *Сзолонгов*, кн. I. т. 2. 585. *Насхонор*, 1924. 25. *Насхонор*, 1953. 332.

²⁴⁰ PSZRL. T. I. 374. T. II. M., 1962. 598.

²⁴¹ Uo. T. I. 378.

²⁴² Uo. 380.

²⁴³ Uo. 381–382.

²⁴⁴ Uo. 383–385.

²⁴⁵ MLSZV. 150, 157.

dett gyűjteni Jurij ellen («начя събирати воя»),²⁴⁶ valószínűleg a roszтови városi haderő, tehát nem a fejedelmi druzsina összehívására utal.²⁴⁷ Arról is van adat, hogy 1216-ban a rosztoviak Konsztantynnal együtt csatlakoztak a Jaroszlav és Jurij ellen harcoló szmolenszki Rosztjiszlavicsokhoz.²⁴⁸ A fenti információk azonban nem igazolják, hogy 1211-ben Konsztantyin vonakodása mögött a rosztoviak törekvései húzódtak meg. Valószínűleg ez volt a helyzet, de a legfontosabb forrásokban nincs rá bizonyíték.

Az 1211. évi események következményeinek vizsgálata sokkal könnyebb feladat. 1212-ben éppen az történt, amit Vszevolod el akart kerülni: felütötte fejét a belviszály. Ez legnagyobb mértékben nem a civakodó testvéreket, hanem a lakosságot érintette. 1212-ben Jurij és Jaroszlav katonái Rosztov környékén falvakat gyújtottak fel, elhajtották az állatokat, és nem kímélték a gabonát sem.²⁴⁹ 1214-ben Jurij és Jaroszlav emberei ismét kisebb településeket perzseltek fel Rosztov környékén;²⁵⁰ a dmitroviak Vlagyimir Vszevolodovics támadásának hírére maguk gyújtották fel a településüket védő kerítést, majd bezárkóztak az erődítménybe;²⁵¹ Konsztantyin hada pedig nemcsak Kosztromát borította lángba, hanem lakóit is elhurcolta.²⁵² Történt mindez abban az évben, amikor „az egész szuzdali földön” éhínség pusztított. Egyesek úgy próbáltak életben maradni, hogy tölgyfakérget vagy mohát ettek, mások pedig szalmát aprítottak össze.²⁵³ Az i-re a pontot az 1216. év pusztításai tették fel. Ekkor a Rosztjiszlavicsok által vezetett novgorodiak és szmolenszkiek Tver környéki falvakat gyújtottak

²⁴⁶ PSZRL. T. XLI. 130.

²⁴⁷ Krivosejev szerint nem kell kételkedni abban, hogy az Isnya folyónál lezajlott összecsapásokban nemcsak a fejedelmek és druzsináik, hanem a városi druzsinák, a voi (вой) is részt vettek: *Krivosejev*, 63. A helyzet azért ettől bonyolultabb. Azért, mert 1212-ből van adat a rosztovi városi druzsina részvételére, ugyanez az 1214-es isnyai eseményekre automatikusan nem érvényes. Az utóbbiak ismertetésekor a források konkrétan a voi részvételét nem említik. (A voj/бой szó szabad jogállású katonát, harcost jelent. Többes száma: voi/вои.)

²⁴⁸ MLSZV. 154.

²⁴⁹ PSZRL. T. XLI. 130. A moszkvai forrás, amely nem szól a Rosztov környéki pusztításról, Konsztantyin és fivéreinek kibékülése, ill. az utóbbiak hazatérése után közvetlenül nagy éhségről számol be: MLSZV. 150. Azt nem tudjuk, hogy a rosztovi események és az éhínség között volt-e összefüggés.

²⁵⁰ PSZRL. T. XLI. 130. MLSZV. 152.

²⁵¹ PSZRL. T. XLI. 131.

²⁵² MLSZV. 152.

²⁵³ PSZRL. T. XLI. 131.

fel. Ugyancsak a novgorodiak felperzselték Sosát és Dubnát, a pszkoviak pedig Ksznyatyint. A támadók az egész Volgamentét elfoglalták.²⁵⁴ Bár nagyobb települések nem estek áldozatul, a kár így is jelentős volt. Ettől tragikusabbnak tekinthető az emberéletben mérhető veszteség: a moszkvai forrás szerint a lipicai (lipici) csatában a szuzdaliak (elsősorban Jurij és Jaroszlav katonái) közül 9233-an estek el, nem számítva azokat, akik menekülés közben vízbe fulladtak.²⁵⁵

Az 1211 és 1216 közötti időszak Vlagyimir-Szuzdal történetének zűrzavaros periódusai közé tartozik. Vszevolod fejedelem (1176–1212) önhibáján kívül nem tudta megnyugtató módon szétosztani a leendő örökséget. Amíg az apa élt, uralmát senki nem kérdőjelezhette meg, ám halála után hat fia között kisebb-nagyobb katonai akciókkal kísért viszály tört ki. Négy évig még így is működött a Vszevolod és a vecse által kialakított szisztéma. A változás nem a fivérek közti belső erőviszonyok lényeges módosulása, hanem külső támadás miatt következett be. Az 1216-os invázióért Jaroszlav konok magatartása, politikai szűklátókörűsége tehető felelőssé. A legnagyobb nyertesnek Konsztantyin bizonyult, mivel külső segítséggel megszerezhetette mindazt, amit már 1211-ben igényelt. A nagy vesztes a Vlagyimirt és a szeniori pozíciót elvesztő Jurij volt. Az 1212–1216 között vívott harcok anyagiakban és emberéletben jelentős kárt okoztak Vlagyimir-Szuzdal lakosságának is. Ráadásul Északkelet-Ruszt presztízsveszteség érte. 1177 óta mindössze néhány alkalommal léptek ellenséges csapatok a fejedelemség területére. Ezeket a kísérléteket azonban Vszevolod könnyűszerrel elhárította.²⁵⁶ 1216-ban viszont a támadók Vlagyimir-Szuzdal szívében, a Vlagyimir–Szuzdal–Rosztov–Perejaszlavl által határolt területen győzték le a rangidősséget birtokló fejedelmet, s a Jurijjal szemben felsorakozott koalíciónak saját bátyja, Konsztantyin is tagja volt.

²⁵⁴ MLSZV. 154.

²⁵⁵ Uo. 156.

²⁵⁶ PSZRL. T. I. 388, 434.

VSZEVOLOD FEJEDELEM „NAGY FÉSZKE”

Vszevolod Jurjevics vlagyimir-szuzdali fejedelem (1176–1212) saját korában a Kijevi Rusz egyik legjelentősebb politikai tényezőjének számított. Ezt bizonyítja többek között az a tény is, hogy a krónikások nagyfejedelmi címmel ruházták fel.²⁵⁷ A magyar történettudomány azonban eddig keveset foglalkozott vele. Ha a tanulmányoktól eltekintünk, és csak a könyveket vesszük számba, megállapíthatjuk, hogy a tevékenységével kapcsolatos alapvető információk legfőképpen Font Márta munkáiban olvashatók.²⁵⁸ A fejedelmet az orosz nyelvű szakirodalomban népes családja miatt a Bolsoje Gnyezdo, vagyis a Nagy Fészek ragadványnévvel illetik.²⁵⁹ Ez a tanulmány egyrészt azt kívánja kideríteni, hány fióka kelt ki a nagy fészekben, másrészt azt vizsgálja, milyen történelmi szerepet játszottak Vszevolod családjának tagjai és közeli rokonai.

A szakirodalomban a gyermekek számával kapcsolatban különböző adatokat találunk. Az egyik leghíresebb 19. századi orosz történetíró, Sz. M. Szolovjov genealógiai táblázata szerint Vszevolodnak nyolc fia született.²⁶⁰ A 20. századi történészek közül B. A. Ribakov az egyik leszármazási táblázatában a fejedelem nyolc fiát és egy lányát tüntetette fel,²⁶¹

²⁵⁷ Polnoje szobranijje russzkih letopiszzej (PSZRL). Tom I. Moszkva (M), 1962. 396–436. (oszlop)

²⁵⁸ *Font Márta: A Rusz régiói.* In: *Font Márta – Krausz Tamás – Niederhauser Emil – Szvák Gyula: Oroszország története.* Szerk.: Szvák Gyula. Maecenas, 1997. 70. *Uő: Oroszország, Ukrajna, Rusz.* Balassi, Bp. – University Press, Pécs, 1998. 65–66, 96. *Uő: A régiókra bomlott Rusz, 1204–1389.* In: „Kelet-Európa” és a „Balkán”, 1000–1800. Intellektuális-történeti konstrukciók vagy valós történeti régiók? Szerk.: Sashalmi Endre. Pécsi Tudományegyetem Kelet-Európa és a Balkán Története és Kultúrája Kutatási Központ. Pécs, 2007. 175, 177.

²⁵⁹ A magyar történeti irodalomban újabban a fejedelmet „Nagyfészkű”, ill. „Nagy Fészkű” Vszevolodként említik. Szili Sándor a kifejezést egybeírva és szétválasztva is használja: A középkori orosz történelem forrásai. Szerk.: Szili Sándor. Pannonica, 2005. 51, 71. Bótor Tímea az idézőjel nélküli egybeírást választotta: *Bótor Tímea: A tatár függéstől az önálló uralkodóig. A Moszkvai Fejedelemség története a nagyfejedelmi végrendeletek (1336–1462) tükrében.* Russica Pannonicana, Bp., 2011. 41.

²⁶⁰ *Съ М. Сѣоловѣю.* Изсториѣ Россѣи съ дrevнеисѣх вremѣю. Книга I. М., 1959. 740.

²⁶¹ *В. А. Рибакѣ.* „Слово о полку Игореве” и jeво совремennyѣи. М., 1971. (oldalszámozás nélküli genealógiai táblázat)

egy tanulmányában viszont nyolc fiút és négy lány szerepeltetett.²⁶² M. V. Scsepkina öt fiút és négy lányt, G. M. Prohorov pedig hat fiút és négy lányt nevezett meg.²⁶³ Font Márta nyolc fiú utódról írt.²⁶⁴ V. Petruhin szerint Vszevolodnak tíz fia és négy lánya volt.²⁶⁵ A probléma megoldásához leginkább az Északkelet-Ruszban keletkezett Lavrentyij (Lavrentyjev)-évkönyvhöz érdemes fordulni. A fontosabb források közül még a déli Ipatyij (Ipatyjev)-évkönyv és az északnyugati Első Novgorodi Évkönyv tartalmaz kiegészítő információkat.

Vszevolod fiai

A Lavrentyij-évkönyvben 1176–1212 között az alábbi Vszevolod-fiak neve szerepel: Konsztantyin, Borisz, Gleb, Jurij, Feodor, Dmitrij, Gavriilo, Ioann, Szvjatoszlav, Jaroszlav és Vlagyimir.²⁶⁶ A felsorolás alapján azonban sem a pontos létszám, sem a helyes születési sorrend nem adható meg. Ennek egyik oka az, hogy a korszak óorosz fejedelmek a nevük mellé kereszteléskor egy másikat is kaptak,²⁶⁷ a fennmaradt források viszont Vszevolod fiai esetében általában csak az egyiket tartalmazzák. Ha mindkettőt, az már bonyolítja a helyzetet. Néhány utód esetében pedig nem maradt fenn a születés dátuma.

A Lavrentyij-évkönyv adatai alapján Vszevolod fiainak születé-

²⁶² B. A. Ribakov. Danyil Zatocsnyik i vlagyimirszkije letopiszanyije konca XII veka. In: *Uč. Iz isztorii kulturny Drevnyej Ruszi*. Izdatyelsztvo Moszkovszkovo unyiverszityeta, 1984. 146.

²⁶³ M. V. Scsepkina: O proiszhozsgyenyii Uszpenszkovo szbornyika. In: *Drevnyerusszkije iszkussztvo. Rukopisznaja knyiga*. Pedkollegija: V. Ny. Lazarev, O. I. Podobedova, Sz. O. Smidt. M., 1972. 71, 76. G. M. Prohorov. Radzivilovszkij szpizszok Vlagyimirszkije letopiszi po 6714 (1205/6) god. In: *Radzivilovszkaja letopisz. Tyeksz, isszledovanyije, opiszanijje minyiatur*. Otv. ped. M. V. Kukuskina. Szankt-Petyerburg (SzPb.) – M., 1994. 276.

²⁶⁴ Font, 1998. 66. Font, 2007. 177.

²⁶⁵ V. Petruhin: *Drevnyaja Rusz*, IX v.–1263 g. M., 2005. 150.

²⁶⁶ PSZRL. T. I. 397–437.

²⁶⁷ A. Ju. Dvornycsenko és Ju. V. Krivosejev azt a szokást, hogy az újszülött fejedelmeknek pogány és keresztny nevet is adtak, az ősök tiszteletével hozta összefüggésbe: A. Ju. Dvornycsenko – Ju. V. Krivosejev. Ocserk pervij: Prinyatyije hrisztijansztva. In: A. Ju. Dvornycsenko – Ju. V. Krivosejev – P. A. Szokolov – V. V. Szaposnyik: *Russzkije pravoszlavijje: ot krescsenyija do patriarsesztva*. SzPb., 2012. 62.

se 1185 májusa és 1197 augusztusa közé tehető.²⁶⁸ Sorrendben először Konsztantyin, majd Borisz, Jurij, Feodor, Dmitrij, Gavriilo és Ioann látta meg a napvilágot.²⁶⁹ Konsztantyin 1185-ben,²⁷⁰ míg Borisz 1186-ban született, de az utóbbi röviddel ezután meghalt.²⁷¹ Gleb az egyetlen, akinek az északkeleti forrás csak az 1188-as halálhírét tartalmazza.²⁷² Minden valószínűség szerint 1187-ben jött világra. Jurij (a Lavrentyij-évkönyv híradásában: Georgij) 1188-ban született.²⁷³ A déli forrás szerint Jurij a nagyapja nevét kapta,²⁷⁴ a nagyapa pedig a híres Jurij Dolgorukij szuzdali és kijevi fejedelem volt.²⁷⁵ Az 1190-es születésű²⁷⁶ Feodor valószínűleg azonos Jaroszlavval,²⁷⁷ Vszevolod egyik legaktívabb fiával. Dmitrijről az északkeleti forrásból mindössze annyit tudunk meg, hogy 1193-ban született.²⁷⁸ A déli évkönyvből viszont az is kiderül, hogy Dmitrij a világi, vagyis a

²⁶⁸ PSZRL. T. I. 396–414.

²⁶⁹ Uo. 396–397, 404, 408, 411–412, 414.

²⁷⁰ Uo. 396–397. M. B. Szverdlov már a névadásnak is jelentőséget tulajdonított. Konceptiója az alábbiakban foglalható össze: a Konsztantyin név először bukkant fel a nagy létszámú orosz fejedelmi nemzetségben, ezzel szemben elterjedt volt a bizánci császárok körében. Konsztantinosz Monomakhos az orosz fejedelmek ősei közé tartozott. Nagy Konstantin Rusz számára nemcsak a kereszténység elterjesztésének és megszilárdításának, hanem a birodalom nagyságának szimbóluma is volt. Vszevolod vlagyimir-szuzdali nagyfejedelem 1185-ben adta elsőszülött fiának az ismert Konsztantyin nevet. A név különleges politikai jelentőséget kapott azon fejedelemség politikai hatalmának szimbólumaként, ahol (majd) az újszülöttnak uralkodnia kellett. Ily módon Vszevolod legidősebb fiának nevében benne volt az apa politikai programja, vagyis a szeniorátus az egész orosz földön: M. B. *Szverdlov*: Domongolszkaja Rusz. Knyaz i knyazszekaja vlaszty na Ruszi VI–pervoj tretyji XIII v. SzPb., 2003. 631–632.

²⁷¹ Borisz születése: PSZRL. T. I. 404. Borisz halála: Uo. 406. Uo. T. II. M., 1962. 653. (oszlop)

²⁷² Uo. T. I. 407. A vele kapcsolatos híradás pontosan így szól: „Ugyanabban az évben. Meghalt Gleb fejedelemfi (»княжичъ«) szeptember 29-én.” A krónikás ugyan nem pontosította az információt, de 1188-ban Vlagyimir-Szuzdalban csak Vszevolod fiatal fiának halála lehetett feljegyzésre érdemes.

²⁷³ Uo. 408.

²⁷⁴ Uo. T. II. 659.

²⁷⁵ Jurij Dolgorukij szerepéhez: *Makai János*: Jurij Dolgorukij tevékenysége Északkelet-Oroszországban. Világtörténet, 1991. tavasz–nyár, 38–46. *Uő*: A Szuzdali Fejedelemség külpolitikája a 12. század 30–50-es éveiben. Aetas, 1995/3. 76–95.

²⁷⁶ Uo. T. I. 408.

²⁷⁷ *Scsepkeina*, 71. *Ribakov*, 1984. 146.

²⁷⁸ PSZRL. T. I. 411–412.

fejedelmi nevét («княжее имя»), a Vlagyimirt apja akaratából kapta.²⁷⁹ Az 1195 márciusában született²⁸⁰ Gavrilo minden bizonnyal Szvjatoszlavval azonosítható. Ioann (Iván) Vszevolodovics 1197 augusztusában látta meg a napvilágot.²⁸¹ Bár Ioann születését az Ipatyij-évkönyv részét képező Kijevi Évkönyv is hozza,²⁸² ő nem tartozott a politikai szempontból jelentős Vszevolod-utódok közé.

A fenti adatok alapján úgy tűnik, Vszevolod fejedelemnek nyolc fia volt az alábbi születési sorrendben: Konsztantyin, Borisz, Gleb, Jurij (Georgij), Jaroszlav (Feodor), Vlagyimir (Dmitrij), Szvjatoszlav (Gavrilo), Ioann (Iván). Ha megvizsgáljuk a testvérekről szóló információkat, azt tapasztaljuk, hogy apjuk bevonta őket az ügyek intézésébe. A legtöbb megbízást Konsztantyin és Jaroszlav kapta. Konsztantyin tizenhárom éves korában már elkíserte Vszevolodot egy kunok ellen vezetett hadjáratra. 1205-ben, amikor már húszéves volt, apja a szomszédos Novgorodba küldte fejedelemnek. Az eseménnyel kapcsolatban a krónikás olyan szavakat adott Vszevolod szájába, amelyek nyomatékosítják, hogy a fivérei körében Konsztantyiné volt a szeniori pozíció. Azonban az elsőszülött novgorodi irányító szerepe csak átmeneti lehetett, mivel egyrészt a novgorodiak igen gyakran váltogatták fejedelmeiket, másrészt a legidősebb fiúnak mint leendő örökösnek célszerű volt Vlagyimir-Szuzdalban tartózkodnia. Nem meglepő, hogy Konsztantyin már 1207 elején visszatért Vlagyimir városába.²⁸³

A Jaroszlav szerepével kapcsolatos első említés az 1200-as évre vonatkozik. Ekkor apja Perejaszlavl Russzkij, tehát a Kijev közelében elhelyezkedő, déli Perejaszlavl élére állította őt.²⁸⁴ A település a Kijevi Rusz egyik déli volosztjának központja volt, s már hosszú ideje Vszevolod rokonsága

²⁷⁹ Uo. T. II. 674–675. A jelzett helyen a forrás azt is tartalmazza, hogy Vszevolod saját nagyapja, Vlagyimir Monomah nevét adta Dmitrijnek. (Vlagyimir Monomah a Kijevi Rusz egyik legjelentősebb nagyfejedelme volt. A kijevi trónt 1113–1125 között birtokolta.)

²⁸⁰ Uo. T. I. 412. A Voszkrzenszkij-évkönyv születési sorrendben (Gleb kivételével) Vszevolod fiainak felsorolását is tartalmazza. Vlagyimir és Ioann között Szvjatoszlav nevét hozza: Uo. T. VII. M., 2001. 235.

²⁸¹ Uo. T. I. 414.

²⁸² Uo. T. II. 707. A jelzett helyen a forrás azt is elárulja, hogy Ioann Keresztelő Szent János tiszteletére kapta a keresztnévét.

²⁸³ A Konsztantyinnal kapcsolatos adatok: Uo. T. I. 414, 421–422, 428–429.

²⁸⁴ Uo. T. I. 416.

irányította. Ha helytálló az a feltételezés, miszerint Jaroszlav Feodorral azonosítható, akkor megállapíthatjuk, hogy a perejaszlavliak igen fiatal, mindössze tízéves fejedelmet kaptak. 1204–1205 telén Jaroszlav részt vett a legjelentősebb déli fejedelmek által vezetett kunellenes hadjáratban, melyből az óorosz csapatok sok fogollyal és zsákmányállattal tértek haza.²⁸⁵ Jaroszlav első házasságkötésére 1205–1206 telén, tizenöt éves korában került sor: ekkor Koncsak kun kán unokáját vette feleségül.²⁸⁶

Az 1206. év meglehetősen viharos volt Vszevolod fiának az életében: előbb II. András magyar király vette fel vele a kapcsolatot,²⁸⁷ és Jaroszlav megpróbált beavatkozni a halicsi ügyekbe, majd emiatt Vszevolod Csormnij²⁸⁸ kijevi fejedelem nyomására távoznia kellett Perejaszlavlból. 1207-ben Jaroszlav a rjazanyi fejedelmi széket kapta apjától, azonban az is ingatagnak bizonyult. Mivel a rjazanyiak szembeszálltak a hozzájuk érkező vlagyimiriakkal, a nagyfejedelem a következő évben hadjáratot indított ellenük. Jaroszlav megkönnyebbülten üdvözölte apját, de rajta kívül keveseknek volt oka az öröme. Vszevolod radikális eszközökhöz nyúlt, holott ezektől általában tartózkodott: Rjazany városát kiürítette, majd felgyújtatta, lakóit pedig fogságba vetette, és magával hurcolta. Még a püspöknek sem kegyelmezett. A leszámolás után Jaroszlav is visszatért Vlagyimirba.²⁸⁹

Konsztantyinhoz és Jaroszlavhoz képest Szvjatoszlav és Jurij kevesebb megbízatást kapott. Szvjatoszlavot az apja két alkalommal juttatta a novgorodi fejedelmi székbe. Az első ciklus 1200 elejétől 1205-ig, míg a második 1207–1208 telétől 1208–1209 teléig tartott. Szvjatoszlav valószínűleg

²⁸⁵ PSZRL. T. I. 420.

²⁸⁶ Uo. 426. *Ribakov*, 1984. 146. Koncsak kán neve az óorosz évkönyvekben az 1170-es évtől 1203-ig terjedő időszakig szerepel. Ez alatt a több mint három évtized alatt hol barátja, hol ellensége volt az óorosz fejedelmeknek. A Dnyeper és a Volga közti sztyeppéken élő kun törzsek fölött gyakorolt ellenőrzést. Hatalmának csúcspontja az 1184-es év volt. 1185-ben döntő szerepet játszott abban, hogy Igor Szvjatoszlavics novgorod szeverszkiji fejedelem, az Igor-ének tragikus sorsú hőse vereséget szenvedett a kunoktól. Koncsakhoz ld. *Ribakov*, 1971. 100–102, 203.

²⁸⁷ A II. András és Jaroszlav közti kapcsolatfelvétel körülményeihez: *Font Márta: Árpád-házi királyok és Rurikida fejedelmek*. Szegedi Középkorász Műhely, Szeged, 2005. 101, 194.

²⁸⁸ Vszevolod Csormnij (Vörös): az Olgovicsok képviselője, többszörös kijevi fejedelem (1206, 1207, 1210–1212).

²⁸⁹ Az 1206–1208-as események: PSZRL. T. I. 427–428, 434.

még 1209-ben is kiskorú volt, tehát az egyik periódusban sem játszhatott jelentős szerepet Novgorodban. Ilyen körülmények között szinte a csodával határos, hogy először legalább öt évig képviselhette apját, s ráadásul nem is kellett dicstelenül távoznia. Nem mondható el ugyanez második szerepléséről, amelynek végén a novgorodiak a vladika (érsek) udvarában tartották fogságban.²⁹⁰ Bátyjának, Jurijnak ettől sokkal fontosabb feladat jutott. 1209-ben az előző év során Vszevolod által meggyötört rjazanyi föld két fejedelme támadást indított a Moszkva környéki területek ellen, ő azonban szembeszállt a támadókkal, és legyőzte őket.²⁹¹ Jurij házasságkötéséről is rendelkezünk információkkal: 1211-ben Vszevolod Csormnij kijevi fejedelem lányát vette feleségül.²⁹² Erről az eseményről fennmaradt egy csaknem forrásértékű feljegyzés is a két nász (a kijevi és a vlagyimiri Vszevolod) által bőkezűen adott ajándékok felsorolásával.²⁹³

A Lavrentyij-évkönyvben számos példát találunk a fivérek együttes megjelenésére, közös fellépésére. Ezek egy része ünnepélyes búcsúztatás vagy fogadás volt. 1199 végén, amikor a még gyermek Szvjatoszlav Novgorodba indult, négy testvére (Konsztantyin, Jurij, Jaroszlav és Vlagyimir) búcsúztatta, és a krónikás szerint „nagy volt az öröm Vlagyimir városában”. A következő év végén, amikor apjuk Jaroszlavot a déli Perejaszlavl élére állította, legidősebb fivérei személyesen köszöntek el tőle.²⁹⁴ 1205-ben a Novgorodba készülődő Konsztantyint jóval többen búcsúztatták, és kísérték el a Vlagyimir városához közeli Sedaska folyóig. Három testvére is megjelent az ünnepi eseményen.²⁹⁵ 1207-ben, amikor Konsztantyin visszatért Novgorodból, még több ember várta a Sedaska folyónál, és mind az öt életben levő öccse kivonult a fogadására.²⁹⁶

A Lavrentyij-évkönyv más jellegű események kapcsán is tartalmaz adato-

²⁹⁰ A Szvjatoszlavval kapcsolatos adatok: Uo. 415–416, 434–435. Novgorodszkaja per-vaja letopisz sztarsevo i mladsevo izvodov (NPL). M. – Leningrád (L.), 1950. 44–45, 50–51.

²⁹¹ PSZRL. T. I. 434.

²⁹² Uo. 435.

²⁹³ V. Ny. *Tatyiszer*: Isztorija Rosszijszkaja. T. III. M., 1964. 185.

²⁹⁴ PSZRL. T. I. 416. (Az évkönyv sorai ez esetben nehezen értelmezhetők. Úgy tűnik, hogy Vszevolod éppen az északkeleti Perejaszlavlban tartózkodott fiaival, és Jaroszlavot onnan küldte az azonos nevű déli településre. Konsztantyin és Jurij valószínűleg csak a hosszú út egy rövid szakaszán kísérte el öccsét.)

²⁹⁵ Uo. 422.

²⁹⁶ Uo. 428.

kat a „nagy fészekben növekvő fiókák” együttes részvételéről. A fiúk anyja által alapított vlagyimiri kolostor Szent Istenszülő elszenderedése templomának felszentelésén például a nagyfejedelem mellett Konsztantyin, Jurij és Vlagyimir is jelen volt.²⁹⁷ Úgy tűnik, hogy a temetés és az esküvő a 13. század elején is szinte kötelező programnak számított a legközelebbi hozzátartozók esetében. Ennek megfelelően a fivérek 1205-ben részt vettek anyjuk temetésén,²⁹⁸ 1211-ben pedig Jurij esküvőjén.²⁹⁹ 1207-ben Vszevolod támadást indított a csernyigovi Olgovicsok ellen, amely a rjazanyi fejedelmek állítólagos árulása miatt a rjazanyi föld elleni hadjáratá alakult át. A vétkesnek nyilvánított fejedelmeket részben elfogta, részben elérte a kiadatásukat. Rjazany városát Vszevolod ugyan nem foglalta el, azonban a terület településeinek élére saját helytartóit állította. A hadjárat egyfajta családi vállalkozásként zajlott. Konsztantyin, aki akkor novgorodi fejedelem volt, az északnyugatról hozott harcosok élén Moszkvában találkozott apjával. Később a fivérek közül Jurij, Jaroszlav és Vlagyimir is csatlakozott a támadáshoz.³⁰⁰ 1208–1209 telén a novgorodiak fogságba vetették Szvjatoszlav Vszevolodovicsot, és a dinasztia szmolenszki ágához tartozó Msztiszlavot hívták meg fejedelemnek. Válaszul Vszevolod fejedelem Konsztantyin vezetésével a fiait küldte a novgorodi-szuzdali határnál elhelyezkedő Torzsok (Novij Torg) ellen. Msztiszlav kénytelen volt távozni Torzsokból, a novgorodiak pedig elengedték Szvjatoszlavot, s így a fivérek együtt vonulhattak apjukhoz Vlagyimir városába.³⁰¹

A Vszevolod által építtetett vlagyimiri Dmitrijevszkij (Demeter)-székesegyház külső falán ma is megvan az a szoborkompozíció, amely akár az apa és a fiúk kapcsolatának szemléltetéséeként is felfogható. Az északi homlokzat keleti oldalának felső részén egy trónon ülő, ölében gyermeket tartó férfi látható. Oldalt még két-két gyermek fordul felé hódolatteljes testtartásban, félig kinyújtott karral és félig behajlított térddel. Ny. Ny. Voronyin, Vlagyimir-Szuzdal történetének kutatója először arra az álláspontra helyezkedett, hogy a falon Vszevolodot ábrázolták az utó-

²⁹⁷ Uo. 417.

²⁹⁸ Uo. 424–425. A nagyfejedelem feleségének halálhíre még az Első Novgorodi Évkönyvbe is bekerült: NPL. 50.

²⁹⁹ PSZRL. T. I. 435. A forrásból kiderül, hogy Jurij Vszevolod kijevi fejedelem lányát vette el, s az esküvőt Vlagyimirban tartották.

³⁰⁰ Uo. 429–433.

³⁰¹ Uo. 435. NPL. 51.

dával – vagyis Konsztantynnal – és térdet hajtó emberekkel. Később részben változtatott a véleményén, s ennek lényege az alábbiakban foglалható össze: a négy alak egyértelműen férfi. Ugyanúgy vannak öltözve, mint a fejedelem ölében ülő fiú. Ők nem egyszerűen a fejedelem előtt meghajló emberek, hanem szintén a fiai. Vszevolod nyolc fia közül kettő meghalt a Dmitrijevszkij-székesegyház felépítése előtt, a legfiatalabb pedig csak annak befejezése után született. Vszevolodnak ekkor öt fia volt: Konsztantyin, Georgij, Jaroszlav, Vlagyimir és Szvjatoszlav. A reliefen öt férfi alakot látunk, akiknek száma megegyezik Vszevolod fiainak számával. Az apa Vlagyimirt tartja a karjaiban. Az évkönyv tanúsága szerint Vlagyimir Dmitrij, Vszevolod patrónusa ünnepének előestéjén született. Ehhez az utódhoz valószínűleg valamilyen sajátos dinasztikus elképzelések kapcsolódtak, ha ő a híres dédnagyapja tiszteletére kapta a nevét. Vlagyimir számára a „családi portré” központi helyét az is kijelölte, hogy az apja és ő is a keresztény Dmitrij nevet viselte.³⁰² Más szerzők művében szintén megtalálható az a nézet, mely szerint a Dmitrijevszkij-székesegyház homlokzatának fenti szobrai Vszevolodot és fiait ábrázolják.³⁰³

Ugyanakkor a szakirodalomban a fentiekkel ellentétes vélemény is olvasható. M. Sz. Gladkaja szerint Vszevolod, a templom megrendelője tartózkodott attól, hogy a falakon saját „portréját” elhelyeztesse. Beérte a faragott B iniciáléval, amely a bibliai Dávid és Salamon cárok medalionokban található domborművei közé került.³⁰⁴

³⁰² Voronyin mindkét álláspontjának ismertetése: *Н. Я. Воронин. Зодчесztво Сzevero-Vosztocsnoj Ruszi XII–XV vekov. T. I. M., 1961. 436.* Voronyin álláspontja nem teljesen meggyőző. Könnyen lehet, hogy Vszevolod egyszerűen a legfiatalabb gyermekét, feltehetően Szvjatoszlavot tartja az ölében. Az nem vitatható, hogy a keresztésében Vszevolod is és Vlagyimir is a Dmitrij nevet kapta, az azonban kétséges, hogy Vlagyimir kapcsán dinasztikus terveket szőttek volna, hiszen a szeniorátus rendjében még négyen álltak előtte. (A Dmitrij nevű védőszent nem más, mint Szaloniki Szent Demeter.)

³⁰³ *G. K. Vagnyer – T. F. Vladisenszkaja. Iszkussztvo Drevnej Ruszi. M., 1993. 88.*

³⁰⁴ *M. Sz. Gladkaja: Katalog belokamennoj rezbi Dmitrijevszkovo szobora vo Vlagyimire: Centralnoje prjaszlo szevernovo faszada. Vlagyimir, 2003. 146–148.* A cirill B Vszevolod/Всeвoлoд nevének kezdőbetűje.

A fejedelem lányai és felesége

Vszevolod „nagy fészkeben” nem csak a fiúknak jutott hely. A fejedelemnek négy lánya született: Vszeszlava, Verhuszlava, Jelena és Szbiszlava. A velük kapcsolatos információk azonban igen hiányosak. Vszeszlavát az apja 1186-ban a csernyigovi Rosztjiszlavhoz, Szvjatoszlav kijevi fejedelem unokaöccséhez adta feleségül.³⁰⁵ Nagyon fiatal feleség lett belőle, mivel ekkor még az apja is csak harminckét éves volt.³⁰⁶ A másik vele kapcsolatos adat 1205-ből való. Ekkor Vszevolod beteg felesége kolostorba vonult, és a szomorú eseményre Vszeszlava is Vlagyimirba érkezett.³⁰⁷

1188-ban Vszevolod családja még egy Rosztjiszlavval bővült. Mivel ez a Rosztjiszlav a Kijev környékét ellenőrző szmolenszki Rurik fia volt, a fejedelem most már a Kijevi Fejedelemség mindkét jelentős politikai tényezőjének rokona lett. A Lavrentij-évkönyv csak egy rövid hírt tartalmaz arról, hogy Vszevolod hozzáadta Verhuszlavát Rosztjiszlavhoz,³⁰⁸ a Kijevi Évkönyvben azonban részletes, egy egész oszlopot (hasábot) kitevő tudósítás olvasható. Ennek lényege az alábbiakban foglalható össze: Rurik fejedelem küldöttséget menesztett Vszevolodhoz Szuzdalba Verhuszlaváért. Vszevolod odaadta a lányát, és rengeteg aranyat, ezüstöt küldött a nászának. Verhuszlava apja és anyja sírt, mert a lányuk kedves volt számukra, és csak nyolcéves volt. A küldöttség, melyhez szuzdaliak is csatlakoztak, a déli Belgorodba kísérte Verhuszlavát. A szertartást Makszim püspök tartotta egy fatemplomban, Rurik fejedelem pedig olyan nagy lakodalmat rendezett a fiának, Rosztjiszlavnak, amilyen még „nem volt Ruszban”. Az eseményt megtisztelő 20 fejedelem sok ajándékot vitt magával. A Verhuszlava kíséretében érkezett bojárokat nagy tisztelettel és sok ajándékkal engedték vissza Szuzdalba Vszevolodhoz.³⁰⁹ Rosztjiszlav néhány évvel később adományban részesült apósától. 1195-ben Vszevolod – kihasználva szeniori pozícióját – öt kisebb várost, pontosabban inkább erődöt szerzett délen, s ezek közül egynek az irányítását átruházta Rosztjiszlavra.³¹⁰

³⁰⁵ PSZRL. T. I. 405.

³⁰⁶ Vszevolod 1154-ben született: PSZRL. T. XV. M., 2000. 221. (oszlop). T. XXIV. M., 2000. 77.

³⁰⁷ Uo. T. I. 424.

³⁰⁸ Uo. 407.

³⁰⁹ Uo. T. II. 658.

³¹⁰ Uo. 685. A házasságkötéskor a vőlegény, Rosztjiszlav Rurikovics is csak tizenhat éves volt, mivel 1172-ben született: Uo. 567.

A fejedelem harmadik lányáról, Jelenáról jóformán csak annyit tudunk, hogy 1204-ben halt meg, és az anyja által alapított kolostorban temették el.³¹¹ Szbiszlava születését a Kijevi Évkönyv alapján 1180-ra tehetjük, s az erről szóló híradás azt is tartalmazza, hogy ő Vszevolod negyedik lánya volt.³¹² Több fontos információval róla sem rendelkezünk.

A fenti adatok közül az egyik kronológiai szempontból igen fontos Vszevolod „nagy fészkének” bemutatásához. Ha Verhuszlava 1188-ban nyolcéves volt, akkor 1180 körül születhetett. Az évszám inkább 1179, hiszen 1180-ban már a negyedik lány jött a világra. Mivel Vszeszlavát – mint láttuk – már két évvel korábban férjhez adták, vagy ő, vagy a szintén említett Jelena volt a legidősebb a nővérek között. Azonban valószínűleg Vszevolod legidősebb lánya sem született meg 1175 előtt. Ezt arra alapozzuk, hogy a fejedelem bátyja, Mihalko oldalán 1175-ben avatkozott be a vlagyimir-szuzdali belviszályba, s a neje még ebben az évben követte őt Csernyigovból északkeletre. A krónikás azt feljegyezte, hogy Vszevolod felesége a sógornőjével utazott,³¹³ de azt nem említette, hogy gyermeket is vitt volna magával.

Feltevésünknek ellentmondani látszik az a tény, hogy a Lavrentyij-évkönyvben az 1174-es év eseményeinek ismertetésénél már szó van Vszevolod gyermekeiről. A fenti forrásban jól elkülöníthető az Elbeszélés Andrej Bogoljubszkij meggyilkolásáról címet viselő alkotás. Ennek utolsó soraiban a szerző arra kéri Andrejt (nyilván a lelkét), imádkozzon Istenhez, hogy adjon testvérének, Vszevolodnak, ill. Vszevolod feleségének és gyermekeinek „sok évet”.³¹⁴ A Bogoljubszkijt imára kérő részletnek G. M. Prohorov három variációjára is felhívta a figyelmet. Megállapításai az alábbiakban foglalhatók össze: az Andrej Bogoljubszkijhoz intézett kérelem első változatát az Ipatyij-évkönyv őrzi. Ezt akkor írták, amikor a vlagyimir-szuzdali földön még mindkét testvére, Mihalko és Vszevolod uralkodott, vagyis 1176-ban. A Radziwill- és a Lavrentyij-évkönyvben egy második variáció található, amely nem lehet 1177-től korábbi. Akkorra már Vszevolodnak felesége és gyerekei voltak. Az imára való felhívás harmadik változatát a Perejaszlavlí Évkönyv tartalmazza, s az 1212–1219-es

³¹¹ Uo. T. I. 421.

³¹² Uo. T. II. 613.

³¹³ Uo. 600–602.

³¹⁴ Uo. T. I. 371.

időszakhoz és Bogoljubszkij unokaöccséhez, Jaroszlav Vszevolodovicshoz kapcsolódik.³¹⁵ Mivel az első variációban még egyáltalán nincs szó gyermekekről,³¹⁶ 1176-ban, legalább is az Elbeszélés szerkesztésének időpontjában, valószínűleg még egyikük sem jött világra. Ha Vszevolodnak 1176-ban még nem volt utóda, a második változat készítésének idején viszont már legalább két gyermek apjának mondhatta magát,³¹⁷ az utóbbi variáció aligha készülhetett 1178 előtt. Akkorra viszont két idősebb lányának meg kellett születnie, mivel a 1179-ben felesége valószínűleg már harmadik gyermeküket hozta világra (ld. a mellékelt genealógiai táblázatot).

A „nagy fészek” létrehozásában döntő szerepet játszott a fejedelem felesége, aki bő 20 év alatt tizenkét utódot szült. Ahhoz képest, hogy a kor szak krónikásai általában a férfiak cselekedeteit jegyezték fel, róla viszonylag sok információ maradt ránk. Az életének utolsó állomását megörökítő híradásból tudjuk, hogy a keresztségben a Marija nevet kapta.³¹⁸ M. V. Scepkina szerint Marija világi neve Miloszlava volt, és feltételezhető, hogy morva hercegi családban született, majd rokoni kapcsolat révén lánytestvérével Volhíniában nevelkedett. Vszevoloddal valószínűleg az 1174 nyara és 1175 nyara közötti időszakban Csernyigovban kötött házasságot, nem sokkal később pedig sógornőjével és testvérével együtt Vlagyimir-Szuzdalba utazott.³¹⁹

Marijával kapcsolatban a Lavrentyij-évkönyv többször utal arra, hogy ő hozta létre a Knyaginyin (Fejedelemasszony, Fejedelemné)-kolostort, ott pedig felépíttette az Uszpenszkij (Szent Istenszülő elszenderedése)-templomot. Már hét éve beteg volt, amikor 1205-ben családtagjai, Ioann püspök, szerzetesek, apácák, bojárok és feleségeik, valamint Vlagyimir városának lakói az általa alapított kolostorba kísérték, s ott belépett az apácák közé. Ezután csak 18 napig élt, és utolsó útjára szintén nagy tömeg kísérte el. Még a szmolenszki püspök is Vlagyimirba utazott a szomorú eseményre. Mariját természetesen az általa alapított kolostor általa emelte-

³¹⁵ *Prohorov*, 276.

³¹⁶ PSZRL. T. II. 594–595.

³¹⁷ Uo. T. I. 371.

³¹⁸ Uo. 424.

³¹⁹ *Scepkina*, 71–73, 75, 78. Limonov szerint Vszevolod jász nőt vett feleségül: *Ju. A. Limonov*: Vlagyimiro-Szuzdalszkaja Rusz. Ocserki szocialno-polityicseszkoy isztorii. L., 1987. 98. Prohorov a nagyfejedelem feleségét alán, vagyis úgyszintén jász származásúnak tartja: *Prohorov*, 276.

tett templomában temették el. A Lavrentyij-évkönyvben fennmaradt rövid nekrológja jóságát, mély vallásosságát és jótékonykodását emeli ki. Az utóbbi az egyháziak és rászoruló világiak felé egyaránt megnyilvánult.³²⁰ A fejedelem élete végén ismét házasságot kötött. Vaszilko vityebszki fejedelem lányát vette feleségül,³²¹ azonban ennek a családi eseménynek különösebb jelentősége nem volt.

Az oldalági rokonok

A „nagy fészek” szélén, ill. közelében elvileg a Rurik-dinasztia szuzdali ágának sok tagja elfért. Vszevolod az energikus Jurij Dolgorukij legfiatalabb fia volt, így születésekor neki volt a legkisebb az esélye arra, hogy az apai örökséget megszerezze. A természet rendje (alacsony átlagéletkor a 12. században), a körülmények szerencsés alakulása és saját tehetsége azonban lehetővé tette, hogy 1176-ban, huszonnégy éves korában elfoglalja a vlagyimir-suzdali trónt. Ekkor már egyetlen bátyja sem volt életben, unokaöccseit pedig kiszorította a hatalomból.³²² Az utóbbiak közül elsősorban Gleb nevű testvérének fiai számíthattak a jóindulatára. Ennek az volt az oka, hogy ők a távoli Perejaszlavl Russzkij fejedelmei voltak, és elismerték Vszevolod rangidősségét. Vlagyimir Glebovics 1177-ben, a vlagyimiri belháború utolsó szakaszában segítséget nyújtott Vszevolodnak.³²³ Testvére, Izjaszlav részt vett az 1183-as, volgai bolgárok elleni hadjáratban, amelynek során életét veszítette. A vlagyimiri Uszpenszkij-székesegyházban temették el.³²⁴ Négy évvel később Vlagyimir meghalt,³²⁵ de Vszevolod továbbra is igyekezett ellenőrzése alatt tartani a Perejaszlavl Fejedelemséget.³²⁶

³²⁰ A Vszevolod feleségével kapcsolatos információk: PSZRL. T. I. 417, 421, 424–425. Marija halálhírét az Első Novgorodi Évkönyv is tartalmazza: NPL. 50.

³²¹ PSZRL. T. XX. M., 2005. 146. Ez a forrás, a Lvov-évkönyv Vszevolod második házasságkötését 1209-re teszi.

³²² A Vlagyimir-suzdali Fejedelemség megszerzéséhez és az unokaöccsök hatalomból való kiszorításához: *Makai János*: Zűrzavar Vlagyimir-Szuzdalban (1174–1177). In: *Történeusként a katedrán. Tanulmányok Nagy József 80. születésnapjára*. Eger, 2009. 319–335.

³²³ PSZRL. T. I. 383–384.

³²⁴ Uo. 389–390.

³²⁵ Uo. 406. Uo. T. II. 652–653.

³²⁶ Uo. T. I. 416, 427–428.

Úgy tűnik, hogy a nagyfejedelem a női rokonait nem érezte veszélyesnek. Borisz nevű bátyja még 1159-ben távozott az élők sorából, de egy közeli női rokona még több mint négy évtizedig, egészen haláláig háborítatlanul élhetett a Szuzdal mellett, Kideksában található rezidencián.³²⁷ Vszevolod közvetlen elődje, Mihalko (1175–1176) már betegen szerezte meg a hatalmat, és hamarosan meg is halt. Ezt követően özvegye, Fevronyija a fejedelemség egyik legjelentősebb központját, Szuzdalt kapta Vszevolodtól, és hátralévő éveit ott élte le. A nagyfejedelem Mihalko és Fevronyija lányának is politikai megfontolásból szerzett férjet: az unokahúgát 1180-ban a kijevi fejedelem fiával, Vlagyimir Szvjatoszlaviccsal házasította össze.³²⁸

Vszevolodnak női ágon is volt két sógornője. A felesége egyik testvére, Jaszinja 1183-ban Szvjatoszlav kijevi fejedelem fiatalabb fiával, Msztyiszlavval kötött házasságot.³²⁹ A másik sógornőjének a neve nem ismeretes. Scsepkina szerint Jaszinjának, míg B. A. Ribakov szerint Jelenának hívták.³³⁰ (Az első feltételezés aligha lehet igaz, mivel – az Ipatyij-évkönyv fentebb ismertetett híradása alapján – Jaszinja Msztyiszlav Szvjatoszlavics neje lett.) Ez a sógornő Nagy Msztyiszlav kijevi nagyfejedelem (1125–1132) unokájához, Jaroszlav Vlagyimirovicshoz ment feleségül. Jaroszlav függő helyzetű fejedelemként háborúban és békében egyaránt Vszevolod megbízható támogatója, képviselője volt, de a nemzeti rangsorrendben elfoglalt helye miatt nem jelentett konkurenciát. 1185-ben és 1186-ban a rjazanyiak ellen harcolt,³³¹ s az utóbbi évben Jaroszlav részt vett Vszeszlava esküvőjén is.³³² Vszevolod leginkább a Novgoroddal kapcsolatos tervei megvalósításában vette igénybe a sógora szolgálatait: háromszor juttatta az ottani fejedelmi székbe. Jaroszlav két alkalommal csak rövid ideig tudta megtartani tisztségét (1182–1184, 1197–1199), az egyik periódusa azonban viszonylag hosszú volt (1187–1196).³³³ Vszevolod sógora a harmadik

³²⁷ Uo. 349, 417. Ny. G. Berezskov szerint Kideksában Borisz Jurjevics felesége halt meg: *Ny. G. Berezskov: Hronologija russzkovo letopiszanyija*. M., 1963. 86. A szövegkörnyezet alapján azonban az elhunyt inkább Borisz lánya, vagyis Vszevolod unokahúga lehetett.

³²⁸ A Mihalkóval és családjával kapcsolatos adatok: PSZRL. T. I. 375–379, 417. Uo. T. II. 612.

³²⁹ Uo. 624–625.

³³⁰ *Scsepkina*, 71. *Ribakov*, 1984. 185.

³³¹ PSZRL. T. I. 402, 406.

³³² Uo. 405.

³³³ NPL. 37–44. PSZRL. T. I. 406. Jaroszlav Vlagyimirovics novgorodi fejedelemségéhez: *Makai János: Szuzdal és Novgorod kapcsolatai a 12. században. Tanulmányok a 60 éves Romsics Ignác tiszteletére*. Eger, 2011. 160–175.

fejedelmi ciklusa idején, 1198-ban építtette Novgorod közelében a híres nyeregyicai Megváltó-templomot.³³⁴ 1199-ben Jaroszlav és felesége végleg elhagyta a várost, és visszatért Vlagyimir-Szuzdalba, ahol a feleség hamarosan meghalt.³³⁵ Jaroszlav ezután délen képviselte sógora, a nagyfejedelem érdekeit. Az utolsó vele kapcsolatos adat 1205-ből való. Ekkor Vszevolod veje, Rosztjiszlav elűzte őt a Kijev közeli Visgorodból.³³⁶

Erkölcsei szempontból Vszevolod rokonságának legproblematisabb része a halicsi volt. Testvére, Olga Jaroszlav halicsi fejedelemhez ment feleségül, és egy Vlagyimir nevű fiút szült neki. Azonban Jaroszlav Oszmomiszl (Nyolceszű, azaz Éleseszű) (1153–1187) nem bizonyult megbízható férjnek: szeretőt tartott, s tőle még fia is született. Ilyen körülmények között nem meglepő, hogy Olga és Vlagyimir 1170-ben Lengyelországba menekült. Ezután Halicsban zendülés tört ki, melynek során Jaroszlavot elfogták, a szeretőjét megégették, a törvénytelen fiút pedig börtönbe zárták. Jaroszlav kénytelen volt visszafogadni Olgát és Vlagyimirt.³³⁷ Az utóbbiak 1173-ban ismét menekülésre kényszerültek. Ezúttal a Torcseszki élén álló Mihalko Jurjevics fogadta be őket.³³⁸ Mint ismeretes, Mihalko nem sokkal később a vlagyimiri trónra került. Halála után öccse, Vszevolod biztosított menedéket Olga számára. Az Ipatyij-évkönyv még annyit árul el Olgáról, hogy ő keresztelte meg Vszevolod negyedik lányát,³³⁹ ill. a legfontosabb források hírt adnak a haláláról és a temetéséről.³⁴⁰

Halicsban a hatalomátvétel sem zajlott botránytól mentesen. Éleseszű Jaroszlav nem Vlagyimirra, hanem törvénytelen fiára akarta hagyni a fejedelemség központi részét. 1187-ben, Jaroszlav halála után azonban zavarág tört ki, melynek következtében Vszevolod unokaöccse ültetett apja és nagyapja trónjára.³⁴¹ Vlagyimir nem szeretett tanácskozni a bojárokkal, pedig ez a 12. században elvárás volt a fejedelmekkel szemben. Ráadásul az ő életvitele is támadható volt: nagyon sokat ivott, egy pap feleségétől két fia született, és ha valakinek a felesége vagy lánya megtetszett neki, elvette,

³³⁴ NPL. 44. A templom ma is a Nyeregyica-hegynek nevezett magaslaton áll.

³³⁵ PSZRL. T. I. 416–417.

³³⁶ Uo. 426.

³³⁷ Uo. T. II. 564.

³³⁸ Uo. 571.

³³⁹ Uo. 613.

³⁴⁰ Uo. 624. Uo. T. I. 389.

³⁴¹ Uo. T. II. 656–657.

vagyis erőszakkal magáévá tette őt. Ilyen okok miatt 1188-ban a halicsiak elűzték Vlagyimirt, aki Magyarországon talált menedéket. Ezután III. Béla magyar király (1172–1196) megpróbálta kihasználni a lehetőséget, és kísérletet tett Halics meghódítására. 1189-ben Vlagyimir Jaroszlavics Kázmér krakkói fejedelem segítségével tért vissza, de helyzete labilis volt, ezért tekintélyes szuzdali nagybátyjához fordult támogatásért: atyjának, ill. urának nevezte, és kérte, tartsa meg Halicsot az ő (Vlagyimir) hatalma alatt. Vszevolod elfogadta a felkérést, majd Vlagyimir érdekében követeket küldött az óorosz fejedelmekhez, a magyar királyhoz és a lengyelekhez is.³⁴² Font Márta találó értékelése szerint Vlagyimir a Vszevolodtól kapott „garancia” mellett tudott megmaradni Halics élén egészen 1199-ben bekövetkezett haláláig.³⁴³

Nézeteltérés a trónutódlás kérdésében

Vszevolodnak elvileg nem okozhatott gondot az utódlás, mivel nyolc fia közül hat még 1207-ben is életben volt. Ebben az évben a szeniorátus rendjének megfelelően a legidősebb volosztyhoz jutott: Konsztantyin hat település irányítását kapta meg apjától. Közülük a legjelentősebb a fejedelemség egyik legrégibb városa, Rosztov volt.³⁴⁴ Ezek után azt várnánk, hogy a Lavrentyij-évkönyv krónikása Vszevolod halálhíre után Konsztantyin vlagyimiri trónra lépésének hírét közli. A nagyfejedelem 1212. április 13-án halt meg, a nekrológja után azonban szó sincs a méltóság átvételéről. Először arról olvashatunk, hogy Jurij hazaengedte a rjazanyiakat, majd arról, hogy Jurij öccsével, Jaroszlavval Rosztovhoz vonult, ott kibékültek Konsztantyinval, és mindannyian hazatértek.³⁴⁵ Az információk azt sugallják, hogy 1212-ben Jurij örökölte a fejedelemség központját, Vlagyimirt, míg bátyja továbbra is Rosztovban maradt.

A Moszkvai Évkönyvi Szvodból kiderül, miért nem érvényesült a rangidősség Vlagyimirban: Vszevolod Konsztantyint szerette volna utódjának,

³⁴² Uo. 659–667. Vszevolod az óorosz fejedelmeken és III. Béla magyar királyon (1172–1196) kívül Kázmér kis-lengyelországi (1178–1194) és/vagy Mieszko nagy-lengyelországi (1138–1202) fejedelemhez küldhetett követeket.

³⁴³ Font, 1998. 69.

³⁴⁴ PSZRL. T. I. 434.

³⁴⁵ Uo. 437.

ő azonban Vlagyimir városa helyett Rosztovot akarta első számú központtá tenni.³⁴⁶ Úgy tűnik, Vszevolod ezt a megoldást nem tudta elfogadni, s ezért Jurijt jelölte első számú örökösének. A fenti forrás 1211. évi híradása rámutat, hogy a végakarátát a vecsével is el kellett fogadtatnia: „Vszevolod nagyfejedelem összehívta az összes bojárját a városokból és a volosztjokból, [meghívta – M. J.] Ioan püspököt, a kolostorfőnököket, a papokat, a kereskedőket, a dvorjanyinokat és az összes embert, és fiának, Jurijnak adta Vlagyimirt [...] és mindenkit a kereszthez vezetett, és minden ember megcsókolta [azt, vagyis felesküdt – M. J.] Jurijra”.³⁴⁷ Tehát – amint az a legjobb családban is előfordul – Vszevolod élete végén a „nagy fészekben” nézeteltérés támadt. Mivel ezt csak a szeniorátus rendjének megsértésével lehetett elsimítani, várható volt, hogy a következő évtizedekben Vlagyimir-Szuzdalban szintén felüti a fejét a belviszály. Pedig 1177 és 2011 között itt nyugalom honolt.

Vszevolod Jurjevics vlagyimir-szuzdali fejedelmet népes családdal áldotta meg a sors, s gyermekeinek többsége elérte a felnőtt kort. Rajtuk kívül rövidebb-hosszabb ideig a húga, a sógora és több sógornője is a környezetéhez tartozott, ill. a közelében élt. Miután az 1170-es évek belháborúját arra is felhasználta, hogy lehetséges ellenfeleit eltávolítsa, a következő évtizedekben már nem akadt politikai vetélytársa északkeleten.³⁴⁸ Később arra ügyelt, hogy felesége és gyermekei együttesen vegyenek részt az ünnepléses búcsúztatásokon, fogadásokon, templomszenteléseken, ill. néhány családi rendezvényen. Egy stabil fejedelemség élén állva lehetősége volt arra, hogy a Rurik-dinasztián belül elfoglalt előkelő helyét elismertesse. Ennek érdekében kihasználta a „nagy fészek” adta lehetőségeket. A polocki, volhíniai, csernyigovi és szmolenszki belső ügyekbe nem avatkozott, a kijevi helyzetet viszont figyelemmel kísérte. Fejedelemségének időszakában maga Kijev többnyire csernyigovi, míg a város környéke szmolenszki ellenőrzés alatt állt. Ilyen körülmények között érthető, hogy női rokonai segítségével

³⁴⁶ Russzkije letopiszi. T. 8. Moszkovszkij letopisznij szvod konca XV veka (MLSZV). Rjazany, 2000. 149.

³⁴⁷ Uo. 149–150.

³⁴⁸ A hatalmi képlet két fontos elemét, a druzsinát és a vecsét természetesen ő sem mellőzhette, ld. *Makai János*: A vlagyimir-szuzdali államiség a 12. század utolsó harmadában és a 13. század elején. Világtörténet, 2008. tavasz–nyár, 34–44.

a csernyigovi Szvjatoszlav Vszevolodovics kijevi fejedelemmel többszörös kapcsolatos létesített, a Kijevi Fejedelemség számos városát, erődítményét irányító, szmolenszki származású Rurik Rosztyiszlavics pedig a násza lett. A Novgorod fölötti ellenőrzést sógorán és fiai keresztül próbálta megvalósítani. Legrosszabbul a szomszédos rjazanyi föld járt, mivel annak fejedelmei Vszevolod hol fenyegetéssel, hol katonai lépésekkel, hol pedig pusztítással igyekezett sakkban tartani, s fiai segítségét a rjazanyi ügyekben is igénybe vette. Az pedig egyenesen hízeglő lehetett számára, hogy a zűrés életvitelével magát és fejedelemségét rendkívül nehéz helyzetbe juttató unokaöccse Halicsot az ő védelmébe ajánlotta.

Vszevolod „nagy fészket” azért is érdemes alaposabban tanulmányozni, mert ebből kerültek ki a későbbi moszkvai fejedelmek, sőt az első cárok is. A vlagyimir-szuzdali (nagy)fejedeleme néhány unokája már a nagyapa életében világra jött. Vszevolod vejének, Rosztyiszlavnak 1198-ban délen lánya született.³⁴⁹ A forrás ugyan nem írja, hogy Verhuszlavától, de ez joggal feltételezhető. Az utódlás szempontjából azonban a fiúktól született fiú unokák számítottak. Közülük Vszevolod kettőnek a világra jöttét is megélte: a trón örökösének számító Konsztantyin első fia 1208-ban, a második pedig 1210-ben született.³⁵⁰

A fejedelemség székhelyével kapcsolatos viták következtében Vszevolod örökségét Jurij kapta meg, de azt csak négy évig (1212–1216) tudta megőrizni. Bár az 1216-os lipicai csata után Konsztantyin megszerezte a (nagy)fejedelmi címet, 1218-ban meghalt, és ismét öccse következett. Jurij ezt követően népes rokonsága élén húsz évig (1218–1238) irányította Vlagyimir-Szuzdalt. Mivel 1238-ban a Szity folyónál a tatárokkal vívott ütközetben életét veszítette, öccse Jaroszlav került a helyére (1238–1246).³⁵¹ A Rurik-dinasztia legfontosabb ágának képviselői Jaroszlav révén származtak Vszevolodtól. Közülük Alekszandr Nyevszkijt, Iván Kalitát, Dmitrij Donszkojt, III. és IV. (Rettegett, Félelmetes) Ivánt érdemes megemlíteni. Természetesen a dinasztia utolsó tagja, a beteg Fjodor is Nagy-fészku Vszevolod leszármazottja volt.³⁵²

³⁴⁹ PSZRL. T. II. 708.

³⁵⁰ Uo. T. I. 434–435. Konsztantyin második fia a nagyapa nevét kapta.

³⁵¹ A nagyfejedelmi trón 1212–1246 közötti sorsához: PSZRL. T. I. 437–471. MLSZV. 150–157.

³⁵² Jaroszlav Vszevolodovics utódaihoz: *Font – Krausz – Niederhauser – Szvák*, 1997. 660–661. (genealógiai táblázatok)

VLAGYIMIR-SZUZDAL ÉS KIJEV KAPCSOLATAI A 12–13. SZÁZAD FORDULÓJÁN

A kutatás nehézségei

A magyar nyelvű történeti irodalomban erről a témáról még nem készült tanulmány. Az első problémát maga a korszak jelenti. A 12. század harmincas éveitől fokozatosan megszűnt az óorosz állam addigi viszonylagos egysége, s a helyi központok körül megindult a részfejedelemségek, fejedelemségek (óorosz terminológiával: földek) szerveződése. Kijev csak egyetlen fejedelemség központja lett, s ennek a területi egységnek a településeiért, ill. az egykori nagyfejedelmi trónért a Rurik-dinasztia több ága versengett. Ahhoz, hogy Vlagyimir-Szuzdal és Kijev viszonyát a jelzett időszak vonatkozásában be lehessen mutatni, szükség van még legalább Csernyigov, Szmolenszk, Halics és Volhínia helyzetének ismeretére is.

Alapvetően két forrásra lehet támaszkodni, ám a Lavrentyij-évkönyv a vlagyimiri (Nagyfészkű) Vszevoloddal, a Kijevi Évkönyv pedig a szmolenszki-kijevi Rosztyszlavicsokkal szimpatizál. Az utóbbi az Ipatyij (Ipatyjev)-évkönyvben található, és az 1198–1199. év eseményeinek ismertetésével zárul. A folytatását képező Halics-volhíniai Évkönyv viszont a téma szempontjából alig használható. Szerencsére más források, pl. az Első Novgorodi Évkönyv, Perejaszlavl Szuzdalszkij Évkönyve vagy a 15. században készült Moszkvai Évkönyvi Szvod, kiegészítő információkkal szolgálnak. A krónikások, kódexmásolók által ránk maradt események értelmezésénél is bonyolultabb feladat a kronológia megállapítása. E tekintetben Ny. G. Berezskov általánosan elfogadott kötetére támaszkodtunk.³⁵³

A magyar történetírás képviselői által készített régebbi munkák, ill. azok egyes részletei elsősorban a magyar–óorosz kapcsolatokra koncentrálnak.

³⁵³ Ny. G. Berezskov: Hronologija russzkovo letopiszanyija. Moskva (M.), 1963.

nak.³⁵⁴ A Kijevi Évkönyv magyar vonatkozású híradásainak újabb fordítását, a korábbi nézetek, adatok ismételt áttekintését, pontosítását Font Márta 1996-ban és 2005-ben megjelent kötetei tartalmazzák.³⁵⁵ Sajnos, a téma feldolgozásához ezeknek csak bizonyos részei használhatók, viszont Font Márta két másik, összefoglaló jellegű munkája is haszonnal forgatható.³⁵⁶ A műfaj jellegéből adódóan ugyan nem tárgyalják alaposan a címben szereplő kérdést, de megvilágítják annak hátterét. Ilyen körülmények között a feldolgozás során felmerülő problémák megoldásához érdemes igénybe venni az idegen nyelvű szakirodalom segítségét.

Előzmények

Vlagyimir Monomah (1113–1125) és fia, Nagy Msztyiszlav (1125–1132) nagyfejedelemsége alatt Kijevi Ruszt még viszonylagos egység jellemezte. Ezután azonban súlyos viszályok, sőt belháborúk kezdődtek. A következő évtizedek politikai-katonai helyzetének alapvonásai az alábbiakban ragadhatók meg: már Jaropolk fejedelemségét (1132–1139) megkeserítette a felosztás és a harc Monomah utódainak nemzetségén belül. Vlagyimir Monomah fiatalabb fiait, akik a horizontális rangidősség szabályainak megfelelően (fivér követi a fivért) arra számítottak, hogy ők lesznek a kijevi trón örökösei, feldühítette, hogy Jaropolk az unokaöccseit állította a Perejaszlavli élére. Eddig a hagyomány szerint a perejaszlavli fejedelem volt a kijevi trón örököse. A belviszályt fokozta a Rurik-dinasztia másik ágához tartozó, csernyigovi Vszevolod beavatkozása. Háromoldalú harc bontakozott ki a hatalomért a csernyigovi fejedelmek, Nagy Msztyiszlav fiai

³⁵⁴ *Márki Sándor*: Az oroszok hazánk történetében. Nagyvárad, 1877. *Pauler Gyula*: A magyar nemzet története az Árpád-házi királyok alatt. I–II. Bp., 1899. *Hodinka Antal*: Az orosz évkönyvek magyar vonatkozásai. Bp., 1916. *Deér József*: A magyar törzsszövetség és a patrimoniális királyság külpolitikája. Kaposvár, 1928. *Rátz Kálmán*: Oroszország története. Bp., 1943.

³⁵⁵ *Font Márta*: Magyarok a Kijevi Évkönyvben. Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 11. Szeged, 1996. *Uő*: Árpád-házi királyok és Rurikida fejedelmek. Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 21. Szeged, 2005.

³⁵⁶ *Font Márta*: A Kijevi Rusz. Rusz régiói. In: Font Márta – Krausz Tamás – Niederhauser Emil – Szvák Gyula: Oroszország története. Szerkesztette: Szvák Gyula. Maecenas, 1997. 5–123. *Uő*: Oroszország, Ukrajna, Rusz. Balassi, Bp. – University Press, Pécs, 1998.

és fivérei között. A belháború Dél-Rusz számára megszokott dolog lett. A hatalom az egyik családtól a másikhoz, Monomah utódainak egyik ágától a másikhoz, ill. a csernyigovi fejedelmek egyik ágától a másikhoz került.³⁵⁷

A zavaros helyzet kialakulását hiba lenne egyedül a dinasztia tagjainak torzszalkodására visszavetni. Kijev hatalmának gyengülését, a helyi központok megerősödését, a régiók formálódását jórészt egyéb tényezők okozták: a dnyeperi kereskedelmi út forgalmát a kunok megjelenése károsan befolyásolta; a perifériák egyes részein megnövekedett a lakosság létszáma; a 12. századra a keleti szláv törzsi-nemzetségi arisztokráciából és egyes normann csoportokból új elit jött létre, s a Rurik-ház egy-egy ága ezzel összefogva (esetenként vele szemben állva) saját hatalmi körzetet alakított ki.³⁵⁸ Mivel a dnyeperi vízi út forgalma a Dnyeszterre helyeződött át, a halicsi fejedelmeknek valószínűleg jó bevételei adódtak a távolsági kereskedelem megadóztatásából, ill. jelentős jövedelemforrásuk lehetett a sóexport is. A Dnyeper menti útvonal hanyatlása a Volga jelentőségét szintén növelte. Novgorod és a Volgai Bulgária között a kereskedők szuzdali területen haladtak át, s ugyanitt – csak a településnevek alapján is – a délnyugatról kiinduló migráció következtében megnőtt a lakosság létszáma.³⁵⁹

A gazdasági és demográfiai tényezők alapján érthető a Halicsi Fejedelemség és a Szuzdali, később Vlagyimir-szuzdali Fejedelemség 12. századi megerősödése, és az is, hogy az itteni fejedelmek igen jelentős szerepet játszottak a kijevi trónért folytatott harcban. Szmolenszk és Volhínia urai esetében inkább a nemzetségi rangsorrend érvényesítésének törekvései állhattak a háttérben. Azonban, mint látni fogjuk, miután a volhíniai fejedelem megszerezte Halicsot is, azonnal nagyobb erőt tudott mozgósítani a Kijevért folytatott küzdelemben. A csernyigovi sikerek mögött

³⁵⁷ *Dzson Fennel: Krízis szrednyevekovej Ruszi, 1200–1304. (J. Fennell: The Crisis of Medieval Russia, 1200–1304.) M., 1989. 42.*

³⁵⁸ *Font, 1997. 68.*

³⁵⁹ A halicsi és szuzdali változásokhoz: *Font, 1997. 81, 68.* A kereskedelmi érdekek fontos szerepet játszottak a Szuzdali Fejedelemség Novgorodhoz és a Volgai Bulgáriához fűződő politikai és katonai viszonyában is. A szuzdali–novgorodi kapcsolatokhoz: *Makai János: Szuzdal és Novgorod kapcsolatai a 12. században.* In: „... nem leleplezni, hanem megismerni és megérteni”. Tanulmányok a 60 éves Romsics Ignác tiszteletére. Líceum Kiadó, Eger, 2011. 160–175. A szuzdali–volgai bolgár viszonyhoz: *Makai János: A szuzdali fejedelmek és a volgai bolgárok.* In: *Eszmék, forradalmak, háborúk.* Vadász Sándor 80 éves. ELTE, Bp., 2010. 387–402.

egyrészt földrajzi tényezőt kell keresnünk. Mivel a nagy központok közül Csernyigov városa helyezkedett el legközelebb, bizonyos időszakokban az Olgovicsok rangidős képviselőjének gyors támadásai könnyű sikereket hoztak. Másrészt az Olgovicsok által elért eredményekhez az is hozzájárult, hogy gyakran vették igénybe a közeli sztyeppvidéken élő kunok segítségét. A 12. század évkönyvírói viszont alig figyeltek a gazdasági, demográfiai vagy társadalmi tényezőkre, ők leginkább a következményekről, a politikai és katonai küzdelmekről írtak. Ezért – ha két 12. századi óorosz fejedelemség viszonyát vizsgáljuk – nem kerülhetjük ki a fejedelmek egymáshoz való viszonyának ismertetését.

A Jaropolk (nagy)fejedelem halálát követő csaknem két évtizedben a Kijevi Fejedelemség³⁶⁰ életében a csernyigovi Vszevolod Olgovics (1139–1146), a volhíniai Izjaszlav Msztjiszlavics (1146–1154) és a dinasztia szuzdali ágának alapítója, Jurij (1155–1157), Vszevolod apja játszott a főszerepet. A Dolgorukijnak (Hosszúkezűnek) elnevezett Jurij látszólag igen sikeres déli politikát folytatott, hiszen háromszor foglalta el Kijevet. Nem ennyire kedvező a kép, ha a körülményeket is mérlegeljük. Az Izjaszlavval folytatott belháború három nagyobb csatájából kettőt elvesztett. Két alkalommal rövid kijevi uralom után csúfosan kellett elmenekülnie, harmadjára pedig valószínűleg megmérgezték. Legfőbb vetélytársa olyan sikerrel verte vissza megújuló támadásait, hogy Izjaszlav halálakor Jurijnak éppúgy nem volt még kisebb uralmi körzete sem Dél-Ruszbán, mint a kijevi trónért folytatott küzdelme elején.³⁶¹

Az 1157-et követő évtizedben Vlagyimir-Szuzdal³⁶² és Kijev viszonya összességében kiegyensúlyozott volt. Jurij Dolgorukij utóda, Andrej Bogoljubszkij kiegyezett a szmolenszki Rosztjiszlavval, a Rosztjiszlavicsok ágának alapítójával. Amíg Rosztjiszlav volt a kijevi fejedelem (1159–1167)

³⁶⁰ A Kijevi Fejedelemség ez esetben csak az egykori fővárost és körzetét, az óorosz régiók egyikét jelenti. A terület a Rurik-dinasztia ágainak közös befolyási övezete maradt. A szeniori pozíció birtokosának személye azonban nem minden esetben volt egyértelműen meghatározható, ráadásul azt számos más tényező, pl. a pályázó által irányított régió ereje is befolyásolta. Ezért nem meglepőek azok a gyakori konfliktusok, amelyek a kijevi trón birtoklásáért robbantak ki.

³⁶¹ Jurij Dolgorukij Kijevért folytatott harcaival és ottani fejedelemségéhez: *Makai János*: A Szuzdali Fejedelemség külpolitikája a 12. század 30–50-es éveiben. Aetas, 1995/3. 76–95.

³⁶² Andrej Bogoljubszkij északkeleten Vlagyimirt választotta székhelyéül. Ez indokolja a terület részben új elnevezését.

Bogoljubszkij nem jelentette be trónigényét. Ennek nem is lett volna értelme, mivel a nemzetségi rangsorrendben Rosztyszlav előkelőbb helyet foglalt el. A volhíniai Msztyszlav Izjaszlavics szeniori pozícióját ellenben nem ismerte el, mint ahogyan korábban apja sem volt hajlandó tudomásul venni Msztyszlav apjának kijevi fejedelemségét. 1169-ben Andrej koalíciót szervezett, annak segítségével elűzte Msztyszlavot, s megszerezte Kijevet. A várost fivérei segítségével próbálta irányítani, de kísérlete a kijeviek és a Rosztyszlavicsok oppozíciója miatt megbukott. 1173-ban Bogoljubszkij újabb hadjáratot szervezett Kijev és szeniori pozíciója visszaszerzésére, azonban vereséget szenvedett a Rosztyszlavicsoktól.³⁶³

Szvjatoszlav és Rurik duumvirátusának időszaka

A korábbi viharos évtizedek után,³⁶⁴ 1176 és 1194 között viszonylagos nyugalom jellemezte a Kijevi Fejedelemséget. A kijevi trónon Szvjatoszlav Vszevolodovics (Vszevolodyics) ült, míg az egykori óorosz főváros körüli településeket Rurik Rosztyszlavics irányította,³⁶⁵ vagyis a csernyigovi és a szmolenszki ág képviselői kompromisszumot kötöttek. Ezt a berendez-

³⁶³ Bogoljubszkij Kijevvel kapcsolatos politikájához: *Makai János*: 1169 mint az óorosz történelem fordulata. In: Történelmi sorsfordulók. EKTf Líceum Kiadó, Eger, 1999. 7–29.

³⁶⁴ 30 év alatt (1146–1176) a kijevi trónon 28 fejedelem ült. Közülük egyesek természetes úton haltak meg, másokat megölték, megmérgezték, vagy egy hónappal, 8 nappal, sőt néhány órával fejedelemmé válásuk után kiűzték Kijevből: *B. A. Ribakov*: „Szlavo o polku Igoreve” i jevo szovremennjiki. M., 1971. 160.

³⁶⁵ Rosztyszlav Msztyszlavics kijevi fejedelem (1159–1167) fiának, egyik fivérének és unokaöccsének településeket, erődöket adott a Kijevi Fejedelemség területén: *Polnoje szobranije russzkij letopiszec. Tom II. (PSZRL. T. II.)* M., 1962. 519, 521. (oszlop). Ettől kezdve délen a Rosztyszlavicsokkal számolni kellett. 1167-ben Msztyszlav Izjaszlavics csak úgy tudta elfoglalni a trónt, hogy előtte Rurik és Dávid Rosztyszlavicssal megegyezett a központok elosztásáról: Uo. 534. A Kijevi Évkönyvből kiderül, hogy 1169-ben, az Andrej Bogoljubszkij által indított támadás előtt Rurik Vrucsik, Dávid pedig Visgorod élén állt: Uo. 543. A Rosztyszlavicsok 1171 és 1176 között az eseményeknek már főszereplői voltak: Uo. 566–580, 599–600, 603–605. A Kijevi Évkönyv konkrétan csak 1181-re teszi Rurik társuralkodásának kezdetét (uo. 624.), de ennek az az oka, hogy egy kisebb belviszály után a felek ekkor kötöttek szerződést a duumvirátusról.

kedést – amelyre korábban is volt precedens³⁶⁶ – a történészek egy része a latin nyelvből kölcsönzött szóval duumvirátusnak nevezte el.³⁶⁷ A történelemtudományban született olyan értékelés, amely a duumvirek tulajdonságait elítéli, az általuk elért eredményeket azonban elismeri. Eszerint Rurik, különösen pedig Szvjatoszlav nem tartozott a Rurikovicsok nemzetségének magas szintű erkölcsi értékekkel megáldott tagjai közé. Mindketten több alkalommal szegtek meg „kereszt megcsókolásával” megerősített megállapodást; más fejedelmekhez hasonlóan intrikáltak, és konfliktusokat robbantottak ki; elárulták barátaikat, és személyes céljaik elérése érdekében ellenségeikkel barátkoztak; végezetül nem riadtak vissza attól, hogy kunokat hívjanak be szülőföldjükre. Mindemellett, miután a duumvirátus létrejött, mindkét fejedelem felül tudott emelkedni szűk klán-érdekein, személyes ambícióin és más Rurikovicsok földjére támasztott igényein. Eredményeket értek el a nomádokkal folytatott harcban, helyre tudták állítani és meg tudták őrizni Rusz politikai erőinek egyensúlyát, engedelmességre tudták kényszeríteni a többi dél-orosz fejedelmet, és meg tudták akadályozni a Kijevért vívott testvérgyilkos háborút.³⁶⁸

A duumvirátus tehát az Olgovicsok és Rosztjiszlavicsok kiegyezésével jött létre, de fennmaradásához a volhíniai, a halicsi és a vlagyimir-szuzdali változások is hozzájárultak. Az 1170-es évek közepétől számított két évtizedben a volhíniai fejedelmek nem támasztottak igényt a kijevi trónra vagy a Kijevi Fejedelemség valamely kisebb központjára. Közülük Roman Msztjiszlavics 1188-ban Halics megszerzésével próbálkozott, egyelőre sikertelenül.³⁶⁹ A Halicsi Fejedelemség helyzetét külső támadások és belviszályok jellemezték. Vlagyimir-Szuzdalban Andrej Bogoljubszkij meggyilkolá-

³⁶⁶ 1151-ben Izjaszlav Msztjiszlavics és nagybátyja, Vjacseszlav Vlagyimirovics együtt lett kijevi fejedelem, azonban az utóbbi csak névleges szerepet játszott. Izjaszlav halála után, 1154-ben Vjacseszlav és másik unokaöccse, Rosztjiszlav Msztjiszlavics részvételével jött létre duumvirátus: PSZRL. T. II. 418–420, 470–472.

³⁶⁷ Isztorija Kijeva. T. I. Drevnij i szrednyevikovij Kijev. Otv. red.: I. I. Artyemenko. Kijev, 1982. 142. B. A. Ribakov: Kijevszkaja Rusz i russzkije knjazsesztva XII–XIII vv. M., 1982. 492. Fennell, 1989. 42. A. A. Gorszkij: Russzkije zemli v XIII–XIV vekah. Puti polityiceszkovo razvityija. M., 1996. 13. Ny. F. Kotljár: Drevnyerusszkaja goszudarsztvennoszty. Szankt-Petyerburg (SzPb.), 1998. 434–435. Font, 1998. 61–63.

³⁶⁸ Kotljár, 434–435.

³⁶⁹ PSZRL. T. II. 659–662.

sa után³⁷⁰ trónviszály dúlt.³⁷¹ Ebből Vszevolod Jurjevics került ki győztesen, de hosszú évekig lekötötte erőit a hatalom megszerzéséért, megtartásáért, ill. a szomszédok feletti befolyás biztosításáért folytatott küzdelem.

A csernyigovi-kijevi Szvjatoszlav Vszevolodovics és a vlagyimiri Vszevolod Jurjevics kapcsolatai elég változatosan alakultak. A vlagyimir-szuzdali trónharcok alatt, 1175-ben Szvjatoszlav csernyigovi segédcsapatot bocsátott a hatalomért küzdő Jurjevicsek rendelkezésére.³⁷² Vszevolod akkor még csak másodhegedűs volt bátyja, Mihalko mögött. 1180-ban Szvjatoszlav – már kijevi fejedelemként – az egyik fiát küldte Kolomnához a vlagyimiriakkal szembekeült rjazanyi fejedelmek támogatására. Vszevolod azonban magához rendelte Glebet, megbilincselte, Vlagyimirba küldte, s ott őrizet alá helyezte. Gleb druzsináját is fogóságba vetette. Szvjatoszlav bosszút akart állni a fiát ért sérelemért, de a Rosztyszlavicsok által jelentett veszély miatt ezt csak némi késéssel tehetette meg, sőt jobbnak látta ideiglenesen Kijevet is elhagyni.³⁷³

1180 nyarán Szvjatoszlav másik fia, Vlagyimir került Novgorod élére. A változást egy Vlagyimir-Szuzdal elleni támadás követte 1180–1181 telén. Szvjatoszlav délről csernyigovi és kun harcosokkal, fia pedig északnyugatról novgorodi katonákkal érkezett. A csapatok a Tverca folyó volgai torkolatánál egyesültek, és felperzszelték a Volga mentén elhelyezkedő város-erődöket. 40 versztányira megközelítették az északkeleti Perejaszlavl városát, és elérték a Vlenát. A folyó túlsó partján azonban felvonult Vszevolod fejedelem druzsinája. Az összezcapást az egyik fél sem erőltette, és kétheti farkasszemnézés után a támadók visszafordultak.³⁷⁴ A hadjá-

³⁷⁰ Andrej Bogoljubszkij a Kijev felett gyakorolt ellenőrzést 1173 elején veszítette el, 1174 nyarán pedig meggyilkolták: PSZRL. T. I. M., 1962. 365, 367. (oszlop). T. II. 570, 580. George Vernadsky (Georgij Vernadszkij) úgy vélekedett, hogy miután Andrejt eltávolították a politikai színpadról, egyensúly állt be az egész országban: *George Vernadsky: Kievan Russia*. In: *G. Vernadsky – M. Karpovich: A History of Russia. Volume II*. New Haven, 1948. 221. Vernadsky szerint az egyensúly konkrétan Kelet-Oroszország és Nyugat-Oroszország (East Russia, West Russia) között jött létre: Uo. 220.

³⁷¹ Az Andrej Bogoljubszkij halálát követő vlagyimir-szuzdali eseményekhez: *Makaj János: Zúrzavar Vlagyimir-Szuzdalban (1174–1177)*. In: *Történeesként a katedrán. Tanulmányok Nagy József 80. születésnapjára*. Eger, 2009. 319–335.

³⁷² PSZRL. T. I. 375. T. II. 600.

³⁷³ Uo. T. I. 387. T. II. 614–615.

³⁷⁴ Novgorodszkaja pervaja letopisz sztaresevo i mladsevo izvodov (NPL). M. – Leningrád (L.), 1950. 36. PSZRL. T. I. 388. T. II. 618–620.

rattal kapcsolatos évkönyvi adatokból két következtetés vonható le. Egyrészt a Vlagyimir-szuzdali Fejedelemség elég erős volt ahhoz, hogy akár egy koalíciós hadnak is ellenálljon. Másrészt kiderül, hogy Szvjatoszlav Vszevolodovics a vlagyimiri Vszevoloddal szemben magát tartotta a rangidős fejedelemnek, mivel követe útján fivérének és fiának szólította Vszevolodot. Azért küldött megbízottat az ellenfeléhez, hogy szabad elvonulást kérjen tőle. Vszevolod azonban elfogatta a követeket, katonái pedig megszerezték a visszavonuló Szvjatoszlav hátrahagyott fogatait.³⁷⁵

A két fejedelem közti feszült viszony nem tartott sokáig. Vszevolod még 1181-ben elengedte Szvjatoszlav fogva tartott fiát, Glebet, egyik sógornőjét pedig Szvjatoszlav fiatalabb fiához adta feleségül.³⁷⁶ Két évvel később a vlagyimiri fejedelem egy másik sógornőjének, Jaszinjának a kezét a volt ellenfél egy másik fia, Msztjiszlav kapta meg.³⁷⁷ Vszevolod Vszeszlava nevű lánya pedig 1186-ban a csernyigovi Rosztjiszlavval, Szvjatoszlav unokaöccsével kötött házasságot.³⁷⁸ 1188-ban Vszevolod családja még egy Rosztjiszlavval bővült. Mivel ez a Rosztjiszlav a Kijev környékét ellenőrző szmolenszki Rurik fia volt, a fejedelem most már a Kijevi Fejedelemség mindkét jelentős politikai tényezőjének rokona lett. A Lavrentyjev-évkönyv csak egy rövid hírt tartalmaz arról, hogy Vszevolod hozzáadta Verhuszlavát Rosztjiszlavhoz,³⁷⁹ a Kijevi Évkönyvben azonban részletes, egy egész oszlopot (hasábot) kitevő tudósítás olvasható.³⁸⁰

³⁷⁵ PSZRL. T. II. 619–620.

³⁷⁶ Uo. T. II. 624. Sajnos, ebből az évkönyvi adatból nem derül ki pontosan, hogy ki volt az ifjú férj, az pedig végképp homályban marad, ki lehetett a feleség. Vszevolod azon sógornőinek, akikről név szerint tudomásunk van, vagy ismerjük a férjét, vagy az utóbbiak özvegyek maradtak.

³⁷⁷ Uo. T. II. 624–625.

³⁷⁸ Uo. T. I. 405. Ez már a negyedik házasságkötés volt Szvjatoszlav és Vszevolod családtagjai között, mivel a legelsőre még az 1180–1181. évi konfliktus előtt került sor: Uo. T. II. 612.

³⁷⁹ Uo. T. I. 407.

³⁸⁰ Uo. T. II. 658. Ny. Ny. Voronyin szerint a Rosztjiszlavicsok és Szvjatoszlav ellentétei mindkét oldalt meggyengítették, s az Igor-ének a helyzet valódi uraként a vlagyimiri Vszevolodot nevezi meg. A szerző szemében az utóbbi volt Jurij Dolgorukij örököse a kijevi trónon. Ezért Szvjatoszlav és a Rosztjiszlavicsok mindenképpen arra törekedtek, hogy egybekeljenek házassági kapcsolatokkal biztosítsák Vszevolod jóindulatát: Ny. Ny. Voronyin: *Zodcseszto Szevero-Vosztocsnoj Ruszi XII–XV vekov*. Tom I. M., 1961. 349.

Vlagyimir-Szuzdal és Kijev viszonya 1194–1205 között

1194-ben meghalt Szvjatoszlav Vszevolodovics kijevi fejedelem.³⁸¹ A következő mintegy 45 évnek John Fennell az alábbi találó – bár egyes elemeit tekintve vitatható – értékelését adta: Dél-Rusz politikáját a Rosztjiszlavicsok, az Olgovicsok és Délnyugat-Rusz fejedelmei határozták meg. Mindhárom csoportosulásnak ugyanaz volt a célja: a Dél-Rusz feletti hatalom összpontosítása annak a fejedelemnek a kezében, aki Kijevet kormányozza. Bár ez a város és fejedelemség a 12. század háborúi alatt elvesztette politikai tekintélyét, és a szuzdali fejedelmek azt tartották, hogy a főhatalom most az ő áruk kezében és fővárosukban, az északi Vlagyimirban van, Kijev megőrizte leküzdhetetlen vonzerejét, emellett továbbra is a metropolita székhelye maradt.³⁸²

Szvjatoszlav halála után Rurik foglalta el elődje helyét.³⁸³ A Lavrentyij-évkönyv vlagyimiri elfogultságot tükröző híradása szerint Rurikot Vszevolod ültette a kijevi trónra.³⁸⁴ A későbbi eseményekből ítélve Rurik szakítani akart a duumvirátus rendszerével. Nem az Olgovicsok rangidős képviselőjével, Jaroszlav Vszevolodovicccsal vette fel a kapcsolatot, hanem saját testvérét, Dávid szmolenszki fejedelmet hívta Kijevbe, hogy tanácskozzanak az orosz földről, a fivérekről és „Vlagyimir törzséről” («о Володимерѣ племени»), vagyis a Kijevi Fejedelemségről,³⁸⁵ a Rosztjiszlavicsok és Vlagyimir Monomah más leszármazottainak helyzetéről. A Kijevi Évkönyv az 1195-ös évnél is szimpátiával ír a Rosztjiszlavicsok lépéseiről, gesztusairól; jelzi, hogy Dávid visszatért

³⁸¹ PSZRL. T. I. 412. T. II. 680.

³⁸² Fennell, 1989. 59. Fennellre az orosz polgári történetírásnak az az elképzelése hatott, mely szerint Rusz politikai központja északkeletre tevődött át: ld. 101. jegyzet.

³⁸³ PSZRL. T. II. 681.

³⁸⁴ Uo. T. I. 412. Ezzel szemben M. Sz. Hruszevszkij úgy vélekedett, hogy már korábban megállapodtak abban, hogy Rurik öröklje a kijevi trónt, és őt mindenki Szvjatoszlav teljes jogú utódának tartotta: *M. Gruszenszkij: Isztorija Ukraini-Ruszi*. T. 2. Lviv, 1905. 216.

³⁸⁵ PSZRL. T. II. 681. Annak okát, hogy Rurik nem akart a Kijevi Fejedelemség egyedüli ura lenni, Ny. F. Kotljár abban látta, hogy Ruriknak kényelmetlen volt egyedüli uralkodóként irányítania Dél-Ruszt. Valószínűleg hozzászókatott a kormányzás együttes formájához, ahhoz, hogy a legfontosabb döntéseket Szvjatoszlavval együtt hozza meg: *Kotljár*, 436.

Szmolenszkbe,³⁸⁶ de a döntésről nem szól. Természetesen azt nem nehéz kitalálni: Rurik és rokonsága a Kijevi Fejedelemség összes fontos központját meg akarta tartani.

A Rosztiszlavicsoknak először a vlagyimiri fejedelemmel gyűlt meg a baja: 1195-ben Vszevolod öt kisebb települést (Torcseszket, Trepolt, Korszunyt, Boguszlavot és Kanyevet) követelt Ruriktól a Kijevi Fejedelemség déli részén. Ezeket Rurik először Romannak, a vejének juttatta, de most – miután a metropolita feloldozta korábban tett esküje alól – visszavette, és átadta a vlagyimiri fejedelemnek.³⁸⁷ Torcseszket Vszevolod saját veje, Rosztiszlav Rurikovics irányítására bízta, tehát részben a Rosztiszlavicsok ellenőrzése alá helyezte, a másik négy „város” élére pedig helytartói kerültek.³⁸⁸ Vszevolod arra hivatkozva kért részt a Kijevi Fejedelemségből, hogy elismerték a szeniori pozícióját.³⁸⁹ A területekről folytatott tárgyalások alatt, 1195-ben Rurik azt mondta Romannak, hogy nem lehetnek meg Vszevolod nélkül, mert neki adták a rangidőséget „Vlagyimir törzsében”,³⁹⁰ vagyis elismerte a vlagyimiri fejedelem szeniori státuszát Vlagyimir Monomah utódai között. Rurik ugyanezt magának Vszevolodnak is jelezte: „Te, Testvérem, Vlagyimir törzsében idősebb vagy nálunk.”³⁹¹

1195-ben Roman felvette a kapcsolatot az Olgovicsokkal, 1196-ban pedig külső segítséggel szeretett volna elégtételt venni az őt ért sére-

³⁸⁶ PSZRL. T. II. 682.

³⁸⁷ Uo. T. II. 683–684. Szvjatoszlav halála után a Lavrentyij-évkönyv szerint Vszevolod elküldte a megbízottját Kijevbe, és Rurikot ültette a trónra: Uo. T. I. 412. Ez a megfogalmazás minden bizonnyal túlzó, azonban – ha Vszevolod elismerte Rurik hatalmát Kijevben, Rurik pedig Vszevolod rangidőséget – az utóbbi miért ne kérhetett volna részt a Rurik-nemzetség közös örökségéből. Még az sem állítható, hogy Vszevolod alapjaiban akarta megrengetni a Rosztiszlavicsok pozícióit, mivel nem Kijevet, Visgorodot, Belgorodot vagy Vrucsijt igényelte. (Úgy tűnik, Vszevolod tudatosan készült arra, hogy növelje befolyását Dél-Ruszbán, mert 1194-ben fiatalabb druzsinája egy tagjának irányításával felújította Gorogyec Osztyorszkijt: Uo. T. I. 412. Ez az erőd az Osztyor folyó gyesznai torkolatánál, a csernyigovi, kijevi és perejaszlavlí területek találkozási pontján helyezkedett el. Korábban Vszevolod apja, Jurij Dolgorukij támaszpontja volt Kijevért folytatott harcában, de Izjaszlav Msztyiszlavics 1151-ben leromboltatta: Uo. T. II. 446.)

³⁸⁸ Uo. T. II. 685.

³⁸⁹ Uo. T. II. 683.

³⁹⁰ Uo. T. II. 685–686.

³⁹¹ Uo. T. II. 686.

lem miatt, de belekeveredett a lengyelek közti belháborúba, és vereséget szenvedett,³⁹² Rurik pedig Halicsot vonta be a Roman elleni küzdelembe. A halicsi fejedelem és a fiatalabb Rosztjiszlavicsok csapatai Volhínia peremterületeit pusztították.³⁹³ Azonban 1196-ban az óorosz belháború fő frontja nem délnyugaton húzódott. Az Olgovicsok egyike a szmolenszki területeken harcolt, méghozzá olyan eredményesen, hogy még Dávid fejedelem unokaöccse is fogságba esett. Amikor erről az Olgovicsok értesültek, a rangidős Jaroszlav vezetésével gyors ütemben Szmolenszk felé kezdtek vonulni. A város megtámadásáról csak azért tettek le, mert Rurik (az őrizetlenül hagyott) Csernyigov elleni katonai akcióval fenyegette meg őket.³⁹⁴

Az 1196. évi belháború újabb frontja mégis a Csernyigovi Fejedelemség területén nyílt meg. Rurik arra számított, hogy Vszevolod támogatni fogja az Olgovicsokkal szemben. A vlagyimir-szuzdali fejedelem azonban halogatta a segítségnyújtást, s így Rurik a rokonságára és a kunokra támaszkodva harcolt az Olgovicsokkal. Vszevolod csak a nyár végén vagy az ősz elején indított hadjáratot a szmolenszki Dáviddal és a rjazanyi fejedelmekkel szövetségben. A támadás sikeres volt: Vszevolod és Dávid druzsinái az Oka folyó felső folyásánál elfoglalták az ún. vjatics városokat.³⁹⁵ Dávid ezután Csernyigov ellen akart vonulni, Vszevolod azonban kiegészített a nászával, Jaroszlavval. A csernyigovi fejedelem szabadon engedte a korábban fogságba esett Rosztjiszlavicsot, valamint vállalta, hogy nem tör Rurik kijevi és Dávid szmolenszki fejedelemségére. Ezzel a Kijevi Évkönyvben kimerítő részletességgel ismertetett 1196-os belháború a logika szabályai szerint be is fejeződhetett volna. Azonban Rurik kijevi fejedelem nem fogadta el a Vszevolod és Jaroszlav között létrejött békeszerződést, mert azt nélküle kötötték meg. Bosszú-

³⁹² Uo. T. II. 686–687.

³⁹³ Uo. T. II. 697–698.

³⁹⁴ Uo. T. I. 413. T. II. 691–693.

³⁹⁵ A „vjatics városok”, pontosabban kisebb települések közé a 12. században az alábbiak tartoztak: Vorotinyesz, Kozelszk, Gyedoszavl, Gyevjagorszk. Az egykori keleti szláv vjatics törzs déli központjaira (Domagosra, Mcenszkre, Szpasra, Kromra) ekkor már nem terjedt ki a csernyigovi föld északkeleti részét jelölő vjaticsok («Вятичи») a fogalom: *A. K. Zajcev: Domagos i granyici „Vjaticsej” XII v. In: Isztoriceszskaja geografija Rosszii. XII–nacsalo XX v. Szbornyik sztyatyej k 70 letyiju professzora Ljubomira Grigorjevicsa Beszkrovnovo. M., 1975. 26, 29–30.*

ból visszavette, és közeli rokonainak juttatta a korábban Vszevolodnak átadott déli „városokat”.³⁹⁶

Az újabb konfliktus nem sokat váratott magára, s az előző évek történései alapján aligha hatott meglepetésként. Az 1195–1196. évi belháború idején Roman és Rurik között nem csak fegyveres harc folyt. Roman elhatározta, hogy megszabadul első feleségétől, és kolostorba akarta őt küldeni.³⁹⁷ A házastársak között zajló viszály azért vált politikai kérdéssé, sőt elképzelhető, hogy azért robbant ki, mert a feleség Rurik lánya volt. Predszlávának végül nem maradt más választása, mint visszatérni apjához Kijevbe.³⁹⁸

Vlagyimir Jaroszlavics halála után, 1199-ben Roman volhíniai fejedelm elfoglalta Halicsot.³⁹⁹ Vlagyimir Vszevolod unokaöccse (lánytestvérenek fia) volt, és halála Vszevolod számára nemcsak egy közeli rokon elvesztését, hanem presztízsveszteséget is jelentett, mivel a közeli rokon korábban csak az ő támogatásával tudta megőrizni a halicsi trónt.⁴⁰⁰ 1200-ban Vszevolod olyan lépést tett, amellyel megőrizhette a szuzdali fejedelmek legfontosabb déli támaszpontját: fiát, a tízéves Jaroszlavot Perejaszlavlba küldte.⁴⁰¹ Ezt megelőzően Perejaszlavlot Vszevolod egyik bátyja, majd unokaöccsei irányították. Mindannyian a vlagyimir-szuzdali központhoz igazodtak, és annak rangidős fejedelmét segítették. Azonban 1198-ban közülük az utolsó is meghalt,⁴⁰² és Vszevolod ezúttal

³⁹⁶ Az 1196. évi csernyigovi eseményekhez és azok következményeihez: PSZRL. T. I. 413. T. II. 694–702.

³⁹⁷ Uo. T. I. 412–413.

³⁹⁸ Uo. T. II. 711. John Fennell szerint Predszlava után Roman olyan hercegnőt vett feleségül, aki származása révén Bizánc és Magyarország uralkodóházaival is kapcsolatban volt. Anna, aki Roman két híres fiát, Danyiilt és Vaszilkót szülte, minden valószínűség szerint II. Angelosz Izsák bizánci császár lánya és II. András magyar király lánytestvérenek mostohalánya volt: *Fennell*, 1989. 61.

³⁹⁹ Meglepő módon Vlagyimir Jaroszlavics halálának és Halics Roman általi elfoglalásának dátuma nem maradt fenn az óorosz forrásokban, ezért azt a szakirodalom alapján tudjuk megadni: *Fennell*, 1989. 51, 61. *Font*, 2005. 191–192. Pasuto véleménye szerint Vszevolod minden tőle telhetőt megtett a két nyugati fejedelemség politikai különállásának megőrzéséért: *V. T. Pasuto*: Vnyesnyaja polityika Drevney Ruszi. M., 1968. 162.

⁴⁰⁰ A Vlagyimir Jaroszlavics és Vszevolod Jurjevics közti vérségi és politikai kapcsolatokhoz: *Makai János*: Vszevolod fejedelem „nagy fészke”. Acta Academiae Agriensis. Nova Series. Tom. XXXIX. Eger, 2012. 153–154.

⁴⁰¹ PSZRL. T. I. 416.

⁴⁰² Uo. T. I. 415.

saját fiát bízta meg a perejaszlavli föld irányításával. Így továbbra is ellenőrzése alatt tartotta Perejaszlavlot, és viszonylag könnyen beavatkozhatott a déli ügyekbe.

1200-ban ismét változtak az erőviszonyok. Ekkorra Rurik kiegyezett az Olgovicsokkal, Kijevbe hívta őket, és segítségükkel az akkor már Roman uralma alatt álló Halics ellen akart vonulni. Roman azonban megelőzte a koalíciót, a volhíniai és halicsi sereggel támadást indított, amelyhez a Rosz folyó mellett élő fekete süvegesek is csatlakoztak. A kijeviek a támadókkal szimpatizálhattak, mivel a Podolnak nevezett városrész kapuját kinyitották. Rurik és a nála tartózkodó csernyigovi fejedelmek először az ún. Hegyre vonultak vissza, majd megadták magukat. A győztes Roman megengedte, hogy volt apósa Vrucsijsza, az Olgovicsok Csernyigovba távozzanak, Kijevet pedig volhíniai unokatestvérének, Ingvarnak juttatta.⁴⁰³ A fenti eseményeket ismertető Lavrentyij-évkönyv szerint Vszevolod és Roman együttesen ültette Ingvart a kijevi trónra.⁴⁰⁴ Ez az elfogultságot tükröző információ úgy értelmezhető, hogy a győztes – nyilván pártfogoltja stabilabb uralma érdekében – megszerezte a vlagyimiri fejedelem beleegyezését is.

1202–1203 telén azonban folytatódott a belviszály. A Lavrentyij-évkönyv híradása szerint ezúttal Rurik Rosztiszlavics támadott az Olgovicsokkal, ill. kun szövetségeseivel, „és [olyan – M. J.] szörnyűség történt az orosz földön, amilyen baj nem volt Kijev megkeresztelése óta”. 1203 januárjának legelején a támadók bevették és felperzstelték a Podolt, majd a visszafoglalták a Hegyet. A Szófia-székesegyházat, ill. a hozzá tartozó épületeket, a Tized-templomot és az összes kolostort kirabolták. Az ikonok egy részét tönkretették, másik részét, a kegytárgyakat, a könyveket és azokat a lepleket is, amelyeket az első fejedelmek a maguk emlékeztére függesztettek ki, eltulajdonítot-

⁴⁰³ Uo. T. I. 417–418. A Podol Kijev legnagyobb kiterjedésű városrésze volt. A Hegy (Gora) elnevezés alatt a település katonai szempontból megerősített magaslatát értjük. (Berezskov, az orosz évkönyvek kiváló szakértője a forrás szövegét úgy értelmezte, hogy Ingvart Vszevolod és Roman ültette a kijevi trónra: *Berezskov*, 86. Nem tudni, Berezskov hogyan juthatott erre a következtetésre. Talán a szöveg azon homályos utalása alapján, amely szerint a vlagyimiriak otthagyták Rurikot, és Romanhoz mentek: Uo. T. I. 417.)

⁴⁰⁴ Uo. T. I. 418.

ták.⁴⁰⁵ Az évkönyv szövege itt, egy befejezetlen mondatnál megszakad, Perejaszlavl Szuzdalszkij Évkönyve azonban újabb, bár részben megkérdőjelezhető információkkal szolgál: az öreg szerzeteseket és apácákat, az öreg, vak, sánta, görbe(hátú) és beteg papokat megölték. A többi szerzetest és apácát, a papokat és a papnékat, a kijevi férfiakat, feleségeiket, fiaikat és lányait a kunok a szállásaikra vitték.⁴⁰⁶ A szerzetesek, apácák, papok lemészárlásával, ill. elhurcolásával kapcsolatos híradás egy másik északkeleti forrásban, a Moszkvai Évkönyvi Szvodban is megtalálható.⁴⁰⁷

Még a déli eseményekre kevésbé koncentrálok Első Novgorodi Évkönyv is foglakozik Kijev 1203. évi kifosztásával, sőt két adalékkal szolgál. Egyrészt név szerint hozza a kunok vezetőit, másrészt megtudhatjuk belőle, mi történt a külföldi kereskedőkkel: miután a templomokba menekültek, a támadók meghagyták az életüket, de árukészletük felét elvették.⁴⁰⁸ A következő események alapján úgy tűnik, hogy Rurik Vrucsijba vonult vissza,

⁴⁰⁵ Uo. T. I. 418. Az északkeleti krónikás megdöbbenése érthető, hiszen a kijevi trón birtokosainak gyakori cseréje általában nem járt atrocitásokkal a lakosságra nézve. Abban azonban tévedett, hogy ilyen baj még nem történt, vagy csak nem akart emlékezni rá, hogy 1169-ben az északkeleti fejedelem, Andrej Bogoljubszkij által szervezett koalíció győzelme után is kirabolták Kijevet. A Lavrentij-évkönyv az 1169. évi rablásról csak szolidan szól, a déli forrás, a Kijevi Évkönyv viszont komor színekkel ecseteli azt: Uo. T. I. 354. T. II. 545. A két forrásból az is kiderül, hogy Rurik Rosztiszlavics már akkor is a Kijevet elfoglaló koalíció tagja volt, sőt a Kijevi Évkönyv azt is hozza, hogy már akkor is Vrucsij (Ovrucs) élén állt: Uo. T. I. 354. T. II. 543. M. B. Szverdlov is összehasonlította a két eseményt, és az alábbiakat állapította meg: 1169-ben a kifosztás ellenére megmaradt a hajdani nagyság két szimbóluma, a Tized-templom és a Szófia-székesegyház. Az említett templomokban nem nyúltak az első fejedelmek felsőruháikhoz, amelyeket ők a saját emlékezetükre aggattak ki. A ruhák nemcsak a történelmi hagyomány szimbólumai, hanem a fejedelmi nemzetség egységének, minden Rurikovics Kijevre formált jogának jelképei is voltak. Ezek csak 1203-ban váltak zsákmánnyá, amikor Rurik Rosztiszlavics, a csernyigovi Olgovicsok és kun szövetségeseik kirabolták Kijevet: *M. B. Szverdlov: Domongolszkaja Rusz. Knyaz i knyazseszkaja vlaszty na Ruszi VI–pervoj tretyji XIII v. SzPb., 2003. 621–622.*

⁴⁰⁶ Uo. T. XLI. M., 1995. 124–125.

⁴⁰⁷ Russzkije letopiszi. T. 8. Moszkovszkij letopisznij szvod konca XV veka (MLSZV). Rjazany, 2000. 139.

⁴⁰⁸ NPL. 45. George Vernadsky feltételezte, hogy 1203-ban a kijevi és csernyigovi fejedelmek Roman elleni fellépése Vszevolod felbujtására történt: *Vernadsky, 222. Ny. Ny. Voronyin* viszont arra utalt, hogy korábban Roman és Vszevolod katonái üzték el Rurikot Kijevből: *Voronyin, 350.* Azonban évkönyvi adatokkal egyik álláspont sem támasztható alá.

tehát egyelőre a győzelem ellenére sem ült a kijevi trónra.⁴⁰⁹ Ingvar fejedelem nyilván távozott, bár erről a források nem tájékoztatnak.⁴¹⁰

A Lavrentyij-évkönyv szerint 1203-ban a fenti eseményeket az alábbiak követték: Roman fejedelem Vrucsihoz vonult Rurik ellen, elvágva őt az Olgovicsoktól és a kunoktól, Rurik pedig megcsókolta a keresztet Vszevolodnak és fiainak. Ezután Roman azt javasolta, hogy ő és Rurik küldjenek egy-egy megbízottat az általa atyának, úrnak és nagyfejedelemnek nevezett Vszevolodhoz, és kérjék meg, hogy Kijevet ismét Ruriknak juttassa. Vszevolod nem emlékeztette arra a rosszra, amit Rurik az orosz földön tett, és ismét neki adta Kijevet.⁴¹¹ Ez az évkönyvi feljegyzés tartalmi szempontból elfogadható, formailag azonban meglehetősen tendenciózus. Az hihető, hogy Rurik a vlagyimiri fejedelem támogatását keresve megcsókolta a keresztet, vagyis kiegyezett vele. Ugyanakkor túlzásnak tűnik, hogy ezt Vszevolod fiaival kapcsolatban is megtette. Mivel közülük Konsztantint név szerint is megemlíti a krónikás, alighanem a rosztovi évkönyvírás elfogultságával állunk szemben.⁴¹² Az hihető, hogy Ruriknak szóló javaslatában Roman elismerte Vszevolod rangidősségét, de a szájába adott úr kifejezés indokolatlannak tűnik.

Valószínűleg még 1203-ban újabb békekötésekre került sor. Roman javaslatára Vszevolod „a kereszthez vezette az Olgovicsokat”, s maga Roman is kiegyezett az utóbbiakkal. Az évkönyvíró külön konstataulta a ritkaságnak számító helyzetet: „és béke volt” («и бы миръ»).413 Megállapítható, hogy Dél-Rusz ugyanabba az állapotba került, mint amelyben néhány évvel korábban volt: Roman a volhíniai és a halicsi földet kormányozta, a Rosztviszlavicsok Szmolenszket és Kijevet tartották ellenőrzésük alatt, az Olgovicsok pedig be voltak szorítva Szmolenszk és a szuzdali föld hatalma alatt álló déli Perejaszlavl közé.⁴¹⁴

1204 elején Rurik, Roman, Vszevolod fia, a még mindig kiskorú Jaroszlav és más óorosz fejedelmek sikeres hadjáratot vezettek a kunok

⁴⁰⁹ PSZRL. T. I. 419.

⁴¹⁰ Ingvar később ismét Volhíniában bukkant fel, ill. két alkalommal, mindkétszer rövid ideig, újból a kijevi trónra került.

⁴¹¹ PSZRL. T. I. 419.

⁴¹² Konsztantyin Vszevolodovics, majd utódai Rosztov élén álltak, s ott az északkeleti évkönyvírás igen jelentős központja működött.

⁴¹³ PSZRL. T. I. 420.

⁴¹⁴ Fennell, 1989. 64.

ellen.⁴¹⁵ Útban hazafelé tanácskozást tartottak a Jaroszlav irányítása alá tartozó Perejaszlavlban, majd Trepol felé indultak. Ott a tervek szerint a fejedelmek között kötendő szerződést és az egyes ágakhoz tartozó területek elosztását kellett volna megvitatni. Azonban Trepolban ismét felütötte fejét a belviszály: Roman fogságba vetette Rurikot, Kijevbe küldte, ahol Rurikot, feleségét és lányát – Roman volt feleségét – kolostorba kényszerítették. Rurik két fiát fogolyként Halicsba vitték.⁴¹⁶

V. Ny. Tatyiscsev szerint Rurik kolostorba kényszerítése után Roman a dinasztia egyes tagjait Kijevbe hívta a nagyfejedelem-választás új rendjének megvitatására. A tanácskozáson a vlagyimir-szuzdali, csernyigovi, halics-volhíniai, szmolenszki, polocki és rjazanyi fejedelmeknek kellett volna részt venniük. A nagyfejedelem kötelessége lett volna a nyugalom és rend fenntartása a Kijevi Ruszban, valamint a külső ellenséggel folytatott harc vezetése. A terv azonban nem valósult meg. Vszevolod például arra hivatkozva utasította el, hogy nem lehet a régi szokást megsérteni. Így a kijevi trónt Roman ismét a volhíniai Ingvárnak adta.⁴¹⁷ Vszevolod azonban ezt a megoldást sem fogadta el, és követeket küldött Romanhoz, akik meggyőzték, hogy engedje szabadon Rurik két fiát. Egyikük, Rosztyszlav (feltételezhetően Vszevolod beleegyezésével) 1204-ben a kijevi trónra került.⁴¹⁸ Ez az állapot is átmenetinek bizonyult, mivel 1205-ben lengyelországi hadjárata során Roman életét vesztette.⁴¹⁹

⁴¹⁵ PSZRL. T. I. 420. NPL. 240.

⁴¹⁶ PSZRL. T. I. 420. NPL. 240.

⁴¹⁷ V. Ny. Tatyiscsev: *Isztorija Roszsijszkaja*. T. III. M., 1964. 169–170. Tatyiscsev információit Tolocko úgy értelmezte, hogy a 13. század eleji Ruszt Roman Msztyszlavics Kijev vezetésével, a hat legjelentősebb fejedelemség föderációjaként képzelte el: *P. P. Tolocko: Drevnyaja Rusz. Ocserki szocialno-polityicseszkaj isztorii*. Kijev, 1987. 155.

⁴¹⁸ PSZRL. T. I. 420–421. George Vernadsky ezt a helyzetet úgy interpretálta, hogy Romannak kompromisszumot kellett kötnie a szuzdali Vszevoloddal, és egy új fejedelmet ültettek a kijevi trónra közös gyámság alatt: *Vernadsky*, 222.

⁴¹⁹ Ha figyelembe vesszük az ultramárciusi számítást, a Lavrentij-évkönyv datálása elfogadható: PSZRL. T. I. 425. Az Ipatij-évkönyv részét képező Halics-volhíniai Évkönyv viszont 1201-re teszi Roman Msztyszlavics halálát: Uo. T. II. 715. A hibás évszám okát az alábbiakban kereshetjük. Amikor a Halics-volhíniai Évkönyv Rusz északi részére került, ott az egyik novgorodi krónikás a szöveget évekre bontotta. Ezt teljesen sikertelenül tette, és összezavarta a kronológiát. Roman halálát 1201-re datálta, azonban az más források alapján 1205. június 19-én történt: V. K. Ziborov: *Russzkoje letopiszanyije XI–XVIII vekov*. SzPb., 2002. 96–97. Font Márta korábban úgy vélte, hogy Roman 1205. október 14-én a Zawichost melletti ütközetben esett el: *Font*, 1996. 293. Újabbán ő is 1205. június 19-re teszi a fejedelem halálát: *Font*, 2005. 192.

Vlagyimir-Szuzdal és Kijev kapcsolatai 1205–1212 között

Míg az 1195-től kezdődő évtizedben elsősorban Rurik Rosztjiszlavics és Roman Msztjiszlavics között, 1205-től 1212-ig Rurik és az Olgovicsok között folyt a harc a Kijevi Fejedelemség ellenőrzéséért. Roman halála után Halics egy ideig magyar, lengyel és óorosz támadások célpontjává vált. A csernyigovi fejedelmek körében 1204-ben jelentős változás történt. A rangidősség az energikus Vszevolod Csormnijra szállt, s ő a következő évek belháborúinak egyik főszereplője lett. Az 1205–1212 közötti időszak jellegzetességeit John Fennell így foglalta össze: ritka volt az az év, amely a Rosztjiszlavicsok és az Olgovicsok közti kegyetlen összecsapás nélkül telt el. Kijev újból és újból az egyik kézről a másikba került, sok másik déli és délnyugati városhoz hasonlóan. Az, hogy Rurik és a csernyigovi Vszevolod olyan könnyen fosztotta meg egymást a kijevi tróntól, leginkább azzal magyarázható, hogy a vlagyimiri Vszevolod lehetőséget adott a két feldühödött fejedelemnek, hogy az egymás közötti vitát harcban döntse el. Amíg egyik fél sem szerzett túlságosan nagy fölényt a másik felett, ő nem avatkozott be.⁴²⁰

Roman fejedelem halála után Rurik levetette a szerzetesi csuhát, elfoglalta a kijevi trónt, s az Olgovicsok ideiglenesen elismerték az uralmát. Mivel Roman egyik fia négy-, a másik pedig mindössze kétéves volt, Rurik elhatározta, hogy megszerzi a látszólag védtelenül maradt Halicsot. Roman özvegye azonban II. Andráshoz fordult támogatásért. A szanoki találkozón a magyar király Mog nádor vezetésével segédcsapatot hagyott hátra a kiskorú Danyil Romanovics érdekeinek képviseletére. Ilyen körülmények között Rurik 1205. évi hadjárata a halicsiakkal és a magyar fegyveresekkel szemben eredménytelenül zárult.⁴²¹

1206-ban már egy nagy koalíció készült a délnyugati fejedelemség elfoglalására. A Rosztjiszlavicsok közül például a kijevi Rurik és a szmolenszki Msztjiszlay, az Olgovicsok közül a csernyigovi Vszevolod Csormnij és a Novgorod Szeverszkijt irányító Igorevicsek, az Igor-ének főszereplő-

⁴²⁰ Fennell, 1989. 66–67.

⁴²¹ PSZRL. T. I. 425–426. T. II. 717–718. A Lavrentyij-évkönyv szerint az 1205. évi Halics elleni hadjáratban az Olgovicsok is részt vettek (uo. T. I. 426.), ezt azonban a Halics-volhíniai Évkönyv hivatkozott része nem erősíti meg.

jének utódai szerettek volna részesedni a zsákmányból. A kunokat és a Kijevi Fejedelemség déli részén élő berendejeket is bevonták a támadásba. Úgy tűnik, ezúttal magyar segítség nem állt a halicsiak rendelkezésére, s az ottani bojárok egy része az Igorevicsek uralmának elfogadása mellett döntött. Halics városa Vlagyimiré lett, Zvenyigorod élére pedig Roman Igorevics került. Fivérük, Szvjatoszlav megpróbálkozott a volhíniai Vlagyimir elfoglalásával is, de akkor még nem járt sikerrel. A Halics ellen vonuló koalíció többi tagja nem folytatta tovább a hadműveleteket.⁴²² 1206-ban, miután visszafordult a Halics elleni hadjáratból, Vszevolod Csormnij elfoglalta Kijevet, és helytartókat küldött a Kijevi Fejedelemség egyes településeinek élére. A Rosztyszlavicsok azonban ezúttal is megtartották régi bázisaikat (Vrucsijt, Visgorodot és Belgorodot).⁴²³ Ezek lehetőséget teremtettek arra, hogy a belviszály folytatódjon.

A fenti események időszakában a vlagyimiri fejedelmet érzékeny veszteségek érték délen. 1205-ben Vszevolod veje, Rosztyszlav elűzte Jaroszlav Vlagyimirovicst Visgorodból, és elfoglalta a helyét.⁴²⁴ A Lavrentyij-évkönyvnek ezt a híradását nem könnyű értelmezni. Több kérdés is felmerül: Mikor szerezte meg Vszevolod a Rosztyszlavicsok egyik déli központjának számító Visgorodot? Miért vették azt vissza? Ki volt a menekülésre kényszerített Jaroszlav? Mint láttuk, 1203-ban Rurik Vszevolod beleegyezésével szerezte meg Kijevet, 1204-ben pedig Vszevolod érte el, hogy Roman szabadon engedje Rurik fiát, Rosztyszlavot, s ezt követően az utóbbi került a kijevi trónra. Feltételezhető, hogy a vlagyimiri fejedele-

⁴²² PSZRL. T. I. 426–427. T. II. 718. Az Igorevicsek öt évig tudták tartani magukat Halicsban, de tevékenységük inkább vesszőfutásnak, mint kormányzásnak nevezhető. Figyelnük kellett a magyar és a lengyel törekvésekre, igazodniuk kellett a halicsi bojárok csoportosulásaihoz, de még egymással sem tudtak békében élni. Pályafutásuk 1211-ben azzal ért véget, hogy hármukat (Romant, Szvjatoszlavot és a korábban általunk nem említett Rosztyszlavot) a halicsiak felakasztották. Vlagyimir Igorevics el tudott menekülni. Halicsban a helyzet annyira zavaros volt, hogy az Igorevicsek hatalomra kerülésétől a kivégzésükig terjedő időszakban (1206–1211) András négy alkalommal indított oda csapatokat, miközben Leszek Bialy krakkói fejedelemmel is egyezkednie kellett. Az Igorevicsek 1206 utáni szereplésével és a magyar király lépéseivel kapcsolatos adatok: Uo. T. II. 719–727.

⁴²³ Uo. T. I. 427. Belgorod helyzete nem egyértelmű. A Moszkvai Évkönyvi Szvod szerint Rurik 1205-ben átadta az Olgovicsoknak: MLSZV. 144. Ha az információ helytálló, 1206-ban Vszevolod Csormnij vagy visszaadta a Rosztyszlavicsoknak, vagy Rurik unokaöccse, Rosztyszlav Romanovics erővel szerezte vissza.

⁴²⁴ PSZRL. T. I. 426.

lem 1203-ban vagy 1204-ben ellenszolgáltatásként kapta meg a települést. Az is logikusnak tűnik, hogy 1205-ben a Roman által jelentett fenyegetettségtől megszabadulva, a Rosztjiszlavicsok egyszerűen visszavették Visgorodot. A menekülésre kényszerített fejedelemmel kapcsolatos kérdésre könnyebb válaszolni. Jaroszlav Vlagyimirovics a dinasztia volhíniai ágának jelentéktelen tagjai közé tartozott. Miután a vlagyimiri fejedelem rokona lett, többnyire Novgorodban képviselte Vszevolod érdekeit.⁴²⁵

1206-ban, a kijevi trón elfoglalása után Vszevolod Csormnij üzenetet küldött a déli Perejaszlavlba a vlagyimiri Vszevolod fiához, Jaroszlavhoz, amelyben távozásra szólította fel. A Lavrentij-évkönyvből az ok is kiderül: Jaroszlav veszélyeztette Vszevolod Csormnij rokonságának halicsi érdekeit. Mivel az üzenet hadjárattal való fenyegetőzést tartalmazott, Jaroszlav visszatért apjához északkeletre, a kijevi fejedelem pedig saját fiát állította Perejaszlavl élére.⁴²⁶ Jaroszlav „bűne” az volt, hogy 1205-ben II. András magyar király felvette vele a kapcsolatot, s ő megpróbált beavatkozni a halicsi ügyekbe. Azonban amikor útközben megtudta, hogy Vlagyimir Igorevics néhány nappal korábban bevonult a fejedelemség központjába, visszafordult Perejaszlavlba.⁴²⁷ A település és a fejedelemség már fél évszázada a dinasztia szuzdali ágához tartozó fejedelmek kezében volt, s ők mindvégig az északkeleti központ politikájához igazodtak. Jaroszlav elűzése után a vlagyimiri Vszevolod déli ügyekre gyakorolt közvetlen befolyása jelentősen csökkent, bár a következő év eseményeinek leírása alapján valószínűsíthető, hogy még mindig volt „része” (Trepol) a Kijevi Fejedelemség területén.⁴²⁸ Leginkább mégis abban reménykedhetett, hogy a Rosztjiszlavicsok és az Olgovicsok folytatódó viszálya miatt ismét eljátszhatja a mérleg nyelvének szerepét.

Vszevolod Csormnij csak rövid ideig tudta megtartani az áhított trónt. Rurik a fentebb említett központokra és rokonságára támaszkodva valószínűleg még 1206 folyamán kiűzte Vszevolod Csormnijt Kijevből, a fiát pedig a Vlagyimir-Szuzdaltól nemrég megszerzett Perejaszlavból. Az utóbbi déli központot ezúttal Rurik egyik fia kapta meg. A két fél közötti küzdelem 1206–1207 telén folytatódott. Az Olgovicsok a kunokkal szö-

⁴²⁵ Jaroszlav Vlagyimirovicshoz: *Makai*, 2011. 170–172, 174. *Makai*, 2012. 152–153.

⁴²⁶ PSZRL. T. I. 427–428.

⁴²⁷ Uo. T. I. 427. A II. András és Jaroszlav közti kapcsolatfelvétel körülményeihez: *Font*, 2005. 101, 194.

⁴²⁸ PSZRL. T. I. 429.

vetségben támadást indítottak Kijev ellen, három hétig blokád alatt tartották, de semmiféle eredményt nem értek el.⁴²⁹

1207-ben Vszevolod Csormnij koalíciót szervezett a Rosztyszlavicsok ellen. Támogatták közvetlen rokonai, a csernyigovi fejedelmek, s a Novgorod Szeverszkijből Halics élére került Vlagyimir Igorevics szintén fegyveresek élén érkezett. Turov-pinszki és kun segítséget is kapott. Rurik meghátrált a túlerő elől, majd régi fészkebe, Vrucsjba vonult vissza. Unokaöccse, Msztyszlav Romanovics (később maga is kijevi fejedelem) kénytelen volt Belgorodot átadni, és a Rosztyszlavicsok bázisának számító Szmolenszkbe visszatérni. A koalíció nem érte be ennyivel: délre vonult, és Rurik másik unokaöccsét, Msztyszlav Udalojt is távozásra bírta Torcseszkből.⁴³⁰

A fenti hadjárat leírásában található egy részlet, amely úgy értelmezhető, hogy Vszevolod Csormnij először a Jaroszlav Vlagyimirovics irányítása alá tartozó Trepolt foglalta el.⁴³¹ Mivel az utóbbi a vlagyimiri fejedelem megbízottja volt, elűzésével az Olgovicsok az északkeleti Vszevolod érdekeit sértették. Az évkönyvi adatot alátámasztani látszik a vlagyimiri fejedelem későbbi reakciója is. Ő a Lavrentij-évkönyv tanúsága szerint kétségbe vonta, hogy az orosz föld egyedül a csernyigovi fejedelem otcsinája lenne, és kijelentette: „Csernyigovhoz akarok vonulni” («хочю поити к Чернигову»).432 Azonban ezúttal sem tudta rászánni magát egy nagy déli hadjárat indítására. Hírt kapott arról, hogy a szomszédos rjazanyi föld egyes fejedelmei az Olgovicsokkal készülnek összefogni vele szemben. Ezért (vagy ezzel az ürüggyel) az 1207-es Csernyigov elleni hadjárat Rjazany elleni támadássá alakult át. A vétkesnek nyilvánított rjazanyi fejedelmeket Vszevolod Jurjevics részben elfogta, részben elérte, hogy feleségeikkel együtt kiadják, fogolyként Vlagyimirba küldjék őket. Rjazany városát ugyan nem foglalta el, azonban a

⁴²⁹ Uo. T. I. 428.

⁴³⁰ Uo. T. I. 429. Nem tudni, hogy a 13. század első felének egyik legaktívabb fejedelme, a később Udalojnak elnevezett Msztyszlav mikor került a torkok (úzok) szállásterülete központjának számító Torcseszk élére.

⁴³¹ Uo. T. I. 429.

⁴³² Uo. T. I. 429–430. Orosz föld alatt általában a Kijevi Rusz déli területeit, a Kijevi, Perejaszlavl és Csernyigovi Fejedelemséget értjük. Vszevolod nyilván azt sérelmezte, hogy elvesztette a Kijevi Fejedelemségben korábban megszerzett részét, különösen pedig a hagyományosan a Jurjevicsok – Jurij Dolgorukij szuzdali és kijevi fejedelem utódai – irányítása alatt álló Perejaszlavl Fejedelemséget. Az otcšina olyan területet jelent, amelyet valamely fejedelem apja korábban már irányított, igazgatott.

terület egyes településeinek élére saját helytartóit állította, a rjazanyi fejedelmi trónt pedig fiának, Jaroszlavnak adta.⁴³³

1207-ben, amikor Rurik Rosztyszlavics hírére vette, hogy a vlagyimiri Vszevolod Rjazany közelében jár, és az ottani fejedelmeket elfogja, csapatokat gyűjtött, gyorsan Vszevolod Csormnij ellen vonult, majd kiűzte őt Kijevből.⁴³⁴ Immár hetedik alkalommal foglalta el a trónt. Rurik aligha gondolta, hogy annak az unokaöccsének az északi lépései fogják megnehezíteni a helyzetét, aki délen az egyik támasza volt: Msztyszlav Udaloj 1208–1209 telén megfosztotta a novgorodi tróntól a vlagyimiri fejedelem egyik fiát,⁴³⁵ s ezzel hozzájárult ahhoz, hogy az ismételt presztízsveszteséget szenvedő Vszevolod később az Olgovicsok mellé álljon a Rosztyszlavicsok ellen. Ugyanehhez egy 1210. évi esemény is hozzájárulhatott: több forrás szerint átmenetileg Rurik fia, Rosztyszlav foglalta el a halicsi trónt.⁴³⁶ Ha a fenti kísérlet hosszabb távon sikeres lett volna, a Rosztyszlavicsok javára módosíthatta volna az erőviszonyokat.

Az előzmények ismeretében egyáltalán nem meglepő, hogy újabb fordulat történt. A Lavrentij-évkönyv rövid híradása szerint 1210-ben Vszevolod Csormnij és csernyigovi rokonai Matfej kijevi metropolitát Vlagyimir-Szuzdalba küldték, közvetítésével békét kértek, és behódoltak Vszevolodnak. A vlagyimiri fejedelem nem emlékeztette az Olgovicsokat korábbi rossz cselekedeteikre, és „megcsókolta nekik a keresztet” («цѣлова к ни крѣтъ»), vagyis kibékült, megegyezett velük, a metropolitát pedig megajándékozta, és tisztelettel engedte útjára.⁴³⁷ Egy másik forrás, a címe szerint a 15. század végén keletkezett ún. Moszkvai Évkönyvi Szvod kiegészítő információkat is tartalmaz. Megtudhatjuk belőle, hogy a metropolita télen érkezett, karácsonykor istentiszteletet tartott a Szent Istenanya vlagyimiri székesegyházában, és a több napig tartó látogatás kellemes légkörben zajlott.⁴³⁸ Sajnos, egyik forrásból sem tudjuk meg a két Vszevolod

⁴³³ Uo. T. I. 430–433.

⁴³⁴ Uo. T. I. 432–433.

⁴³⁵ Uo. T. I. 435. NPL. 51.

⁴³⁶ MLSZV. 149. PSZRL. T. VII. M., 2001. 116–117. Az utóbbi forrás a 16. századi Voszkreszenszkij-évkönyv.

⁴³⁷ PSZRL. T. I. 435.

⁴³⁸ MLSZV. 149. A Szent Istenanya vlagyimiri székesegyháza az Andrej Bogoljubszkij által építtetett, majd öccse Vszevolod alatt felújított, ma is működő Uszpenszkij-székesegyház.

által kötött szerződés részleteit, azokra legfeljebb következtethetünk. A Moszkvai Évkönyvi Szvod információja szerint a rjazanyi fejedelmek feleségeit már Matfej metropolita látogatása alatt szabadon engedték.⁴³⁹ Ez azonban igen csekély eredmény volt, hiszen egyrészt az állítólag Vszevolod Csormnijjal tárgyalásokat folytató rjazanyi fejedelmek három év elteltével is fogságban maradtak, másrészt a Vlagyimirba hurcolt a rjazanyi püspök⁴⁴⁰ sem kapta vissza a szabadságát. Azt azért nehéz elhinni, hogy az óorosz egyház vezetője, a kijevi metropolita ne emelt volna szót egy bebörtönzött püspökéért. Egy információt viszont mindkét forrás közöl: a kijevi trónra Vszevolod Csormnij ült, a csernyigovira pedig Rurik.⁴⁴¹ Az egykori óorosz főváros élén a tényleges váltás valószínűleg már 1211 elején történt, és azért következhetett be, mert a metropolitának sikerült megszereznie a vlagyimiri Vszevolod hozzájárulását ahhoz, hogy a kijevi trónt a másik Vszevolod foglalhassa el (pontosabban: vissza). Mindkét forrás értesít arról, hogy 1211-ben az északkeleti Vlagyimirban esküvőt tartottak: a vlagyimiri fejedelem fia, Jurij (később vlagyimir-szuzdali nagyfejedelem) feleségül vette a kijevi fejedelem lányát.⁴⁴² Az ünnepi esemény nyilván a két fél között megkötött szerződést pecsételte meg.

Úgy tűnik, hogy a vlagyimiri-csernyigovi megállapodás végrehajtása után a Vszevolod Csormnij és Rurik Rosztjiszlavics között zajló küzdelem is befejeződött. Az utóbbi életének legvégső szakaszát nem ismerjük pontosan. Az alapvető források közül a Kijevi Évkönyvet a 13. század elején már nem vezették, s ez esetben a Lavrentij-évkönyv híradása sem megbízható, mivel azt állítja, hogy Rurik kijevi fejedelem 1215-ben csernyigovi fejedelemként halt meg («княжа Черниговъ»).443 Nem meglepő, hogy a történetírókat, történészeket már a 18. századtól foglalkoztatja a kérdés. Ennek a tanulmány-nak a témája és terjedelmi korlátai azonban csak néhány nézet felvillantását

⁴³⁹ MLSZV. 149.

⁴⁴⁰ Mivel Vszevolod az 1207. évi hadjárat eredményeként nem tudta teljesen engedelmes-ségre kényszeríteni a szomszédos fejedelemséget, 1208-ban újabb támadást indított. Ekkor szokatlanul radikális lépésekre szánta el magát: Rjazany városát felgyújtatta, lakóit pedig, Arsenyij püspökkel együtt magával vitte Vlagyimirba: PSZRL. T. I. 434.

⁴⁴¹ Uo. T. I. 435. MLSZV. 149.

⁴⁴² PSZRL. T. I. 435. MLSZV. 149. Erről az eseményről fennmaradt egy csaknem forrás-értékű feljegyzés is a két nász (a kijevi és a vlagyimiri Vszevolod) által bőkezűen adott ajándékok felsorolásával: *Tatyiscsen*, 185.

⁴⁴³ PSZRL. T. I. 438.

teszik lehetővé. A kronológiai kérdésekben máig megkerülhetetlen Ny. G. Berezskov úgy vélekedett, hogy a Lavrentyij-évkönyv három évet téved, és a haláleset 1212-ben történt.⁴⁴⁴ Az amerikai John Fennell külön tanulmányt szentelt Rurik utolsó éveinek. Legfontosabb megállapításai az alábbiak voltak: a legegyszerűbb értelmezés az, hogy 1210-ben Vszevolod Csormnij, aki III. Vszevolodtól megkapta Kijevet, elfogta Rurikot, fogolyként Csernyigovba küldte, ahol öt évvel később meghalt. A Lavrentyij-évkönyv 13. század eleji fő forrásai Északkelet-Ruszból származnak. III. Vszevolod családi krónikájának hangvétele 1210-től észrevehetően megváltozott a két Vszevolod között létrejött megegyezés és gyermekeik házasságkötése eredményeként. 1212 után a Lavrentyij-évkönyv tapintatosan szűkszavú, amikor Csernyigov fejedelmét érinti, mivel a vlagyimiri Jurijnak nem sok kedve volt ahhoz, hogy apósa családjának a belviszályokban való részvételét emlegetse. Ezért hiányzik a forrásból, hogy Vszevolod Csormnijt a Rosztjizslavicsok 1212-ben kiűzték Kijevből, és ezért található benne zavarba ejtő feljegyzés Rurik csernyigovi uralmáról és ugyanott fejedelemként bekövetkezett haláláról.⁴⁴⁵ Az orosz A. A. Gorszkij álláspontja röviden így foglalható össze: a csernyigovi földön a fő trónt a 13. század első felében legfőképpen az Olgovicsok ágának rangidős fejedelmei (Igor Szvjatoszlavics, Oleg Szvjatoszlavics és fivére, Vszevolod Csormnij) foglalták el. 1210-ben Vszevolod Csormnij, miután megszerezte a kijevi trónt, Csernyigovot átadta Ruriknak. Az utóbbi addig Kijevben volt fejedelem, és így a trónok cseréje történt. Sok kutató Rurik csernyigovi fejedelemségét valószínűtlennek tartja, de a későbbi események számbavétele alapján ezzel nem lehet egyetérteni. Vszevolod Csormnij Csernyigovot valószínűleg csak Rurik élete végéig adta át. Az utóbbi halála (1212) után, amely megváltoztatta az erőegyensúlyt, Vszevolod Csormnij azonnal támadást intézett, hogy a Rosztjizslavicsok ágának képviselőit kiszorítsa Dél-Ruszból.⁴⁴⁶

A csernyigovi-kijevi fejedelem halálának évéről közvetett és közvetlen adattal is rendelkezünk. A novgorodi forrás alapján úgy tűnik, Vszevolod

⁴⁴⁴ Berezskov, 104.

⁴⁴⁵ *John Fennell*: Last Years of Rurik Rostislavich. In: Essays in Honour of A. A. Zimin. Columbus (Ohio), 1985. 163–164. A korábbi időszakban készült munkákban a forrásokban használt nagyfejedelmi cím miatt Vszevolod Jurjevicset gyakran III. Vszevolodként említik. Ez esetben Vszevolod Jaroszlavicsot (1078–1093) tekintik I., Vszevolod Olgovicsot (1039–1046) pedig II. Vszevolodnak.

⁴⁴⁶ *A. A. Gorszkij*: Russzkije zemli v XIII–XIV vekah. Puti polityiceszkovo razvityija. M., 1996. 7–8.

Csormnij élete legvégén is belháborút kezdeményezett: 1212-ben kiűzte a Rosztjiszlavicsokat az orosz földről. Az utóbbiak unokatestvérüktől, a Novgorod élén álló Msztjiszlav Udalojtól kértek segítséget. Msztjiszlav novgorodi fegyveresekkel a Szmolenszki Fejedelemségen keresztül délre vonult, s a Rosztjiszlavicsok együttes erővel elfoglalták Viszgorodot. Vszevolod Csormnij elmenekült Kijevből, a trónra Msztjiszlav Romanovics, Rurik egyik unokaöccse került. A győztesek Csernyigovhoz mentek, de ott sarc fejében békét kötöttek.⁴⁴⁷

A moszkvai forrás nem ír a Kijev elleni támadás okáról, viszont számos adalékkal szolgál. Ebben nem Msztjiszlav Udaloj a főszereplő, hanem szintén Msztjiszlav nevű unokatestvére. Rajtuk kívül még három Rosztjiszlavics és Ingvar lucki (volhíniai) fejedelem részvételét említi. Híradása szerint először Ingvar foglalta el a megüresedett kijevi trónt, de hamarosan – egy megállapodás alapján – Msztjiszlav Romanovics került a helyére. A krónikás azt sugallja, hogy Vszevolod és rokonsága fejvesztve menekült Kijevből, mivel közben sokan a Dnyeperbe fulladtak. Még további két fontos információt tartalmaz: Vszevolod Csormnij fivéréhez, Glebhez menekült Csernyigovba, s ott meg is halt.⁴⁴⁸

A csernyigovi trón sorsával kapcsolatban kénytelenek vagyunk a Moszkvai Évkönyvi Szvodra támaszkodni, mivel helyi vagy kijevi híradással nem rendelkezünk, s ezúttal a Lavrentij-évkönyv sem segít. Gleb Szvjatoszlavics említése azért fontos, mert ha 1212-ben már ő állt Csernyigov élén, Rurik nem halhatott meg itteni fejedelemként 1215-ben. Vszevolod Csormnij későbbi lépéseiről nincs megbízható információ, ezért az 1212. év elfogadható halála dátumaként. Az viszont egyértelmű, hogy a vlagyimiri Vszevolod is meghalt ennek az évnek a tavaszán.⁴⁴⁹ Ez azt jelentette, hogy az 1205 és 1212 közötti viharos időszak minden főszereplője (Rurik és a két Vszevolod) távozott az élők sorából vagy legalább a politikai színpadról. Msztjiszlav Romanovics kijevi trónra kerülése (1212) egy kevésbé zaklatott periódus kezdetét jelentette, az 1223-as kalkai csatában bekövetkezett halála viszont a mongol invázió szörnyűségeit vetítette előre.⁴⁵⁰

⁴⁴⁷ NPL. 53.

⁴⁴⁸ MLSZV. 151.

⁴⁴⁹ PSZRL. T. I. 436.

⁴⁵⁰ Uo. T. I. 446.

Vszevolod Jurjevics politikai szerepe a 12–13. század fordulóján

Vlagyimir-Szuzdal és Kijev századfordulós viszonyát az évkönyvek a fejedelmek szemszögéből világítják meg. A hatalmi képlet másik két eleme a druzsina és a vecse volt. Arról, hogy Vszevolod druzsinája milyen szerepet játszott a fenti kérdésben, mindössze néhány elszórt információ maradt fenn,⁴⁵¹ a vecse álláspontjáról pedig még annyi sem. Ilyen körülmények között csak a vlagyimir-szuzdali fejedelem már bemutatott lépéseinek értékelésére van lehetőség.

Vszevolod Jurjevics szerepének értékelését két nézet ismertetésével kezdjük. V. O. Kljucsevszkij, az 1917 előtti orosz történetírás kiemelkedő moszkvai képviselője így írt Vszevolodról: a déli Ruszt a távoli Kljazma partjáról irányította, Kijevben a nagyfejedelmeket ő ültette trónra. A kijevi nagyfejedelem nem érezhette szilárdnak a helyzetét, ha nem Vszevolod akarata szerint járt el, ha nem volt az ő područníkja (alárendeltje). Két nagyfejedelem volt, a kijevi és a vlagyimir-szuzdali, „az idősebb és a legidősebb, a névleges és a tényleges”. Ilyen, Vszevolod akaratából a kijevi trónra ültetett, alárendelt nagyfejedelem volt szmolenszki unokaöccse, Rurik Rosztiszlavics.⁴⁵² Kljucsevszkij nemcsak Vszevolod, hanem fejedelemsége helyzetét is értékelte. Eszerint a szuzdali oblaszty, amely a 12. század elején az orosz földnek még csak egy eldugott északkeleti sarka volt, a 13. század elején már Rusz többi része fölött határozottan ellenőrzést gyakorló fejedelemség lett. A politikai súlypont egyértelműen áttevődött a Dnyeper középső folyásától a Kljazma partjára.⁴⁵³

A. A. Gorszkij orosz történész néhány évvel ezelőtt nagy elődjétől teljesen eltérő értékelést adott Vszevolod és Északkelet-Rusz szerepéről. Eszerint az 1190-es évek közepéig Vszevolodot legfeljebb a há-

⁴⁵¹ Lásd pl. Uo. T. II. 699.

⁴⁵² V. O. Kljucsevszkij: Kursz russzkoj isztorii. Csatzty 1. In: Szocsinyenyija. T. I. M., 1956. 330. Egy évszázad múltán is – egy összefoglaló munka esetében teljesen érthető módon – ennek az értékelésnek az egyszerűsített változatával találkozhatunk Nicholas Riasanovskynál: Vszevolod nagyfejedelemként egész Oroszország (Russia) fölött érezte hatalmát: *Nicholas V. Riasanovsky: History of Russia*. New York – Oxford, 1984. 91.

⁴⁵³ Kljucsevszkij, 331–332.

rom legerősebb óorosz fejedelem egyikének tarthatjuk, akkor viszont a Rosztjiszlavicsok elismerték „a legidősebbnek Vlagyimir nemzetiségében”, és aktívan avatkozott be az Olgovicsokkal folytatott harcba. A vlagyimiri krónikás ezt úgy mutatja be, hogy a 12. század végén–13. század elején leginkább Vszevolod rendelkezett a kijevi trón sorsáról. Azonban az évkönyvíró nyíltan felnagyította „saját” fejedelmének szerepét. A további ismertetésből látható, hogy 1205–1210 között Vszevolod nem gyakorolt döntő befolyást a Kijevért folytatott harcra.⁴⁵⁴ Gorszkij úgy vélekedett, hogy a mongol hódítás előtt a Vlagyimir-szuzdali Fejedelemség nem rendelkezett politikai vezető szereppel, s megadta azokat az okokat, melyek miatt ez a meggyőződés kialakult. Egyrészt a fennmaradt évkönyvek többségét a 15–16. században a moszkvai államban készítették, s ezek alapja legfőképpen a korábbi időszak északkeleti évkönyvírása volt. Természetes, hogy a 12. század második felének és a 13. század elejének északkeleti krónikásai a legtöbb figyelmet saját földjük eseményeinek és saját fejedelmeik tetteinek szentelték, és nem hagyták ki annak lehetőségét, hogy az utóbbiakat kedvező színben tüntessék fel. A kutatók később ennek a hatása alá kerültek. Másrészt a 15. században és a 16. század első felében készült évkönyvekben még nem található meg az a tézis, miszerint Rusz fővárosa Kijevből Vlagyimirba helyeződött át. Az összeállítók akkor még lelkiismeretesen idézték a rendelkezésükre álló anyagokat a déli Rusz 12. századi–13. század eleji történetéről, és nem törekedtek arra, hogy a szuzdali föld irányítóit a kor többi jelentős fejedelme fölé emeljék. A változás a 16. század második felétől azokban a művekben következett be, amelyek a moszkvai cárság ideológiáját fogalmazták meg.⁴⁵⁵

Mivel a vlagyimiri Vszevolod lépéseinek értékelésében a kutatók álláspontja nem egységes, először egy táblázat segítségével érdemes összefoglalni a kijevi trón sorsának alakulását. A 12–13. század fordulóján a Rurik-dinasztia alábbi tagjai irányították az egykori óorosz fővárost:

⁴⁵⁴ A. A. Gorszkij: Rusz. Ot szlavjanszkovo Rasszelenija do Moszkovszkovo carsztva. M., 2004. 149–150.

⁴⁵⁵ Uo. 151–153.

Kijevi fejedelmek	Uralmuk időszaka
Rurik Rosztyszlavics	1194–1200
Ingvar Jaroszlavics	1200–1202
Rurik Rosztyszlavics	1203–1204
Ingvar Jaroszlavics	1204
Rosztyszlav Rurikovics	1204–1205
Rurik Rosztyszlavics	1205–1206
Vszevolod Csormnij	1206
Rurik Rosztyszlavics	1206–1207
Vszevolod Csormnij	1207
Rurik Rosztyszlavics	1207–1210
Vszevolod Csormnij	1210–1212

Megállapítható, hogy az 1194 júliusától 1212 áprilisáig (a Szvjatoszlav Vszevolodovics kijevi halálától Vszevolod Jurjevics vlagyimiri haláláig) eltelt nem egészen 18 év alatt 11 alkalommal történt változás a kijevi trónon. Az egykori óorosz főváros 1194–1205 között a szmolenszki Rosztyszlavicsok és a volhíniai Izjaszlavicsok, míg 1206–1212 között a Rosztyszlavicsok és a csernyigovi Olgovicsok vetélkedésének célpontja volt. A trón birtokosának személye általában békés úton változott: megegyezés vagy kisebb katonai akció után. Egyes esetekben a támadók olyan váratlanul érkeztek, hogy a „regnáló” fejedelemnek esélye sem volt az eredményes védekezésre. A győztes nem alkalmazhatott radikális eszközöket a lakossággal szemben, mert bizonyos kérdésekben minden bizonnyal figyelembe kellett vennie a szabadok képviselét jelentő vecse határozatait. Mindössze egyetlen alkalommal, 1203-ban került sor nagymértékű erőszakra. Azonban ennek leírását ugyanúgy kétkedve kell fogadni, mint az 1169. évi kifosztás ismertetését. Nincs okunk tagadni, hogy 1203-ban a győztesek raboltak és fosztogattak, de annak mértéke kétséges. Ha az egyházi személyeket részben lemészárolták, részben elhurcolták volna, és a „civil” lakosságot is a sztyeppére hajtották volna, Kijev élete megbénult volna. Ennek pedig nincs nyoma a forrásokban.

A történészek több alkalommal Vszevolod mérsékelt érdeklődéséről írnak a déli ügyekkel kapcsolatban. George Vernadsky szerint Vszevolod kevésbé avatkozott be a kijevi ügyekbe.⁴⁵⁶ Simon Franklin és Jonathan

⁴⁵⁶ Vernadsky, 222.

Shepard kötetében az olvasható, hogy a vlagyimiri fejedelem időről időre megnyomta az emelőkart, nyomást gyakorolt, még fenyegetett is, de igen kevés hajlandóságot mutatott aziránt, hogy közvetlenül belekeveredjen a déli ügyekbe.⁴⁵⁷ Janet Martin úgy vélekedett, hogy Vszevolod 1177-ben nyilvánvalóan lemondott a kijevi trónnal kapcsolatos jogairól, s saját apai örökségére (vagyis Vlagyimir-Szuzdalra), a szomszédos Rjazanyi és Muromi Fejedelemségre, valamint Novgorodra összpontosította figyelmét.⁴⁵⁸ Ny. F. Kotljár szerint Vszevolod Kijevtől távol élt, uralkodott, és egyáltalán nem törekedett arra, hogy Rurik trónjára üljön.⁴⁵⁹

Vszevolodnak a déli ügyekhez való viszonyát az alábbi táblázat foglalja össze:

Kijevi fejedelmek	Trónra kerülésük éve	Trónra kerülésük módja
Rurik Rosztjiszlavics	1194	Vszevolod beleegyezésével
Ingvar Jaroszlavics	1200	Vszevolod beleegyezésével
Rurik Rosztjiszlavics	1203	Vszevolod beleegyezésével
Rosztjiszlav Rurikovics	1204	Vszevolod beleegyezésével
Vszevolod Csormnij	1210	Vszevolod beleegyezésével

Megállapítható, hogy 1194–1212 között a 11 kijevi trónváltásból összesen 5, tehát csaknem a fele köthető valamilyen formában a vlagyimiri Vszevolod tevékenységéhez. 1194-ben és 1203-ban ő segítette trónra mását, Rurik Rosztjiszlavicsot; 1200-ban hozzájárult Ingvar Jaroszlavics fejedelemségéhez; 1204-ben döntő szava lehetett veje, Rosztjiszlav Rurikovics Kijev élére állításában; 1210 végén szintén ő egyezett bele abba, hogy későbbi násza, Vszevolod Csormnij kerüljön Rurik helyére. Mindez azt jelenti, hogy a vlagyimiri fejedelem figyelemmel kísérte Rusz

⁴⁵⁷ *Simon Franklin – Jonathan Shepard: The Emergence of Rus, 750–1200.* London – New York, 1996. 351. A szerzőpáros *Ju. A. Limonov* munkájára (Vlagyimiro-Szuzdalszkaja Rusz. Ocserki szocialno-polityicseszkoi isztorii. L., 1987. 99–116.) hivatkozott, azonban – Limonov munkájának ismeretében – nem igazán érthető, hogy a néhány soros értékelés hogyan tükröznék vissza Limonov kötetének egy teljes fejezetét, amely ráadásul nemcsak Vszevolod déli politikájával, hanem általában a Vlagyimir-szuzdali Rusz helyzetével foglalkozik a 12. század végétől a 13. század első feléig bezárólag.

⁴⁵⁸ *Janet Martin: Medieval Russia, 980–1584.* Cambridge, 1995. 124, 117.

⁴⁵⁹ Kotljár, 438.

déli részének eseményeit, sőt több esetben is hatást gyakorolt azokra. Tény, hogy közvetlenül egyetlen alkalommal sem avatkozott be. Még akkor sem, amikor jelentős presztízaveszteség érte. Ez pedig fordulatot jelentett bátyja, Andrej Bogoljubszkij kijevi politikájához képest, s természetesen nem maradt visszhang nélkül a történettudomány képviselői körében sem.⁴⁶⁰

A történeti irodalomban több szerző is felhívta a figyelmet Vszevolod szeniori státuszára.⁴⁶¹ Bár Vszevolod Jurjevics valóban utolsóként maradt az elők sorában Vlagyimir Monomah unokái közül, rangidősségét konkrétan mindössze kétszer (1195-ben és 1203-ban) ismerték el, vagyis politikai súlyával kapcsolatban ebből a szempontból messzemenő következtetések aligha vonhatók le. Ráadásul egy másik genealógiai vonalon az Olgovicsok rangidős képviselője is igényt formálhatott a dinasztia szeniori pozíciójára. A csernyigovi fejedelmek de iure egyszer sem ismerték el a vlagyimiri fejedelem szeniori státuszát valamennyi Rurik-utód között. Mint láttuk, Vszevolod Csormnij is csak akkor fordult hozzá, amikor más lehetősége nem maradt Kijev megszerzésére.

A vlagyimiri Vszevolod befolyásának mértékét jól mutathatná, ha nyomon lehetne követni a Kijevi Fejedelemségből megszerzett „részének” sorsát. 1195-ben ugyan kapott öt települést, ám ezeket Rurik Rosztyszlavics már a következő évben visszavette. 1200-ban, 1203-ban vagy 1204-ben és valószínűleg 1211-ben, a közreműködésével zajlott trónváltások után értelemszerűen ismét kaphatott „részt”, de ez nem adatolható. Ráadásul 1206-ban elvesztette a megbízható déli bázisnak számító Perejaszlavl Fejedelemséget, és kétséges, hogy az még halála előtt visszakerült volna a dinasztia szuzdali ágának ellenőrzése alá.⁴⁶²

⁴⁶⁰ Ny. Ny. Voronyin azt hangsúlyozta, hogy Vszevolod számított a fegyveres harc és a nagy hadjáratok kudarcára, s a háború békés eszközökkel való folytatására törekedett: *Voronyin*, 349. Ju. A. Limonov véleménye szerint Andrejnek a terve megvalósításához déli hadjáratot kellett szerveznie, míg a 13. század elején a kijevi trón megszerzéséhez elég volt Vszevolod diplomáciai támogatása: *Limonov*, 106. Janet Martin úgy vélekedett, hogy Andrej Bogoljubszkij halála a dinasztikus kapcsolatok egy korszakának végét jelezte, mivel ezután a Jurjevicsek felhagytak a kijevi nagyfejedelmi trónért folytatott versengéssel: *Martin*, 117. Simon Franklin és Jonathan Shepard kötete szerint Vszevolod tanult Andrej bukásából: *Franklin – Shepard*, 351.

⁴⁶¹ *Kljucsenszkij*, 330. *Tolocsko*, 154. *Fennell*, 1989. 38. *Martin*, 100, 117, 124. *Kotljar*, 437–438. *Gorszkij*, 2004. 149.

⁴⁶² Csak 1213-ból van adat arra vonatkozóan, hogy Vszevolod vlagyimiri utóda, Jurij öccsét, Vlagyimirt állította a déli Perejaszlavl élére: PSZRL. T. I. 438.

Megállapíthatjuk, hogy Kijevvel kapcsolatban Vszevolod Jurjevics (Nagyfészekű Vszevolod) apja és bátyja nyomdokain haladt, amennyiben nagy figyelemmel kísérte a délen zajló eseményeket. Ő azonban rendkívül óvatos volt, és a realitások talaján maradt. Nem indított hadjáratokat, és arra sem törekedett, hogy legközelebbi rokonait juttassa a kijevi trónra. Nem pazarolta az északkeleti erőforrásokat bizonytalan kimenetelű déli vállalkozásokra, inkább a diplomácia eszköztárát részesítette előnyben. Időnként ő maga kezdeményezett, máskor kívárta, hogy a kijevi trónon marakodó déli fejedelmek valamelyike a segítségét kérje. Aligha vitatható, hogy irányítása alatt a Vlagyimir-szuzdali Fejedelemség a széttagolódott Kijevi Rusz egyik legerősebb, legstabilabb régiója volt. Azonban a legmegbízhatóbb forrásokból az nem olvasható ki, hogy Vlagyimir-Szuzdal egyértelműen Rusz többi része fölé kerekedett volna,⁴⁶³ a Kljazma-parti Vlagyimir pedig fővárossá vált volna.

⁴⁶³ Csak a muromi és rjazanyi fejedelmek kényszerültek arra, hogy viszonylag hosszú időn keresztül alávegyék magukat Vszevolod akaratának.

VLAGYIMIR-SZUZDAL ÉS NOVGOROD KAPCSOLATAI A 12. SZÁZADBAN ÉS A 13. SZÁZAD ELEJÉN

A Kijevi Rusz északkeleti részét rosztovi, rosztov-szuzdali, szuzdali, ill. vlagyimir-szuzdali földként szokás említeni. A szuzdali föld kifejezés a 12. század 30-as éveitől korábban nem jelent meg, a század közepére viszont Szuzdal lett a legjelentősebb város, és az egész területet nem rosztovinak, hanem szuzdalinak kezdték nevezni.⁴⁶⁴ A föld (zemlja) terminust korábban csak az egész államra vonatkoztatva használták (Russzkaja zemlja), a 12. századtól viszont Rusz elkülönült régióinak megnevezésére.⁴⁶⁵ A szuzdali föld kifejezés első említése a dél-orosz évkönyvben az 1148-as évnél található.⁴⁶⁶ A Kijevvel szemben önállóvá váló régiókkal kapcsolatban az orosz nyelvű szakirodalom a voloszty, az oblaszty és a knyazsesztvo terminus technicusokat is használja. A magyar nyelvű munkákban stilisztikai szempontból a föld és a fejedelemség kifejezések alkalmazása tűnik leginkább elfogadhatónak.

A 12. század elején, amikor a Kijevi Rusz északkeleti része még déli fennhatóság alatt állt, Vlagyimir Monomah perejaszlavlai fejedelem a fiát, a későbbiek során igen gyakran Dolgorukijként emlegetett Jurijt küldte oda. Minthogy fejedelemségének első éveiben Jurij még kiskorú volt, Monomah egy Georgij nevű kijevi előkelő gondjaira bízta.⁴⁶⁷ Nagykorúsága elérése után – egy rövid időszaktól eltekintve – Jurij előbb a kijevi nagyfejedelmek helytartójaként, majd szuzdali fejedelemként haláláig, 1157-ig közben tartotta az északkeleti ügyek intézését.

Vlagyimir Monomah 1113-ban elfoglalta a kijevi trónt is, amelynek következő birtokosa fia, Nagy Msztyszlav (1125–1132) volt. Ő tekinthető az utolsó tényleges nagyfejedelemnek. Utódai esetében a nagy jelző legfel-

⁴⁶⁴ V. A. Kucskin: Rosztovo-Szuzdalszkaja zemlja v X–pervoj tretyji XIII vekov. Isztorija SZSZSZR, 1969/2. 74, 76.

⁴⁶⁵ A. A. Gorszkij: Rusz. Ot szlavjanszkovo Rasszelenija do Moszkovszkovo carsztva. Moszkva (M), 2004. 131.

⁴⁶⁶ Uo. 132.

⁴⁶⁷ Kijevo-Pecszerszkij patyerik. In: Pamjatnyiki lityeraturi Drevnyej Ruszi, XII vek. M., 1980. 418.

jobb a primus inter pares helyzetet jelöli. 1132-ben Msztyiszlavot testvére, Jaropolk követte Kijev élén. Kettőjük korábbi megállapodása értelmében a jelentős déli központnak számító Perejaszlavlot Msztyiszlav fia, Vszevolod kapta. Perejaszlavra Jurij Dolgorukij is pályázott, és Vszevolodot elűzte onnan. Jaropolk fejedelem azonban elhívta Jurijt a városból, és Vszevolod testvérét, Izjaszlavot küldte fejedelemnek. 1134-ben Jurij mégis megszerezte Perejaszlavlot, méghozzá úgy, hogy cserébe egyebek mellett Szuzdalt és Rosztovot átadta Jaropolknak. Ezúttal viszont az Olgovicsok (Oleg csernyigovi fejedelem utódai) nem nyugodtak bele a változásba, s a kijevi fejedelem engedményre kényszerült. Jurij visszatért északkeletre, s úgy tűnik, tudomásul vette, hogy kudarcát nem Jaropolk okozta, mert 1135-ben már vele és más fivéreivel együtt harcolt az Olgovicsok ellen.⁴⁶⁸

A fenti események ismertetése bizonyítja, hogy Jurij Dolgorukij Nagy Msztyiszlav halálának évében, 1132-ben még nem szakította el az északkeleti területeket Kijevtől. Ha szembe is fordult Msztyiszlav utódával, Jaropalkkal, nem vonta ki magát annak hatalma alól. Az ellentéteket közte és Jaropolk között távolról sem a rosztov-szuzdali föld függetlenségi törekvései, sokkal inkább a nemzeti rangsorrend betartása körül támadt bonyodalmak okozták. Jurij legfőbb célja a kijevi trón megszerzése volt, s ehhez Perejaszlavlot mint ugródeszkát kívánta felhasználni. Rosztov-Szuzdal csak az után lett igazán fontos számára, hogy ideiglenesen le kellett mondania Kijevvel kapcsolatos terveiről, és vissza kellett térnie északkeletre. A rosztov-szuzdali föld ezután, tehát 1135-öt követően szakadt el Kijevtől, s tanulmányunkban azt vizsgáljuk, mi jellemezte ennek a területnek a kapcsolatait a szintén önállósult Novgoroddal.

Szuzdal és Novgorod viszonya Jurij fejedelemsége idején

Délien még tartott a viszály a Monomah-utódok és az Olgovicsok között, amikor Vszevolod novgorodi (korábban perejaszlavli) fejedelem két alkalommal is támadást vezetett a rosztov-szuzdali föld ellen. Az első hadjárat 1134-ben indult. A forrásokból úgy tűnik, hogy a novgorodi csapatok

⁴⁶⁸ Polnoje szobranijje russzkih letopiszej (PSZRL). T. I. M., 1962. 290, 295, 301–304. (oszlop). T. II. Moskva, 1962. 276, 289, 294–298. (oszlop)

a Volga által nyújtott lehetőséget kihasználva támadtak, de a Dubna folyó volgai torkolatától visszafordultak.⁴⁶⁹ Az Első Novgorodi Évkönyv alapján egyértelmű a hadi vállalkozás egyik célja: Vszevolod a fivérét, Izjaszlavot akarta szuzdali fejedelemmé tenni.⁴⁷⁰ Ugyanakkor a fenti esemény egy folyamat nyitányát is jelentette, mivel ettől az időszaktól kezdődtek azok a novgorodi-szuzdali konfliktusok, amelyek a 12–13. század fordulójáig, a két állam közötti szilárdabb határ létrejöttéig tartottak. A viszály forrását ezúttal is a novotorzsoki volosztyok (a Novij Torg település környékén elhelyezkedő területek) jelentették.⁴⁷¹ Egyébiránt 1134 utolsó napján a novgorodiak megismételték a támadást, azonban 1135 januárjában a Zsdanja-hegyen vívott csatában vereséget szenvedtek.⁴⁷²

1136-ban Novgorodban konfliktus robbant ki, amely a belső berendezkedésben és a Kijevhez fűződő viszonyban is változást eredményezett. Vszevolod Msztyiszlavics fejedelmet a novgorodiak, pszkoviak és ladogaiak részvételével tartott vecse (gyűlés) döntése értelmében családjával együtt a püspöki palotába zárták, ahol csaknem két hónapig harminc fegyveres őrizte. Ezután felszólították, hogy távozzon. Előtte azonban közölték vele, mivel vádolták meg, s a vádpontok között az is szerepelt, hogy 1135-ben gyáván viselkedett a szuzdaliakkal vívott ütközetben.⁴⁷³ Valamennyi pontot elolvasva úgy tűnik, Vszevolod koncepciós eljárás áldozata lett. Hasonló vádakot több óorosz fejedeleme ellen fel lehetett volna hozni. Azonban a vecse meglehetősen radikális fellépése elsősorban nem a fejedeleme személye ellen irányult. Arra a fejedelmi tisztséggel kapcsolatos novgorodi elvárások és a tényleges helyzet közötti ellentmondás miatt került sor. Vszevolodnak, a kijevi fejedeleme unokaöccsének elűzése egyúttal a Kijevvel való szakítást is jelentette. Az önállóvá vált novgorodi föld nem került a Rurik-dinasztia egyetlen ágának uralma alá sem. A kijevi, szuzdali és más fejedelmek gyakorta próbálták meg saját jelöltjüket a novgorodi trónra juttatni, de ezek mögött a törekvések mögött sok esetben egyszerűen presztízsszempontok húzódtak meg.

⁴⁶⁹ PSZRL. T. I. 302. Novgorodszkaja pervaja letopisz sztaresevo i mladsevo izvodov (NPL). M. – Leningrád (L.), 1950. 23.

⁴⁷⁰ NPL. 23.

⁴⁷¹ A. V. Куца. Novgorodszkaja zemlja. In: Drevnyerusszkije knyazsesztva X–XIII vv. M., 1975. 197.

⁴⁷² PSZRL. T. I. 303. NPL. 23.

⁴⁷³ NPL. 24.

Vszevolod elűzése után a csernyigovi Szvjatoszlav Olgovics lett a novgorodi fejedelem. A kedélyek azonban nem csillapodtak le, mert Szvjatoszlav ellen merényletet követtek el, Vszevolod pedig Pszkovra támaszkodva próbálta meg visszaszerezni elvesztett pozícióját, de 1138 elején meghalt. Az Első Novgorodi Évkönyvben egy rövid megjegyzés olvasható az akkori állapotokról. Eszerint nem volt béke sem a pszkoviakkal, sem a szuzdaliakkal, sem a szmolenszkiekkel, sem a polockiakkal, sem a kijeviekkel.⁴⁷⁴

A fenti időszakban Jurij Dolgorukij a Msztyszlavicsok (Nagy Msztyszlav utódai) szövetségese volt a csernyigovi fejedelmek ellenében. Ez az együttműködés Jurij számára novgorodi politikája első sikerét eredményezte, minthogy Szvjatoszlav Olgovicsot 1138 elején elűzték a városból, s a következő fejedelem éppen az ő fia, Rosztyszlav Jurjevics lett. A forrásból a pálfordulás okát is megtudhatjuk: Novgorodban nagy volt a drágaság,⁴⁷⁵ következésképpen a lakosság egy része éhezett. Ezt a szövetségesek minden bizonnyal blokád segítségével érték el.⁴⁷⁶ Novgorod ellátásának problémáját leginkább a Szuzdallal kötött szövetség tudta megoldani. Jól ismert tény a szuzdali gabonatermelés jelentősége a kritikus években Novgorod számára. Ebben az összefüggésben érthető, hogy a novgorodi kereskedők, akik érdekeltek voltak a novgorodi–szuzdali kereskedelem bővítésében, aktívan részt vettek az 1136–1138. évi eseményekben. Politikai szempontból pedig a Szuzdallal kötött szövetség kompromisszumot jelentett Csernyigov támogatói és a Msztyszlavicsok hívei között.⁴⁷⁷

1139-ben Kijevben, majd Novgorodban Szuzdal szempontjából meglehetősen kedvezőtlen változások történtek. Meghalt Jaropolk kijevi fejedelem, akit Dolgorukij másik bátyja, Vjacseszlav követett a trónon. A Monomahág rangidős képviselőjét azonban a csernyigovi Vszevolod Olgovics szinte a szó szoros értelmében kifüstölte Kijevből, és egészen 1146-ig ellenőrzése alatt tartotta a Kijevi Fejedelemséget.⁴⁷⁸ A déli eseményekről értesülve Jurij

⁴⁷⁴ Uo. 24–25.

⁴⁷⁵ Uo. 25.

⁴⁷⁶ V. L. Janyin: Novgorodszkije poszadnyiki. M., 1962. 96. (Uő: Novgorodszkije poszadnyiki. Izdanyije 2-je, pererabotannoje i dopolnyonnoje. M., 2003. 139.) L. V. Alekszejev: Szmolenszkaja zemlja v IX–XIII vv. M., 1980. 200.

⁴⁷⁷ Janyin, 1962. 96–97. (Janyin, 2003. 139.)

⁴⁷⁸ PSZRL. T. II. 302–303, 320–321.

hadjáratot akart indítani Vszevolod ellen. Fiának, Rosztyszlav novgorodi fejedelemnek is a kijelölt gyülekezési helyre kellett volna érkeznie az északnyugati csapatokkal. A novgorodiak azonban megtagadták a támadásban való részvételt, mire Rosztyszlav elmenekült. A szuzdali fejedelem ilyen körülmények között nem vállalta a Vszevoloddal való összeütközést, és a novgorodi elutasítás miatt bosszúból feldúlta Novij Torgot.⁴⁷⁹

Rosztyszlav Jurjevics távozása után nem volt akadálya annak, hogy ismét Szvjatoszlav Olgovics legyen a novgorodi fejedelem. Azonban második periódusa sem tartott hosszú ideig (1139 vége–1141 ősze). Amikor fivére, a kijevi fejedelem megpróbált beavatkozni a novgorodi ügyekbe, Szvjatoszlav kénytelen volt elmenekülni. Szvjatoszlav menekülése után ismét a szuzdali Rosztyszlav került a novgorodi trónra.⁴⁸⁰ Az északkeleti Lavrentij-évkönyvből megtudhatjuk, miért fordultak ismét a Rurik-dinasztia szuzdali ágához: Novgorod sehonnán sem kapott gabonát.⁴⁸¹

Jurij Dolgorukij ezúttal is csak igen rövid ideig tudta befolyása alá vonni a novgorodi ügyeket. Az Első Novgorodi Évkönyv szerint a város lakói (nyilván a Szuzdal-ellenes csoportosuláshoz tartozók) letartóztatták Rosztyszlav Jurjevicset, és négy hónapra a püspöki palotába zárták. Miután az új fejedelem megérkezett (1142. április 19.), Rosztyszlavot visszaengedték az apjához.⁴⁸² Ha figyelembe vesszük, hogy Dolgorukij fia 1141. november 26-án lett novgorodi fejedelem, és feltételezzük, hogy az új fejedelemnek a városba történő bevonulása után azonnal eltávozhatott, a négy hónapos fogság miatt arra a következtetésre jutunk, hogy Rosztyszlav ezúttal még egy hónapig sem állt Novgorod élén. 1142 tavaszától 1154 végéig vagy 1155 elejéig a novgorodi fejedelmek a Msztyiszlavicsok közül kerültek ki.⁴⁸³

A szuzdali fejedelem 1142 után sem helyezkedett semleges álláspontra Novgoroddal kapcsolatban, s az évtized második felétől a szuzdali–novgorodi viszony már ellenségeséssé vált. 1147-ben Jurij elfoglalta Novij Torgot és a Mszta folyó melletti területeket.⁴⁸⁴ 1148-ban Nyifont novgorodi püspök

⁴⁷⁹ NPL. 25.

⁴⁸⁰ Uo. 25–26.

⁴⁸¹ PSZRL. T. I. 309.

⁴⁸² NPL. 26.

⁴⁸³ Uo. 26–29.

⁴⁸⁴ PSZRL. T. II. 339. A szakirodalomban ellentétes nézet alakult ki az elfoglalt területekkel kapcsolatban. V. A. Kucskin szerint Dolgorukij csaknem három évig meg is tartotta ezeket, míg A. V. Kuza éppen ellentétes módon foglalt állást: *Kucskin*, 79. *Kuza*, 197.

a szuzdali földre utazott a feszült helyzet rendezése érdekében, de nem sikerült békét kötnie Jurijjal. Ekkor már Izjaszlav Msztjiszlavics volt a kijevi fejedelem (1146–1154), aki éppen 1148 őszén állította fiát, Jaroszlavot Novgorod élére.⁴⁸⁵ Izjaszlav nehezményezte, hogy Jurij Novgorod-ellenes politikát folytat (elveszi az adókat, veszélyezteti az utak biztonságát), s elhatározta, hogy fellép ellene.⁴⁸⁶ Izjaszlav még 1148 folyamán megérkezett Novgorodba, ahol Jaroszlav fogadta. A városban lelkesen üdvözölték, s ő fiával együtt olyan intézkedéseket tett, melyek tovább fokozták népszerűségét: lakomát rendezett a novgorodiaknak, majd a következő napon a vecse összehívására került sor. Ezután a novgorodiak, a pszkoviak és a karjalaiak a fejedelemmel együtt vonultak a Jurij Dolgorukij elleni harcba.⁴⁸⁷

Az 1149. év elejének háborús eseményeit a források egymástól eltérően ismertetik. Az északkeleten készült Lavrentijj-évkönyv csak annyit ismer el, hogy Izjaszlav csapatai Uglecse Poljéig jutottak el,⁴⁸⁸ a szuzdali veszteségekről nem tesz említést. A déli Ipatijj-évkönyvben viszont részletes leírás található. Eszerint Izjaszlav az északnyugati erőkkel a Medvegica folyó torkolatához vonult, ahol csapataival fivére, Rosztjiszlav szmolenszki fejedelem csatlakozott hozzá. Onnan vízi úton, a Volgán Ksznyatyinhoz mentek. Miután Jurijjal nem sikerült megegyezni, Izjaszlav és Rosztjiszlav területeket foglalt el a Volga mindkét partján, és Uglecse Poljéhoz vonult, majd tovább, a Mologa folyó torkolatához, ahonnan csapatokat küldtek Jaroszlavl városának elfoglalására. Ez utóbbi, úgy tűnik, nem sikerült, viszont sok foglyot ejtettek. A hadjárat időjárás-változás miatt fejeződött be. Rosztjiszlav fejedelem visszatért Szmolenszkbe, Izjaszlav pedig Novgorodba.⁴⁸⁹ Az Első Novgorodi Évkönyv az Ipatijj-évkönyv adatait azzal egészíti ki, hogy a támadók a Volga mentén hat kisebb erődöt bevettek, és 7000 foglyot ejtettek.⁴⁹⁰

Véleményünk szerint a Lavrentijj-évkönyv egyszerűen elhallgatja az ellenséges koalíció által elért eredményeket, míg a másik két forrás némileg felnagyítja azokat. Furcsa, hogy a harcias Jurij Dolgorukij védelmi lépéseiről vagy ellentámadásáról egyetlen adat sem maradt fenn. A Msztjiszlavicsok által a Szuzdali Fejedelemségre mért csapás nem volt jelentékeny, sőt úgy tűnik,

⁴⁸⁵ NPL. 28.

⁴⁸⁶ PSZRL. T. II. 367.

⁴⁸⁷ NPL. 28. PSZRL. T. II. 369–370.

⁴⁸⁸ PSZRL. T. I. 320.

⁴⁸⁹ PSZRL. T. II. 370–372.

⁴⁹⁰ NPL. 28.

hogy azonnal nem is érte el a célját. A torzsoki és a Mszta melletti területek adóját Jurij csak a következő évben, 1150-ben adta vissza.⁴⁹¹

1149 nyaratól Dolgorukij hadjáratokat indított Izjaszlav Msztyiszlavics kijevi fejedelem ellen, s így a szuzdali politikában a Novgoroddal kapcsolatos törekvések háttérbe szorultak. Csak az Izjaszlav 1154 novemberében bekövetkezett halála utáni események biztosítottak újabb lehetőséget Jurij számára a novgorodi helyzet befolyásolására. Amikor Izjaszlav meghalt, Novgorod élén öccse, Rosztjiszlav állt. Rosztjiszlav Kijevbe ment, hogy átvegye a bátyja helyét, s maga helyett fiát, Dávidot tette meg fejedelemnek. A novgorodiak azonban hamarosan „utat mutattak” Dávidnak, mert ő nem megegyezés alapján került a terület élére, és Nyifont püspök vezetésével követséget küldtek a szuzdali földre. Dolgorukijjal abban állapodtak meg, hogy az ő fia, Msztyiszlav lesz az új novgorodi fejedelem.⁴⁹²

1155 elején Msztyiszlav már Novgorod élén állt, s azáltal, hogy apja 1155 tavaszán kijevi fejedelem lett,⁴⁹³ némileg meg is szilárdult a helyzete. A hatalmi csoportosulások közötti belső harc azonban nem szűnt meg. 1157-ben megmozdulás kezdődött Novgorodban, melynek során a szuzdali orientáció hívei alulmaradtak. Msztyiszlavot elűzték a városból. Ezeket az eseményeket az Első Novgorodi Évkönyv és a Lavrentyij-évkönyv is előbb közli, mint Jurij halálhírét.⁴⁹⁴ A sorrend fordítva logikusabbnak tűnik, tehát feltételezhető, hogy Msztyiszlav elűzésére apjának Kijevben bekövetkezett halála adta meg a lehetőséget.

Andrej fejedelemsége: sikerek és kudarcok

A Szuzdali Fejedelemség élén Jurij Dolgorukijt fia, Andrej Bogoljubszkij követte (1157–1174). Andrej Szuzdal helyett az északkeleti Vlagyimir városát választotta székhelyéül. Ő is igyekezett hatást gyakorolni a novgorodi ügyekre. Uralkodása időszakában a novgorodi fejedelmi székért közeli rokonai (a Jurjevicsek, vagyis Jurij utódai) versengtek a Msztyiszlavicsokkal (Nagy Msztyiszlav leszármazottaival).

⁴⁹¹ PSZRL. T. II. 393.

⁴⁹² NPL. 29. (Dolgorukij Rosztjiszlav nevű fia, aki korábban kétszer is Novgorod élén állt, már nem jöhetett szóba, mert 1151-ben meghalt: PSZRL. T. II. 418.)

⁴⁹³ NPL. 29.

⁴⁹⁴ Uo. 30. PSZRL. T. I. 348.

1158 és 1160 között a szmolenszki Szvjatoszlav, Nagy Msztyiszlav unokája állt Novgorod élén. 1160-ban a novgorodiak Andrej fenyegetésének hatására Szvjatoszlavot elfogták, és Ladogába vitték. Ebben a szmolenszkiek ellenségei játszották a főszerepet. A novgorodiak arra kérték Bogoljubszkijt, hogy küldje el valamelyik fiát fejedelemnek, de ő testvérét, Msztyiszlavot akarta elküldeni. Msztyiszlav már volt fejedelem a Volhov partján található városban. Elképzelhető, hogy éppen ezért tiltakoztak a személye ellen a novgorodiak. Végül megegyeztek, s még 1160-ban egy másik Msztyiszlav, Andrej unokaöccse került Novgorod élére.⁴⁹⁵

Az előzőtt Szvjatoszlav apja, Rosztyiszlav azonban ekkor Kijev fejedelem volt, s Andrej kiegyezett vele. Ennek a jele volt, hogy 1161-ben Andrej jóváhagyásával ismét Szvjatoszlav lett a novgorodi fejedelem.⁴⁹⁶ 1167-ben, Rosztyiszlav kijevi fejedelem halála után valószínűleg összeesküvés készült Szvjatoszlav ellen, mivel ő Velikije Lukiba menekült, és megüzente, hogy nem akar a novgorodiak fejedelem lenni. Az utóbbiak ezután elűzték őt a településről. Andrej még ekkor sem változtatta meg az álláspontját: továbbra is Szvjatoszlavot támogatta. Szvjatoszlav szuzdali segítséggel felperzselt Novij Torgot, fivérei ugyanezt tették Velikije Lukival, Andrej pedig – a szmolenszkiekkel és a polockiakkal szövetségben – lezáratta a Novgorodba vezető utakat. A konfliktusból mégis a novgorodiak kerültek ki győztesen: 1168-ban Szvjatoszlav helyett az akkori kijevi fejedelem fiát, Romant állították a novgorodi föld élére.⁴⁹⁷

1169-ben a távoli északkeleten, a Zavolocsjénak vagy Podvinjének nevezett területen összecsapás zajlott a novgorodiak és a vlagyimir-szuzdaliak között: a szintén a térség ellenőrzésére törekvő Novgorod képviselőiben Danyiszlav Lazutyinyics 400 főből álló druzsinával adószedésre indult az Északi-Dvinához. Andrej fejedelem hétezer sereget küldött ellene, de Danyiszlav megfutamította a szuzdaliakat. A meglehetősen elfogultnak tűnő novgorodi forrás szerint a konfliktus következtében 1300 szuzdali katona vesztette életét, míg a novgorodiak közül mindössze 15. A győztesek az általuk ellenőrzött területeken élőktől és a szuzdali szmerdektől is beszédtek az adót.⁴⁹⁸

⁴⁹⁵ NPL. 30–31. PSZRL. T. II. 509–511.

⁴⁹⁶ NPL. 31.

⁴⁹⁷ Uo. 32–33.

⁴⁹⁸ Uo. 33. (A szmerdek kifejezés a 12. században a parasztok jelölésére szolgált. A szmerdek szabadok és függésben lévők is lehettek. Nem valószínű, hogy a zord klímájú északi-északkeleti vidékeken kizárólag földművelésből éltek.)

1169-ben Andrej Bogoljubszkij látványos formában ismertette el a Rurik-dinasztián belüli rangidősségét: koalíciót szervezett, amely márciusban fia, Msztyiszlav vezetésével elfoglalta Kijevet.⁴⁹⁹ 1169–1170 telén a vlagyimir-szuzdali fejedelem Novgorod ellen indított hadjáratot. Ott még mindig a Kijevből előzőtt Msztyiszlav Izjaszlavics fia, Roman volt a fejedelem. Ráadásul Roman, miután elfoglalta a novgorodi fejedelmi széket, ellenséges magatartást tanúsított: támadást intézett a szuzdali–szmolenszki koalíció ellen.⁵⁰⁰ Bogoljubszkij viszont ismét részleges ellenőrzést kívánt gyakorolni a novgorodi események fölött. A hadjárat másik oka nyilvánvalóan az Északi-Dvinánál történt, fentebb ismertetett összecsapás volt.

A Novgorod ellen vezetett hadjáratot a források némiképpen eltérő módon ismertetik. Az Első Novgorodi Évkönyv legfontosabb adatai a következők: a szuzdali csapatokat ezúttal is Andrej fia, Msztyiszlav, a szmolenszkieket és toropcieket Roman, valamint Msztyiszlav Rosztyiszlavics vezette. A muromi, rjazanyi és polocki fejedelmek is részt vettek druzsináikkal a hadjáratban. A novgorodiak kitarítottak Roman fejedelem mellett. Miután a két fél közötti tárgyalások nem hoztak eredményt, heves összecsapás kezdődött. Végül 1170. február 25-én a védők Roman vezetésével győzelmet arattak. A támadók közül egyeseket lekasztoltak, másokat elfogtak, míg az ellenséges hadsereg egy része megfutamodott.⁵⁰¹

Ezen híradások egyoldalúságát jól ellensúlyozza az Ipatyij- és a Lavrentyij-évkönyv. A kettő közül az Ipatyij-évkönyv ismerteti részletebben az eseményeket. Megtudhatjuk belőle, hogy a szövetséges csapatok még az ostrom előtt nagy pusztítást végeztek a novgorodi területeken: falvakat foglaltak el és gyűjtöttak fel, a férfiakat lekasztolták, az asszonyokat, a gyermekeket, az értékesebb tárgyakat és az állatokat magukkal vitték. Ez a forrás a kudarc egyik okát abban jelöli meg, hogy az ellenséges táborban az emberek és a lovak között járvány ütötte fel a fejét, a visszavonulás körülményeit pedig sötét színekkel ecseteli.⁵⁰² A Nyikon-évkönyv, amellett, hogy sok mesés elemet őriz, több ponton egyértelművé teszi a

⁴⁹⁹ PSZRL. T. I. 354. T. II. 543–545. Kijev 1169. évi elfoglalásához és annak visszahagyásához: *Makai János*: 1169 mint az óorosz történelem fordulatának éve. In: *Történelmi sorsfordulók*. EKTf Líceum Kiadó, Eger, 1999. 7–29.

⁵⁰⁰ NPL. 33.

⁵⁰¹ Uo. 33.

⁵⁰² PSZRL. T. II. 560.

fenti adatokat. Egyebek mellett tartalmazza azt a tényt, miszerint a győzelmet a védők számára egyik kitörésük hozta meg.⁵⁰³

A Novgorod elleni támadás tehát a vlagyimiri fejedelem számára csúfos kudarccal végződött, és jelentős veszteségeket okozott. Azonban a novgorodi területek egy részét érintő súlyos károk miatt a másik félnek sem volt oka az ünneplésre. Elképzelhető, hogy a sikertelen hadjárat után Bogoljubszkij ismét blokád alá vette a novgorodi földet. Az északnyugaton bekövetkezett változásokat a források több változatban ismertetik. Az Első Novgorodi Évkönyv szerint 1170-ben Novgorodban nagy drágaság volt: egy dézsza rost 4 grivnáért, egy kenyeret 2 nogatáért, egy pud mézet pedig 10 kunáért lehetett vásárolni. Közvetlenül az árak emelkedésének leírása után közli, hogy a novgorodiak tanácskoztak, és „utat mutattak Roman fejedelemnek”, majd békeajánlással fordultak Andrej Bogoljubszkijhoz. Az új fejedelem, a szmolenszki Rurik 1170 októberében érkezett meg Novgorodba.⁵⁰⁴ Az Ipatyij-évkönyv szerint Roman, apjának a volhíniai Vlagyimirban bekövetkezett halála után, druzsinája követelésére távozott, Bogoljubszkij pedig Ruriknak adta Novgorodot.⁵⁰⁵ A Nyikon-évkönyvben egy harmadik, az előző kettőt részben ötvöző variáció található. Eszerint miután a novgorodiak megtudták, hogy Msztjiszlav Izjaszlavics meghalt, Romant elűzték, és Rurikot tették meg fejedelemnek.⁵⁰⁶

Számunkra az Első Novgorodi Évkönyvben található leírás tűnik a leglogikusabbnak. Még akkor is, ha a krónikás a hírek egy részét csak egymás mellé helyezte, s nem minden esetben nevezte meg a köztük lévő logikai kapcsolatot. Az Ipatyij-évkönyvben található variáció logikailag szintén megállja a helyét, de csak kiegészíti a fenti forrás adatait. A Nyikon-évkönyv híradása önmagában nem fogadható el teljesen, mert a másik két forrás egyértelműen rávilágít Andrej Bogoljubszkijnak a novgorodi trón betöltésében játszott szerepére, ez pedig elhallgatja azt. Pedig a vlagyimir-szuzdali fejedelem még a következő években is befolyást gyakorolt a novgorodi ügyekre: amikor (1172-

⁵⁰³ PSZRL. T. IX. M., 2000. 242–243. (oszlop)

⁵⁰⁴ NPL. 33. (A novgorodi grivnát rúd alakúra formált, átlagosan 204 gramm súlyú, veretlen ezüstmékként kell elképzelni. A Kijevi Rusz területén a fenti időszakban 1 grivnának 20 nogata, ill. 25 kuna felelt meg. A nogata a váltópénz szerepét töltötte be, a kuna coboly- vagy hermelinprém volt: *Font Márta*: Oroszország, Ukrajna, Rusz. Balassi, Bp. – University Press, Pécs, 1998. 73.)

⁵⁰⁵ PSZRL. T. II. 561–562.

⁵⁰⁶ PSZRL. T. IX. 246.

ben) Rurik Rosztjiszlavics délre távozott, a novgorodiak Bogoljubszkijtől kértek, és kaptak új fejedelmet. Ezúttal Andrej fia, Jurij érkezett hozzájuk.⁵⁰⁷ Azonban az apja halálát követő évben, 1175-ben Jurijnak is meg kellett válnia a novgorodi fejedelmi pozíciótól.⁵⁰⁸

Feszültségek a Rosztjiszlavicsok miatt

1174-ben Andrej Bogoljubszkij vlagyimiri fejedelem összeesküvés áldozata lett.⁵⁰⁹ Meggyilkolása után heves küzdelem zajlott a hagyatékaért. A főszerepet öccsei (Mihalko és Vszevolod) és unokaöccsei (a szuzdali Rosztjiszlavicsok: Msztjiszlav és Jaropolk) játszották.⁵¹⁰ Egy évig a Rosztjiszlavicsok álltak a Vlagyimir-szuzdali Fejedelemség élén, 1175 nyarán azonban Mihalko szerezte meg a hatalmat. A vesztesek közül Msztjiszlav Rosztjiszlavics Novgorodba menekült, s a novgorodiak fejedelmükké tették.⁵¹¹ 1176-ban, Mihalko halála után Msztjiszlav elhagyta Novgorodot, s a rosztoviak támogatásával ismét a vlagyimir-szuzdali földön harcolt, ám ezúttal Vszevolodtól szenvedett vereséget. Kudarca után Msztjiszlav ismét Novgorodba menekült, de most nem fogadták be. Útjának következő állomása Rjazany volt. Ott sógorát, Gleb fejedelmet rávette egy újabb támadás indítására. A külső beavatkozástól sem mentes vlagyimir-szuzdali belviszály csak 1177-ben fejeződött be. Az ellenséges tábor mindegyik vezetője Vszevolod foglya lett. A vlagyimiriak követelésére Msztjiszlav és Jaropolk Rosztjiszlavicsot megvakították, majd szabadon engedték.⁵¹² A későbbi események alapján úgy tűnik, hogy Vszevolod két unokaöccsén csak jelképesen hajtották végre a kegyetlen ítéletet.

1176-ban a novgorodiak Vszevolod unokaöccsét, Jaroszlav Msztjiszlavicsot fogadták el fejedelmüknek.⁵¹³ 1177–1178 telén azonban a

⁵⁰⁷ PSZRL. T. I. 365. T. II. 566. NPL. 34.

⁵⁰⁸ NPL. 34.

⁵⁰⁹ PSZRL. T. I. 367–371. T. II. 580–595. NPL. 34.

⁵¹⁰ Az 1174–1177-es belviszályhoz: *Makai János*: Zűrzavar Vlagyimir-Szuzdalban (1174–1177). In: *Történešzként a katedrán*. Lécum Kiadó, Eger, 2009. 319–335.

⁵¹¹ NPL. 34.

⁵¹² PSZRL. T. I. 379–386. T. II. 605–606. NPL. 35.

⁵¹³ NPL. 224. Az Első Novgorodi Évkönyv régebbi szövegváltozatában Vszevolod és Jaroszlav rokonsági kapcsolata tévesen szerepel: Uo. 35.

látását csodálatos módon visszanyerő Msztyiszlav és Jaropolk újból Novgorodba ment. Ekkor az idősebb testvért a novgorodiak ismét fejedelmüké tették, a fiatalabbat Novij Torg (Torzsok), Jaroszlavot pedig Volok Lamszkij élére állították.⁵¹⁴ Ez azt jelentette, hogy a novgorodiak leváltották Vszevolod pártfogoltját, s az ellenségét ültették a helyére. Ráadásul az eltávolított Jaroszlav átállt: elfogadta Novgorod egyik központjának irányítását, azaz függő helyzetű fejedelemből lényegében helytartó lett.

Msztyiszlav azonban hamarosan, 1178 áprilisában meghalt, s a híres Szent Szófia-székesegyházban temették el. Msztyiszlav halála után Jaropolkot választották novgorodi fejedelemmé. Ekkor azonban Vszevolod utasítást adott, hogy a vlagyimir-szuzdali földön fogják el a novgorodi kereskedőket. A kereskedelem akadályozása erős fegyvernek bizonyult, és a novgorodiak kénytelenek voltak leváltani Jaropolkot.⁵¹⁵ A vlagyimiri fejedeleme nem érte be ennyivel, és a Novgorod fennhatósága alá tartozó Novij Torghoz vonult. Először várta az ott lakók által ígért váltságot, de a druzsinája zsákmányt akart szerezni, és elfoglalta a települést. A támadók ezúttal is elkövették a szokásos szörnyűségeket (a lakosságot fogságba vetették, a „várost” kirabolták és felgyújtották).⁵¹⁶ Ezután a Volok Lamszkijjal való leszámolás következett, amelyhez Vszevolod druzsinájának egy része is elegendőnek bizonyult. A vlagyimiriak a települést felgyújtották, a gabonakészleteket megsemmisítették. A lakosság elmenekült, Jaroszlav Msztyiszlavics pedig, aki talán még egy évig sem irányította Volok Lamszkijt, nagybátyja foglya lett.⁵¹⁷

Ezekben az években gyakran cserélődtek a novgorodi fejedelmek. 1180 nyarán Szvjatoszlav Vszevolodovics kijevi fejedeleme fia, Vlagyimir került Novgorod élére. A változást egy Vlagyimir-Szuzdal elleni támadás követte 1180–1181 telén. Szvjatoszlav délről csernyigovi és kun harcosokkal, fia pedig északnyugatról novgorodi katonákkal érkezett. A csapatok a Tverca folyó volgai torkolatánál egyesültek, és felperzszelték a Volga mentén elhelyezkedő város-erődöket. 40 versztányira megközelítették Perejaszlavl városát, és elérték a Vlenát. A folyó túlsó partján

⁵¹⁴ Uo. 35, 225.

⁵¹⁵ NPL. 35–36.

⁵¹⁶ NPL. 36, 225. PSZRL. T. I. 386. (A második forrás, a Lavrentyij-évkönyv a Novij Torg elleni támadást nem hozza összefüggésbe Jaropolkkal, hanem azzal indokolja, hogy a novgorodiak nem tartottak be egy Vszevoloddal kötött megállapodást.)

⁵¹⁷ PSZRL. T. I. 387.

azonban felvonult Vszevolod fejedelem družsinája. Az összecsapást az egyik fél sem erőltette, és kétheti farkasszemnézés után a támadók viszszafordultak.⁵¹⁸

1180-ban vagy 1181-ben a novgorodiak a korábban kudarcot kudarccra halmozó Jaropolk Rosztyszlavicsot ismét Novij Torg élére állították. Ráadásul Jaropolk a Volgánál ellenséges magatartást tanúsított a vlagyimiri fejedelem „embereivel” szemben. Vszevolod válasza ezúttal sem maradt el: 1181-ben nagy erőket vonultatott fel. Saját csapatain kívül muromi és rjazanyi katonák is vele tartottak. Novij Torg blokádja négy-öt hétig húzódott. Mivel a lakosokat éhség kínozza, és a fejedelmük is megsebesült, megadták magukat. A győztesek a települést felgyújtották, lakóit pedig Vlagyimirba hurcolták, bár később visszaengedték őket. Vszevolod az elfogott Jaropolkot is magával vitte, s az utóbbinak a politikai pályafutása ezzel le is zárult. 1181–1182 telén Vlagyimir Szvjatoszlavics novgorodi fejedelemsége is véget ért. Miután „utat mutattak” neki, visszatért apjához, a kijevi fejedelemhez. A novgorodiak ezúttal Vszevolodhoz fordultak, aki a sógorát küldte hozzájuk.⁵¹⁹

Vszevolod sógora Novgorod élén

Vszevolod sógorát Jaroszlav Vlagyimirovicsnak hívták. Jaroszlav nagyapja a híres Nagy Msztyszlav volt.⁵²⁰ Azonban apja, Vlagyimir már nem játszott jelentős szerepet a Kijevi Rusz történetében. Nagy Msztyszlav fiaként 1167-ben ugyan megpróbálkozott a kijevi trón megszerzésével, de ahhoz a nemzeti rangsorrendben elfoglalt helye önmagában nem bizonyult elegendőnek.⁵²¹ Jaroszlavnak még ennyire sem tellett: ő egy Vszevolodtól függő fejedelem, a vlagyimir-szuzdali befolyás megtestesítője volt Novgorod élén. Bár Vszevolodnak apai ágon is rokona volt,

⁵¹⁸ NPL. 36. PSZRL. T. I. 388. (Az évkönyvben Vlenának nevezett folyó a Velja, a Dubna bal oldali mellékfolyója. Következésképpen Szvjatoszlav a Dubna folyót felhasználva vonult be a szuzdali földre. A Volgán, a Tverca torkolatától a Dubna torkolatáig, három város helyezkedett el: Tver, Sosa és Dubna. Ezeket gyűjtotta fel Szvjatoszlav és Vlagyimir, miközben Perejaszlavl felé haladt: *Kuuskín*, 90–91.)

⁵¹⁹ NPL. 36–37. PSZRL. T. I. 388.

⁵²⁰ NPL. 37.

⁵²¹ PSZRL. T. I. 353. T. II. 535–537.

szuzdali státuszát felesége révén nyerte el. Feltételezhető, hogy a vlagyimi-ri fejedelem feleségének, Marijának legalább két testvére volt. Jaroszlav az egyiküket feleségül vette, s így lett Vszevolod sógora.⁵²²

Jaroszlav először 1182–1184 között töltötte be a novgorodi fejedelmi tisztséget. Az Első Novgorodi Évkönyv alapján úgy tűnik, hogy Vszevolod hívta őt el a városból. A forrás szerint a novgorodiak elégedetlenek voltak vele, mert Jaroszlav sok kárt okozott a novgorodi volosztyban,⁵²³ azonban a szövegből nem derül ki, hogy konkrétan mi történt. Az óorosz pakoszty (пакость) szónak a káron kívül még sok jelentése van: rossz, baj, gonoszság, fosztogatás, csalás stb. Bármilyen történt is, az egy kissé meglepi a kérdéskör kutatóját. Ha Novgorodban a fejedelem vétséget követett el, biztos számíthatott az elűzésre. Kérdés, hogy ilyen körülmények között milyen sérelmet okozhatott Jaroszlav fejedelem.

1184-ben a novgorodiak Msztyiszlav Davidovicsot, a szmolenszki fejedelem fiát hívták meg a trónra. Az erőviszonyok azonban már 1186-ban kezdtek megváltozni: ekkor Zavid (Nyerevinyics) poszadnyikot, a szmolenszki orientáció hívét leváltották, legalábbis erre enged következtetni az, hogy az előbbi Szmolenszkbe ment, a tisztséget pedig a Szuzdalbarát Mihalko (Sztepanovics) kapta. 1186–1187 telén újabb esemény jelezte a szmolenszki irányzat gyengülését: Novgorodban a korábban eltávozott Zavid testvérét és egy társát meggyilkolták, a Volhov hídjáról a folyóba hajították.⁵²⁴ 1187-ben a novgorodi forrás szerint valakik szétzavartak egyes (pecserszkijnek és jugorszkijnek nevezett) személyeket Pecsorában, másokat pedig Zavolocsjében.⁵²⁵ Néhány sorral lejjebb az olvasható, hogy a novgorodiak elűzték fejedelmüket, Msztyiszlavot, majd Vszevolodtól a sógorát kérték helyette, s Jaroszlav még novemberben megérkezett.⁵²⁶ Az utóbbi hírt az északkeleti forrás is megerő-

⁵²² M. V. Scsepkina szerint a házasságkötésre 1180-ban került sor, Jaroszlav feleségét pedig Jaszinjának hívták: *M. V. Scsepkina: O proiszhoszhenyii Uszpenskovo szbornyika. In: Drevnyerusszkoje iszkussztvo. Rukopisznaja knyiga. Pedkollegija: V. Ny. Lazarev, O. I. Podobedova, Sz. O. Smidt. M., 1972. 71–73.* Mivel a szerző nem jelölte meg forrásait, az 1180-as évszám nem ellenőrizhető. A feleség neve viszont cáfolható, Jaszinját ugyanis Szvjatoszlav kijevi fejedelem fia, Msztyiszlav vette nőül: PSZRL. T. II. 625.

⁵²³ NPL. 37.

⁵²⁴ Uo. 37–38.

⁵²⁵ Uo. 38.

⁵²⁶ Uo. 38–39.

síti.⁵²⁷ V. A. Kucskin az alábbi értelmezést adta a fenti eseményeknek: Vszevolod emberei kergették el a novgorodi adószedőket. A novgorodiak kérését a vlagyimiri fejedelemmel való megbékélési szándék diktálta, mivel az utóbbi akadályozta az adó beszedését Zavolocsjéból, Pecsorából és Jugrából.⁵²⁸ Úgy tűnik, hogy a váltás a Szuzdalt támogató politikai csoportosulás és Vszevolod lépéseinek következménye volt.

Jaroszlav ezúttal 9 évig (1187–1196), tehát szokatlanul hosszú ideig ült a fejedelmi széken. Az Első Novgorodi Évkönyv beszámol a vele kapcsolatos eseményekről: több gyermeke született, szövetkezett a polockiakkal, hadjáratot vezetett a csudok ellen, Pszkovban járt, közreműködött az új főpap, Marturij megválasztásában és Vszevolod érdekeinek megfelelően kétszer is kivette a részét a novgorodi erők Csernyigov elleni mozgósításából.⁵²⁹ A viharfelhők azonban 1195 végén vagy 1196 elején ismét gyülekezni kezdtek: a novgorodiak Miroška, az akkori poszadnyik vezetésével küldöttséget menesztettek Vszevolodhoz, és egyik fiát kérték fejedelmüknek, mivel Jaroszlavval elégedetlenek voltak. A vlagyimiri fejedelmet a Csernyigov elleni hadi előkészületek foglalkoztatták. Nem tett eleget a kérésnek, sőt a követeket sem engedte vissza Novgorodba. Később egy részük visszatérhetett, de néhányan fogságban maradtak. Végül a konfliktus a szokásos módon oldódott meg: 1196 novemberében elűzték Jaroszlavot.⁵³⁰ A forrás szerint a novgorodiak a radikális lépés előtt a fejedelmválasztás szabadságát hangoztatták, az elűzésről szóló döntést pedig (a «сѣдумавъше новгородѣце» kifejezésből ítélve) a vecse hozta.⁵³¹ Érdemes megjegyezni, hogy Miroška olyan bojár csoportot vezetett,

⁵²⁷ PSZRL. T. I. 406.

⁵²⁸ *Kucskin*, 90. Zavolocsje – mint már említettük – a Vlagyimir-suzdali Fejedelemség északi határvidékén, az Északi-Dvinánál helyezkedett el. Pecsora alatt a Pecsora folyó vidékét kell értenünk. Az Urál északnyugati előterében az óorosz időkben ugorok éltek, ezért ezt a területet Jugrának nevezték.

⁵²⁹ NPL. 39–43. Az óorosz évkönyvek csugynak, azaz csudoknak nevezték a Baltikumban és annak közelében élő finnugor népeket, elsősorban az észteket. Korábbi kutatásokra hivatkozva Ja. Ny. Scsapov úgy vélekedett, hogy a 12. század második felében és a 13. század első negyedében csak egyes novgorodi püspökök rendelkeztek érseki titulusal, s Marturij (Marturij) fennmaradt pecsétjein is csak püspöki cím található. *Ja. Ny. Scsapov: Goszudarsztvo i cerkov Drevnyej Ruszi X–XIII vv. M., 1989. 65.*

⁵³⁰ NPL. 42–43.

⁵³¹ Uo. 43.

amely ellenséges viszonyban volt a Vszevolodot támogató Mihalko által képviselt irányzattal.

Az előzőtt fejedelem azonban nem utazott nagyon távolra, mivel Vszevolod Novij Torg (Torzsok) élére állította.⁵³² Ezután Jaroszlav adót szedett a környező területeken.⁵³³ Az adott helyzet kétféleképpen értelmezhető: 1. Vszevolod megszállta a novgorodi fennhatóság alá tartozó Novij Torg-i volosztyot, pátfogoltja pedig igyekezett minél több kellemetlenséget okozni Novgorodnak. 2. V. A. Kucskin szerint a 12. század 80–90-es éveire Torzsokot két részre osztották, egy szuzdalira és egy novgorodira.⁵³⁴ E szerint az elképzelés szerint tehát Vszevolod a Vlagyimir-szuzdali Fejedelemség egyik volosztyának élére állította Jaroszlavot.

Vszevolod nem érte be a Jaroszlav által Novgorodnak okozott kárral, hanem tovább fokozta a szomszédos területre gyakorolt nyomást: emberei Zavolocsjében és „az egész földjén”, vagyis a Vlagyimir-szuzdali Fejedelemségben elfogták a novgorodiakat. (Az előbbieket adószedők, az utóbbiak kereskedők lehettek.) A novgorodiak végül elűzték soros (ezúttal csernyigovi) fejedelmüket, és hajlandóak voltak Jaroszlavot visszahívni. Vszevolod Jaroszlavot Vlagyimir városába hívta Novij Torgból. A novgorodi előkelőkből álló küldöttségnek így meglehetősen messzire kellett utaznia a régi-új fejedelemért. Jaroszlav valószínűleg 1197 végén érkezett ismét Novgorodba. Ezt követően már nem volt akadály annak, hogy a foglyok hazatérjenek. Nagy volt az öröm a városban, amikor mindenki épségben megérkezett. Köztük volt Miroška poszadnyik is, aki a krónikás megjegyzése szerint két évet ült Novgorodért.⁵³⁵

Jaroszlav ezúttal rövidebb időt töltött a novgorodi fejedelmi székben. Távozásának körülményeit a források eltérő módon ismeretik. Az Első Novgorodi Évkönyv, amelynek szövege az 1196. évnél kiemeli a szabad fejedelemválasztás jogát, azt tartalmazza, hogy 1199-ben Vszevolod elhívta Jaroszlavot Novgorodból, a vladikát (a főpapot, vagyis Marturijt), Miroška poszadnyikot és az előkelőket

⁵³² PSZRL. T. I. 414.

⁵³³ NPL. 43.

⁵³⁴ *Kucskin*, 91.

⁵³⁵ NPL. 43.

pedig megkérte, menjenek el a fiáért. Marturij útközben meghalt, a többiek azonban Miroška vezetésével megérkeztek a szuzdali földre. Vszevolod nagy tisztelettel fogadta a novgorodiakat, és „nekik adta” fiát, Szvjatoszlavot.⁵³⁶

Az északkeleti Lavrentijj-évkönyv szerint⁵³⁷ a novgorodiak küldöttsége kérte Vszevolodot, hogy küldje el a fiát fejedelemnek, vagyis hívja vissza Jaroszlavot. Vszevolod tanácskozott a družsinájával, majd Szvjatoszlavot „adta” a novgorodiaknak. Az utóbbit négy bátyja is elkísérte (talán csak a szuzdali „főváros” határáig), és nagy volt az öröm Vlagyimir városában. Ha jól értelmeztük az évkönyv szövegét, Vszevolod megállapodást kötött a novgorodi követekkel. Egy ilyen lépés beleillik a két szomszédos terület közti viszony logikájába. A krónikás szerint a novgorodiak Vszevolod Jurjevics nagyfejedelem úrnak szólították Vszevolodot. Ez a megszólítás egyrészt meglehetősen aláztosnak tűnik az öntörvényű Novgorod képviselői részéről, másrészt az északkeleti forrás ugyan használja a nagyfejedelmi titulust, a novgorodi viszont nem. Megkérdőjelezhető, hogy a novgorodi előkelők így emlegették vagy szólították volna meg Vszevolodot. A vlagyimiri évkönyvíró igazi túlzása azonban az a novgorodiak szájába adott gondolat, mely szerint Novgorod a vlagyimiri fejedelem otcsinája és gyegyínája. A két kifejezést ez esetben apai és nagyapai örökségként értelmezhetjük. Vszevolod nagyapja, Vlagyimir Monomah ugyan már kijevi nagyfejedelemsége (1113–1125) előtt ellenőrzése alatt tartotta Novgorodot, azonban a voloszty helyzete akkor is speciális volt. Vszevolod apja, Jurij Dolgorukij pedig soha nem állt Novgorod élén, bár időnként el tudta fogadtatni saját jelöltjeit fejedelemnek.

⁵³⁶ Uo. 44. Az évkönyv szövegében elsőször Miroška, másodjára Mihalko szerepel poszadnyikként. Ez elírás lehet. V. L. Janyin szerint is Miroška ment Vszevolodhoz a novgorodi követéssel: *V. L. Janyin*: Nyírfakéreg levelek üzenete. Gondolat, Bp. – Kárpáti, Uzsgorod, 1980. 279. V. Ny. Tatyiscsevnél fennmaradt egy adat (*V. Ny. Tatyiscsev*: Isztorija Rosszjizskaja. T. III. M., 1964. 166.), amely úgy is értelmezhető, hogy amikor Szvjatoszlav került Novgorod élére, Vszevolod azt követelte, hogy a jövőben csak az ő fiai üljenek az ottani trónra: *M. V. Szedova*: Szuzdal v X–XV vekah. M., 1997. 104.

⁵³⁷ A Lavrentijj-évkönyv adatai az 1199-es év eseményeiről: PSZRL. T. I. 415–416.

Vszevolod fiai Novgorod élén

Szvjatoszlav, aki megérkezésekor még nem töltötte be ötödik életévét,⁵³⁸ először 1200 és 1205 között állt Novgorod élén.⁵³⁹ Fejedelemsége szimbolikus volt, amennyiben Novgorodban a fejedelmi hatalmat ténylegesen Vszevolod Szvjatoszlavot elkísérő bojárjai és a fejedelmi udvar gyakorolta.⁵⁴⁰ Ebből az ötéves időszakból a téma szempontjából két esemény érdemel említést. Az egyik az egyházzal kapcsolatos: az 1199-ben elhalálozott Marturij vladika utóda még ugyanabban az évben a helyébe lépett, és személyének kiválasztását a novgorodi, tehát a helyi forrás a vlagyimiri fejedelemnek tulajdonítja.⁵⁴¹ Mitrofan beiktatására csak 1201-ben került sor, s a metropolita által Kijevben tartott szertartáson – ismételten rendhagyó módon – a novgorodi muzsok mellett Vszevolod muzsai is jelen voltak. Úgy tűnik, a küldöttség némileg elidőzött Kijevben, mivel a beiktatásra július 3-án került sor, a Novgorodba való megérkezésre viszont csak szeptember 14-én.⁵⁴²

1205-ben Vszevolod elhívta Szvjatoszlavot Novgorodból, és legidősebb fiát, Konsztantynt küldte helyette. Azzal indokolta döntését, hogy ellenséges támadás fenyeget, Szvjatoszlav azonban még kiskorú. A novgorodi forrásban nem találunk kommentárt a trónváltáshoz, a következő híre azonban az, hogy ugyanakkor (a Szuzdal-barát) Mihalkótól elvették a poszadnyik tisztséget, és Miroska fiának, Dmitrnek adták. Konsztantyin megérkezésének a krónikás mindössze egy mondatot szentelt. Azzal viszont mintha azt a látszatot szeretne volna kelteni, hogy az új fejedelem személyéről Novgorod döntött: „és örült az egész város saját akaratának (akarata megvalósulásának – M. J.)”.⁵⁴³

Az északkeleti forrás sokkal több teret szentelt az 1205. évi eseményeknek, bár a két és fél hasábot kitevő híradás nagyobb része bibliai citátu-

⁵³⁸ Szvjatoszlav életkorához: *Makai János*: Vszevolod fejedelem „nagy fészke”. In: *Acta Academiae Agriensis. Nova Series. Tom. XXXIX. Sectio Historiae. Eger, 2012.* 145.

⁵³⁹ NPL. 45, 50.

⁵⁴⁰ *M. B. Szverdlov*: Domongolszkaja Rusz. Knyaz i knyazseszkaja vlaszty na Ruszi VI-pervoj tretyji XIII v. Szankt-Petyerburg (SzPb.), 2003. 630.

⁵⁴¹ NPL. 44. Ny. Ny. Voronyin szerint Mitrofan kinevezésével Vszevolod hallatlan módon megsértette a novgorodi szokásokat: *Ny. Ny. Voronyin*: Zodcsesztvo Szevero-Vosztocsnoj Ruszi XII–XV vekov. T. I. M., 1961. 351.

⁵⁴² NPL. 45. A muzs szó nem közrendű férfit, előkelőt, bojárt is jelenthet. Marturij pecsétjeihez hasonlóan Mitrofan fennmaradt pecsétjein is csak püspöki titulus olvasható: *Scsapon*; 65.

⁵⁴³ Az 1205. év eseményei a novgorodi forrásban: NPL. 49–50.

mokból áll. Többek között az olvasható benne, hogy indulása előtt apja egy beszédet intézett Konsztantyinhoz, melynek lényege az alábbiakban foglalható össze: nemcsak Istentől kapott rangidősséget fivérei között és az egész orosz földön, hanem Vszevolod is neki adja a szeniori pozíciót. A szövegből az következik, hogy Nagy Novgorod fejedelmi tisztsége jelenti a rangidősséget az egész Kijevi Ruszban.⁵⁴⁴ Ez utóbbi természetesen nem több mint évkönyvírói túlzás. Az viszont teljességgel hihető, hogy Konsztantyint, aki valóban szenior volt fivérei között, indulásakor mások mellett három öccse, apja összes bojárja és valamennyi vlagyimiri kereskedő elkísérte a Sedaska folyóig.⁵⁴⁵ Figyelemre méltó, hogy az északkeleti forrás részletesebben ismerteti az új fejedelem Novgorodba való megérkezését és beiktatását, mint a helyi. Ráadásul ezeknek az információknak a jó része mentes a túlzásoktól. A Lavrentyij-évkönyv szerint Konsztantyint 1205. március 20-án Novgorodban Mitrofan püspök vezetésével nagy tömeg fogadta. A híres Szófia-székesegyházban trónra ültették, meghajoltak előtte, és tisztelettel megcsókolták. Onnan Konsztantyin a fejedelmi palotába ment, ahol megvendégelte a muzsokat. Azonban még ez a – minden bizonnyal a Konsztantyinnal rokonszenvező rosztovi évkönyvírás hagyatékát képező – híradás is utal arra, hogy Vszevolod fiának is szerződésekhöz kellett igazodnia Novgorodban.⁵⁴⁶

1207-ben több olyan esemény is történt, amely jelentőséggel bírt a szuzdali-novgorodi kapcsolatok szempontjából. Egyrészt Vszevolod megbízottat küldött Novgorodba, akinek utasítására a Bölcs Jaroszlav emlékét őrző Jaroszlav-udvarban márciusban kivégezték Oleksza Szobiszlavicsot. Az utóbbi nyilván a Szuzdal-ellenes tábor egyik hangadója volt, s elképzelhető, hogy konkrét vétséget nem is követett el. Legalábbis a novgorodi évkönyvíró szerint nem volt bűnös.⁵⁴⁷ A következő esemény a novgorodiak részvétele volt a Rjazany elleni háborúban. Ez azért meglepő, mert az előbbieket korábban inkább a szuzdali fejedelmek ellen harcoltak, semmint az érdekeiért. Most azok ellen a rjazanyi fejedelmek ellen nyújtottak segítséget, akik általában arra kényszerültek, hogy segédcsapatokat bocsássanak Vszevolod, ill. elődei rendelkezésére. 1207-ben Konsztantyin Vszevolod kérésére nemcsak novgorodi, hanem pszkovi, ladogai és Novij

⁵⁴⁴ M. B. Szverdlov szerint ezekben a szavakban az tükröződött, hogy a Kijevért folytatott harcot a Novgorodért vívott harc váltotta fel: *Szverdlov*, 632.

⁵⁴⁵ A Konsztantyin búcsúztatásával kapcsolatos adatok: PSZRL. T. I. 422.

⁵⁴⁶ Uo. T. I. 423.

⁵⁴⁷ NPL. 50.

Torg-i katonákat gyűjtött össze, majd Moszkvába vonult. Induláskor még úgy tűnt, hogy Csernyigov ellen fognak háborúzni, az Oka folyónál azonban a vlagyimir-i fejedelem árulásra hivatkozva fogságba vetette a rjazanyi fejedelmek jó részét, majd megmaradt szövetségeseivel, köztük a novgorodiakkal a Rjazanyi Fejedelemséghez tartozó Pronszk ellen vonult. Vszevolod őriztette a kapukat, hogy a szomjazó pronszkiak ne jöhessenek ki vízért. Még azt is tudjuk, hogy a novgorodiakat Konsztantyin parancsnoksága alatt egy magaslaton elhelyezkedő kapuhoz állította.⁵⁴⁸ Miután a település megadta magát, Vszevolod gazdagon megjutalmazta a novgorodiakat, megerősítette korábbi kiváltságait, és hazaengedte őket. A Pronszknál súlyosan megsebesült Dmitr poszadnyikot és másokat azonban magával vitte Vlagyimirba.⁵⁴⁹ Az utóbbiak nyilván a Szuzdal-ellenes táborhoz tartoztak. Konsztantyin sem tért vissza Novgorod élére, mivel apjától Vlagyimir-Suzdaldan kapott újabb feladatokat.⁵⁵⁰

Mielőtt Vszevolod útnak indította a sikeres katonai vállalkozásban segítséget nyújtó novgorodiakat, ezt mondta nekik: „Aki jó hozzátok, azt szeressétek, a gonoszokat pedig végezzétek ki!” («кто вы добръ, того любите, а злыхъ казните».)⁵⁵¹ Nehéz szabadulni attól a gondolattól, hogy a szuzdali fejedelem felhívása jeladás lehetett az 1207. évi radikális eseményekre.⁵⁵² Miután a hadjárat résztvevői hazatértek, vecsét hívtak össze Dmitr poszadnyik és rokonai, ill. hívei ellen, s az alábbiakkal vádolták meg őket: a novgorodiakra ezüst,⁵⁵³ a volosztyokban élőkre baromfi⁵⁵⁴ beszolgáltatását rótták ki, a kereskedőket bírságokkal terhelték, szállítási

⁵⁴⁸ PSZRL. T. I. 430–432.

⁵⁴⁹ NPL. 50–51.

⁵⁵⁰ PSZRL. T. I. 434.

⁵⁵¹ NPL. 50.

⁵⁵² Az 1207. évi novgorodi megmozdulások: Uo. 51, 248.

⁵⁵³ Dmitr poszadnyik és köre feltehetően ezüstgrívnában követelt adót vagy illetéket.

⁵⁵⁴ A forrásban szereplő «кury» szó az óorosz nyelvben elsősorban kakasokat jelent: I. *Szreznijevszkij*: Matyeriali dlja szlovarja drevnye-russzkavo jazika. T. I. SzPb., 1893. 1379. (oszlop). A. *Preobrazszkij*: Etimologicseskij szlovar russzkovo jazika. T. I. M., 1910–1914. 419. A szövegkörnyezet alapján logikusabb lenne a «кунь» szó használata, de A. L. Mongajt hiába interpretálta így, az Első Novgorodi Évkönyv egyik szövegváltozatában sem ez áll: A. L. *Mongajt*: Novgorodszkaja feodalnaja reszpublika. In: Ocserki isztorii SZSZSZR. Period feodalizma IX–XV vv. v dvuh csasztyah. Otv. red. B. D. Grekov. Csaszty I. (IX–XIII v.). Drevnyaja Rusz. Feodalnaja razdroblennoszty. M. 1953. 353.

kötelezettséget rendeltek el,⁵⁵⁵ és ezen kívül is voltak követeléseik. Úgy tűnik, vétkesnek találták őket, mert Miroska és Dmitr udvarházát felgyújtották, a többiekét kirabolták. Nemcsak javaikat, értékeiket tulajdonították el, hanem falvaikat és szolgáltaikat is eladták, a zsákmányt pedig szétosztották: három grivna jutott fejenként. Pontosan nem is lehetett tudni, ki mit szerzett még magának, azt viszont igen, hogy sokan meggazdagodtak.

A fenti leszámolásnak voltak utóregzései is. Amikor Dmitr poszadnyik holttestét Vlagyimirből hazahozták, hogy az egyik kolostorban örök nyugalomra helyezték, az emberek egy része a Volhov hídjáról a vízbe akarta dobni. Erre csak azért nem került sor, mert Mitrofan vladika közbeavatkozott. A Vszevolod által küldött régi-új fejedelem, Szvjatoszlav 1208 elején érkezett Novgorodba. A novgorodiak ekkor Tvergyiszlav Mihalkovics személyében új (Szuzdal-barát) poszadnyikot választottak,⁵⁵⁶ elődje, Dmitr sok feljegyzést tartalmazó tábláit⁵⁵⁷ pedig átadták Szvjatoszlavnak. Továbbá Dmitr két fiát és két további novgorodit nemkívánatosnak nyilvánítottak,⁵⁵⁸ s őket a fejedelem Vlagyimirba küldte fogságba.⁵⁵⁹

Az 1207. évi eseményeknek sokféle interpretációja létezik. A marxista megközelítést jól szemlélteti pl. A. L. Mongajt álláspontja. Ő antifeudális felkelésről írt, és arról, hogy a 12–13. század fordulóján az osztályharc kiéleződése a novgorodi kormányzatot a vlagyimiri nagyfejedelemmel való megegyezés keresésére kényszerítette, az utóbbi pedig saját céljai érdekében használta ki az osztályellentéteket.⁵⁶⁰ Hasonlóan értékelte a helyzetet Ny. Ny. Voronyin is: a novgorodi városi lakosság és a volosztjok parasztsága kegyetlenül szenvedett a bojárok kizsákmányolásától és a politikai torzsalkodástól, s Vszevolod ügyesen használta ki ezt.⁵⁶¹

⁵⁵⁵ Néhány évvel korábban a novgorodi földön lóvész pusztított: NPL. 45–46. A parasztnak a szállítási kötelezettség elleni fellépését A. L. Mongajt ezzel hozta összefüggésbe: *Mongajt*, 353.

⁵⁵⁶ Tvergyiszlav a korábban már említett, Szuzdal-barát Mihalko Sztjepanovics poszadnyik fia volt.

⁵⁵⁷ Ezeken adózással kapcsolatos feljegyzések lehettek: *Mongajt*, 354.

⁵⁵⁸ V. L. Janyin az említett két személyt szintén Dmitr hozzátartozójának tartja, valamint úgy véli, hogy a szövegkörnyezet alapján Dmitr Miroskinyics hatalomtól való megfosztásának egyik fő kezdeményezője Vszevolod volt: *V. L. Janyin: Novgorodszkie poszadnyiki*. M., 1962. 119. (Janyin, 2003. 164.)

⁵⁵⁹ Az utóregzések: NPL. 51, 248–249.

⁵⁶⁰ *Mongajt*, 353.

⁵⁶¹ Ny. Ny. Voronyin: *Zodcsesztvo Szevero-Vosztocsnoj Ruszi XII–XV vekov*. T. I. M., 1961. 351.

V. L. Janyin utalt arra, hogy az 1207. évi felkelés nem egyszer keltette fel a kutatók figyelmét, remek anyagot biztosítva ahhoz, hogy képet lehessen alkotni a 13. század eleji novgorodi osztályellentétek élességéről, azonban a felkelést nem minden aspektusból tanulmányozták kellő mértékben. Dmitr szerepével kapcsolatban pl. az alábbiakat állapította meg: Dmitr Miroskinyics hatalomra kerülése akkor történt, amikor felerősödött az egész bojár tábornak a fejedelemmel folytatott harca. Miroska (az apa) népszerűsége, a poszadnyikhatalom tekintélyének megerősödése Dmitr poszadnyikságának kezdetétől a családi oligarchia tényleges létrejöttéhez vezetett. Az utóbbi olyan intézkedéseket vezetett be, amelyek súlyos teherként nehezedtek Novgorod egész lakosságának vállára, és gazdaggá tették a Miroskinyics családját. Dmitr korlátlan autokrácia elérésére törekedett, s eközben nem az osztály- és politikai erők tényleges csoportosulása-ira támaszkodott, hanem saját tisztségének illuzórikus tekintélyére. Ezért a konszolidáció sikerei Dmitr alatt a konszolidáció szétrombolásához vezettek.⁵⁶²

I. Ja. Frojanov elsősorban a vecsére koncentrált. Úgy vélekedett, hogy az évkönyvben felsorolt visszaélések alapján Dmitr Miroskinyics törvénysértéseitől a kereskedők szenvedtek, ill. a városi és a volosztzybeli népesség széles köre, s ők minden valószínűség szerint maguk mellé állították a vecsét. Továbbá azt állapította meg, hogy az elrabolt javak eladásából kapott „pénz” egyenlősítő elosztása a lehető legjobban bizonyítja a hűrt túlfeszítő vezetőket megbüntető vecsegyűlés demokratizmusát. Frojanov koncepciója szerint az évkönyvnek az eseményeket ismertető elbeszélése lehetővé teszi, hogy a vecsének a belső irányítás kérdéseiben és a politikai bíráskodásban való aktív szerepére következtessünk.⁵⁶³

P. V. Lukin az 1207-es eseményeket két aspektusból is vizsgálta. Egy-

⁵⁶² *Janyin*, 116–117. (Janyin, 2003. 162–163. A szerző 1962-es kiadású munkájának szakmai érényeit mutatja az a tény, hogy a hivatkozott megállapításokon négy évtized elteltével sem kellett változtatni. Janyin mindössze annyi módosítást hajtott végre, hogy a 2003. évi kiadás 162. és 163. oldalán is kihagyta a marxista történetírás által a társadalmi tagozódás bemutatására előszeretettel használt osztály fogalmat.)

⁵⁶³ *I. Ja Frojanov: Kijevszkaja Rusz. Ocserki szocialno-polityiceszkov isztorii.* L., 1980. 182–183. Frojanov úgy vélekedett, hogy korábban már M. Ny. Tyihomirov is utalt a vecsének a politikai bíráskodás szférájában való hatáskörére. Az utóbbi szerint „a Dmitrrel való leszámolás a bűnt elkövető poszadnyik megbüntetésének jellegét viselte”: *M. Ny. Tyihomirov: Kresztjanszkije i gorodszkije vossztanyija na Ruszi XI–XIII vv.* M., 1955. 240.

részt a szovjet korszak neves történészének, V. T. Pasutónak arra a megállapítására reagált, miszerint a fenti év vecsége a novgorodiak arisztokratikus csoportosulásának, a Miroszkinyicsek ellenségeinek és Vszevolod híveinek a gyűlése volt.⁵⁶⁴ Lukin így reagált: természetesen minden megmozdulásnak vannak vezetői, de nem csak ők vesznek részt benne. Az évkönyv szövegéből egyértelműen következik, hogy a vecsén és az azt követő eseményekben nemcsak „arisztokraták”, hanem a városlakók szélesebb körei vettek részt.⁵⁶⁵ Másrészt bírálta azokat a történészeket, akik az 1207. évi eseményeket helytelenül 1209-re datálták.⁵⁶⁶

1208–1209 telén az Első Novgorodi Évkönyv szerint fordulat történt Novgorod és Szuzdal viszonyában: Msztyiszlav Msztyiszlavics fejedelem megtámadta Torzsokot (Novij Torgot), elfogta Szvjatoszlav dvorjanyinait, a poszadnyikot⁵⁶⁷ megbilincseltek, javaikat pedig szétszórtották. Msztyiszlav azt üzenve Novgorodba, hogy azért jött, mert hallott a fejedelem erőszakosságáról, és nagyon sajnálja az otcsináját. A város lakói ekkor Szvjatoszlav Vszevolodovicsot és muzsait fogságba vetették a vladika udvarházában (palotájában), majd Msztyiszlavot ültették a trónra. Msztyiszlav Vlagyimir-Suzdal ellen indult, de Vszevolod üzenetet küldött, amelyben egyrészt emlékeztette vetélytársát, hogy kettőjük közül ő a rangidős, másrészt minden fogoly szabadon bocsátását követelte, ill. kereskedők és árujuk átadását ígérte. Miután mindketten teljesítették ígéretüket, békét kötöttek.⁵⁶⁸

A fenti információk csak akkor értelmezhetők megfelelő módon, ha

⁵⁶⁴ V. T. Pasuto: Cserti polityicseszkoivo sztroja Drevnyej Ruszi. In: Drevnyerusszkoje goszudarsztvo i jevo mezsduarodnoje znacsenyije. M., 1965. 29–30.

⁵⁶⁵ P. V. Lukin: O tak nazivajemoj mnogoznacsnosztyi ponyatyija „vecse” v russzkij letopiszjah. Domongolszkoje vremja. In: Nyeiszcserpajemoszty isztocsnyika. K 70-letyiju V. A. Kucskina. M., 2005. 61.

⁵⁶⁶ Uo. 78–79. (148. sz. jegyzet). A bírálat egyrészt I. Ja. Frojanovra, másrészt A. V. Petrovra vonatkozik. Id. I. Ja. Frojanov: Drevnyaja Rusz. Opit isszledovanyija szocialnopolityicseszkoj borbi. SzPb. – M., 1995. 369–397. A. V. Petrov: Ot jazicseszta k szvjatoj Ruszi. Novgorodszkije uszobici. K izucsenyiju drevnyerusszkoivo vecsevovo uklada. SzPb, 2003. 171. (Frojanov 1980-as kötete, amelyet fentebb a rövid historiógráfiai áttekintéshez használtunk, szintén 1209-es datálást tartalmaz.)

⁵⁶⁷ A dvorjanyinok Szvjatoszlav fejedelem kíséretének alacsonyabb rangú tagjai voltak. A poszadnyik kifejezés ez esetben nyilván nem Novgorod egyik legfontosabb hivatalnokát jelöli, hanem Szvjatoszlav egyik emberét, akit Novij Torg irányításával bíztak meg.

⁵⁶⁸ NPL. 52.

az északkeleti forrásokat is bevonjuk a kutatásba. A Lavrentyij-évkönyv szerint Vszevolod a fiait Konsztantyin vezetésével Torzsokhoz küldte Msztjiszlav ellen. Az utóbbi a hír hallatán Torzsokból Novgorodba ment, onnan pedig Toropecbe, saját volosztjába. Konsztantyin a fivérével Tverből visszafordult, s miután a Novgorodból érkező Szvjatoszlav csatlakozott hozzájuk, valamennyien apjukhoz mentek Vlagyimirba.⁵⁶⁹ A Voszkreszenszkij-évkönyv, Perejaszlavl Szuzdalszkij Évkönyve és a Moszkvai Évkönyvi Szvod érdemben mindezt csak az alábbiakkal egészíti ki: a novgorodiak kérésére a toropeci Msztjiszlav lett a fejedelmük, Szvjatoszlavot pedig maguknál tartották, ill. vlagyimiri részről Vszevolod fiai közül Jurij és Jaroszlav vett még részt a mozgósításban.⁵⁷⁰

Első lépésként tisztázni kell Msztjiszlavnak, a novgorodiak „megmentőjének” személyét. Ez a fejedelem a szmolenszki Rosztjiszlavicsok ágához tartozott. A század elején már részt vett a Kijevi Rusz déli részén zajló belviszályban. 1207-ben a nem túl nagy presztízst jelentő Torcseszk élén állt, azonban Vszevolod Csormnij kijevi fejedelem annak feladására kényszerítette.⁵⁷¹ Ezután – amint az az északkeleti forrásokban szerepel – a Szmolenszki Fejedelemség részét képező, szintén jelentéktelen Toropacet irányította.⁵⁷²

Ha a novgorodi és az északkeleti évkönyveket összehasonlítjuk, megállapíthatjuk, hogy az előbbi teljesen hihető verziót tartalmaz, az utóbbiak viszont röviden, szinte szegénylősen tudósítanak a szuzdali fejedelmi család számára nagy presztízsvesztést jelentő konfliktusról. Mivel az információk illeszkednek egymáshoz, az 1208–1209 telén történtek könnyen rekonstruálhatók. Mindössze a sorrendiségen kell valamelyest módosítani, ill. a háttérrel megvilágítani. A toropeci fejedelmet nyilván a hangadó bojárok Szuzdal-ellenes képviselői hívták meg. Miután elfogadta a lehetőséget, a novgorodiak Szvjatoszlavot és kíséretét őrizetbe helyezték, Msztjiszlavot pedig trónra ültették. Az új fejedelem ezután támadást intézett az amúgy is sajátos helyzetű, a novgorodi-szuzdali határon elhelyezkedő Novij Torg ellen. Vszevolod sem maradt tétlen. A Lavrentyij-évkönyv híradása arra enged következtetni, hogy egyrészt – a már többször bevált szuzdali módszer

⁵⁶⁹ PSZRL. T. I. 435.

⁵⁷⁰ Uo. T. VII. (Letopisz po Voszkreszenszkomu szpiszku). M., 2001. 116. Uo. T. XLI. (Letopiszec Perejaszlavlja Szuzdalszkovo). M., 1995. 128–129. Russzkije letopiszi. T. 8. (Moszkovszkij letopisznij szvod konca XV veka). Rjazany, 2000. 148.

⁵⁷¹ PSZRL. T. I. 429.

⁵⁷² Uo. 435.

alkalmazva – novgorodi kereskedőket záratott be, áruikat pedig elkobozta, másrészt fiai részvételével erődemostrációt tartott. Mindezt gyors megegyezés követte. Vszevolod belenyugodott abba, hogy tizenhárom-tizennégy éves fia elveszítette a szomszédos terület trónját, ő pedig nyolc éve tartó dominanciáját, s mindkét fél szabadon bocsátotta a foglyokat.

Felmerülhet a kérdés, Vszevolod miért nem indított nagyszabású hadjáratot a Novgorod fölötti hegemonia visszaszerzésére. Egyrészt óvatos, konfliktuskerülő politikus volt. (Többnyire csak a rjazanyi fejedelmek ellen alkalmazott radikális módszereket.) Másrészt bizonyára tanulsággal szolgált számára bátyja, Andrej 1170. évi sikertelen katonai vállalkozása. Harmadrészt látnia kellett, hogy sem a Szuzdal-barát bojársoportosulás, sem az általa a püspöki-érseki tisztségbe juttatott főpap támogatása nem biztosít elég alapot a szuzdali dominanciához. Ráadásul a haláláig (1212-ig) tartó időszakban tovább csökkent a befolyása: 1209 folyamán Tvergyiszlav elvesztette a poszadnyik tisztséget, 1210-ben pedig Mitrofant fosztották meg püspöki székétől, s azt Antonyj foglalta el.⁵⁷³

Suzdal és Novgorod 12. századi és 13. század eleji viszonyát több tényező is befolyásolta. A két terület közti határvonal egyes részeit illetően még nem született megegyezés, s ezért nem volt egyértelmű, hogy melyik felet illeti meg az adószedés joga. Elsősorban Novij Torg vidéke és Zavolocsje számított problematikusnak. Az előbbinek a kontúrjai a század végére már kezdtek körvonalazódni,⁵⁷⁴ azonban a vele kapcsolatos harcoknak kereskedelmi és politikai okai is voltak. Zavolocsje mindkét központtól nagyobb távolságra helyezkedett el, mint Novij Torg, és adminisztratív szempontból kevésbé szervezett terület lehetett. Rendezetlen státusza a következő időszakban további konfliktusokkal fenyegetett.

A szuzdali fejedelmek arra törekedtek, hogy pártfogoltjuknak juttassák

⁵⁷³ NPL. 52.

⁵⁷⁴ A. A. Zimin szerint Vszevolod és Novgorod megegyezése értelmében Novij Torg (és Volok Lamszkij) Novgorod és a szuzdali föld közös ellenőrzése alá került: *A. A. Zimin: Novgorod i Volokalszk v XI–XV vekah*. In: *Novgoroszkij isztoricseszkij szbornyik*, t. 10, Novgorod, 1961. 103–104. Ehhez a megállapításhoz John Fennell is csatlakozott: *Dzson Fennel: Krizisz szrednyevokovoj Ruszi. 1200–1304. (J. Fennell: The Crisis of Medieval Russia. 1200–1304.)* M., 1989. 40.

a novgorodi fejedelmi széket. Ha ennek a mérlegét szeretnénk megvonni, érdemes átnéznünk az alábbi adatsort. A táblázat a 12. században és a 13. század elején a szuzdali fejedelmek által pártfogolt novgorodi fejedelmekkel kapcsolatos információkat foglalja össze:

A novgorodi fejedeleme neve	A szuzdali patrónus neve	A patrónus-sal való rokonság foka	A fejedelemség ideje	A távozás módja, ill. oka
Rosztjiszlav Jurj.	Jurij Dolgorukij	fia	1138–1139	menekülés
Rosztjiszlav Jurj.	Jurij Dolgorukij	fia	1141	elküldés
Mosztjiszlav Jurj.	Jurij Dolgorukij	fia	1155–1157	elűzés
Mosztjiszlav Rosztj.	Andrej Bogolj.	unokaöccse	1160–1161	megegyezés
Szvjatoszlav Rosztj.	Andrej Bogolj.	unokatestvére fia	1161–1167	elűzés
Rurik Rosztj.	Andrej Bogolj.	unokatestvére fia	1170–1172	önkéntes
Jurij Andrejevics	Andrej Bogolj.	fia	1172–1175	elküldés
Jaroszlav Mosztj.	Vszevolod Jurj.	unokaöccse	1176–1177/78	leváltás
Jaroszlav Vlagy.	Vszevolod Jurj.	sógora	1182–1184	elküldés
Jaroszlav Vlagy.	Vszevolod Jurj.	sógora	1187–1196	elűzés
Jaroszlav Vlagy.	Vszevolod Jurj.	sógora	1197–1199	megegyezés
Szvjatoszlav Vszev.	Vszevolod Jurj.	fia	1200–1205	Vsz. döntése
Konsztantyin Vszev.	Vszevolod Jurj.	fia	1205–1207	Vsz. döntése
Szvjatoszlav Vszev.	Vszevolod Jurj.	fia	1208	elküldés

Az adatok azt mutatják, hogy a szuzdali fejedelmek 14 alkalommal tudták elérni, hogy saját jelöltjük kerüljön Novgorod élére. Terveik megvalósítása érdekében – a korban bevett szokás szerint – elsősorban közeli rokonaikat használták fel. A pártfogoltak általában csak egy-két

évig töltötték be a fejedelmi tisztséget. Kivételesen hosszúnak tűnik Szvjatoszlav Vszevolodovics és Szvjatoszlav Rosztyiszlavics megszakítás nélkül Novgorodban töltött 5, ill. 6 éve (1200–1205, 1161–1167), Jaroszlav Vlagyimirovics 9 éve (1187–1196) pedig egyenesen rekordnak számít. Mivel a pártfogoltak fejedelemségének hossza döntő módon a novgorodi elit belső erőviszonyaitól függött, a szuzdali fejedelmek rokonainak szereplése többnyire csúfosan végződött: a 14 távozásból 8 menekülés, elküldés vagy elűzés formájában valósult meg. Ráadásul a két megegyezésből egy szintén leváltást jelentett. Mindössze két olyan alkalom akadt, amikor (1205-ben és 1207-ben) a szomszédos terület ura önállóan dönthetett a novgorodi trón sorsáról. 1200 és 1208 között Nagyfészkü Vszevolod ugyan ellenőrzése alatt tartotta a szomszédos területet, de ez kivételes időszaknak számít, amely alapján nem lehet az egész periódust megítélni. Azért sem lehet ezt megtenni, mert 1208–1209 telén Vlagyimir-Szuzdal dominanciája olyan hirtelen szűnt meg, hogy az még a korszak kutatóját is meglepi. Ha ilyen könnyen szertefoszlott, akkor nem lehetett erős alapja, s ha életének utolsó éveiben Vszevolod már nem tudta visszaszerezni az elvesztett hegemoniát, arra a fiai között felosztott Vlagyimir-Szuzdalnak még kevesebb esélye volt. Ez azonban távolról sem jelentette azt, hogy utódai elvesztették az esélyt a novgorodi trón ideiglenes birtoklására.

Érdeemes kitérni arra a kérdésre, hogy amikor a politikai vagy katonai nyomás nem használt, Szuzdal fejedelme kereskedelmi eszközök segítségével juttatta pártfogoltját a novgorodi fejedelmi székbe. A Kijevi Russzal és utódállamaival kapcsolatban az évkönyvek 1024–1332 között 47 ún. „éhség-esztendőt” említenek.⁵⁷⁵ Az éhezés réme a novgorodiakat is fenyegette. V. L. Janyin ezzel kapcsolatban az alábbi megállapításokat tette: a Novgorod ínséges napjairól szóló híradások zöme a 11–13. századra esik. Az ok láthatóan abban van, hogy a korai időszakban kisebb volt a művelés alá fogott területek nagysága, mint a későbbi századokban. A városalakók gabonaellátásában fontos szerepet játszott a Szmolenszkkal, Kijevvel, Szuzdallal és Polockkal folytatott kereskedelem. Nem véletlenül kapcsolja össze a krónikás az ezekkel a városokkal történt összeütközéseket a novgorodi gabonakrizisekkel.⁵⁷⁶

⁵⁷⁵ Font Márta – Krausz Tamás – Niederhauser Emil – Szvák Gyula: Oroszország története. Maccenas, 1997. 24.

⁵⁷⁶ Janyin, 1980. 227–228.

A 12. században a novgorodiak előtt két lehetőség kínálkozott az éhínség elkerülésére. Az egyikért forduljunk egy híres nyírfakéreg-levélhez. A század első negyedében egy Gjurgij (Jurij) nevű személy a következő sorokat küldte délről Novgorodba: „Levél Gjurgijtől apjának és anyjának. Eladván az udvarházat, gyertek Szmolenszkbe vagy Kijevbe. Ott olcsóbb a kenyér. Ha nem jöttök, küldjeteek nekem levelet, egészségesek vagytok-e.”⁵⁷⁷ Ez az út azonban nem volt járható a lakosság többsége számára. Egyszerűbbnek bizonyult a kereskedőkre bízni a megoldást. A szomszédos Szuzdali Fejedelemségből be lehetett szerezni a hiányzó gabonamennyiséget. Ha valamelyik szuzdali fejedelem elfogatta a novgorodi kereskedőket, ill. lezáratta az utakat, Novgorod kénytelen volt politikai engedményt tenni. A Jurij Dolgorukij, Andrej Bogoljubszkij vagy Nagyfészkű Vszevolod által elért eredmények így is ideiglenes jellegűek voltak. A Szuzdali Fejedelemségnek esélye sem volt arra, hogy a szomszédos területet hosszú ideig alárendeltségben tartsa.

A gyakori viszályok ellenére a vizsgált időszakban csak négy jelentős (téli) katonai konfliktus robbant ki Szuzdal és Novgorod között. Háromszor a novgorodiak támadtak. 1134–1135-ben a később elűzött Vszevolod Msztyiszlavics vereséget szenvedett a szuzdaliaktól. Két alkalommal (1148–1149, 1180–1181) a kijevi, ill. csernyigovi fejedelem intézett támadást a novgorodiak segítségével és érdekében, jelentősebb eredmény nélkül. A szomszédos területről egy nagy hadjárat indult: 1169–1170 telén az Andrej fejedelem által küldött csapatok eljutottak ugyan Novgorod városáig, de ott kudarcot vallottak. Mindebből az következik, hogy a 12. században és a 13. század elején Szuzdal és Novgorod között összességében erőegyensúly állt fenn.

⁵⁷⁷ V. Petrubin: *Drevnyaja Rusz*, IX v.–1263 g. M., 2005. 127.

A VLAGYIMIR-SZUZDALI ÉS A RJAZANYI FEJEDELMEK KAPCSOLATAI A 12. SZÁZADBAN ÉS A 13. SZÁZAD ELEJÉN

Murom és Rjazany

A 11. század végén a Kijevi Rusz belső helyzetét a Szent Vlagyimir utódai között dúló belviszály jellemezte. 1097-ben Ljubecsben a fejedelmek tanácskozásra gyűltek össze, és a befolyási övezetek elkülönítésével próbálták meg csökkenteni a szembenállást. A gyűlésen Szent Vlagyimir két dédunokája, Szvjatopolk kijevi nagyfejedelem és Vlagyimir Monomah perejaszlavli fejedelem játszotta a főszerepet. Az elfogadott alapelv («кождо да держитъ отчину свою», vagyis „mindenki megtarthatja atyai örökségét”) alapján úgy tűnik, hogy unokatestvéreik, a Szvjatoszlavicsok⁵⁷⁸ megkapták, pontosabban visszakapták az egyik legjelentősebb központot, Csernyigovot és vele együtt a Kijevi Rusz keleti területeit.⁵⁷⁹ A Szvjatoszlavicsok (Oleg, Dávid és Jaroszlav) közül a ljubecsi gyűlés után előbb valószínűleg Dávid (1097–1123), majd Jaroszlav (1123–1127) volt a csernyigovi fejedelem.⁵⁸⁰ Jaroszlav azért állhatott csak ilyen rövid ideig a fenti központ élén, mert unokaöccse, Vszevolod Olgovics elűzte őt, druzsináját (kíséretét) pedig lekasabolta és kirabolta. Jaroszlav még az akkori kijevi nagyfejedelem, Nagy Msztjiszlav segítségével sem tudta vissza-

⁵⁷⁸ A Szvjatoszlavicsok Szent Vlagyimir unokájának, Bölcs Jaroszlav fiának, Szvjatoszlavnak a fiai voltak.

⁵⁷⁹ Poveszty vremennih let. SzPb., 1996. 109–110. Van olyan nézet, mely szerint Jaroszlav, a legfiatalabb fivér már ekkor megkapta a muromi oblasztyot, s az utóbbi hamarosan teljesen elkülönült: *Pjotr Golubovszkij*: Isztorija Szeverszkoj zemli do polovini XIV sztoletija. Kijev, 1881. 100. (Az oblaszty kifejezés helyett a történettudomány napjainkban inkább a volosztyot használja.)

⁵⁸⁰ Polnoje szobranije russzkih letopiszej (PSZRI). Tom (I) I. Moszkva (M.), 1962. 290, 293, 296. (oszlop). Tom II. M., 1962. 282, 286, 290. (oszlop)

szerezni Csernyigovot, és be kellett érnie a távoli Murommal.⁵⁸¹ Rjazany is az irányítása alá tartozott.⁵⁸²

Jaroszlav 1129-ben murom-rjazanyi fejedelemként halt meg.⁵⁸³ Ezután Murom élén fiai követték: Jurij (1129–?),⁵⁸⁴ Szvjatoszlav (†1145) és Rosztjiszlav (1145).⁵⁸⁵ Rosztjiszlav azonban csak rövid ideig ülhetett a muromi trónon, mivel 1146-ban már Rjazanyból űzték el.⁵⁸⁶ Teljes bizonyossággal nem állapítható meg, hogy mikor tért vissza, de 1152-ben már név szerint említik, csak a híradásból nem derül ki, hogy akkor Muromot vagy Rjazanyt irányította.⁵⁸⁷ Több mint valószínű, hogy Rosztjiszlav az elűzésből való visszatérés után ismét a muromi trónt foglalta el; s nem zárható ki, hogy a későbbiekben a Jaroszlavicsok két ágának képviselői a ljubecsihez hasonló megállapodást kötöttek, mely szerint a Muromi Fejedelemség a Szvjatoszlavicsoké, a Rjazanyi Fejedelemség pedig a Rosztjiszlavicsoké lett.⁵⁸⁸ Akár született megegyezés, akár nem, Murom élén Szvjatoszlav leszármazottai követték egymást: előbb unokája, Jurij (†1174),⁵⁸⁹ majd dédunokái, Vlagyimir (1174–1204)⁵⁹⁰ és Dávid (1204–1228).⁵⁹¹ Úgy tűnik, hogy a Szvjatoszlavicsok és a Rosztjiszlavicsok

⁵⁸¹ Uo. T. I. 296–297. T. II. 290–292.

⁵⁸² Uo. T. VII. M., 2001. 242.

⁵⁸³ Uo. T. I. 301. T. II. 293. A. L. Mongajt, Rjazany történetének kutatója az alábbi, nem túl hízelgő jellemzést adta Jaroszlavról: „Ez a jelentéktelen fejedelem, aki egyetlen valamirevaló vállalkozással sem tűnt ki, aki az ellenség előőrseinek láttán elmenekült, aki bármilyen engedményre kész volt, fivére teljes ellentétének bizonyult”. *A. L. Mongajt: Rjazanszkaja zemlja*. M., 1961. 336. (A szerző Jaroszlav jellemét Olegével vetette össze.)

⁵⁸⁴ PSZRL. T. VII. 242.

⁵⁸⁵ Uo. T. II. 318–319. Az utóbbi forrásban ez áll: 1145-ben meghalt Szvjatoszlav Muromban, és Rosztjiszlav ült a trónra. Jurijról és Szvjatoszlav trónra kerüléséről nincs szó.

⁵⁸⁶ Uo. T. II. 339. T. VII. 242.

⁵⁸⁷ Uo. T. II. 455. A. V. Zsevnyak szerint Rosztjiszlav nagy kitartásával tűnt ki, és jelleme inkább nagybátyjára, Oleg Szvjatoszlavicséra, mint szelíd apjára, Jaroszlavéra hasonlított, továbbá vele vette kezdetét az ádáz és nyughatatlan rjazanyi fejedelmek egész sora: *A. V. Zsevnyak: Hronyika Ruszi i Rjazanszkovo knyazsesztva*. Rjazany, 2000. 93.

⁵⁸⁸ *См. А. Мельников: Naszledovanyije vlasztyi v Muromo-Rjazanszkom knyazsesztve (XII–pervaja polovina XIII vv.)*. In: *Vesztnyik Akagyemii Jesztyesztennih Nauk*, t. 6, 2006/4. 132. *Uő: Isztoriko-pravovije faktori evoljucii Drevnyerusszkovo goszudarsztva (IX–XV vv.)*. M., 2010. 49.

⁵⁸⁹ PSZRL. T. I. 366. T. II. 580. T. VII. 244. T. IX. M., 2000. 248.

⁵⁹⁰ Uo. T. I. 421. T. VII. 244.

⁵⁹¹ Uo. T. VII. 244.

között a muromi és a rjazanyi trónok öröklés szerinti cseréje 1162-ben szűnt meg.⁵⁹² Attól kezdve Rjazany és a kisebb rjazanyi települések élén Rosztyiszlav leszármazottai álltak. Közülük témánk szempontjából elsősorban Rosztyiszlav fia, Gleb (†1179) és unokája, Roman (1179–1216)⁵⁹³ tevékenysége érdemel figyelmet.

A szakirodalomban egészen a mongol invázióig terjedő időszakra vonatkozóan előfordul a Murom-rjazanyi Fejedelemség, a Murom-Rjazany, ill. a murom-rjazanyi föld elnevezés.⁵⁹⁴ Azonban – mint láttuk – ennek az alkalmazása csak 1160-as évek elejéig tűnik indokoltnak, mivel akkortól a kevésbé széttagolt Muromi Fejedelemség és a több részből álló, nem egyszer belviszálytól szenvedő Rjazanyi Fejedelemség politikai és területi szempontból elkülönült egymástól. A 12–13. században a muromi föld az Oka alsó folyásánál helyezkedett el, bár a folyó volgai torkolatának vidéke már nem tartozott hozzá. Területének nagyobb része az Oka bal parti részére esett. Északon-északnyugaton a Vlagyimir-szuzdali Fejedelemséggel, délnyugaton a Rjazanyi Fejedelemséggel, keleten pedig a finnugor mordvinok földjével volt határos.⁵⁹⁵ Központja, Murom az Oka partján, a szintén

⁵⁹² 1162-ben Szyjatoszlav egyik fia, Vlagyimir még rjazanyi fejedelemként halt meg: Uo. T. II. 518–519. A Moszkvai Évkönyvi Szvodban ugyanez az esemény az 1161., míg a Nyikon-évkönyvben az 1160. év alatt van feltüntetve: Russzkije letopiszi. T. 8. Moszkovszkij letopisznij szvod konca XV veka (MLSZV). Rjazany, 2000. 100. PSZRL. T. IX. 229.

⁵⁹³ Uo. T. II. 606. V. Ny. *Tatyiszev*: Isztonija rosszijszkaja. T. III. M. – Leningrád (L.), 1964. 199.

⁵⁹⁴ Ld. pl.: A. L. *Mongajit*: Murom-Rjazanszkoje knyazsesztvo. In: Ocserki isztorii SZSZSZR. Period feodalizma IX–XV vv. v dvuh csasztyah. Otv. red. B. D. Grekov. Csasztj I (IX–XIII vv.). Kijevszkaja Rusz. Feodalnaja razdroblennosztj. M., 1953. 406–414. *Günther Stöckl*: Russische Geschichte. Stuttgart, 1990. 117. (5. kiadás). *Janet Martin*: Medieval Russia, 980–1584. Cambridge, 1995. 99. *Melnyikov*, 2006. 131–133. *Uő*, 2010. 42–52. Azonban még ezzel a néhány szerzővel is óvatosan kell bánni, hiszen Mongajit, aki a térség történetét igen alaposan ismerte, valószínűleg csak a nagy terjedelmű kötet szerkesztési elveihez igazodott, és a kortárs szerző, Melnyikov is behatóan tanulmányozta Murom és Rjazany fejedelmeinek történetét. Inkább a két nyugati szerzőnél érezhető bizonytalanság. Az ő mentségükre viszont az szolgál, hogy az általuk választott korszakhatárok között ettől a terminológiai problémától sokkal fontosabb kérdésekre kellett koncentrálni.

⁵⁹⁵ A Muromi Fejedelemség elhelyezkedéséhez: V. A. *Kucskin*: Formirovanyije goszudarsztvennoj tyerritorii Szevero–Vosztocsnoj Ruszi v X–XIV vv. M., 1984. 102. (térkép).

finnugor muromák által lakott területen helyezkedett el,⁵⁹⁶ s egyik állomása volt a Rjazany és a Volgai Bulgária közötti kereskedelemnek.⁵⁹⁷

A Rjazanyi Fejedelemség jórészt az Oka középső folyásának vidékén jött létre. Északnyugati határánál az Oszjotr, a délnyugatinál pedig a Felső-Don folyt. Déli, a kunok által uralt sztyeppékkal érintkező területeit a Voronyezs, ill. annak mellékfolyói hálózták be. Keleten – a Muromi Fejedelemséghez hasonlóan – a mordvinok településterületével volt határos. Északnyugaton és északon Vlagyimir-Suzdali volt a szomszédja. Központja, Rjazany városa, ha nem is a fejedelemség földrajzi középpontjában, de mindenképpen a belsejében, az Oka partján helyezkedett el.⁵⁹⁸ A rjazanyi földön haladtak át a Fekete-tengerhez és a Volga középső folyásához vezető kereskedelmi útvonalak,⁵⁹⁹ s számottevő volt a növénytermesztés. A 12. században a fejedelemség déli részén termett gabona eljutott a távoli Nagy Novgorodba is. A legfontosabb tenyésztett állatnak a szarvasmarha számított. A méz és a viasz szintén a terület termékei közé tartozott. A legjelentősebb kézműipari központ Rjazany városa volt. A település északi részén egyebek mellett rézöntő, csontfaragó és fazekasműhelyek működtek.⁶⁰⁰

Murom és a szomszédos szuzdali, ill. vlagyimir-suzdali terület viszonya egyhangúan, konfliktusmentesen alakult. A muromi fejedelmek a szuzdali Jurij Dolgorukij (1130-as évek–1157) szövetségi politikájában nem játszottak különösebb szerepet,⁶⁰¹ viszont személyesen vagy fiaik által vezetett druzsináikkal segítették Andrej Bogoljubszkij (1157–1174) katonai akcióit: 1169-ben és 1173-ban részt vettek a kijevi hadjáratokban, 1170 elején a Novgorod, 1171–1172 telén pedig

⁵⁹⁶ V. Ja. Petrubin: Drevnyaja Rusz: etnyicseszkij aszpekt sztanovlenyija i razvityija goszudarsztvennosztyi. In: Etnyicseszkij i religioznij faktori v formirovanyii i evoljucii rosszijszkovo goszudarsztva. Ottv. red.: T. Ju. Kraszovickaja, V. A. Tyiskov. M., 2012. 29.

⁵⁹⁷ A fenti kereskedelem régészeti bizonyítékai a muromi és rjazanyi földön talált arab pénzérmék: *Zsevnnyak*, Prilozsenyije, 14.

⁵⁹⁸ A Rjazanyi Fejedelemség határaihoz és központjaihoz: *Mongaj*, 1961. (oldalszám nélküli térkép)

⁵⁹⁹ *Martin*, 99.

⁶⁰⁰ *Mongaj*, 1953. 407–408.

⁶⁰¹ A rend kedvéért érdemes megemlíteni, hogy 1152-ben a muromiak Jurij oldalán részt vettek a Csernyigov elleni hadműveletben: PSZRL. T. II. 455.

a volgai bolgárok ellen indított támadásokban.⁶⁰² Az óorosz krónikások számára a fenti időszakból csak a segítségnyújtás ténye volt fontos. Mindössze egyetlen eseménysorozat – a volgai bolgárok elleni 1164-es hadjárat – kapcsán említik meg név szerint a muromi fejedelmet, nevezetesen Jurijt (†1174).⁶⁰³ Jurij utódai, Vlagyimir és Dávid a belháború (1174–1177) és Nagyfészki Vszevolod fejedelemsége (1176–1212) idején sem próbálták megszüntetni a Vlagyimir-Szuzdaltól való függést. 1180–1181 telén a muromiak segítséget nyújtottak a szuzdali föld elleni támadás elhárításában,⁶⁰⁴ ill. 1181-ben szerepet vállaltak a Novgorodhoz tartozó Novij Torg blokádjában.⁶⁰⁵ 1183-ban a muromi Vlagyimir részt vett Vszevolod volgai bolgárok ellen indított hadjáratában,⁶⁰⁶ 1185-ben öccsével, Dáviddal segítette Vszevolodot a rjazanyi fejedelmek között kirobbant viszály elsimításában,⁶⁰⁷ 1186-ban pedig szerepelt vállalt a Rjazany ellen indított megtorló jellegű támadásban.⁶⁰⁸ Azonban Murom fejedelmének nem csak a küzdelem jutott: 1186-ban, amikor Vszevolod az egyik lányát hozzáadta a kijevi fejedelem unokaöccséhez, az esküvőre Dávid Jurjevics is meghívást kapott.⁶⁰⁹

A muromi fejedelmeknek a szuzdaliakhoz való viszonya reálpolitikának, de akár megalkuvó magatartásnak is tekinthető. Ennek egyik oka feltételezhetően az volt, hogy Muromot a szomszédos területről vízi úton (a Kljazmán és az Oka alsó folyásán hajózva) könnyen el lehetett érni, s ezért fejedelmei nem mertek nyílt konfliktust vállalni az eleve erősebbnek számító Jurij Dolgorukijjal, Andrej Bogoljubszkijjal vagy éppen Nagyfészki Vszevoloddal szemben.

⁶⁰² Az 1169-es hadjáratához: Novgorodszkaja pervaja letopisz sztarsevo i mladsevo izvodov (NPL). M. – Leningrád, 1950. 33. (Mivel ez esetben a muromiakat a két fő forrás, a Lavrentij- és az Ipatijj-évkönyv nem említi, teljes biztonsággal nem állapítható meg a részvételük.) Az 1173. évi hadjáratához: PSZRL. T. II. 573. A Novgorod elleni támadáshoz: NPL. 33. PSZRL. T. I. 361. T. II. 560. Az 1171–1172 telén indított katonai akcióhoz: PSZRL. T. I. 364. T. II. 562–563.

⁶⁰³ Uo. T. I. 352.

⁶⁰⁴ Uo. T. II. 618.

⁶⁰⁵ NPL. 36–37. MLSZV. 125.

⁶⁰⁶ PSZRL. T. I. 389. MLSZV. 125.

⁶⁰⁷ PSZRL. T. I. 402.

⁶⁰⁸ Uo. 406.

⁶⁰⁹ Uo. 405.

Szuzdal és Rjazany kapcsolatai 1174 előtt

1146-ban az Olgovicsok elvesztették Kijevet. Az ottani trónt Izjaszlav, Jurij Dolgorukij unokaöccse szerezte meg. A következő éveket a Kijev megszerzéséért harcoló szuzdali Jurij és a volhíniai-kijevi Izjaszlav szembenállása határozta meg.⁶¹⁰ A már említett murom-rjazanyi Rosztjiszlav Jaroszlavics eleinte minden bizonnyal Izjaszlavot támogatta. Csak így van értelme annak az évkönyvi híradásnak, mely szerint 1146-ban Jurij két fia támadást intézett Rjazany ellen, ahonnan Rosztjiszlav fejedelem a kunokhoz menekült.⁶¹¹ Rosztjiszlav később visszatért Rjazanyba, de ezt csak úgy tehetette meg, hogy elfogadta a Dolgorukijjal kötött szövetség szükségességét. De amikor Jurij távol volt, nehezen tudta elérni a szövetséges kötelezettségek teljesítését: pl. 1151-ben a távoli Osztyorszkij gorodokban nem kapott segítséget Rjazanytól.⁶¹² 1152-ben viszont Rosztjiszlav fejedelem és rokonsága részt vett Dolgorukij Csernyigov ellen indított, sikertelen támadásában.⁶¹³ 1154-ben ismét változott a szuzdali-rjazanyi viszony. Ekkor Jurij elűzte Rosztjiszlav fejedelmet Rjazanyból, és saját fiát, Andrejt ültette a helyére. Rosztjiszlav a kunokhoz menekült, majd a segítségükkel rajtaütést hajtott végre. Az éjszakai támadás Dolgorukij fiát váratlanul érte. Druzsínája nagy veszteségeket szenvedett: egyeseket megöltek, másokat börtönbe zártak, de akadtak olyanok is, akik az Oka folyóba fulladtak. Andrejnek nehezen sikerült az engedelmes Muromba, onnan pedig Szuzdalba menekülnie.⁶¹⁴ Mivel Jurij

⁶¹⁰ Jurij szuzdali fejedelem Kijevhez való viszonyához: *Makai János*: A Szuzdali Fejedelemség külpolitikája a 12. század 30–50-es éveiben. Aetas, 1995/3. 80–86.

⁶¹¹ PSZRL. T. II. 338–339. Jurij két fia Rosztjiszlav és Andrej volt. Andrej nem más, mint a későbbi vlagyimiri fejedelem, akinek halála után rövid ideig rjazanyi támogatással éppen Rosztjiszlav utódai irányították Vlagyimir-Szuzdalt.

⁶¹² *Mongajt*, 1961. 343. Osztyorszkij gorodok az Osztyor folyó partján helyezkedett el, és Jurij Kijevért folytatott harcának egyik hídfőállása volt. A Nyikon-évkönyv szerint Dolgorukij valóban nem kapott onnan, vagyis Rjazanyból semmit: PSZRL. T. IX. 186. A rjazanyi segítség elmaradásának azonban Rosztjiszlav fejedelem vonakodása mellett más oka is lehetett, pl. az, hogy a gyorsan változó déli hadszíntérre egy idő után nem volt értelme elindítani a segédcsapatot. A hosszú út biztosan nem lehetett akadály, mivel a rjazanyi erők később Andrej Bogoljubszkij és Vsevolod Bolsoje Gnyezdo, azaz Nagyfőszkú Vsevolod távoli hadi vállalkozásaiban is részt vettek. Igaz, nem a hadjáratok közben hívták őket, hanem a főerőkkel indultak el.

⁶¹³ PSZRL. T. I. 338. T. II. 455, 457.

⁶¹⁴ PSZRL. T. XX. M., 2005. 117. A. L. Mongajt szerint ezt követően Rjazany visszatért a Szmolenszkkal való szövetséghez, amelyre már az 1140-es években is volt példa. De sem-

1155-ben megszerezte a kijevi trónt,⁶¹⁵ a szuzdali–rjazanyi viszony kérdése háttérbe szorult, s ez a helyzet haláláig nem változott meg.

Dolgorukij halála után az északkeleti vecse életben lévő fiai közül a legidősebbet, Andrejt választotta meg fejedelemnek.⁶¹⁶ Mivel ő Szuzdal helyett Vlagyimirt tette székhelyévé, ettől kezdve a vlagyimir-szuzdali, ill. a vlagyimiri jelző használata is indokolt. Andrej, aki 1154-ben még fejvesztve menekült a Rosztjiszlav által Rjazanyhoz vezetett kunok elől, 1160-ban támadást indított ellenük. A hadi vállalkozást szokás szerint nem személyesen irányította. Fia, Izjaszlav rosztovi és szuzdali katonáihoz rjazanyiak, muromiak és pronszkiak csatlakoztak. A hadjárat végül óorosz győzelemmel zárult, de sztyepplakók által okozott veszteségek igen jelentősek voltak.⁶¹⁷ Az Andrej által indított akció oka az lehetett, hogy a kunok korábban több alkalommal is zsákmányszerző portyákat indítottak a rjazanyi települések ellen.⁶¹⁸ A szomszédos terület feletti ellenőrzést visszaszerző vlagyimir-szuzdali fejedelem valószínűleg egyrészt bosszút akart állni a korábban őt elűdöző kunokon, másrészt gesztust kívánt gyakorolni a veszélyeztetett rjazanyi települések lakói felé.⁶¹⁹ A rjazanyiak egy alkalom kivételével 1160 után is segítséget nyújtottak Andrej Bogoljubszkij (1157–1174) katonai vállalkozásaihoz: 1169-ben és 1173-ban részt vettek a kijevi hadjáratokban, 1170 elején a Novgorod, 1171–1172 telén pedig a volgai bolgárok ellen indított támadásokban.⁶²⁰

miféle szövetség nem tudta biztosítani Rjazanynak a teljes függetlenség megőrzését. Egyre jobban növekedett a szuzdali földtől való függése, míg végül az egyértelmű vazallitás jellegét öltötte. A vlagyimiri fejedelmek az összes ügybe beavatkoztak, védték Rjazanyt az ellenségtől, ugyanakkor a rjazanyi csapatok részvételét követelték a saját hadi vállalkozásaikban: *Monggjü*, 1961. 343.

⁶¹⁵ PSZRL. T. I. 345. T. II. 478.

⁶¹⁶ Uo. T. I. 348. T. II. 490.

⁶¹⁷ Uo. T. IX. 222. A híradásból úgy tűnik, hogy 1160-ban Pronszk már a rjazanyi föld egyik volosztyának központja volt.

⁶¹⁸ A Nyikon-évkönyvben ezek a kun támadások az 1150. és 1156. év eseményeinek ismertetésénél szerepelnek: Uo. T. IX. 184, 207.

⁶¹⁹ A kunokkal kapcsolatban azért nehéz egyértelmű megállapításokat tenni, mert teljes bizonyossággal nem állapítható meg, hogy van-e átfedés a Rosztjiszlav fejedelemnek segítséget nyújtó, ill. a rjazanyiak kárára portyázó csoportosulások között.

⁶²⁰ Az 1169-es hadjáratához: NPL. 33. (Mivel ez esetben a rjazanyiakat a két fő forrás, a Lavrentij- és az Ipatij-évkönyv nem említi, teljes biztonsággal nem állapítható meg a részvételük.) Az 1173. évi hadjáratához: PSZRL. T. II. 573. A Novgorod elleni támadáshoz: NPL. 33. PSZRL. T. I. 361. T. II. 560. Az 1171–1172 telén indított katonai akcióhoz: T. I. 364. T. II. 562–563.

A rjazanyiak részvétele a vlagyimir-szuzdali belviszályban (1174–1177)

A rjazanyi Rosztjiszlavot fia, Gleb követte a trónon, azonban a váltás időpontjára vonatkozóan nincs megbízható adat. Gleb fejedelem csaknem három évig jelentős, bár nem éppen dicsőséges szerepet játszott a szomszédos terület történetében. Andrej Bogoljubszkij meggyilkolása után heves küzdelem zajlott a hagyatékaért. A főszerepet öccsei (Mihalko és Vszevolod) és unokaöccsei (a Rosztjiszlavicsok: Msztjiszlav és Jaropolk) játszották. 1174 nyarán északkeleten ismét fejedelmet kellett választani, de az esélyes rokonok nem tartózkodtak Vlagyimir-Szuzdalban. Andrej egyetlen életben lévő fia Novgorod élén állt, öccsei pedig délen voltak.⁶²¹

Miután Andrej halálhírét megtudták, „a rosztoviaiak és a szuzdaliak és a perejaszlavliak és az egész druzsina a kicsitől a nagyig” Vlagyimirba mentek,⁶²² s az összegyűltek, akik nyilván a vecse tagjai voltak, a szomszédos muromi és rjazanyi fejedelmek váratlan támadásától tartottak.⁶²³ Nem tudni, hogy a krónikás mire alapozta az utóbbi információt, mivel Murom engedelmes „vazallus” volt, s korábban általában Rjazany is elfogadta a szuzdali fejedelmek akaratát. Ha konfliktus tört ki, azt nem a rjazanyiak kezdeményezték.

Vlagyimirban Msztjiszlav és Jaropolk Rosztjiszlavicsot választották meg fejedelemnek, majd a döntésről értesítették a rjazanyi Glebet. Az utóbbi természetesen örömmel fogadta a hírt, mivel a szuzdali Rosztjiszlavicsok sógora volt. Ezután a követek Csernyigovban közölték Msztjiszlavval és Jaropolkkal a választás eredményét. A bonyodalmak már ekkor elkezdődtek, mivel Mihalko és Vszevolod is ott tartózkodott. Úgy döntöttek, hogy a két Jurjevics és a két Rosztjiszlavics, tehát Jurij Dolgorukij két fia és két unokája együtt utazik Vlagyimir-Szuzdalba, s közülük a rangidősséget Mihalko kapja. A megegyezést a csernyigovi püspök jelenlétében a feszületre tett esküvel, azaz annak megcsókolásával erősítették meg.⁶²⁴

A teljes rokonság és Vlagyimir-Szuzdal politikai tényezői azonban nem tudtak egyezsége jutni a hatalom megosztásában, és a vetélkedés első köre a Rosztjiszlavicsok sikerét hozta: Vlagyimir városának élére Jaropolk

⁶²¹ Uo. T. I. 371. T. II. 595.

⁶²² Uo. T. I. 371. T. II. 595.

⁶²³ Uo. T. I. 372. T. II. 595.

⁶²⁴ Uo. T. I. 372–373. T. II. 595–596.

került, Rosztovot pedig Msztyszlav irányította.⁶²⁵ A Rosztyszlavicsok időszeke (1174 ősz–1175 nyara) azonban társadalmi elégedetlenséghez vezetett. A vlagyimiriak 1175-ben üzenetet küldtek az ismét Csernyigovban tartózkodó Mihalkónak. Kérték, hogy mint rangidős, jöjjön Vlagyimirba. Mihalkóval szemben a Rosztyszlavicsok ezúttal alulmaradtak. Msztyszlav Novgorodba, Jaropolk pedig Rjazanyba menekült a sógorához.⁶²⁶ Rövid vlagyimiri fejedelemsége idején Mihalko bosszút akart állni Gleb fejedelmén. Hadjáratot indított, de útközben rjazanyi követek keresték fel. Jelezték, hogy Gleb minden bűnét elismeri, és mindent visszaküld, amit a sógoraitól, Msztyszlavlól és Jaropolktól elvett. Ez vonatkozott az aranyra, a vlagyimiri Uszpenszkij-székesegyházból eltulajdonított Istenanya-ikonra és a könyvekre is. Mihalko elfogadta Gleb ajánlatát.⁶²⁷ A rjazanyi Gleb üzenetében foglaltak eltérnek a Lavrentyij-évkönyv egy másik híradásától, ugyanis másutt az olvasható benne, hogy a Szent Istenanya székesegyházának aranyát a bojárok szerezték meg,⁶²⁸ a híres Vlagyimiri Istenanya-ikon és a könyvek pedig a korábbi események ismertetésében nem is szerepeltek. Arról sem szólt híradás, hogy Gleb bármit eltulajdonított volna. A fentiek miatt ezeket az információkat fenntartással kell kezelni.

1176-ban Vszevolod követte Mihalkót a vlagyimiri trónon.⁶²⁹ Vszevolod megválasztása után a belháború ismét fellángolt. Rosztovba visszahívták Msztyszlav Rosztyszlavicsot Novgorodból, s ő a rosztoviai segítségével támadást indított Vszevolod ellen. Az utóbbinak a csapatai azonban 1176 nyarán győzelmet arattak Msztyszlav fölött. A vesztes Msztyszlav ismét Novgorodba menekült, ám ezúttal nem fogadták be. A novgorodiak a szemére vetették, hogy korábban többször is elhagyta a várost. Útjának következő állomása Rjazany volt, s ott sógorát rábírta egy újabb támadás indítására. Gleb fejedelem még 1176 őszén a vlagyimir-szuzdali földre vonult, felgyűjtotta Moszkvát és a környék még kisebb településeit. Vszevolod fel akarta venni vele a harcot, de Perejaszlavl mellett novgorodiak keresték fel, s azt tanácsolták neki, hogy nélkülük ne támadjon. Erre a vlagyimiri fejedelem visszatért a fővárosba. Mivel Gleb sem folytatta az offenzívát, a döntés a következő évre maradt.⁶³⁰

⁶²⁵ Uo. T. I. 373–374. T. II. 597–598.

⁶²⁶ Uo. T. I. 375–377. T. II. 600–602.

⁶²⁷ Uo. T. I. 379.

⁶²⁸ Uo. T. I. 375.

⁶²⁹ Uo. T. I. 379–380.

⁶³⁰ Uo. T. I. 380–383.

Vszevolod nem vesztegette az idejét: már 1176–1177 telén külső és belső támogatókkal indult Rjazany ellen. Szvjatoszlav Vszevolodovics csernyigovi-kijevi fejedelem két fiát küldte segítségül, és Vszevolod unokaöccse, a déli Perejaszlavl élén álló Vlagyimir szintén erősítést hozott. A rosztoviak, a szuzdaliak és az egész druzsina is vele tartott. A Vszevolod vezetése alatt álló csapatok Kolomnához vonultak, azonban Gleb fejedelmet elkerülték. Ő egy másik útvonalat választott, és már Vlagyimir közelében járt. A krónikás felháborodva ismertette, milyen pusztítást végzett a szomszédos fejedelem kun szövetségeseivel a város környékén. Különösen nehezményezte a Bogoljubovban, Andrej egykori rezidenciáján történeteket. Eszerint Gleb „sok rosszat tett” a bogoljubovi templommal: elrendelte, hogy a pogányok törjék be az ajtaját, és rabolják ki. A bojárok falvait felgyújtatta, feleségeiket, gyermekeiket és ingóságait „pajzsra adta a pogányoknak”, vagyis lehetővé tette, hogy az utóbbiak bőséges zsákmányt szerezzenek. Ráadásul a támadók sok templomot lángba borítottak. A krónikás az események leírásának végén megállapította, hogy Gleb megharagította Istent és a Szent Istenszülőt.⁶³¹ Valószínűleg helytálló az a nézet, mely szerint a sztyepplakók ekkor törtek be először Zaleszjébe,⁶³² tehát Vlagyimir-Szuzdal területére.

A Kolomna alól visszavonult Vszevolod a Koloksánál érte utol az ellenséget. Ő a folyó jobb partján táborozott, míg Gleb a fiaival, a sógoraival, a kunokkal és a foglyokkal a túlsó parton. A két fél egy hónapig csak farkasszemmel nézett egymással, mivel a folyó nem fagyott be annyira, hogy át lehessen kelni rajta. Az összecsapásra végül 1177. március 7-én került sor. A fenti napon Vszevolod fogatokat küldött a jégen keresztül a Koloksa túlsó partjára. Msztyiszlav felkészült ezek megtámadására, de a vlagyimiri fejedelem újabb harcosokat indított el Msztyiszlav ellen. Maga Vszevolod

⁶³¹ Uo. T. I. 383. Nem világos, hogy Gleb fejedelem melyik bogoljubovi, mai elnevezéssel bogoljubovói templom ajtaját törette be, és raboltatta ki. Ez egyrészt lehetett az Andrej Bogoljubszkij rezidenciájának közepén álló, a palotájával egybeépült Istenszülő születése-templom, vagy a még híresebb, a Nerl folyó partján ma is látható az Istenszülő lepléről (fátyláról) elnevezett templom, a Pokrov na Nerli. A szakirodalomban van olyan nézet, mely szerint ez utóbbi szenvedte el a pusztítást: *Ju. V. Szubarev: Vszevolod Bolsoje Gnyezdo*. In: *V. B. Perhanko – Je. V. Peselov – Ju. V. Szubarev: Knyazja i knyaginyi Russzkoj zemli IX–XVI vv. M., 2002. 202.*

⁶³² Uo. 202. A Zaleszje kifejezés Erdőntúli területnek fordítható. Vlagyimir Zalesszkij = Erdőntúli Vlagyimir. Mint ismeretes, Vlagyimir-Szuzdal az erdőövezet miatt védettségét élvezte a sztyepplakók betöréseivel szemben.

a Koloksa jobb partjának közelében, az ún. Pruszkov-hegyen várakozott. Gleb átkelt, és fiaival, ill. Jaropolkkal⁶³³ együtt támadást indított ellene, ám amikor látta, hogy Msztjiszlav a túlsó parton megfutamodik, ő maga is menekülni kezdett. A következmények az egyik félre nézve katasztrofálisak voltak: a rjazanyiak egy része elesett, egy része fogságba került. Gleb fejedelem, egyik fia, Roman és sógora, Msztjiszlav Rosztjiszlavics Vszevolod foglya lett. Ugyanez lett a sorsa Msztjiszlav druzsinájának és közeli tanácsadóinak. A győztesek a kunokkal szintén leszámoltak.⁶³⁴

A foglyokat Vlagyimir városába vitték, de a nyugalom még mindig nem állt helyre. A lakosság soraiban zavargás kezdődött. A vlagyimiriak az elfogottakat ellenségnek tekintették, s azt követelték, hogy a fejedelem vagy végeztesse ki, vagy vakíttassa meg, vagy pedig adja át őket. Haragiuk elsősorban a szuzdaliak, ill. a rosztoviak, és nem a rjazanyiak ellen irányult. Vszevolod azonban egyelőre csak börtönbe záratta a foglyokat. Viszont nyomást gyakorolt a rjazanyiakra Jaropolk Rosztjiszlavics átadásának ügyében. Az utóbbiak először tanácskoztak («здумали»), majd maguk mentek el Voronyezsbe, ahol elfogták Jaropolkot, és Vlagyimirba vitték.⁶³⁵

A vlagyimiriak azonban nem érték be ennyivel. Néhány nap múlva nagy számban, felfegyverkezve a fejedelmi udvarba vonultak, és a foglyok megvakítását követelték. A Lavrentij-évkönyv szerint Vszevolodot ez nagyon elszomorította, de azt nem tartalmazza, hogy pontosan mi történt, mivel megszakad az események ismertetése.⁶³⁶ Az Ipatij-évkönyv viszont kiegészítő információkkal szolgál. Eszerint a szmolenszki Msztjiszlav Szvjatoszlav Vszevolodovics közbenjárását kérte Msztjiszlav és Jaropolk érdekében. Gleb felesége a férje és a fia érdekében üzent. Szvjatoszlav Vszevolodovics (ekkor már kijevi fejedelemként) két egyházi személyt küldött követségbe Vszevolodhoz a fogoly fejedelmek szabadon bocsátása

⁶³³ A Lavrentij-évkönyv szövege alapján valószínűsíthető, az Első Novgorodi Évkönyv szövegéből viszont egyértelműen kitűnik, hogy Gleb fejedelem sógoráról, Jaropolk Rosztjiszlavicsról van szó: PSZRL. T. I. 384. NPL. 35.

⁶³⁴ A Koloksánál vívott csata részletes leírása: PSZRL. T. I. 383–384.

⁶³⁵ Uo. T. I. 385. I. Ja. Frojanov 1980-ban kiadott kötetében úgy vélekedett, hogy a «здумали» terminus lehetővé teszi, hogy ott is vécét lássunk, ahol azt a források egyáltalán nem említik. Példaként hozta fel a Lavrentij-évkönyv 1177. évi híradásából fenti kifejezést, amely pontosabban így hangzik: «Рязанци же здумали», és úgy értelmezi, hogy a rjazanyiak megegyeztek a vécén (Jaropolk átadásáról): I. Ja. Frojanov: Kijevszkaja Rusz. Ocserki szocialno-polityicseszkij isztorii. L., 1980. 181.

⁶³⁶ PSZRL. T. I. 385–386.

érdekében. Glebnek Ruszba, azaz délre kellett volna mennie. Ez nyilván a Rjazanyról való lemondást jelentette volna, de Gleb ezen az áron nem akart szabad lenni, s több mint kétévi fogság után, 1179 nyarán meghalt a börtönben. Fia, Roman viszont a kereszt megcsókolása (a hűségeskü-lététele) után visszanyerte szabadságát. Msztyiszlavot és Jaropolkot is kien-gedték, de őket megvakították, s csak utána távozhattak.⁶³⁷

Vlagyimir-Szuzdal és Rjazany kapcsolatai 1180 és 1196 között

1180-ban maguk a rjazanyi fejedelmek vonták be a szuzdalit belső vitáikba. Gleb két fia ekkor üzenetet küldött Vlagyimirba, és bepanaszolta a harmadikat, a rangidős Romant, miszerint az utóbbi – apósa, a csernyigovi-kijevi Szvjatoszlav Vszevolodovics tanácsára – volosztyokat vesz el tőlük, és ezzel megsérti a Vszevolodnak tett esküjét. Vszevolod erre Rjazany ellen vonult, majd a határ menti Kolomnában találkozott a két panaszossal. Ugyanott kíséretével együtt elfogatta Glebet, Szvjatoszlav fejedelem segítségül küldött fiát, és Vlagyimir városába küldte. Roman fejedelem megkísérelte az ellenálást. Az elővédje átkelt az Okán, de tagjait a támadók a folyóhoz szorították. Közülük egyeseket megöltek, ill. foglyul ejtettek, mások vízbe fulladtak. Roman elmenekült, s két fivérével bezárkózott Rjazanyba. Vszevolod, miután elfoglalt egy kisebb települést, Rjazany városához vonult, ott azonban kibékült Romannal. Még szerződést is kötöttek, mely szerint minden fejedelemnek a szeniorátus rendje alapján kellett volosztyot kapnia.⁶³⁸

A fenti belviszály fő oka nyilván az volt, hogy a vlagyimiri fogságban meghalt Gleb fejedelem öt⁶³⁹ fiának kellett osztoznia a rjazanyi területek

⁶³⁷ Uo. T. II. 606.

⁶³⁸ Uo. T. I. 387–388.

⁶³⁹ Glebnek egy hatodik fiáról is van adatunk. Eszerint Jaroszlav a 12. század végén a Rjazanyi Fejedelemségben élt, és feleségül vette a kijevi Rurik lányát: Uo. T. II. 708. Több információval azonban nem rendelkezünk vele kapcsolatban. Feltételezhető, hogy nem játszott számottevő szerepet Gleb örökségének felosztásában. Ellenben ha a rjazanyi ág jelentéktelen tagja volt, nem tudjuk mivel magyarázni sikeres házasságkötését. Még az is lehetséges, hogy a Kijevi Évkönyv adott részletének szerzője elírta a nevet, s valójában egy másik Glebovicsról van szó.

feletti uralmon. Közülük ketten (Vszevolod és Vlagyimir) minden bizsonnyal Pronszk élén álltak. A rangidős Roman őket szerette volna kiiktatni a hatalmat gyakorlók köréből. A másik két Glebovics (Igor⁶⁴⁰ és Szvjatoszlav) Romant támogatta. A két pronszki fejedelem számára nem maradt más választás, mint ahhoz a fejedelemhez fordulni, aki lényegében Roman szeniorjának számított. Nem is csalódtak, hiszen Vszevolod megmentette őket attól, hogy voloszty nélküli fejedelemmé váljanak.

Érdeemes felhívni a figyelmet arra, hogy a konfliktusról fennmaradt északkeleti forrásrészlet kendőzetlenül vlagyimiri szemszögből íródott. A két veszélyben lévő Glebovics Vszevolodot urának és apjának nevezte, a vizályt lezáró megegyezést pedig „teljesen Vszevolod akarata szerint” («на всем воли Всеволожи») kötötték meg.⁶⁴¹ Vlagyimiri krónikásra vall az is, ahogyan megkülönböztette a két felet: Roman előőrsének tagjai „a mi előőrsünk tagjaival” találkoztak, „Isten a mi előőrsünknek segített”, Roman katonái megfutamodtak, „a mieink pedig üldözték” őket.⁶⁴² Azt már nehezebb megállapítani, hogy a szerző személyesen részt vett-e a katonai akcióban. A forrásrészlet mindössze egy oszlopot (hasábot) tesz ki, s ezért nincs benne annyi konkrétum, amennyi bizonyítaná, hogy egészen Rjazany városáig eljutott.

Az is figyelmet érdemel, hogy az Ipatyij-évkönyvben található Kijevi Évkönyv adott részének szerzője – déli érdeklődésének megfelelően – jó részt egyetlen kérdésre, Gleb Szvjatoszlavics sorsára koncentrált. Verziója szerint Vszevolod Kolomnában egyszerűen magához rendelte Glebet. Az utóbbi nem akart hozzá menni, de nem tehetett mást, mert a kezében (a hatalmában) volt. Vszevolod nemcsak elfogta Glebet, hanem meg is bilincselte, Vlagyimirba küldte, ott őrséget állított mellé, és Gleb druzsináját is elfogatta.⁶⁴³ Ugyanez a forrás Szvjatoszlav Vszevolodovics 1180–1181 telén Vlagyimir-Szuzdal ellen indított támadását azzal hozta összefüggésbe, hogy Szvjatoszlav, aki akkor ideiglenesen nem volt kijevi fejedelem, ki akarta szabadítani fogságban lévő fiát.⁶⁴⁴ Az esemény témánk szempont-

⁶⁴⁰ Igor apjával, Glebbel és bátyjával, Romannal együtt részt vett az 1177-es koloksai ütközetben: Uo. T. I. 384. Úgy tűnik, ő nem esett fogságba, de számára valószínűleg ez volt a csata egyetlen pozitív vonatkozása.

⁶⁴¹ Uo. 387. és 388.

⁶⁴² Uo. 387.

⁶⁴³ Uo. T. II. 614.

⁶⁴⁴ Uo. T. II. 618.

jából is tanulsággal szolgál. Vszevolod az évkönyv szóhasználatával „az egész szuzdali haderővel”, valamint rjazanyi és muromi csapatokkal vonult Szvjatoszlav ellen. A muromiak részvételében semmi meglepő nincs, az viszont világos, hogy Roman fejedelem egy éven belül kétszer nem mert szembeszállni Vszevoloddal. Így viszont apósával kellett harcolnia, akitől korábban katonai jellegű támogatást is kapott. A helyzet pikantériáját az jelentette, hogy amikor a Vlena folyó mellett Vszevolod türelmetlen druzsinája támadni akart, a fejedelem ezt nem engedte meg, a rjazanyi fejedelmeket viszont Szvjatoszlav csapatai ellen küldte. A külső beavatkozást azonban nem a rjazanyi segítségnyújtás, sokkal inkább Vszevolod halogató taktikája és az időjárás változása ítélte kudarccra.⁶⁴⁵

Vszevolod 1181-ben még egyszer, Novij Torg blokádjakor igénybe vette a rjazanyi segítséget,⁶⁴⁶ és további két év elteltével sem mutatkoztak konfliktus jelei a vlagyimiri-rjazanyi viszonyban. 1183-ban Vszevolod a távoli Volgai Bulgária ellen indított hadjáratot. Ezzel kapcsolatban a források nemcsak a rjazanyiak szerepére utalnak, hanem azt is tartalmazzák, hogy a hadi vállalkozásban a vlagyimiri fogságban meghalt Gleb fejedelem fiai közül négy részt vett, sőt név szerint felsorolják őket.⁶⁴⁷

1185-ben ismét belviszály ütötte fel a fejét Rjazanyban. Az idősebb Glebovicsok (Roman, Igor, Vlagyimir) tanácskozássra hívták a fiatalabbakat (Vszevolodot, Szvjatoszlavot), és állítólag az elfogásukat, sőt a meggyilkolásukat tervezték. Az utóbbiak Pronszkba zárkóztak, mire az előbbieket megtámadták a települést. Amikor a szuzdali Vszevolod ezt megtudta, követeket küldött Romanhoz és fivéreihez. Nehezményezte, hogy meg akarják ölni testvéreiket. Az idősebb Glebovicsok azonban még jobban megharagudtak, és Vagyimir-Szuzdal elleni támadást kezdtek fontolgatni. A fiatalabb Glebovicsoknak nem maradt más választása, mint patrónusuk segítségét kérni. Vszevolod a vlagyimiri druzsinát, valamint Jaroszlav nevű sógorát, Vlagyimir muromi fejedelmet és annak öccsét küldte a támogatásukra. Amikor a vlagyimiriak és a muromiak már rjazanyi területen, Kolomnánál jártak, a támadók felhagytak Pronszk ostromával. Ekkor az egyik fiatalabb Glebovics, Vszevolod csatlakozott a segítségül küldött erőkhöz, s Pronszkban csak Szvjatoszlav Glebovics

⁶⁴⁵ Az 1180–1181. évi hadjárat eseményei: Uo. T. I. 388. T. II. 618–620.

⁶⁴⁶ NPL. 36–37. MLSZV. 125.

⁶⁴⁷ PSZRL. T. I. 389. MLSZV. 125.

maradt. Mivel Pronszk ostroma megszűnt, a segítségül küldött fejedelmek és a pronszki Vszevolod Vlagyimir városába indultak tanácskozni. Amikor ez nyilvánvaló lett, az idősebb Glebovicsok visszatértek Pronszkhoz. A védők Szvjatoszlav irányításával heves ellenállást tanúsítottak, de amikor elzárták előlük a vizet, kénytelenek voltak megadni magukat. Szvjatoszlav – a győztesekkel kötött szerződés alapján – megtarthatta Pronszkot. Testvére, Vszevolod feleségét, gyerekeit, bojárjait azonban fogságba vetették, Rjazanyba vitték, értékeiket pedig elvették. A segítségül küldött vlagyimi-riak közül is sokan fogságba estek.⁶⁴⁸

A belháború első szakaszának eseményei mindkét Vszevolodot felháborították. A pronszki teljesen magára maradt. Visszatért a rjazanyi területek peremére, Kolomnába, és szörnyen gyűlölte fivéreit. A szuzdali Vszevolod, amikor meghallotta, hogy a pronszki Szvjatoszlav kiadta a vlagyimiriakat, katonákat kezdett gyűjteni, ill. meglehetősen fenyegető módon követelte vissza a druzsináját. A Glebovicsok erre atyjuknak, uruknak és fivérüknek ismerték el Vszevolodot. Jelezték, hogy ők a fivérükkel harcoltak, aki nem engedelmeskedett nekik, ill. megígérték, hogy Vszevolod muzsait elengedik. Vszevolod azonban egyelőre nem akart békét kötni velük. 1185-ben erre nem is került sor.⁶⁴⁹

1186-ban Perfurij csernyigovi püspök közvetítő szerepet vállalt a szuzdali Vszevolod és a rjazanyi fejedelmek között. Erre azért kerülhetett sor, mert Rjazany akkor a csernyigovi püspökséghez tartozott. Vszevolod hallgatott Perfurijra és saját püspökére, Lukára. A csernyigovi püspököt békeajánlással Rjazanyba küldte. A delegátust a vlagyimiri fejedelem és a csernyigovi fejedelmek muzsai is elkísérték. Perfurij meg is érkezett a Glebovicsokhoz, de semmilyen eredményt nem ért el. A forrás alapján nem lehet pontosan megállapítani, hogy mi történt. Úgy tűnik, hogy a püspök esetleg elfogult lehetett a rjazanyiak irányában. A krónikás szerint szégyen és becstelenség töltötte el, és visszatért Csernyigovba. Vszevolod először el akarta fogatni, de később meggondolta magát.⁶⁵⁰

Az 1185–1186-os konfliktus utolsó részét egy megtorló hadjárat képezte, amely azt bizonyítja, hogy a vlagyimir-szuzdali fejedelem nem tudta rákényszeríteni akarát a rjazanyiakra. Vezetésével 1186-ban egy kisebb

⁶⁴⁸ PSZRL. T. I. 400–403.

⁶⁴⁹ Uo. T. I. 403.

⁶⁵⁰ Uo. 404–405. Perfurij nevét esetenként Perfurijnak, ill. Porfirijnek is írják.

koalíció indult Rjazany ellen. Vszevolodon kívül ennek három, vele szemben alárendelt helyzetben lévő fejedelem volt a tagja: sógora, Jaroszlav, a muromi Vlagyimir és a bosszúvágytól égő, kolomnai Vszevolod. A csapatok átkeltek az Okán, és a nem igazán ismert Ponovhoz vonultak, a környékén elfoglalták az összes falut, ill. sok foglyot ejtettek. A fenti rjazanyi területeket teljesen elpusztították.⁶⁵¹

Vszevolod és a rjazanyiak kapcsolatáról a következő adatok tíz évvel későbbiek. 1196-ban a vlagyimiri fejedelem a szmolenszki Dáviddal szövetségben támadást intézett a násza, a csernyigovi Jaroszlav ellen, és fejedelemsége peremterületeit pusztította. Miután Jaroszlav jelezte meg egyezési szándékát, Vszevolod tanácskozni kezdett Dáviddal és a rjazanyi fejedelmekkel. Szövetségesei szerették volna folytatni a harcot, Vlagyimir-Szuzdal ura viszont békét akart kötni. Végül a csernyigovi Jaroszlav Vszevoloddal, Dáviddal és a rjazannyiakkal is rendezte a kapcsolatait.⁶⁵² Sajnos, ezeknek az eseményeknek az ismertetése keveset árul el a vizsgált kérdésköréről. Úgy tűnik, hogy a rjazanyi fejedelmek a támadásban nem vettek részt. Vszevolod csak a folytatásról kérte ki a véleményüket. Ők harcolni akartak, de a vlagyimiri fejedelem másként döntött. Ez nem arra utal, hogy a korábbi viszonyban változás történt volna. Az viszont elgondolkodtató, hogy a csernyigovi fejedelem velük is szerződést kötött.

Vlagyimir-Szuzdal és Rjazany kapcsolatai a 13. század elején

A Vlagyimir-Szuzdal és Rjazany közti, több szakaszból álló konfliktus következő fejezetére a 13. század elején került sor. 1207-ben Nagyfészkű Vszevolod elhatározta, hogy fellép a csernyigovi fejedelmekkel szemben, akik közül Vszevolod Csormnij akkor a kijevi trónt is birtokolta. Üzenetet küldött Novgorod élén álló fiához, Konsztantyinhoz. Konsztantyin a novgorodi, pszkovi, ladogai és Novij Torg-i katonákat Moszkvába vezette. A Csernyigov elleni katonai akcióban a rjazanyi és muromi fejedelmeknek (Romannak és testvéreinek, ill. Dávidnak) is részt kellett venniük. Ők csapataikkal az Oka magas, jobb partján vonultak fel. Vszevolod Moszk-

⁶⁵¹ Uo. 406.

⁶⁵² Uo. T. II. 698–700.

vában találkozott Konsztantyinval és az általa vezetett harcosokkal. Ott szerzett tudomást arról, hogy a rjazanyi fejedelmek titokban egyezkedtek a csernyigovi Olgovicsokkal. Vszevolod ezután Moszkvából az Okához indult. Konsztantyinon kívül további három fia csatlakozott hozzá. Ideérkeztek a rjazanyi és muromi fejedelmek is. A rjazanyiaknak egy sátorban kellett helyet foglalniuk, míg Vszevolod egy vászonponyva alá ült le. A tárgyalások nem személyesen, hanem a muromi Dávid és egy Mihail nevű megbízott közvetítésével zajlottak. Vszevolod végül arra a következtetésre jutott, hogy (kettő kivételével) valamennyi rjazanyi fejedelem összejátszott a csernyigovikkal, majd tanácsadóikkal együtt elfogatta, és Vlagyimir városába vitette őket.⁶⁵³

Az ítélkezést követően a Csernyigov elleni hadjárat Rjazany ellenivé alakult át. Vszevolod csapatai átkeltek az Okán, és megtámadták Pronszkot. A város élén akkor Mihail fejedelem, Vszevolod Glebovicsnak, a szuzdali fejedelem korábbi hívének fia állt. Mihail megrettent a várható eseményektől, és Csernyigovba menekült. Mihail helyett a pronszkiak unokatestvérét, Izjaszlavot hívták meg fejedelemnek. Vszevolod képviselője megpróbálta rábeszélni a település lakóit a megadásra, de ők bíztak az erődtímenyükben. A támadók ekkor blokád alá vették Pronszkot. A védők hősiiesen harcoltak ugyan, de – mivel vízhez csak a településen kívül juthattak – szomjúság kínozza őket.⁶⁵⁴ Háromhetes blokád után a pronszkiak megadták magukat, Vszevolod pedig Oleg Vlagyimirovicsot, a két lojális rjazanyi fejedelem egyikét állította a település élére.⁶⁵⁵

Pronszk semlegesítése után Vszevolod helytartóit állította a rjazanyi te-

⁶⁵³ Uo. T. I. 429–431. Az Első Novgorodi Évkönyv verziója valamelyest különbözik a Lavrentyij-évkönyvétől. Eszerint az Okánál hat rjazanyi fejedelem egy sátorban foglalt helyet, míg két másik, Gleb és Oleg Vlagyimirovics Vszevolod sátrában ült, s az utóbbiak vádolták meg rokonaikat azzal, hogy egyezkedtek a csernyigovi fejedelmekkel: NPL. 50.

⁶⁵⁴ A vízhez jutás azért jelentett problémát, mert a magas, szűk helyen épült pronszki erődtímenynek nem voltak kútjai: *Szuzharen*, 209.

⁶⁵⁵ A pronszki események a Lavrentyij-évkönyvben: PSZRL. T. I. 421–432. A Moszkvai Évkönyvi Szvod szerint Vszevolod Pronszk élére egyik tyiunját (kisebb druzsinájának tagját) állította. Ugyanez a forrás azt is tartalmazza, hogy a vlagyimiri fejedelem a behódolt Izjaszlav és fivérei között felosztotta otcsinájukat, azaz atyai örökségüket: MLSZV. 147. Izjaszlav Vlagyimirovics két testvéréről tudjuk, hogy ők (Gleb és Oleg) nem fordultak szembe Vszevoloddal, azt viszont nehéz megállapítani, hogy melyik volt az otcsinájuk a Rjazanyi Fejedelemségen belül.

lepülések élére, és megindult Rjazany városa felé. Még csak Dobrijnál járt, amikor a központ lakóinak követei felkeresték, és jelezték, hogy teljesen alávetik magukat az akaratának. Vszevolod ezután nem folytatta a hadjáratot, hanem visszafordult. Még nem érte el fejedelemsége központját, amikor Arszenij püspök⁶⁵⁶ utolérte, és megerősítette a behódolás tényét. A rjazanyiak teljesítették az ígéretüket: miután valamennyien tanácskoztak,⁶⁵⁷ a megmaradt fejedelmeket, tehát azokat, akik nem hódoltak be Vszevolodnak, a feleségekkel együtt Vlagyimir városába küldték.⁶⁵⁸ Ezután a vlagyimiri fejedelem saját fiát, Jaroszlavot állította Rjazany élére.⁶⁵⁹

A Lavrentyij-évkönyvben az 1207. évi eseményekről szóló híradás egyértelműen vlagyimir-szuzdali krónikás munkája. Az utóbbi vagy pontos információkat kapott, vagy személyesen is részt vett a hadjáratban. Mindezt az események egy részének aprólékos bemutatása támasztja alá. Ilyen pl. Vszevolod és a rjazanyi fejedelmek találkozásának, ill. az utóbbiak bűnössé nyilvánításának leírása vagy Pronszk blokádjának ismertetése. Az utóbbiból még az is kiderül, hogy Vszevolod az erőd hegyi (magaslaton elhelyezkedő) kapujához Konsztantyint állította a novgorodiakkal és beloozeróikkal, a másodikhoz Jaroszlav nevű fiát a perejaszlavliakkal, a harmadikhoz Dávidot a muromiakkal, ő maga pedig négy másik fejedelemmel együtt a (Pronja) folyón túl elhelyezkedő, ún. Kun mezőn táborozott. A krónikás az események egy részét napra pontosan megadta: Vszevolod augusztus 19-én vonult ki Vlagyimirből, a rjazanyi fejedelmek elfogására az Oka mellett szeptember 22-én került sor, a pronszkiak október 18-án adták meg magukat, Vszevolod november 21-én érkezett vissza Vlagyimir városába. Imponáló magabiztossággal igazodott el a fejedelmek időnként kibogozhatatlannak tűnő névsorában is: nemcsak Vszevolod fiainak a nevét tudta, hanem pontosan ismerte a rjazanyi fejedelmek népes

⁶⁵⁶ Rjazanyinak ekkor már saját püspöke volt. V. Ny. Tatyiscsev szerint a rjazanyi egyházmegye 1198-ban jött létre: V. Ny. Tatyiscsev: Isztorija Rosszjjszkaja. T. IV. M. – L., 1965. 326. Ja. Ny. Scsapov a Rjazanyi Püspökség létrehozását 1187 és 1207 közé tette, s ezen belül elfogadhatónak tartotta a Tatyiscsev által megadott konkrét dátumot. Továbbá jelezte, hogy a Muromi Fejedelemség területe is a fenti püspökséghez tartozott: Ja. Ny. Scsapov: Goszudarsztvo i cerkov Drevnej Ruszi X–XIII vv. M., 1989. 51.

⁶⁵⁷ А «Рязанци вси заумавше» kifejezést I. Ja. Frojanov természetesen a vecsére való utalásként értelmezte: Frojanov, 181.

⁶⁵⁸ RSZRL. T. I. 432–433.

⁶⁵⁹ Uo. 434.

famíliáját, sőt a családtagoknak a szuzdali fejedelemhez való viszonyát is. A rangidős Roman Glebovicsot, testvérét, Szvjatoszlavot és Roman hét unokaöccsét a Vszevolod-ellenes táborba sorolta. Tudósításából megtudhatjuk, hogy mindössze Roman másik két unokaöccse, Gleb és Oleg Vlagyimirovics nem fordult szembe Vlagyimir-Szuzdal urával, sőt mindketten részt vettek Pronszk blokádjában is.⁶⁶⁰ Ez az arány természetesen eleve magában hordozta a további konfliktusok veszélyét.

Az esetenként jelentéktelennek tűnő adatok a téma szempontjából fontos megállapításra adhatnak lehetőséget. A rjazanyi fejedelmek felsorolása-kor pl. a szerző mintegy mellékesen megjegyezte, hogy Vszevolod meghalt Pronszkban.⁶⁶¹ Itt Vszevolod Glebovics fejedelemről van szó, aki – mint láttuk – 1186-ban Kolomnában rekedt, mivel még a szuzdali Vszevolod támogatása ellenére is alulmaradt fivéreivel szemben. A haláláról szóló információ szerint viszont valamikor 1186 és 1207 között visszatérhetett Pronszkba, sőt a központot fiára hagyta. Mihail viszont kevésbé volt hűséges a vlagyimiri fejedelemhez, és részt vett a csernyigoviakkal való egyezkedésben. Ellenkező esetben a Pronszk elleni támadás hírére aligha menekült volna apósa védőszárnyai alá, Csernyigovba.⁶⁶²

Az 1207-es eseményeket feljegyző írástudó egyértelműen Nagyfész-kű Vszevoloddal rokonszenvezett. Többször nagyfejedelemnek titulálta; Pronszk ostroma kapcsán megjegyezte, hogy nem akart vérontást; ill. amikor megkímélte Rjazanyt, a könyörületességét hangsúlyozta.⁶⁶³ A híradásba azonban olyan adatokat is beleszórt, amelyekkel oldotta annak az egyoldalúságát. A rjazanyi fejedelmek elszántságát azzal is kiemelte, hogy miután nagy részük Vszevolod fogságába került, egyikük pedig elmenekült, még mindig akadt, aki vállalta Pronszk védelmének irányítását. Szinte elismeréssel írt a pronszkiak kemény küzdelméről, és arról is tudósított, hogy a rjazanyiak ellentámadásra is képesek voltak: Roman Igorevics vezetésével megtámadták a vlagyimiri fejedelem Okán álló hajóit, s a rakományt csak úgy sikerült megvédeni, hogy közben megérkeztek Vszevolod Pronszk alól élelemért küldött katonái.⁶⁶⁴

A Rjazany engedelmisségben tartásáért alkalmazott vlagyimiri erő-

⁶⁶⁰ A részletes adatok a Lavrentij-évkönyvben: Uo. 430–433.

⁶⁶¹ Uo. 430.

⁶⁶² A Vszevolod Glebovicsal és fiával, Mihaillal kapcsolatos adatok: Uo. 406, 431.

⁶⁶³ Uo. 430–433.

⁶⁶⁴ Uo. 431–432.

szaknak csak állomásai voltak, a végét még 1207-ben sem lehetett látni. A Lavrentyij-évkönyv szerint 1208-ban a rjazanyiak elfogták és megbilincselték Jaroszlav Vszevolodovics „embereit” (nyilván druzsinájának tagjait), sőt egy részüket meg is gyilkolták.⁶⁶⁵ Ekkor a sértett apa a szomszédos terület központjához vonult, ahol fia fogadta őt. A település lakói azonban továbbra sem tanúsítottak engedelmességet. Vszevolod utasítására ekkor a rjazanyiaknak javaikkal együtt el kellett hagyniuk városukat, amelyet a vlagyimiriak felgyújtottak. Ugyanez a sors várt Belgorodra is. Rjazany lakosait, köztük Arszenyij püspököt, Vlagyimir-Szuzdalba vitték.⁶⁶⁶

1209 elején a rjazanyi föld meggyötört lakói mégis képesek voltak ellen-támadásra. A Lavrentyij-évkönyvben csak egy rövid híradást találunk ezzel kapcsolatban: a korábban Csernyigovba menekült Mihail és a Pronszk élén őt követő Izjaszlav⁶⁶⁷ betört a szuzdali földre, és Moszkva környékét kezdte pusztítani. Vszevolod fejedelem Jurij nevű fiát küldte ellenük, és az utóbbi legyőzte őket.⁶⁶⁸ Úgy tűnik, a 15. század végi Moszkvai Évkönyvi Szvod az eseményekkel kapcsolatban egy másik, bővebb északkeleti tudósítást őrzött meg, mint a Lavrentyij-évkönyv. A moszkvai forrás egyrészt rávilágít arra, hogy a rjazanyi fejedelmek azért mertek támadni, mert azt hitték, hogy Vszevolod fiait még mindig a Novgoroddal támadt konfliktus köti le. Másrészt nem egyszerűenényt közöl, hanem konkrétumokkal alátámasztva, szemléletesen ismerteti Izjaszlav és Mihail vereségének körülményeit.⁶⁶⁹

⁶⁶⁵ A Jaroszlav „emberei” elleni fellépést A. V. Zsevnjak két tényezőre vezette vissza. Egyrészt feltételezte, hogy a megmozdulás oka a vlagyimiri druzsina magatartása lehetett, mert az utóbbi túlságosan sokat engedett meg magának. Másrészt szerinte az események alakulásához a becsvágyó Gleb Vlagyimirovics is hozzájárulhatott, aki szolgálataiért többet várt Vszevolodtól, mint amennyit valójában kapott: *Zsevnjak*, 122.

⁶⁶⁶ PSZRL. T. I. 434. A moszkvai forrás ezúttal is szolgál kiegészítésekkel. Egyrészt azt állítja, hogy a rjazanyiak tanácskoztak Gleb és Izjaszlav Vlagyimirovicssal, és ki akarták adni Jaroszlavot: MLSZV. 148. Tehát ez a verzió arra utal, hogy Vszevolod fia is fogságban volt. A másik adalék szerint a rjazanyiakat, a feleségeket és a gyerekeket is beleértve, széttelepítették a Vlagyimir-szuzdali Fejedelemség „városaiban”: Uo. 148.

⁶⁶⁷ V. A. Kucskin véleménye szerint a támadáskor Izjaszlav rjazanyi, Mihail pedig pronszki fejedelem volt: *Kucskin*, 98.

⁶⁶⁸ PSZRL. T. I. 434.

⁶⁶⁹ MLSZV, 148–149. Az 1209. évi események ismertetésekor felbukkanó topográfiai adatok vizsgálata után Kucskin azt feltételezte, hogy az Oka folyó bal partján a csernyigovi volosztok Vszevolod idejében már vlagyimiriak lettek: *Kucskin*, 98.

A vlagyimiri-rjazanyi viszony kérdése a következő év végén tartott diplomáciai tárgyalásokon is felmerült. A Lavrentyij-évkönyv rövid híradása szerint 1210-ben Vszevolod Csormnij és a többi csernyigovi fejedelem megbízásából Matfej kijevi metropolita Vlagyimir-Szuzdalba érkezett. A nézeteltérések rendezését követően Vszevolod kibékült az Olgovicsokkal, a metropolitát pedig megajándékozta, és tisztelettel engedte útjára.⁶⁷⁰ A Moszkvai Évkönyvi Szvodból azt is megtudhatjuk belőle, hogy a metropolita télen érkezett, karácsonykor istentiszteletet tartott a Szent Istenszülő vlagyimiri székesegyházában, és több napig tartó látogatása kellemes légkörben zajlott. Ugyanezen forrás híradása szerint a rjazanyi fejedelmek feleségeit már Matfej látogatása alatt szabadon engedték.⁶⁷¹ Az utóbbi információ arra enged következtetni, hogy a felek a rjazanyiak ügyében is egyeztettek. Az eredmény azonban csekély volt, hiszen sem az 1207-ben Vszevolod Csormnijjal tárgyalásokat folytató rjazanyi fejedelmek, sem a püspök, sem a Vlagyimir-Szuzdalba hurcolt lakosság nem kapta vissza a szabadságát. Ebben az állapotban Vszevolod életében nem következett be változás. 1212. évi halála után azonban az őt a vlagyimiri trónon követő fia, Jurij a rjazanyi foglyokat hazaengedte.⁶⁷² Az egyik adat szerint ez Romanra, a rangidős fejedelemre nem vonatkozott: ő egészen 1216. évi haláláig börtönben maradt.⁶⁷³

A szuzdali-rjazanyi viszony értékelése nem váltott ki nagy vitákat a történettudomány képviselői között. Az nyilván nem is lehetett polémia tárgya, hogy az előbbi fejedelmek bevonták az utóbbiakat a háborúikba, más

Közérthetőbben: Moszkvától és a Moskva folyótól délre Vszevolod Csernyigov rovására terjeszkedett, és egészen az Oka partjáig tolta ki a határt. Ez nem jelenti azt, hogy a Moskva és Oka közötti terület teljesen vlagyimiri fennhatóság alá került volna, mivel a Moskva folyó okai torkolatának közelében elhelyezkedő Kolomna és környéke még a mongol hódítás előestéjén is Rjazanyhoz tartozott: ld. *Kucskin*, 102. (térkép).

⁶⁷⁰ PSZRL. T. I. 435.

⁶⁷¹ MLSZV. 149. A Szent Istenszülő vlagyimiri székesegyháza az Andrej Bogoljubszkij által építtetett, majd öccse Vszevolod alatt felújíttatott, ma is működő Uszpenszkij-székesegyház.

⁶⁷² PSZRL. T. I. 437.

⁶⁷³ *Tatyiszen*. T. III. 199.

kérdéseket azonban a kutatók sokszor különböző szempontok alapján közelítették meg. Egyes történészek együttesen értékelték a szuzdali fejedelmek fentebb ismertetett tevékenységét, mások ugyanazt részekre szedték. Íme néhány nézet: a Rjazanyi Fejedelemség egyre inkább a Vlagyimir-szuzdali Rusz politikai befolyásának szférájába került.⁶⁷⁴ Szuzdalia fejedelmei kiterjesztették befolyásukat néhány óorosz szomszédjukra is. A 12. század második felében Murom és Rjazany fejedelmei függésbe kerültek tőlük.⁶⁷⁵ Andrej Bogoljubszkij és III. Vszevolod kihasználták a legkisebb lehetőséget is arra, hogy gyengébb szomszédaitak függő helyzetben tartásuk. Olyan helyzetbe süllyesztették őket, amely kevésbé különbözött a vazallusi állapottól. Elérték azt, hogy Rjazany szilárdan az ellenőrzésük alatt maradjon.⁶⁷⁶ A rjazanyi fejedelmek magukon érezték Vszevolod súlyos kezét, engedelmeskedtek akaratainak, s ő rjazanyi földet lényegében meghódította, és egyesítette a Vlagyimiri Nagyfejedelemséggel.⁶⁷⁷ Vszevolod főhatalma már elismert és nyílt uralom volt, mivel pl. a rjazanyi fejedelmek hozzá intézett szavaiban megjelent a goszpogyin kifejezés.⁶⁷⁸ Vszevolod alárendeltségben tartotta a féktelen rjazanyi fejedelmeket.⁶⁷⁹ Vszevolod csaknem teljhatalmúlag rendelkezett az egymással állandóan ellenségeskedő rjazanyi fejedelmekkel.⁶⁸⁰ A Rjazanyi Fejedelemség csaknem állandóan északkeleti szomszédja politikájának pályáján volt kénytelen keringeni. Az ottani fejedelmek mindig Vszevolod „vazallusai” voltak. A függés legkisebb megsértése az ellenállás erővel való elnyomásához és a korábbi állapot helyreállításához vezetett.⁶⁸¹ A gyengébb szomszédok, pl. Murom-Rjazany rövid idő alatt függésbe kerültek, és el kellett ismerniük az új

⁶⁷⁴ *Mongajt*, 1961. 347.

⁶⁷⁵ Martin, 99.

⁶⁷⁶ *Dzsón Fennel: Krizisz szrednyevokovj Ruszi, 1200–1304. (John Fennel: The Crisis of Medieval Russia, 1200–1304). M., 1989. 49.*

⁶⁷⁷ *V. O. Kljucsevszkij: Kursz russzkój isztorii. Csaszty I. In: Szocsinyenyija v gyevjatyi tomah. Tom I. M., 1987. 331–332.*

⁶⁷⁸ *Nj. Ny. Voronyin: Zodcsesztvo Szevero-Vosztocsnoj Ruszi XII–XV vekov. Tom I. M., 1961. 351. A goszpogyin szó urat, sőt uralkodót is jelent.*

⁶⁷⁹ *M. V. Scsepkeina: O proiszhozsgyenyii Uszpenszkovo szbornyika. In: Drevnyerrusszkoje iszkussztvo. Rukopisznaja knyiga. Redkollegija: V. Ny. Lazarev, O. I. Podobedova, Sz. O. Smidt. M., 1972. 80.*

⁶⁸⁰ *B. A. Ribakov: Kijevszkaja Rusz i russzkije knyazsesztva XII–XIII vv. M., 1982. 560.*

⁶⁸¹ *Ju. A. Limonov: Vlagyimiro-Szuzdalszkaja Rusz. Ocserki szocialno-polityicseszkój isztorii. L., 1987. 104.*

nagyfejedelem, Vszevolod „sztarejsinszvóját”. A genealógiától függetlenül a leghatalmasabb lett a legidősebb, és ennek felelt meg az úr (goszpogyin) megszólítás, amely a kijevi korszak fejedelmei között elképzelhetetlen lett volna.⁶⁸² A 13. század elején a rjazanyi fejedelmek ingadoztak a Vlagyimir és Csernyigov közötti orientáció kérdésében, de Vszevolodnak a rjazanyi föld elleni hadjáratai után a szuzdali befolyás felújult.⁶⁸³ 1208-ban a rjazanyi földet a vlagyimiri fejedelemséghez csatolták. Ez volt a közvetlen területfoglalás első példája, amikor egy orosz fejedelem egy másik rovására növelte meg birtokait.⁶⁸⁴ Vszevolod elhatározta, hogy aláveti a rjazanyi fejedelmeket, akik ha egyesítették volna erejüket csernyigovi rokonaikkal, komoly fenyegetést jelentettek volna a hatalmára.⁶⁸⁵ Vszevolod elfojtotta Murom és Rjazany fejedelmeinek ellenállását.⁶⁸⁶

A fenti vélemények közül azok, amelyek teljhatalomról és területfoglalásról szólnak, túlzásnak tűnnek. A többi nézetből jórészt az következik, hogy Rjazannal szemben – legalábbis Vszevolod uralmának időszakában – egyfajta vlagyimiri hegemonia bontakozott ki. Azonban, amennyiben rendszerezzük a tanulmányban részletesen ismertetett eseményeket, még ezt az elképzelést is árnyalni kell. Jurij Dolgorukij kétszer kényszerítette menekülésre Rosztjiszlav fejedelmet, mégsem sikerült a Rjazany közvetlen irányítását megszereznie. Mivel Rosztjiszlavnak csak Jurij egyetlen hadjáratában kellett segítséget nyújtania, 1157-ig a déli szomszéd Szuzdaltól való komolyabb függéséről aligha beszélhetünk. Andrej fejedelemségének időszakában a szuzdali-rjazanyi viszony kiegyensúlyozott volt. Bogoljubszkij nagyszabású célokat tűzött ki maga elé, s ezek elérése érdekében erőszakos politikát folytatott. Mivel Rjazanyban nem dúlt belviszály, hadjárataihoz pedig megkapta a kért segítséget, a kapcsolatok nem voltak problematikusak. A változás 1174-ben kezdődött, amikor is Gleb rjazanyi fejedelem a Rosztjiszlavicsokat

⁶⁸² *Stókel*, 117. A sztarejsinszvo kifejezés rangidőséget, szeniorátust vagy szeniori pozíciót jelent.

⁶⁸³ *A. A. Gorszkij*: Russzkije zemli v XIII–XIV vekah. Puti polityiceszkovo razvityija. M., 1996. 12.

⁶⁸⁴ *Mihail Heller*: Az Orosz Birodalom története. Osiris–2000, Bp., 1996. 55. Heller munkájának magyar fordításában Vszevolod és rokonai hercegekként szerepelnek, azonban a fejedelem kifejezés sokkal elfogadottabb és pontosabb.

⁶⁸⁵ *Martin Dimnik*: The Rus’ principalities. In: Maureen Perrie (ed.): The Cambridge History of Russia. Vol. I. From Early Rus’ to 1689. Cambridge, 2006. 118.

⁶⁸⁶ Uő: III. Vsevolod. In: Encyclopedia of Russian History. Editor in chief: James R. Millar. Vol. 4. New York, 2004. 1653.

támogatta nagybátyjukkal, Mihalkóval szemben. Ez teljesen érthető volt, hiszen tapasztalatlan sógorainak megosztott fejedelemsége a rjazanyi fejedelem számára a függés lazítását vagy akár megszüntetését jelenthette volna. A Rosztjiszlavicsok azonban sem Rosztovban, sem Vlagyimirban nem tudták megőrizni hatalmukat. Az új vlagyimiri fejedelem, a beteg Mihalko támadást akart indítani Gleb ellen, de azt Mihalko halála után maga Gleb indította meg 1176 őszén. Az akkor még jelentéktelennek számító Moszkva felgyújtása után a rjazanyi fejedelem 1176–1177 telén Bogoljubovot és környékét pusztította. Vszevolod azonban őt és az újból próbálkozó Rosztjiszlavicsokat is végleg legyőzte, és mindannyiukon bosszút állt. Életének utolsó évét Gleb vlagyimiri fogolyként töltötte, s fia, Roman is csak a függés elismerése után, 1179-ben térhetett vissza Rjazanyba. Az 1174-et követő viharos események nem jelentik Rjazany politikai súlyának növekedését. Gleb szerepe csak a szuzdali földön dúló belviszály miatt értékelődött fel, de a beavatkozásból a rjazanyi fejedelem a lehető legkevesebbet hozta ki. Bölcsebb, óvatosabb fellépéssel legalább a trónját megőrizhette volna.

A következő száz három évtizedben a déli szomszéd függése egyrészt teljesen megegyezett azzal, amely Andrej fejedelemsége alatt volt megfigyelhető: Vlagyimir-Szuzdal katonai segítségét kért és kapott Rjazanytól. Az utóbbi még jobban is járt, mivel az óvatos Vszevolod általában nem indított olyan nagyszabású hadjáratokat, mint elődje. Az 1179 és 1207 közti időszak másik jellegzetessége a szuzdali fejedelemnek a rjazanyi belvillongásokba való bevonása volt. Akár a trónviszály kifejezést is lehetne használni. Az ismertetett események alapján úgy tűnik, hogy a Rjazanyi Fejedelemségben ekkor csak két voloszty, következésképpen két trón, a rjazanyi és a pronszki létezett. Gleb fejedelem öt fia és tíz unokája számára a két voloszty még akkor is kevésnek bizonyult, ha a hatalomból nem csak a rangidősöknek jutott. Az emberi természettel ellenkezett volna, ha ebben a helyzetben Gleb utódai nem estek volna egymásnak. A sértettek ahhoz a fejedelemhez fordultak, akivel szemben a rjazanyiak szeniorja is függő helyzetben volt. Vszevolod 1180-ban Rjazanyhoz vonult, és megállapodást kötött Romannal. Még az 1185–1186-os konfliktus sem járt nagy pusztítással. 1185-ben Vlagyimir urát leginkább az háborította fel, hogy az általa küldött fegyveresek is fogságba estek. 1186-ban ugyan károkat okozott az Okától délre, feltehetően Kolomna közelében, de egyetlen nagyobb központot sem foglalt el.

A szuzdali-rjazanyi viszonyban csak 1207–1208-ban következett be gyökeres fordulat. Ez minden bizonnyal Csernyigovval volt kapcsolatos. A csernyigovi–rjazanyi szövetség veszélye, mint láttuk, a korábbi évtizedekben is fennállt, 1207-ben azonban úgy tűnt, hogy a Glebovicsok döntő többsége nem tartja tiszteletben a Gleb halála után vállalt függést. Vszevolod csak ekkor alkalmazott radikális eszközöket: hat fejedelmet azonnal elfogatott, egy koalíciós hadsereggel elfoglalta Pronszkot, a települések egy részének élére saját helytartóit állította, Rjazany lakóit arra kényszerítette, hogy további fejedelmeket küldjenek vlagyimiri fogságba, a város irányítását pedig fiára, Jaroszlavra bízta. Az igazi szörnyűség azonban csak ezután következett: 1208-ban Vszevolod felgyújtatta a fejedelemség legfontosabb települését, s a lakosságot a püspökkel együtt Vlagyimir-Suzdalba vitette.

Ha Nagyfészki Vszevolod fejedelemségének (1176–1212) rjazanyi vonatkozású eseményeit összevetjük a szakirodalomban található nézetekkel, az az érzésünk támad, hogy a kutatók értékeléseit az 1207–1208. évi események a kellenél nagyobb mértékben befolyásolták. A Kijevi Rusz történetének forrásai hemzsegnek a Rurik-dinasztia tagjainak egymás elleni torzszalkodásáról szóló híradásoktól. Az egyik fejedelem letaszította a trónról, majd elűzte a másikat. A fejedelmek erőszakos halála sem volt példa nélküli esemény. A támadó fél gyakorta vett blokád alá, rabolt ki vagy éppen gyűjtött fel egy-egy települést. Vszevolod egyáltalán nem tartozik a békétlen fejedelmek közé. Nem egyszer olyan sértést is megtorlás nélkül hagyott, amely miatt fivére, Andrej minden bizonnyal hadjáratot indított volna. Ha tehette, inkább a tárgyalásos megoldásokat választotta. Hosszú ideig a függésben lévő rjazanyi fejedelmek civakodását is türelemmel viselte, tapintatosan kezelte. Egyszerre hat fejedelem bebörtönzése ugyan szokatlan jelenség volt, de még azután is maradtak Glebovicsok Rjazanyban, hogy néhányukat pótlólag szintén vlagyimiri fogságba kellett küldeni. Nem szabad figyelmen kívül hagyni azt a tényt, hogy a legdurvább lépést maguk a rjazanyiak provokálták ki: Jaroszlav druzsinájának likvidálása vezetett a főváros felgyújtásához. Egy település felperzseléséhez képest jóval ritkább volt a lakosság elhurcolása. Vszevolod viszont nem először folyamodott ehhez a megtorló lépéshez. 1181-ben, miután a vetélytárs, Jaropolk Rosztiszlavics irányítása alatt álló novgorodi Novij Torgot bevette, a települést ugyancsak felgyújtatta, lakóit pedig Vlagyimir-

ba vitette. Ám akkor viszonylag gyorsan megengedte, hogy az elhurcoltak visszatérjenek.⁶⁸⁷

Kérdés, hogy a két település szenvedett-e jóvátehetetlen károkat. A forrásokból ítélve Novij Torg 1181 után is létezett, és fontos szerepet játszott a novgorodi–szuzdali kapcsolatokban. Úgy tűnik, 1208-ban Rjazany városa sem hamvadt el véglegesen. A hazaengedett lakosság vagy felújította a házakat, vagy új épületeket emelt. Mivel a fő építőanyag a fa volt, ez nem okozott megoldhatatlan problémát. A települést nem a vlagyimiriak pusztították el véglegesen 1208-ban, hanem a mongol hódítók 1237-ben.⁶⁸⁸ A mongol támadás első hulláma után a város nem épült újjá, ezért az oroszok Régi Rjazanynak vagy Ó-Rjazanynak (Старая Рязань) nevezték el, a régészeti kutatások számára pedig a szó szoros értelemben kincsesbányának bizonyult. Az archeológia tanúsága szerint a mongol invázió előtti Rjazany két fő alkotóelemből állt: egy erődből és egy, a 12. század folyamán fából készült falakkal és tornyokkal körülvett részből. Mivel az utóbbi nem volt teljesen lakott, veszély esetén valószínűleg a környékeliek is idemenekültek. A Szerebrjanka folyónál volt egy ún. Vízi kapuja, amelynek rácsán átfolyt a nélkülözhetetlen víz. Három kőtemplommal rendelkezett. Bojárok és közrendű városiak lakóépületeinek alapjait is feltárták.⁶⁸⁹

A fejedelmek bebörtönzését és Rjazany felgyújtását azért sem érdemes túlértékelni és Vszevolodnak a korban szokatlanul nagy hatalmat tulajdonítani, mert a rjazanyi-pronszki ellenállás folytatódott. Mint láttuk, Gleb két unokája még 1209-ben is képes volt arra, hogy ellentámadást indítson, és Moszkva környékét dúlja. A következő évben a fejedelmek feleségeit már szabadon engedték, 1212-ben pedig (Roman Glebovics kivételével) a renitens fejedelmek, Arszenij püspök és Rjazany városának lakosai szintén hazatérhettek. Tehát a vlagyimiri befolyást erőszakos eszközökkel is csak ideiglenesen lehetett növelni. A Szuzdalhoz lojális Muromnak viszont egyetlen alkalommal sem kellett az erősebb szomszéd beavatkozását elszenvednie.

⁶⁸⁷ PSZRL. T. I. 388. NPL. 36–37. MLSZV. 125.

⁶⁸⁸ PSZRL. T. I. 460.

⁶⁸⁹ Rjazany bemutatásához: *V. Ja. Petrubin: Drevnyaja Rusz, IX v. –1263 g. M., 2005. 145.*

A VLAGYIMIR-SZUZDALI FEJEDELMEK ÉS A VOLGAI BOLGÁROK VISZONYA A 12. SZÁZADBAN ÉS A 13. SZÁZAD ELEJÉN

Előzmények

A Nyomdai Évkönyv az 1107-es évnél arról tudósít, hogy a bolgárok megtámadták Szuzdalt, bekerítették a várost, és „sok gonoszságot műveltek”: falvakat és pogosztokat foglaltak el, számos földművest megöltek. A szuzdaliak egy ideig nem léptek fel velük szemben, mert nem volt fejedelemük. Később azonban kivonultak a városból, és az összes bolgárt lekaszábolták.⁶⁹⁰ A Kijevi Rusz északkeleti része, amelynek Rosztov volt a központja, a 11–12. század fordulóján Vlagyimir Monomah perejaszlavli fejedelem irányítása alatt állt. Intelem c. művének tanúsága szerint maga Monomah is többször járt Rosztovban.⁶⁹¹ Távollétében fiai (Msztjiszlav és Vjacseszlav) képviselték az érdekeit.⁶⁹² Úgy tűnik, a bolgár támadás idején Vlagyimir Monomah egyik fia sem tartózkodott északkeleten, a volgai bolgárok pedig kihasználták a kínálkozó lehetőséget. Nem az első számú központot, hanem a vízi úton (a Volga, az Oka, a Kljazma, a Nerl és a Kamenka folyókon hajózva) szintén jól megközelíthető Szuzdalt támadták meg.

A bolgár támadást követően a perejaszlavli fejedelem több gondot fordított a rosztovi terület védelmére. Egyrészt olyan helytartót nevezett ki, aki tartósan északkeleten maradt. A Kijevi Barlangkolostor paterikonja ezzel kapcsolatban az alábbi információkat tartalmazza: „Vlagyimir Monomah Georgijt küldte a szuzdali földre, és rábízta saját fiát, Georgijt. Sok év-

⁶⁹⁰ Polnoje szobranije russzkij letopiszej (PSZRI). Tom. (I). XXIV. Moskva (M.), 2000. 73. А «много зла сътвориша» kifejezés gyakori az évkönyvekben. Többféleképpen fordítható: sok gonoszságot műveltek, sok bajt okoztak, sok rosszat tettek. A pogosztok a Kijevi Rusz időszakában egyebek mellett adószedő központok voltak.

⁶⁹¹ Poveszty vremennih let (PVL). Szankt-Petyerburg (SzPb.), 1996. 102, 104.

⁶⁹² Uo. 96, 109. Novgorodszkaja pervaja letopisz sztarsevo i mladsevo izvodov (NPL). M. – Leningrád (L.), 1950. 161.

vel később Georgij Vlagyimirovics Kijevben ült; saját tiszjackijának, Georgijnak mint apjának, átadta a szuzdali oblasztyot.”⁶⁹³ A fenti, látszólag kaotikus forrásrészlet valójában hasznos adalékokkal szolgál. A benne szereplő két Georgij közül az egyik az előkelők közé tartozott. A paterikon szerint apja egy Simon nevű varég volt.⁶⁹⁴ A másik Georgij nem más, mint Monomah egyik legfiatalabb fia, aki Jurij Dolgorukijként ismeretes. Vlagyimir Monomah tehát fiát tette meg a forrás által szuzdalinak nevezett terület helytartó-fejedelmének. A paterikon időpontot ugyan nem ad meg, de ennek a lépésnek a bolgár támadást követően volt értelme. Mivel Jurij 1107-ben hozzávetőlegesen 10 éves lehetett,⁶⁹⁵ apja a varég Georgij gondjaira bízta. Másrészt 1108-ban Monomah erődöt alapított a Kljazma folyó partján,⁶⁹⁶ nem messze attól a helytől, ahol Nerl beleömlik. Ezzel nyilván a Szuzdalba vezető vízi út biztonságát kívánta növelni. A várat az alapítóról nevezték el Vlagyimirnak, s körülötte létrejövő település az óorosz korszak egyik legjelentősebb központja lett.

Támadások Jurij és Andrej fejedelemsége idején

1120-ban Jurij támadást indított a bolgárok ellen, sok foglyot ejtett, és legyőzte a bolgár haderőt.⁶⁹⁷ Az akció egybeesett Vlagyimir Monomah kijevi politikájának érdekeivel.⁶⁹⁸ Elképzelhető, hogy a hadjáratot az oroszok a kunok kérésére vezették. Az utóbbiakra a volgai bolgárok nyomása nehezedett, s ekkortájt épen az a kun kánság szenvedett tőlük vereséget, amelyhez Monomahot rokoni kapcsolatok fűzték.⁶⁹⁹ Ezeket a nézeteket kiegészíthetjük a források néhány adatával. Egyrészt az Elmúlt idők elbeszéléséből (Poveszty vremennih let) kiderül, hogy korábban Monomah

⁶⁹³ Kijevo-Pecszerszkij patyerik. In: Pamjatnyiki lityeraturi Drevnyej Ruszi, XII vek. M., 1980. 418. A tiszjackij kifejezés ezredes, katonai vezetőt jelent.

⁶⁹⁴ Uo.

⁶⁹⁵ *Kucskin*, 1984. 69.

⁶⁹⁶ PSZRL. T. XX. M., 2005. 103. NPL. 467.

⁶⁹⁷ PSZRL. T. I. M. 1962. 292. (oszlop). T. II. M., 1962. 285–286. (oszlop).

⁶⁹⁸ *V. A. Kucskin*: O marsrutah pohodov drevnyerusszkih knyazej na goszudarsztvo volsszkih bulgar v XII– pervoj tretyji XIII v. In: Isztoriescseskaja geografija Rosszii. XII–nacsalo XX v. M., 1975. 35.

⁶⁹⁹ *P. P. Tolocsko*: Drevnyaja Rusz. Kijev, 1987. 105.

Jurijt Ajepa kun kán lányával házassította össze.⁷⁰⁰ Másrészt az Ipatyij-évkönyv az 1117-es évnél azt tartalmazza, hogy a bolgár kán (a forrás szóhasználatával: fejedelem) megmérgeztette Ajepát.⁷⁰¹

Az 1130-as évek közepétől Jurij Dolgorukij kivonta magát a kijevi fejedelem ellenőrzése alól, s jelentős energiát fordított az északkeleti területek kiépítésére, megszervezésére.⁷⁰² 1149-től a kijevi trón megszerzésére törekedett.⁷⁰³ Az évkönyvek tanúsága szerint Dolgorukij az 1152-es év egy részét is a déli harcokba bonyolódva töltötte.⁷⁰⁴ Úgy tűnik a bolgárok ezt kihasználták: felhajóztak a Volgán, és váratlanul támadást intéztek a Szuzdaltól északra elhelyezkedő Jaroszlavl ellen. A település lakói nélkülöztek, de eleinte senki sem vállalkozott arra, hogy külső segítséget hívjon. Végül az éjszakai sötétséget kihasználva egy fiatal férfi kiszökött, és értesítette a rosztoviakat. Ők felvonultak a bolgárok ellen, győzelmet arattak, s felmentették Jaroszlavlot.⁷⁰⁵

A fenti időszakban, tehát a 12. század közepén a Szuzdali Fejedelemség központi területe a Volga és a Kljazma folyók között helyezkedett el. Délen a határ egyes szakaszai megközelítették az Okát, míg nyugaton átlépték a Volgát. A távoli északon még volt egy jelentős adminisztratív központ, Beloozero, de az ellenőrzése alá tartozó terület nagyságát a rendelkezésre álló információk alapján nem lehet pontosan megadni. Ugyanilyen bizonytalanok a délen a Rjazanyi Fejedelemséggel, keleten pedig a finnugor törzsek településterületével érintkező határok.⁷⁰⁶ A Szuzdali Fejedelemséget a Volgai Bulgáriától több száz kilométernyi távolság választotta el. Ha a bolgárokat 1152-ben a befolyási övezet kiterjesztésének szándéka vezette volna, a köztes területeket kellett volna megtámadniuk. Ők azonban a szuzdali föld belsejében elhelyezkedő Jaroszlavl alatt jelentek meg, s ezért az akciót zsákmányszerzési kísérletnek minősíthetjük.

⁷⁰⁰ PVL. 120.

⁷⁰¹ PSZRL. T. II. 285.

⁷⁰² Jurij önállósodási törekvésehez: *Makai János*: Jurij Dolgorukij tevékenysége Északkelet-Oroszországban. Világtörténet, 1991/1–2. 39–41.

⁷⁰³ Jurij Dolgorukij Kijevért folytatott harcához: *Makai János*: A Szuzdali Fejedelemség külpolitikája a 12. század 30–50-es éveiben. Aetas, 1995/3. 80–86.

⁷⁰⁴ PSZRL. T. I. 338–339. T. II. 455–459.

⁷⁰⁵ A Jaroszlavl elleni bolgár támadáshoz: Uo. T. XXIV. 77.

⁷⁰⁶ A Szuzdali Fejedelemség területének kiterjedéséhez: *Kucskin*, 1984. 99. (tévkép a 12. század közepéhez)

A szuzdali (vlagyimir-szuzdali) befolyás kiterjesztése a 12. század második felében és a 13. század első felében is folytatódott. A nyugati és déli határok már nem módosultak jelentős mértékben. Délkeleten viszont a Volga partvidékének újabb szakaszát és az Oka folyó volgai torkolatát sikerült ellenőrzés alá vonni. Keleten az Unzsa folyó alsó folyása is a vlagyimiri uralmi zóna része lett. Északkeleten, a beloozerói körzettől keletre Usztyug vidékét szintén látogathatták az adószedők.⁷⁰⁷ A mongol hódítás előtti időszak bemutatása terminológiai szempontból azért problematikus, mert 1212 után északkeleten is részfejedelemségek alakultak ki, s például az említett usztyugi terület nem közvetlenül a vlagyimir-szuzdali nagyfejedelem, hanem a rosztovi fejedelem fennhatósága alá tartozott

A Volgai Bulgária alapvetően a mai oroszországi Tatár Köztársaság területén helyezkedett el, bár egyes részei kívül estek annak határain. A bolgárok a folyók mentén telepedtek le. A 13. század elején csaknem egybefüggő településterület létezett a Volga, a Káma, a Sesma és a Nagy-Cseremsan által határolt részeken. A Volgától nyugatra viszonylag nagyobb népesség koncentrálódott a Szvjaga középső folyásánál, ill. egyes mellékfolyóinak vidékén. Bolgárok a Nagy-Cseremsan volgai torkolatától délre, a Volga hatalmas kanyarulatában elhelyezkedő, később Zsiguli néven szereplő félszigeten is éltek, bár valószínűleg kisebb létszámban, mint a Szvjaga mentén.⁷⁰⁸

A 12. század közepén, tehát Jurij Dolgorukij életének utolsó éveiben a Volga felső folyásának egy része szuzdali, középső folyásának egy része pedig bolgár ellenőrzés alatt állt. A Szuzdali Fejedelemség és a Volgai Bul-

⁷⁰⁷ A Vlagyimir-szuzdali Fejedelemség területének kiterjedéséhez: Uo. 102. (térkép a 13. század 30-as éveire)

⁷⁰⁸ A Volgai Bulgária területének megállapításához: R. G. *Fahrutgyinov*: Ocserki po isztorii Volzsszkoj Bulgarii. M., 1984. 10. (térkép a 10. századtól a 13. század elejéig tartó időszakhoz). A magyar kutatók közül Róna-Tas András 1973-ban a Csuvas és a Tatár Autonóm Köztársaság területén bolgár nyelvű feliratokat tanulmányozott. Arra a kérdésre kereste a választ, hogy hol volt a volgai bolgár etnikum nyugati határa. Megállapította, hogy a 922 és 1236 közötti időből – tehát a volgai bolgárok fénykorának idejéből – addig egyetlen felirat sem került elő, s a legrégebbi nyelvemlék 1281-ből való. A rendelkezésére álló adatok alapján azt a következtetést vonta le, hogy a volgai bolgárok nyugati határa lényegében a Szvjaga folyó nyugati partja lehetett: *Róna-Tas András*: A volgai bolgárok fővárosában. Keletkutatás, 1974. 142, 144–145. Tehát Róna-Tas András álláspontja a nyugati határ kérdésében megegyezik azzal, amelyet R. G. Fahrutgyinov is képvisel.

gária ugyan nem rendelkezett közös határral, de a korábbi konfliktusok arra utaltak, hogy a viszonylag nagy távolság ellenére is váratlan támadást intézhetnek egymás ellen. Mivel az egyik fél kelet, a másik pedig nyugat felé tudta befolyási övezetét kiterjeszteni, újabb hadjáratokra lehetett számítani. A két hatalom közé szoruló mordvinokat komoly veszély fenyegette.

Jurij Dolgorukij fia, Andrej Bogoljubszkij követte a szuzdali föld élén. Andrej fejedelemsége idején (1157–1174) Szuzdal helyett Vlagyimir lett a központ. Első támadására a bolgárok ellen 1164-ben került sor. Ezzel kapcsolatban a Lavrentyij-évkönyv meglehetősen tendenciózus hangvétellel a következő adatokat tartalmazza: a vlagyimiri csapatokat maga Bogoljubszkij vezette. Vele tartott fia, Izjaszlav, öccse, Jaroszlav és Jurij muromi fejedelem is. Az óorosz csapatok győzelmet arattak a bolgár fejedelem (kán) fölött, aki seregének csak egy kis részével tudott Velikij gorodba (a Nagy városba) visszavonulni. Ezután a támadók Brjahimovot elfoglalták, további három várost pedig felperzselték.⁷⁰⁹ A híradásból lehetetlen megállapítani Bogoljubszkij sikerének mértékét. Az sem derül ki belőle, hogy miért nem folytatták a megvert ellenség üldözését. Nagy hangsúlyt helyezett viszont az évkönyvíró az Istenanyának a győzelem kivívásában játszott szerepére, ugyanis a támadók még a híres Vlagyimiri Istenanya-ikont is magukkal vitték.⁷¹⁰

Az 1171–1172 telén indított második támadás viszont kudarcot vallott. Ekkor Andrej Bogoljubszkij Msztjiszlav nevű fiát küldte a bolgárok ellen, s hozzá a muromi és rjazanyi fejedelmek fiai is csatlakoztak. Az Oka torkolatánál két hetet vártak az erősítésre, és elhatározták, hogy azzal a druzsinával együtt indulnak el a bolgárok ellen, amelyet Borisz Zsigyiszlavics vajda (hadvezér) vezetett. A támadók váratlanul törtek az ellenséges területekre, hat falut és egy várost elfoglaltak, a férfiakat lekasabolták, az asszonyokat és a gyerekeket pedig fogságba vetették. A Lavrentyij-évkönyv ezen eseményeket feljegyző krónikása – elfogultsága ellenére is – csak ennyi eredményt konstataált, s egyértelműen utalt a hadjárat végkimenetelére: a bolgárok, miután tudomást szereztek róla, hogy a fejedelmek csak kis létszámú druzsinával érkeztek, hatezer katonát gyűjtöttek össze, és üldözőbe vették az oroszokat. Azonban csak húszversz-

⁷⁰⁹ PSZRL. T. I. 352–353.

⁷¹⁰ Uo. 353.

tányira közelítették meg őket, azután visszafordultak. A támadók, akiket az évkönyvíró sokatmondó megállapítása szerint a Szent Istenanya és a keresztény imádság mentett meg, Istent dicsőítették, és hazaindultak.⁷¹¹

Ezt a katonai akciót Andrej fejedelem rosszul időzítette, és rosszul készítette elő. A krónikás leírta, hogy a hadjárat senkinek sem tetszett a résztvevők közül, s az okot is megnevezte: «зане непогодѣ є [єсть] зимѣ воевати Болгарѣ» („mert télen nem alkalmas az idő a bolgárokkal folytatott harcra”). Ugyanígy a következményt is megjelölte: «и подуче не идяху».⁷¹² Az utóbbi kifejezést szó szerint aligha lehet visszaadni. Úgy fordíthatnánk, hogy (a harcosok) mentek is meg nem is, az orosz történetírás egyik klasszikusa, Sz. M. Szolovjov szavaival: lassan és kedvetlenül vonultak.⁷¹³ Nem tudjuk, milyen druzsinát vártak a fejedelmek az Oka torkolatánál. V. A. Kucskin szerint Andrej Bogoljubszkijét, amelyet ő nem küldött el. Úgy látszik, csak egy előrs érkezett meg Borisz Zsigyiszlavics vezetésével.⁷¹⁴ A lényeg az, hogy a Msztjiszlav rendelkezésére álló erők nem bizonyultak elegendőnek, s a bolgárok megfutamtították a támadókat.

Ha óorosz sikerről nem is, de egy, a témánk szempontjából fontos tényről a krónikás beszámolt: Msztjiszlav, mielőtt a muromi és a rjazanyi fejedelmek fiainak csapataival találkozott, Gorogyecben tartózkodott.⁷¹⁵ Ez a település (akkor talán még csak egy kis erődítmény) Jurij Dolgorukij idején még nem létezett, tehát már Andrej uralma alatt épült. Ez azt jelenteti, hogy – mivel Gorogyec a Volga bal partján helyezkedett el – a vlagyimir-szuzdali befolyás az 1170-es évek elején keleti irányban nemcsak elérte a folyót, hanem valamelyest azon túl is érvényesült.

Egyes adatok szerint Andrej Bogoljubszkij meggyilkolásának is van bolgár vonatkozása.⁷¹⁶ A 15. századi másolatban fennmaradt Radziwill-évkönyv egyik miniatúráján azt látjuk, hogy a merénylők egyike levágja

⁷¹¹ Uo. T. I. 364. A hadjárat bemutatása megtalálható az Ipatyij-évkönyvben is: PSZRL. T. II. 564–566.

⁷¹² Uo. T. I. 364. A Radziwill-másolat és a Moszkvai Hittudományi Akadémia b jelű kézírata alapján ismert szövegváltozatokban a «подуче» szó helyett a jobban értelmezhető «идуче» olvasható: Uo. 364.

⁷¹³ *Сж. М. Солоньев*: *История России с древнейших времён*. Книга I, т. 2. М., 1959. 645.

⁷¹⁴ *Кускин*, 1975. 38.

⁷¹⁵ PSZRL. T. I. 364.

⁷¹⁶ Andrej Bogoljubszkij meggyilkolásához: *Makai János*: *Egy 12. századi fejedelemgyilkosság anatómiája*. Világtörténet, 1992/ 1–2. 44–54.

a fejedelem bal kezét, ill. az áldozat (bolgár?) felesége a levágott végtagot tartja.⁷¹⁷ A forrás szövege azonban nem említi a fejedelemasszony szerepét, s arról más fontos óorosz kútfők (pl. a Lavrentyij- és Ipatyij-évkönyv, az Első Novgorodi Évkönyv) szintén hallgatnak. A 16. századi Tveri Évkönyv szövege viszont felbujtó szerepet tulajdonít a feleségnek, és az okot is megadja: a férj «много зла учини Болгаромъ» („sok rosszat tett a bogárokkal”).⁷¹⁸ V. Ny. Tatyiscsev 18. századi történetíró is bűnrészesnek tartotta a fejedelemasszonyt. Szerinte Bogoljubszkij sógora, valamint (bolgár?) felesége haragudott a fejedelemre, és kereste a megfelelő időpontot a meggyilkolására.⁷¹⁹ Tehát rendelkezünk egy miniatúrával, amely nincs összhangban ugyanannak a forrásnak a szövegével. Van egy későbbi évkönyvünk, amely viszont alátámasztani látszik a fenti ábrázolást. Végül segítségül hívhatunk egy még később élt történetírót, aki sok esetben számkra ismeretlen forrásokból dolgozott. Ennek ellenére több történész is összefüggésbe hozta a gyilkosságot a feleséggel, ill. a bolgárokhoz fűződő viszonnal.⁷²⁰

Nagyfészki Vsevolod fejedelem kísérletei

1183-ban Vsevolod – Bogoljubszkij öccse, vlagyimir-szuzdali fejedelem – vezetett hadjáratot a bolgárok ellen. R. G. Fahrutgyinov szerint az ok az volt, hogy a bolgárok orosz kereskedőket raboltak ki az Oka folyón.⁷²¹ A Lavrentyij-évkönyv részletesen bemutatja az eseményeket. Eszerint Vsevolodhoz a következő fejedelmek csatlakoztak: unokaöccse, Izjaszlav a déli Perejaszlavlból; Vlagyimir, Szvjatoszlav kijevi fejedelem fia; Msztyszlav Davidovics a szmolenszki ágból, valamint négy rjazanyi és a muromi fejedelem. A támadók behatoltak a bolgár területekre, part-

⁷¹⁷ Radzivilovszkaja letopisz. Faksimilnoje vozproizvedenyije rukopiszi. SzPb. – M., 1994. 215. (543. miniatúra)

⁷¹⁸ PSZRL. T. XV. M., 2000. 250–251. (oszlop)

⁷¹⁹ V. Ny. Tatyiscsev: Isztorija Rosszijszkaja. T. III. M. – L., 1964. 249.

⁷²⁰ Kucskin, 1975. 39. Kucskin, 1984. 93. B. A. Ribakov: Minyiaturi Radzivilovszkoj letopiszi i russzkije licevije rukopiszi X–XII vv. In: B. A. Ribakov: Iz isztorii kulturni Drevnyej Ruszi. M., 1984. 228–229. Fahrutgyinov, 88. Riža Barijev: Volzszzskije bulgari. SzPb., 2005. 102.

⁷²¹ Fahrutgyinov, 88.

ra szálltak, majd két napig Tuhcsin gorodoknál álltak. A beloozeroi csapatot hagyták hátra a hajók őrzésére. Később a bolgárok Torcszkból (Torcseszkből) és más településekről kiindulva megtámadták a hajókat, de a beloozeroiak megfutamították őket, és jelentős veszteségeket okoztak nekik. Több mint ezren a Volgába fulladtak. A Velikij gorod felé vezető úton az orosz katonák Jemjak (kán) kunjaival találkoztak, akik azért jöttek, hogy egy bolgár „fejedelemmel” együtt harcoljanak, ám végül a szlávokhoz csatlakoztak. A Vszevolod által vezetett csapatok a Cseremsan folyón átkelve jutottak el Velikij gorodig. Ott Izjaszlav fejedelem a kitörő gyalogosokkal vívott harcban súlyosan megsebesült, és hamarosan meghalt. A támadók tíz napig tartották blokád alatt Velikij gorodot, majd a bolgárok békét ajánlottak. Ezután Vszevolod a katonákkal a hajókhoz vonult, s azokon visszatért Vlagyimirba. Útközben még lovasokat küldött a mordvinok ellen. Unokaöccsét, Izjaszlav fejedelmet a Szent Istenszülő vlagyimiri székesegyházában temették el.⁷²²

Az események leírása megtalálható az Ipatyij-évkönyvben is. Ez alábbi fontos kiegészítésekkel szolgál: 1. Vszevolod segítséget kért Szvjatoszlav kijevi fejedelemtől, ő pedig fiát, Vlagyimirt küldte. 2. A szövege alapján teljesen egyértelmű, hogy a támadók a Volga Iszadi nevű szigetén szálltak partra, s a beloozeroiakat itt érte a bolgárok ellentámadása. 3. A szigeten partraszálló bolgárok létszáma ebben a forrásban ötezer, az oroszokkal vívott harcban elesettek száma pedig (a több mint ezer vízbe fulladt bolgár mellett) három és fél ezer.⁷²³ Az Első Novgorodi Évkönyv híradása szokás szerint rövidebb. A krónikás mindössze két momentumot talált említésre méltónak: Vszevolod „az egész oblasztyával”, vonult a bolgárok ellen, ill. az utóbbiak megölték Izjaszlav fejedelmet.⁷²⁴ A kettő közül az első azért fontos, mert egyrészt nem szerepel a másik két forrásban, másrészt azért, mert azt jelenti, hogy a fejedelem Vlagyimir-Szuzdal teljes haderejét magával vitte.

Az évkönyvek egyes adatai némi magyarázatot igényelnek. Első olvasásra nem világos, mit kerestek a kunok a Volgai Bulgáriában. A. P. Szmirnov szerint ekkor a bolgár állam belviszálytól szenvedett.⁷²⁵ V. A. Kucskin ezt

⁷²² PSZRL. T. I. 389–390.

⁷²³ Uo. T. II. 625–626.

⁷²⁴ NPL. 37.

⁷²⁵ A. P. Szmirnov: *Volzsszkije Bulgari*. M., 1951. 39.

azzal egészítette ki, hogy a kunok hadjáratának célpontja Bolgar városa volt, amelynek fejedelmét (kánját) korábban nyilván elűzték, ezért kénytelen volt Jemjakhoz fordulni segítségért.⁷²⁶ Az útvonal ismertetése során felbukkanó topográfiai adatok egy része nem azonosítható. A kevésbé jelentőseket nem is neveztük meg, de még a hadi vállalkozás szempontjából jelentős Iszadi-sziget sem lokalizálható teljesen egyértelműen. A Volgán kívül csak a Kis-Cseremsan folyó és a közelében elhelyezkedő Velikij gorod jelent megbízható támpontot.

V. A. Kucskin szerint a mongol hódítás előtti időszakban az 1183. évi hadjárat volt az óorosz fejedelmek legjelentősebb hadjárata a bolgárok ellen. Erről nemcsak a vlagyimiri évkönyvírás őrzött meg részletes elbeszéléseket, hanem tudtak róla Nagy Novgorodban, és emlékeztek rá Rusz déli részén is. Az utóbbi bizonyítékaként az Igor-ének Vszevolodot dicsőítő sorait idézte.⁷²⁷ Érdeemes tehát megvizsgálni a résztvevők politikai presztízsét és az elért eredményeket. A legnagyobb politikai súllyal természetesen Vszevolod fejedelem rendelkezett, s a harcosok jó részét is ő biztosította, mivel az egész vlagyimir-szuzdali haderőt mozgósította. Szvjatoszlav kijevi fejedelem elküldte ugyan fiát, Vlagyimirt, de arról nem tudunk, hogy erős druzsinát is küldött volna vele. Vszevolod unokaöccse, a halálos sebet szerző Izjaszlav a kunok miatt állandó fenyegettségben élő déli Perejaszlavl urának testvére volt. Sok katonát aligha hozott, hiszen rájuk délen is nagy szükség volt. A jelenlétével érzékeltette, hogy a perejaszlavlai ág továbbra is Vszevolodot ismeri el rangidősnek. A szomszédos Szmolenszk fejedelme sem jelent meg, csak egy gesztust tett fia, Msztjiszlav elküldésével. A széttagolt Rjazanyi Fejedelemséget négy fejedelem is képviselte, a muromit egy. Ezek a nem túl jelentékeny szomszédok már Andrej Bogoljubszkij idejében is Vlagyimir-Szuzdal befolyása alatt álltak. A résztvevő fejedelmek száma tehát meglehetősen kicsi. Az eredményeket tekintve sem kedvezőbb a mérleg. Sikerült elhajózni a Volga egyik szigetéig, majd ott megvédeni a hátrahagyott hajókat a jelentős számban felvonuló bolgárokkal szemben. Sikerült eljutni az egyik legjelentősebb városig, és ott békét kötni. Foglyokról és hadizsákmányról nem szólnak a

⁷²⁶ *Kucskin*, 1975. 40. Ju. V. Szuharev véleménye szerint Jemjak kunjait egy lázadó bolgár „fejedelem” hívta segítségül: *Ju. V. Szuharev*: Vszevolod Bolsoje Gnyezdo. In: *V. B. Perhanko – Je. V. Peselov – Ju. V. Szuharev*: Knyazja i knyaginyi Russzkoj zemli IX–XVI vv. M., 2002. 205.

⁷²⁷ *Kucskin*, 1975. 41.

források. Valószínűleg ezt szerette volna kompenzálni Vszevolod a visszaút során, amikor is lovas harcosokat küldött a mordvinok ellen, de ennek a kísérletnek az eredményét sem ismerjük. Ha az 1183-as támadás mérlegét összevetjük az 1164. évi hadjárat mérlegével, azt tapasztaljuk, hogy Andrej fejedelem vállalkozása eredményesebb volt, mint öccséé.

Vszevolod uralma idején még két kisebb jelentőségű hadjáratra került sor. A Lavrentyij-évkönyv szerint 1186-ban a fejedelem az egyik vajdája vezetésével a gorogyecieket küldte a bolgárok ellen. Az oroszok sok falut elfoglaltak, és sok fogollyal tértek vissza.⁷²⁸ A Nyikon-évkönyv pedig azt tartalmazza, hogy 1205-ben Vszevolod flottát küldött a bolgárok ellen, s ez a Volgán Homoliig jutott, majd foglyokkal és zsákmánnyal érkezett vissza.⁷²⁹ Az rejtély marad, hogy pontosan hol helyezkedett el a Homolinak nevezett település.

A Volgai Bulgária széles körű gazdasági kapcsolatai

Érdeemes megvizsgálni, hogy miért lehetett vonzó célpont az oroszok számára az a Volgai Bulgária, amely ellen bármely támadás nagy kockázattal járt. A gazdaság fő ágazata a mezőgazdaság volt. A lakosság többsége falvakban lakott, és földműveléssel, állattenyésztéssel, vadászattal, halászáttal foglalkozott. A falvakból egyebek mellett gabonát, húst és állatbőröket szállítottak a városokba. Gabonából a lakosság szükségleteit meghaladó mennyiséget termeltek, az állatbőrökből pedig a városokban a legjobb minőségű kelet-európai bőrárut állították elő. Az iparban jelentős helyet foglalt el a városépítő tevékenység, a vaskohászat- és feldolgozás, az ötvösmesterség és a fazekasság.⁷³⁰

A bolgárok kereskedelmének bemutatásához olyan forrásokkal is rendelkezünk, amelyek a szuzdali–bolgár viszályok idején keletkeztek. Szerzőjük, Abu-Hámid al-Garnáti elsősorban muszlim jogtudós és igehirdető volt. 1135–36-ban és 1150-ben is járt a Volgai Bulgáriában. Az egyik mű-

⁷²⁸ PSZRL. T. I. 400.

⁷²⁹ Uo. T. X. M., 2000. 50.

⁷³⁰ A Volgai Bulgária mezőgazdaságához és iparához: *Barijen*, 87–89.

vét 1155-ben, míg a másikat 1162-ben írta.⁷³¹ A második tartalma jelentős mértékben ismétli az elsőét.⁷³² Ezekben a munkákban értékes információkat is találunk, bár a szerzőt a csodálatos történetek sokszor jobban érdekelték, mint az emberek, népek mindennapi élete.

Al-Garnáti szerint a bolgárok a föld alól előkerülő elefántagyarakat szállították Hvárezmbe és Horászánba.⁷³³ Nekik adózott Arú tartomány, ahol hódra, hermelinre és szürke mókusra vadásztak. Onnan kerültek ki a legkitűnőbb minőségű hódprémek.⁷³⁴ Al-Garnáti úgy vélekedett, hogy a bolgárok egy Viszú nevű terület felett is fennhatóságot gyakoroltak. Onnan is kitűnő hódبórt, ill. hódprémet hoztak, s cserébe fényezetlen, markolat és díszítés nélküli kardokat szállítottak. Ezek pengéje az iszlám területén, pl. Azerbajdzsánban és Iszfahánban készült. Viszú népe elvitte a kardokat egy, a Sötétség országához közeli tartományba (a Júrá néven ismert országba), ahol cobolyprémre és rabszolgákra cserélte. A kereskedők cobolyprémért cserébe marha- és juhcsontot is szállítottak. Júrá lakói a kardpengék segítségével a tengerben megszerezhették egy hegy magasságú hal húsát.⁷³⁵ Al-Garnáti szerint a bolgárok a bizánciaktól egy, a Földközi-tengerben élő agyaras állat cserzett és csíkokra vágott bőrét szerezték be.⁷³⁶ Egy másik híradásából pedig arra, lehet következtetni, hogy volgai tokhalból készült enyvvel is kereskedtek.⁷³⁷

A kutatók al-Garnáti kissé zavarosnak tűnő adatait már többé-kevésbé megfejtették. Az elefántagyar valójában mamutcsont volt. Arú területe, amely Viszú mellett helyezkedett el, valószínűleg az orosz krónikák Arföldje, amelyet finn törzsek laktak, talán a mai udmurtok elődei. Viszú népe (az orosz krónikákban: vesz) alighanem a vepszék őseit jelöli. A „vesz” a Keleti-Ladoga mellékétől a Fehér-tó mellékéig húzódó vidéket

⁷³¹ A két mű címe: Murib an baad adzsáib al-Magrib (Nyugat országai néhány csodájáról szóló világos beszámoló), Tuhfat al-albáb va nuhbat al-adzsáb (A szívek ajándéka és a válogatott csodák könyve).

⁷³² A mohamedán szerző és munkáinak bemutatása: O. G. Bolsakov: Abu-Hámid al-Garnáti és művei. In: Abu-Hámid al-Garnáti utazása Kelet- és Közép-Európában, 1131–1153. Közzétette: O. G. Bolsakov és A. L. Mongajt. Gondolat, Bp., 1985. 11–28.

⁷³³ Murib. Uo. 43–44.

⁷³⁴ Murib. Uo. 45.

⁷³⁵ Murib. Uo. 45, 47–49. Tuhfat. Uo. 87–88.

⁷³⁶ Tuhfat. Uo. 81.

⁷³⁷ Tuhfat. Uo. 85.

foglalta el. Területe az európai–arab kereskedelmi útvonalon helyezkedett el. Összekötő kapocs lehetett a Ladoga és a Káma melléke között, s nagyon hamar Rusz részévé vált. Júrá az orosz évkönyvek Jugrája. Júrá népe az osztjákok és a vogulok elődeit jelenti. A kidolgozatlan vaspengékről (kardokról) és a hegy magasságú halról szóló leírások a szigonyos bálnavadászatra vonatkoznak.⁷³⁸ Az agyaras tengeri állatról szóló elbeszélésben nyilván egybeolvadt a rozmár és a delfin,⁷³⁹ de a delfin bőréről lehet szó, mivel az élőhely és a cserzés helye alapján erre lehet következtetni.

Abu-Hámid al-Garnáti két alkalommal járt a Kijevi Rusz területén is.⁷⁴⁰ Ehhez képest nem sok információt hagyott ránk a keleti szlávokról. Az általunk vizsgált kérdéskörrel lényegében csak az alábbiakat közölte: „Ha egy köztük élő muszlim kereskedni kezd egy szlávval, és az nem tud fizetni, akkor eladják őt magát, a gyerekeit és a házát, s megadják az illető kereskedőnek az adósságot.”⁷⁴¹ A híradás csak arra utal, hogy a Kijevi Ruszban védtek a mohamedán kereskedők érdekeit, de konkrétan nem utal sem Szuzdalra, sem pedig a bolgárokra.

Abu-Hámid al-Garnáti leírása csak vázlatos képet fest a volgai bolgár kereskedelemről. Már a 10. századi arab geográfus és utazó, al-Mukaddaszi megnevezte a fentiek jó részét, és további bolgár exportcikkeket is említett: pl. nyest- és rókaprémet, kecskebőrt, viaszt, nagy halakat, sapkákat, hódpezsmát, bagariabőrt, mézet, „páncélingeket”, szláv rabszolgákat, juhokat és szarvasmarhákat.⁷⁴²

A bolgárok kereskedelmének átfogó értékeléséért érdemes R. G. Fahrutgyinovhoz fordulni. Fahrutgyinov szerint a Volgai Bulgária két irányban folytatott nemzetközi kereskedelmet: nagy prémügyleteket bonyolított Északkal, onnan értékes szőrmeárut kapott, amelyre nagy volt a kereslet keleten; ill. pénzzel való kereskedelmet a fejlett országokkal,

⁷³⁸ *Mongajt*: Történelmi kommentár Abu-Hámid al-Garnáti műveihez. Uo. 111–120. A Júrá kifejezéshez még érdemes idézni Czeglédy Károly értékelését: „A Jugra név tehát kifogástalan képzés, és jelentése „vogulság-osztjákság.” *Czeglédy Károly*: Jegyzetek a magyar kiadáshoz. Uo. 186.

⁷³⁹ O. G. *Bolsakov*: Jegyzetek a Tuhfat al-albábhhoz. Uo. 166.

⁷⁴⁰ *Bolsakov*: Abu-Hámid al-Garnáti és művei. Uo. 14–15.

⁷⁴¹ Murib. Uo. 53–54.

⁷⁴² A Muhammad ibn Ahmad Samsz al-Din al-Mukaddaszi által említett exportcikk fel-sorolása: *A. Ja. Garkavi*: Szkazanyija muszulmanszkih piszatyalej o szlavanah i ruszah (sz VII veka do konca X veka). SzPb., 1870. 282.

miközben tranzitközpont maradt Nyugat és Kelet között. Összességében azoknak a népeknek és országoknak a felsorolása, amelyekkel gazdasági kapcsolatban állt, változatos és földrajzi szempontból kiterjedt. Ezek Észak népei, a baskírok, a Kijevi Rusz, az utóbbin keresztül a Baltikum és a skandináv országok, valamint Bizánc, a Kazár Birodalom, az Észak-Kaukázus, Közép-Ázsia, az Arab Kalifátus, Perzsia és India.⁷⁴³

A Volgai Bulgária városai

A volgai bolgárok nagyobb településeivel kapcsolatos polémia a mai napig sem zárult le. Az alábbiakban csak a témánkkal kapcsolatos kérdéseket érintjük. A magyar kutatók közül Zimonyi István több tanulmányt is szentelt a Volgai Bulgária történetének.⁷⁴⁴ Ő a középkori orosz forrásokban a bolgár városok közül Velikij gorod, Brjahimov, Torcsesz (Torcsék) és Osel (Ošel) nevét találta.⁷⁴⁵ A magunk részéről ezekhez még hozzátennénk Tuhcsin gorodokat,⁷⁴⁶ bár az utóbbi a neve alapján valószínűleg nem tartozott a legnagyobb települések közé. Sajnos, az orosz krónikások vagy nem ismerték a bolgár–török földrajzi neveket, vagy a bevett gyakorlatnak megfelelően (?) a szláv variánsukat adták meg. A fenti elnevezések közül is csak Osel képez kivételt. A többi azonosításra szorul.

Velikij gorodot (a Nagy várost) V. A. Kucskin Biljarként, R. G. Fahrutgyinov pedig Buljarként említi.⁷⁴⁷ A település ott jött létre, ahol a

⁷⁴³ Fahrutgyinov, 41.

⁷⁴⁴ Zimonyi István: The Volga Bulgars between wind and water (1220–1236). Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae. Tomus XLVI (2–3). 1992/1993. 347–355. Uő: Volgai bolgárok és a volgai út. In: „Magyaroknak eleiről”. Ünnepi tanulmányok a hatvan esztendő Makk Ferenc tiszteletére. Szerk.: Piti Ferenc. Szegedi Középkorász Műhely, Szeged, 2000. 695–702. Uő: The Towns of the Volga Bulgars in the Sources (10–13th Century). In: Szrednyevkovaja Kazany: voznyikovenyije i razvityije. Matyeriali Mezsdunarodnoj konferencii. Kazany, 1–3 ijunya 1999 goda. Redkollegija: F. S. Huzin i dr. Kazany, 2000. 134–140.

⁷⁴⁵ Zimonyi: The Towns, 134.

⁷⁴⁶ Tuhcsin gorodok az 1183. évi hadjárat ismertetésénél szerepel: PSZRL. T. I. 389.

⁷⁴⁷ Például Kucskin, 1975. 37, 40. Fahrutgyinov, 62, 97. A város helyi török nevéől tanúsodik az írásos forrásokban és a folklórban fennmaradt Biler elnevezés. Ez a mai tatár kiejtés szerint módosult szó. Orosz átírásban Buljar, Bular, Bjular, néha Bolar. A Biljar a város módosult neve, s a változásban az orosz kiejtés játszott szerepet: Fahrutgyinov, 95, 97.

Biljarka folyó Kis-Cseremsanba ömlik.⁷⁴⁸ Az 1164. évi események ismertetése során említett Brjahimov pontos helyének megállapítása viszont lehetetlen vállalkozásnak tűnik. Fő forrásunk, a Lavrentyij-évkönyv csak arról tudósít, hogy az oroszok elfoglalták. A Nyikon-évkönyv ellenben azt tartalmazza, hogy a Káma mellett helyezkedett el.⁷⁴⁹ A Volgai Bulgária történetének 19. századi kutatója, Sz. M. Spilevskij Brjahimovot Bulgar városával azonosította.⁷⁵⁰ (Nem tévesztendő össze Buljarral.) V. A. Kucskin csaknem egy évszázaddal később megjelent tanulmányában nem fogadta el ezt az álláspontot. Úgy vélte, hogy a település helye pontosan nem ismert, az viszont világos, hogy a hadi események a Káma alsó folyásának vidékén játszódtak.⁷⁵¹ Bulgar pedig nem ott helyezkedett el, hanem a Volga bal partjának közelében, a Káma volgai torkolatától délre. Zimonyi István is kizárta, hogy a két név ugyanazt a várost jelöli.⁷⁵² Sz. M. Spilevskij koncepciójának azonban akadtak hívei is. A 20. század első felében V. F. Szmolin támogatta, s az utóbbi bizonyítékai R. G. Fahrutgyinovot teljesen meggyőzték.⁷⁵³ Néhány évvel ezelőtt megjelent munkájában R. Barijev Brjahimovot szintén Bulgarral azonosította.⁷⁵⁴

Torcsesz pontos helyét sem tudjuk megadni. Elképzelhető, hogy a Káma folyótól délre helyezkedett el.⁷⁵⁵ Oselt V. A. Kucskin – Ny. F. Kalinyin és A. H. Halikov nyomán – a Volga jobb partjától 9 kilométerre, a Kilna folyó szvíjagái torkolatához helyezte.⁷⁵⁶ Ugyanő Tuhcsin gorodokot az ún. Kuralovo gorogyiscsével kapcsolta össze. Az utóbbi Szpasszk városának közelében, Kuralovo faluban található.⁷⁵⁷

⁷⁴⁸ *Kucskin*, 1975. 37.

⁷⁴⁹ PSZRL. T. IX. M., 2000. 230.

⁷⁵⁰ Sz. M. *Spilevskij*: Drevnyije goroda i drugije bulgaro-tatarszkije pamjatnyiki v Kazanszkoi gubernii. Kazany, 1877. 118–124.

⁷⁵¹ *Kucskin*, 1975. 37.

⁷⁵² *Zimonyi*: The Towns, 137–138.

⁷⁵³ V. F. *Szmolin*: Bolgarszkij gorod Brjahimov. Izvesztija Obscsesztva arheologii, isztorii i etnografii (pri Kazanszkom unyiverszityete). T. XXXIII, vip. 1, Kazany, 1925. *Fahrutgyinov*, 61.

⁷⁵⁴ Barijev, 86.

⁷⁵⁵ *Kucskin*, 1975. 41.

⁷⁵⁶ Uo. 42.

⁷⁵⁷ Uo. 40. A település helyzetét V. A. Kucskin A. P. Szmirnovra és részben Sz. M. Spilevskijre támaszkodva adta meg (Kuralovo falu a legújabb térképeken a Kujbisevi víztároló partján található. Szpasszk azonosítása problematikus.)

A fentiekén kívül olyan bolgár települések is voltak, amelyek neve a muzulmán földrajzi irodalomban maradt fenn. Közülük számunkra Bulgar (Bolgar) városa fontos. Elnevezése (Bolgari Velikije) orosz forrásban csak a 14. században jelent meg.⁷⁵⁸ Teljesen meglepő, hogy korábban az orosz krónikások nem jegyezték fel róla használható információt. Pedig – mint ismeretes – Bulgar a Baltikum és a mohamedán világ között folytatott kereskedelemben összekötő kapcsot jelentett, s ennek útvonala részben a Szuzdali Fejedelemségen keresztül vezetett. Ráadásul a 12–13. században az óorosz csapatok többször eljutottak a Volgai Bulgária területére. Azt gondolnánk, hogy a már említett Abu-Hámid al-Garnáti, aki személyesen is járt a városban sok hasznos információval szolgál. Ehhez képest a Muribban azt írta, hogy „Bulgar is nagy város, az egész fenýőfából épült, a falai pedig tölgyfából. A falon kívül nagyszámú egyéb nép él. A város már kívül esik a hetedik égövön [...] A Bulgar szó »tudós férfit« jelent [...] Bulgar városa fennhatóságot gyakorol egy Viszú nevű terület fölött, amelynek lakosai adóznak nekik.”⁷⁵⁹ A Tuhfatban még az áll, hogy „Bulgar városa az iszlám birodalmának északi végén fekszik, Szadzsszintől negyvennapos járóföldnyire délre.”⁷⁶⁰ Ezen kívül a szerzőnél még találunk adatokat, de al-Garnáti Bulgarról festett képe bizony elég vázlatosra sikerült.

Számunkra azért lenne fontos Bulgarról (Bolgarról) egy igazán megbízható és részletes írott forrás, mert annak segítségével állást tudnánk foglalni a bolgárok fővárosáról szóló vitában. Ennek hiányában viszont inkább a három álláspontot ismertetjük. Az elsőt még Sz. M. Spilevskij dolgozta ki a 19. században. A lényege az alábbiakban foglalható össze: a 10–12. században Bulgar volt az első számú központ, de a 12. század második felében a Vlagyimir-szuzdali Fejedelemség többször is megtámadta a bolgárokat. A veszély miatt Biljar lett a főváros.⁷⁶¹ Ezzel a koncepcióval találkozunk a szovjet korszak 1953-ban kiadott szintézisében

⁷⁵⁸ Fahrutgyinov, 60.

⁷⁵⁹ Murib. In: Abu-Hámid al-Garnáti utazása, 42, 44–45.

⁷⁶⁰ Tuhfat. Uo. 87. Szadzsszín valószínűleg Szakszin városa volt a Volga torkolatvidékén. Ez esetben Bulgar Szadzsszintől nem délre, hanem északra helyezkedett el.

⁷⁶¹ Spilevskij, 124–126.

is.⁷⁶² A. P. Szmirnov szintén a fenti álláspontot képviselte.⁷⁶³ Így vélekedett A. L. Mongajt al-Garnáti műveihez írt kommentárjában,⁷⁶⁴ valamint R. G. Fahrutgyinov is széles körben ismert, 1984-ben megjelent művében.⁷⁶⁵

A második álláspont kialakítása az egykori Biljar területén folytatott ásatások vezetőjének, A. H. Halikovnak a nevéhez fűződik. Ő azt tapasztalta, hogy Biljar 25-ször nagyobb volt Bulgarnál, ill. a Volgai Bulgária régészeti anyagának egynegyede Biljarban és környékén, egy 50 kilométer átmérőjű területen helyezkedik el. Ezért az 1970-es évekre arra a következtetésre jutott, hogy Biljar nemcsak a 12–13. században, hanem már a 10. század első felében történt alapításától a volgai bolgárok fővárosa volt.⁷⁶⁶

A harmadik álláspont Zimonyi István nevéhez fűződik, és csak a 10–12. századi helyzet értékelésében tér el az előző kettőtől. Ennek kialakítása során Róna-Tas András⁷⁶⁷ és Ligeti Lajos⁷⁶⁸ megállapításaira is támaszkodhatott. Zimonyi István koncepciója az alábbiakban foglalható össze: a köztörök nyelvben az országot Bulgarnak, a bolgár–törökben pedig Bularnak és Bilernek nevezték, és egyidejűleg két város viselte ugyanazt a dupla nevet: Bulgar, Biler. Ez lehetett a külföldi szerzők félreértéseinek a forrása. Nem csoda, hogy a muzulmán írók meglehetősen bizonytalan elképzeléssel rendelkeztek Bulgar pontos helyéről. Bonyolítja a dolgot, hogy az uralkodói udvar rendszeres vándorlása a középkorban bevett gyakorlat volt. Valószínűnek tűnik, hogy a volgai bolgárok uralkodói is több helyen tartózkodtak, s más városok mellett Bolgari és Biljarszk (Bulgar és Biler) a legjelentősebb uralkodói város (központ) lehetett. A régészeti feltárás sze-

⁷⁶² V. A. Ledjajev: Narodi Szrednyevo Povolzsja i Priuralja v IX–pervoj csetvertyi XIII v. In: Ocserki isztorii SZSZSZR. Period feodalizma IX–XV vv. v dvuh csasztyah. Otv. red. B. D. Grekov. Csaszty I (IX–XIII. vv.). Kijevszkaja Rusz. Feodalnaja razdroblennoszty. M., 1953. 723.

⁷⁶³ A. P. Szmirnov: O sztolice goszudarsztva volzszzkih bulgar. Szovjetszkaja arheologija, 1971/1. 98–102.

⁷⁶⁴ Mongajt: Történelmi kommentár. In: Abu-Hámid al-Garnáti utazása, 112. (A kötet orosz nyelven 1971-ben jelent meg, több mint egy évtizeddel előzte meg a magyar kiadást.)

⁷⁶⁵ Fahrutgyinov, 46–62, 91, 93–97.

⁷⁶⁶ A. H. Halikov: O sztolice domongolszkaj Bulgarii. Szovjetszkaja arheologija, 1973/1. 83–89.

⁷⁶⁷ Róna-Tas, 149.

⁷⁶⁸ Ligeti Lajos: A magyar nyelv török kapcsolatai a honfoglalás előtt és az Árpád-korban. Akadémiai Kiadó, Bp., 1986. 280.

rint a 10–13. században létezett egy város Bolgari falu szomszédságában és egy óriási méretű város Biljarszk falu közelében. Az előbbi a köztörök, az utóbbi a bolgár–török alakot őrizte meg. Jelenlegi tudásunk szerint nem lehet meghatározni, hogy közülük melyik volt a birodalom fővárosa a 10–12. században. A 12. század közepétől a mongol hódításig a Velikij gorod (Nagy város) terminus Biljarszkra (Bilerre) vonatkozott.⁷⁶⁹

A 12. századi és 13. század eleji szuzdali–bolgár konfliktusok értékelése elsősorban topográfiai szempontból problematikus. Mivel sem az óorosz krónikások, sem a mohamedán szerzők nem hagytak ránk pontos adatokat a Volgai Bulgária településeiről, nem árt az óvatosság a szláv támadók által elért eredmények számbavétele kapcsán. (A Vlagyimir-szuzdali Fejedelemség városai, ill. adminisztratív központjai ellen intézett bolgár rajtaütések mérlege az óorosz évkönyvek alapján könnyebben elkészíthető.) A szuzdaliak 1120 és 1205 között támadták a volgai bolgárok országát. Eget rengető sikereket egyetlen alkalommal sem értek el. Általában kisebb településeket foglaltak el, és foglyokat ejtettek. Többször is előfordult, hogy kénytelenek voltak visszavonulni az ellentámadást indító bolgárok elől. Még az Andrej fejedelem által személyesen vezetett 1164. évi és a Vszevolod nagyfejedelem közvetlen irányítása alatt 1183-ban lebonyolított hadjárat alatt sem sikerült a két legfontosabb bolgár várost (Bulgart és Bilert) bevenni. Egyes történészek ugyan feltételezik, hogy az 1164-ben elfoglalt Brjahimov Bulgarral azonos, ám az elképzelés vitatott. A bolgárok még 1219-ben is képesek voltak arra, hogy Usztyugot elfoglalják,⁷⁷⁰ bár ennek a településnek a jelentősége messze elmaradt a számottevő vlagyimir-szuzdali központokétól. Az oroszok már a következő évben, 1220-ban megtorolták a rajtuk esett sérelmet.⁷⁷¹ A két fél közötti konfliktusok nyilván összefüggésben álltak a kereskedelmi érdekekkel. Ugyanakkor a hadjáratok növelték Északkelet-Rusz fejedelmeinek tekintélyét. A

⁷⁶⁹ Zimonyi: The Towns, 137–138. (Zimonyi István koncepciójának ismertetésénél a zárójelben szereplő szavak e sorok szerzőjének az értelmezést megkönnyítő megjegyzései.)

⁷⁷⁰ PSZRL. T. X. 81. Russzkije letopiszi. T. 8. Moszkovszkij letopisznij szvod konca XV veka (MLSZV). Rjazany, 2000. 160.

⁷⁷¹ MLSZV. 160–162. PSZRL. T. I. 444–445.

zsákmányszerzés pedig a keleti szláv druzsinák tagjait és a bolgárokat egyaránt motiválta. Az eseményeket, eredményeket mérlegelve megállapítható, hogy a Vlagyimir-szuzdali Fejedelemség és a Volgai Bulgária között a 12. században és a 13. század általunk vizsgált éveiben erőegyensúly állt fenn.

VSZEVOLOD FEJEDELEM A TÖRTÉNETÍRÁSBAN

Vszevolod Bolsoje Gnyezdo, azaz Nagyfészkü Vszevolod vlagyimir-szuzdali fejedelem (1176–1212) kevésbé vitatott történelmi személyiségnek tűnik, mint bátyja, Andrej Bogoljubszkij (1157–1174). Azonban ennek bizonyításához vagy cáfolatához könyvtárnyi terjedelmű szakirodalom ismerete szükséges. A vizsgálódást érdemes az 1917 előtti orosz történetírás klasszikusainak köteteivel kezdeni, a szovjet időszak tudósainak produktumaival folytatni, majd az 1991-et követő évek orosz történészeinek munkáival befejezni. A témával kapcsolatban nem kerülhető meg a nyugati szerzők álláspontjának tanulmányozása sem.

Vszevolod értékelése az orosz történetírásban

Az orosz történelem első jelentős szintézisét V. Ny. Tatyiscsev készítette a 18. század első felében. Munkája az Orosz történelem a legrégebbi időktől címet kapta. Tatyiscsev szerint Jurij Dolgorukij trónt alapított Fehér-Ruszbán,⁷⁷² s fiai (Andrej és Vszevolod) már Fehér-Rusz nagyfejedelmek voltak.⁷⁷³ Művében precíz évkönyvíróként lelkiismeretesen ismertetett sok, Vszevoloddal kapcsolatos adatot, azonban ezekhez kevés értékelő megjegyzést fűzött. Jurij Dolgorukij és Andrej Bogoljubszkij is kapott tőle nekrológot,⁷⁷⁴ tanulmányunk főszereplője viszont nem. Tatyiscsev Vszevolod halálával kapcsolatban mindössze az alábbiakat közölte: „Április 14-én, éppen húsvét napján meghalt az igazhívó Vszevolod-Dimitrij nagyfejedelem, Jurij Vlagyimirovics fia; 37 évig volt nagyfejedelem, összesen 58 évet élt, és április 15-én a Szent Istenszülő aranytetejű templomában temették el.”⁷⁷⁵

Ny. M. Karamzin a nemesi történetírás legkiemelkedőbb képviselője volt. A 19. század első évtizedeiben terjedelmes munkát írt az orosz állam tör-

⁷⁷² V. Ny. Tatyiscsev: *Isztorija Rosszjizskaja*. Tom (I.) III. Moszkva – Leningrád (M. – L.), 1964. 44.

⁷⁷³ Uo. 60, 115. Fehér-Rusz (Belaja Rusz) alatt Tatyiscsev Rusz északkeleti részét értette, a délnyugati pedig Kis-Rusznak (Malaja Rusz) nevezte.

⁷⁷⁴ Uo. 59–60, 104–105.

⁷⁷⁵ Uo. 187.

ténetéről. Vszevolodról viszonylag részletes értékelést adott, melynek lényege az alábbiakban foglalható össze: ez az uralkodó, akit az évkönyvekben nagyinak neveznek, fiatal korától kezdve szerencsésen, megfontoltan kormányzott, és szigorúan felügyelte az igazságszolgáltatást. Nem a szegények, nem a gyengék reszkettek tőle, hanem a kapzsi főurak. A Görögországban nevelkedett Vszevolod ott ravaszságot, nem pedig emberszeretetet tanulhatott: néha kegyetlenül bosszút állt, de mindig igazságosnak akart látszani. A többi fejedelemtől engedelmességet követelt, de ok nélkül nem fosztotta meg őket trónjuktól, és erőszakmentesen kívánta a hatalmat gyakorolni. Az ütközetekben bátor volt, mindegyikben győztes, a vérontást nem szerette. Uralkodásra született, és – bár nem nevezhették Oroszország egyeduralkodójának – (fejedelemsége) Andrej Bogoljubszkijéhoz hasonlóan az egyeduralom szerencsés napjaira emlékeztetett. Amikor az újabb krónikások dicsérik az erényeit, megállapítják, hogy befejezte a bosszúállást: Andrej még életben levő gyilkosait kivégeztette. Ájtatosságát az akkori szokás szerint templomok építésével bizonyította, de fejedelemségének más emlékeket is állított: erődöket épített.⁷⁷⁶ Karamzin még ezen a pozitív értékelésen is túltett, amikor annak a meggyőződésének adott hangot, hogy a széttagoeltság véget érhetett volna, és egységes állam jöhetett volna létre, ha Vszevolod megszüntette volna a részfejedelmi rendszert.⁷⁷⁷

Az orosz polgári történetírás egyik legnagyobb hatású alakja, Sz. M. Szolovjov a 19. század közepén kezdett hozzá hazája históriájának részletes feldolgozásához. Oroszország története a legrégebb időktől című, 29 kötetet kitöltő szintézise három évtized alatt készült el. Szolovjov fontosnak tartotta azt a tényt, hogy Kijev 1169. évi bevétele után Vszevolod bátyja Vlagyimir-ban maradt: „Andrej ezen lépése nagy jelentőségű esemény volt, fordulópont, amelytől a történelem új irányt vett, amelytől Ruszban a dolgok új rendje kezdődött”.⁷⁷⁸ A szerző a dolgok új rendjén az állami viszonyokat értette, s úgy

⁷⁷⁶ Ny. M. Karamzin: Isztorija goszudarsztva Rosszijszkovo. Knyiga (Kny.) I, t. 3. M., 1988. 82. (oszlop). Andrej Bogoljubszkij meggyilkolásához és a bosszúálláshoz: Makai János: Egy 12. századi fejedelemgyilkosság anatómiája. Világtörténet, 1992/1–2. 44–54.

⁷⁷⁷ Karamzin, kny. I, t. 3. 119. Karamzinnak ezzel a nézetével aligha lehet egyetérteni. Egyrészt a Kijevi Ruszban a részfejedelemségek kialakulása Vszevolod korában még be sem fejeződött, másrészt a 12–13. század fordulójának egyetlen jelentősebb fejedelme sem rendelkezett elegendő erővel ahhoz, hogy a széttagoeltságot megszüntesse.

⁷⁷⁸ Sz. M. Szolovjov: Isztorija Rosszii sz drevnyejsih vremjon. In: Szocsinyenyija. Kny. I, t. 2. M., 1988. 512. Kijev bevételéhez és a következmények értékeléséhez: Makai

ítélte meg, hogy ekkor mutatkozott meg a nemzeti viszonyokból az állami viszonyokba való átmenet lehetősége.⁷⁷⁹ Szerinte az, hogy Andrej nem ment Kijevbe, Dél-Rusz és Észak-Rusz elkülönüléséhez vezetett, s északon azért tudták sokkal könnyebben elfogadni a dolgok új rendjét, mert ott érintetlen talaj volt, nem létezett a fejedelmi nemzetség egységének hagyománya.⁷⁸⁰ Szolovjov koncepciójában Vszevolod részben azért kapott jelentős szerepet, mert ő örökölte bátyja törekvéseit.⁷⁸¹ Úgy ítélte meg, hogy a két terület teljes szétválása csak Vszevolod halála után történt meg, ekkor ui. Délnyugat-Rusz kiszabadult Észak-Rusz ránehezedő befolyása alól, mivel az utolsó összekötő kapocs – a Jurjevicsek rangidőssége és ereje – összeomlott, és a két rész egészen addig a saját életét élte, amíg északon ismét megjelentek az egyeduralkodók, az orosz földek egyesítői.⁷⁸²

Szolovjov azonban nemcsak Vszevolod Délnyugat-Rusz fölötti befolyását hangsúlyozta, hanem más óorosz területeken is jelentékenynek ítélte meg a hatalmát: a rjazanyi fejedelmek az ő akaratának engedelmeskedtek, bosszút állt a dinasztia csernyigovi tagjain, az egyik szmolenszki fejedelem bocsánatot kért tőle,⁷⁸³ Novgorodot egy ideig saját akaratának rendelte alá.⁷⁸⁴ Ugyanakkor a forrásokat jól ismerő szerző kénytelen volt elismerni, hogy élete végén „Nagy Vszevolod” törekvései, hasonlóan bátyja törekvéseihez, kudarcra voltak ítélve a régi Rusz fejedelmei miatt: Andrej csapatai szegyenkezve menekültek Msztjiszlav, az apa bátorsága miatt, Vszevolod pedig Novgorodot volt kénytelen átengedni Msztjiszlavnak, a fiúnak.⁷⁸⁵

A kiváló polgári történész, bár jelezte az évkönyvíró elfogultságát, a Lavrentij-évkönyvben szereplő nekrológot is felhasználta az értékeléshez.

János: 1169 mint az óorosz történelem fordulatainak éve. In: Történelmi sorsfordulók. EKTf Líceum Kiadó, Eger, 1999. 7–29.

⁷⁷⁹ *Szolovjov*, kny. I, t. 2. 514.

⁷⁸⁰ Uo. 514–515.

⁷⁸¹ Uo. 515.

⁷⁸² Uo. 585. A Dél-, ill. Délnyugat-Rusz kifejezéseket a szakirodalom felváltva használja, s ugyanez a helyzet az Észak-, ill. Északnyugat-Rusz terminusokkal is. A Jurjevicsek Jurij Dolgorukij fiai, de ha a rangidősségről van szó, a megnevezés csak Andrejre és Vszevolodra vonatkozik.

⁷⁸³ Uo. 571–575.

⁷⁸⁴ Uo. kny. II, t. 4. 509.

⁷⁸⁵ Uo. kny. I, t. 2. 584–585. Mindkét Msztjiszlav a szmolenszki–kijevi Rosztjiszlavicsok összetartó klánjához tartozott. Az előbbi Rosztjiszlav kijevi fejedelem (1159–1167) fia, míg az utóbbi az unokája volt.

Eszerint Vszevolod a gonoszokat kivégeztette, a jóakaratókhoz kedves volt, mert a fejedelem azért viseli a kardot, hogy a gonosztevőkön boszszút álljon, és a jókat dicsérje. Csak a nevétől is reszketett minden ország, dicsőségének híre mindenütt elterjedt, isten minden ellenségét alávetette a hatalmának. Szívében mindig istenfélelmet érezve a szűkölködőknek alalmazsnát adott, és igazságosan bíraskodott az erős bojárokra való tekintet nélkül, akik megkárosították az embereket.⁷⁸⁶

Sz. M. Szolovjov követője a moszkvai egyetemi katedrán és részben az orosz történelemről alkotott nézeteit tekintve V. O. Kljucsevszkij volt. Ő tekinthető a cári birodalom egyik, ha ugyan nem a legjelentősebb történészének a századfordulón. Fő műve Az orosz történelem kurzusa, a híres Kursz, amelyet jórészt már az 1880-as években összeállított, de kiadására csak a 20. század elején került sor. Ennek köteteiben Kljucsevszkij nem a tényanyagot, hanem az elméleti kérdéseket állította előtérbe, s Oroszország múltját nem a nagyfejedelmek és cárok tevékenysége alapján mutatta be. Vszevolodról az alábbi értékelést adta: fejedelemsége sok mindenben Andrej Bogoljubszkij külső és belső tevékenységének folytatása volt. Bátyjához hasonlóan elismertette magát az egész orosz föld nagyfejedelemének, és hozzá hasonlóan nem ment Kijevbe, hogy apja és nagyapja trónjára üljön. Dél-Ruszt a távoli Kljazma partjairól kormányozta, Kijevben a nagyfejedelmeket ő ültette trónra. Politikai nyomása érezhető volt az orosz föld legtávolabbi, délnyugati szélén is. Unokaöccse, Vlagyimir halicsi fejedelem, aki lengyel segítséggel szerezte vissza apja trónját, Vszevolod védelme alá helyezte magát. A rjazanyi fejedelmek is magukon érezték súlyos kezét, engedelmeskedtek akaratainak, és parancsára a csapataival együtt saját katonai egységeiket is elküldték a hadjáratokba. A rjazanyi földet lényegében meghódította, és egyesítette a Vlagyimiri Nagyfejedelemséggel. Más szomszédoknak is nehézségei támadtak Vszevoloddal. A szmolenszki fejedelem a bocsánatát kérte egy helytelen tettéért. Nagy Novgorodban önkényesen intézkedett: saját akarata alapján adott neki fejedelmeket, megsértette régi szokásait, az ok megnevezése nélkül kivégeztette „muzsait”. Az északi krónikás szerint csak a nevétől is reszketett minden ország, és mindenütt elterjedt dicsőségének híre.⁷⁸⁷ Nyilvánvaló,

⁷⁸⁶ Uo. 585.

⁷⁸⁷ V. O. Kljucsevszkij: Kursz russzkoj isztorii. Csasztj (Cs.) I. In: Szocsinyenyija v gyevjatyj tomah. T. 1. M., 1987. 331–332. A muzs szó itt előkelő férfiként értelmezhető.

hogy Kljucsevszkij és tanára, Szolovjov értékelésében vannak hasonló vonások. Ugyanezt tapasztalnánk, ha összevetnénk a két kiváló történétíró Vlagyimir-Szuzdálról alkotott koncepcióját, ám annak bemutatása nem tartozik szorosan a tanulmány témájához.

Vszevolod a szovjet korszak kutatóinak publikációiban

A szovjet történétírás korai évtizedeiben kevés eredmény született a Vszevolod-értékelésben, és ennek csak az egyik oka volt az, hogy a kutatók elsősorban nem a fejedelmek tevékenységére koncentráltak. A. Ny. Naszonov már 1924-ben tanulmányt jelentetett meg Északkelet-Rusz fejedelmeinek és városainak kapcsolatáról. Ennek egy olyan eleme van, amely a téma szempontjából jelentőséggel bír. Mint ismeretes, halála előtt Vszevolod Vlagyimir városát jelölte ki legidősebb fia, Konsztantyin számára, ő azonban Vlagyimirt és Rosztovot egy kézben akarta egyesíteni. Naszonov úgy vélekedett, hogy Vszevolod tapintatosan bölcs lépéssel válaszolt, amikor összehívta az összes város képviselőjét, hogy támogatásukkal a fiatalabb Jurijnak adhassa a rangidősséget. Mivel javaslatot elfogadták, a szerző szerint Vszevolod diplomáciai győzelmet aratott.⁷⁸⁸

V. V. Mavrogyin Rusz 9–16. századi történetéről készített, 1939-ben kiadott kötetében Vlagyimir-Szuzdal külön fejezetet kapott, a munka azonban nem tudományos, hanem népszerűsítő jellegű.⁷⁸⁹ Ugyanebben az évben jelent meg V. A. Galkin könyve Északkelet-Rusz 8–15. századi politikai történetéről, amely szintén népszerűsítő, s ebben a kategóriában is alulmarad Mavrogyin teljesítményével szemben.⁷⁹⁰ 1941-ben, az ún. nagy honvédő háború első évében jelent meg Ny. L. Rubinstein kötete az orosz historiográfiáról. Ezt a 21. század elején több orosz kutató pozitív értékelés kíséretében ismételten kiadta. Vszevolod fejedelem és az évkönyvek

⁷⁸⁸ A. Ny. Naszonov: Knyaz i gorod v Rosztovo-Szuzdalszkoy zemle. Veka, Petrográd, 1924/1. 25.

⁷⁸⁹ V. V. Mavrogyin: *Obrazovanyije Russzkovo nacionalno goszudarsztva*. L., 1939.

⁷⁹⁰ V. A. Galkin: Szuzdalszkaja Rusz. Ivanovo, 1939. Ju. A. Limonov szerint Galkin hozzá nem értő módon használta fel a forrásokat, túlértékelte a helytörténeti anyag objektivitását, és könyve hemzseg a téves adatoktól: Ju. A. Limonov: Vlagyimiro-Szuzdalszkaja Rusz. Ocserki szocialno-polityicseszkoy isztorii. L., 1987. 11.

kapcsolatáról időtálló megállapítások találhatók benne: az évkönyvírás kutatói túlságosan gyakran alkalmaznak a korai szvodokra olyan fogalmakat és jellemzéseket, amelyek a későbbi, 15. század végi–16. század eleji moszkvai forrásokkal kapcsolatosak. A 12. század végén a Vlagyimiri Fejedelemség történetében, Vszevolod tevékenységében egyes történészek már hajlamosak Rusz politikai egységének első eszméit, nemzeti egyesítésének programját keresni. Azonban a rosztov-szuzdali föld, a Vlagyimiri Fejedelemség története a 12. század végén és a 13. század elején csak a Kijevi Ruszban a 11. században kezdődő feudális széttagolódás folyamatának egyenes folytatása, és hiábavaló ennek az időszaknak az évkönyvi szvodjaiban egyesítő tendenciákat keresni.⁷⁹¹

Az 1950-es évek sem hoztak áttörést a kérdés tanulmányozásában. Historiográfiai szempontból tanulságos lenne ismerni az akkori szovjet, marxistának nevezett történelemtudomány⁷⁹² domináns képviselőjének, B. D. Grekovnak az értékelését, de Vszevolod tevékenysége egyáltalán nem állt érdeklődésének homlokterében. Még a Kijevi Ruszról készített összefoglaló munkájában⁷⁹³ is hiába keressük a vlagyimir-szuzdali fejedlemmel kapcsolatos nézeteit, mivel a kötet lényegében 1169-ig tárgyalja a korszakot. Grekov volt a felelős szerkesztője az 1950-es évek két részből álló, nagy vállalkozásának is, amely a Szovjetunió történetének vázlata (röviden: Ocserki) címet kapta,⁷⁹⁴ és a 9–15. század históriáját tárgyalta. Ennek első, a 13. századig tartó részét a Kijevi Rusz legismertebb kutatói

⁷⁹¹ Ny. L. Rubinstein: Russzkaja isztoriografija. Pod. red. A. Ju. Dvornycsenko, Ju. V. Krivosejeva, M. V. Mandrik. Szanktpetyerburg (SzPb.), 2008. (Második kiadás.) A feudális jelző használata a korszak történettudományában megszokott dolognak számított.

⁷⁹² Újabbán akad olyan történész is, aki kétségbe vonja, hogy B. D. Grekov és hívei valóban marxisták voltak. Eszerint Grekov koncepciójának alapját a gazdasági determinizmus alkotta, s ez még a 21. század elején is uralkodik az orosz tudományban. A gazdasági determinizmust az idézte elő, hogy a fenti kutatót a Kijevi Rusz társadalmi fejlődésének fő vonulata érdekelte, s figyelmét azokra a tényezőkre koncentrált, amelyek az új társadalmi-gazdasági rend, a feudalizmus kialakulását jelentették. Ennek következtében Grekov minden tanítványa főként a régi Rusz társadalmi-gazdasági rendjének kezdte szentelni a figyelmét. Engels azonban úgy vélekedett, hogy a gazdasági és a többi (politikai, jogi, filozófiai, vallási stb.) tényező között kölcsönhatás van. Ily módon Grekov és nagyszámú követője eltért a marxizmus alapjaitól, miközben marxistának nevezte magát: D. Ny. Alekszandrov: Feodalnaja razdroblennoszty Ruszi. M., 2001. 3–4.

⁷⁹³ B. D. Grekov: Kijevszkaja Rusz. M., 1953.

⁷⁹⁴ Ocserki isztorii SZSZSZR. Period feodalizma IX–XV vv. v dvuh csasztyah. Otv. red. B. D. Grekov. M. 1953.

írták. A Vlagyimir-szuzdali Fejedelemség bemutatására A. Ny. Naszonov kapott megbízást, s azt az értékelést fogalmazta meg, hogy Vszevolod a legjelentősebb politikai tényező volt Ruszban a 12. század végén és a 13. század elején. Véleménye szerint ilyennek tartották őt a kortársak is.⁷⁹⁵ A Halics-volhíniai Fejedelemségről szóló részben V. T. Pasuto azt emelte ki, hogy Vlagyimir halicsi fejedelem segítségért fordult Vszevolodhoz, és a két rokon közötti viszonyra a nyugatról kölcsönzött vazallus szót használta.⁷⁹⁶ Egy másik részben A. L. Mongajt Vszevolod Novgoroddal kapcsolatos politikáját mutatta be: csaknem egész fejedelemsége alatt a novgorodi trónon az ő pártfogoltjai ültek, a legfontosabb tisztségekre pedig számára megfelelő személyeket választottak. Megsértve a szabad Novgorod vecsei rendjét, 1199-ben Vszevolod Mitrofant tette meg érsekké, és kivégeztette a vele szemben leginkább ellenséges novgorodi bojárokat. A Novgorodi Köztársaság a Vlagyimir-szuzdali Rusz politikai pályájára került.⁷⁹⁷

Ny. Ny. Voronyin régész, művészettörténész és történész már az 1930-as években is publikált. Északkelet-Rusz 12–15. századi építészetéről szóló munkájának első kötete 1961-ben jelent meg. Ebben az általunk vizsgált kérdéshez több adalék is található. Voronyin szerint a 13. század elejére a vlagyimiri föld ereje és a vlagyimiri dinasztia politikai súlya megnőtt. A Rosztjiszlavicsok még halálos sértésként rótták fel Andrej Bogoljubszkijnak, hogy hozzájuk mint podrucsnyikokhoz fordult, Vszevolod főhatalma viszont már elismert és nyílt uralom volt. A szerző ezt azzal támasztotta alá, hogy a rjazanyi fejedelmek és a halicsi Vlagyimir hozzá intézett szavaiban megjelent a goszpogyin (господин) kifejezés.⁷⁹⁸ Voronyin elemezte és értékelte Vszevolodnak az óorosz főpapokhoz való viszonyát is. Mint ismeretes Andrej fejedelem korábban önálló északkeleti metropoliát szeretett volna létrehozni.⁷⁹⁹ A szerző rámutatott, hogy

⁷⁹⁵ Uo. Cs. I (IX–XIII. vv.). Kijevszkaja Rusz. Feodalnaja razdroblennosztj. 331.

⁷⁹⁶ Uo. Cs. I (IX–XIII. vv.). Kijevszkaja Rusz. Feodalnaja razdroblennosztj. 372.

⁷⁹⁷ Uo. 352. A vecse az óorosz népgyűlés, gyűlés, amely a Kijevi Rusz idején jelentős hatalmi tényező volt, Novgorodban pedig 1136 után a legfontosabb intézménynek számított.

⁷⁹⁸ Ny. Ny. Voronyin: Zodesesztvo Szevero-Vosztocsnoj Ruszi XII–XV vekov. T. I. M., 1961. 351. A Rosztjiszlavicsokhoz ld. a 14. sz. jegyzetet. A podrucsnyik alárendelt személyt, alárendelt fejedelmet, a goszpogyin urat jelent.

⁷⁹⁹ Andrej és a főpapok viszonyához: *Makai János*: Andrej Bogoljubszkij egyházpolitikája. In: Acta Academiae Paedagogicae Agriensis. Nova Series. Tom. XXI. Sectio Historiae. Eger, 1993. 137–148.

Vszevolod többé nem vetette fel az önálló vlagyimiri metropolia kérdését. Hangsúlyozta, hogy Andrej csaknem tíz évig harcolt Leon (rosztovi) görög püspökkel; Vszevolod tekintélye azonban nagy volt, és Leon egészen haláláig (az 1180-as évek elejéig) olyan észrevétlen maradt, hogy tevékenységének erről a szakaszáról semmit sem tudunk. A következő két rosztovi főpaphoz fűződő viszonyáról a szerző az alábbiakat állapította meg: a vlagyimiri fejedelem nem fogadta el az információi szerint szimónia következtében kinevezett újabb görög püspököt, s helyette saját jelöltjét, Lukát javasolta. Az évkönyv tanúsága szerint Vszevolod a tiltakozását nagyon éles formában nyilvánította ki. Ilyen vakmerően még egyetlen orosz fejedelem sem mert beszélni az orosz egyház fejével. Végül a kijevi metropolita kénytelen volt Lukát beiktatni a rosztovi püspökségbe, utódát, Ioannt pedig már ellenkezés nélkül nevezték ki. Voronyin végső értékelése az volt, hogy a metropolita ellenállása megtört, a vlagyimiri föld egyházi önállósága és tekintélye megerősödött.⁸⁰⁰

Voronyin figyelmét több, Vszevolod fejedelemségének időszakára vonatkozó híradás is felkeltette. Az 1184. évi tűzvész leírásához a Lavrentyjev-évkönyv krónikása bibliai idézetekkel tűzdelt, moralizáló gondolatokat csatolt.⁸⁰¹ Az 1192. évi tüzeset leírása után hasonló kiegészítést találunk. Az itteni példázatok szintén homályos, közvetett utalásokat tartalmaznak, de az 1184. évi szöveghez képest erőteljesebb hangvételűek.⁸⁰²

Voronyin a fenti információk mögött társadalmi elégedetlenséget látott. A «колебание» kifejezést zavargásként értelmezte, a forrás adott részét pedig úgy, hogy a keresztények közti félelem, zavargás és nyomorúság szörnyűbb és félelmetesebb volt, mint maga az 1184-es tűzvész.⁸⁰³ A szerző az 1184. és az 1192. évi tüzesetet egymással, valamint a későbbi építkezésekkel is összefüggésbe hozta. Abból indult ki, hogy mindkét tragikus esemény Vlagyimir városának fejedelmi-püspöki részében kezdődött. Úgy gondolta, ezek nem a véletlen művei voltak, mivel a második eseményt követő évben elkezdődött a vár kőfalának építése, amely elzárta a fejedelmi és püspöki udvart a város középső részétől, s ezután egy másik komoly műveletre is sor került: a nyugtalan vlagyimiri piacot a Volgai

⁸⁰⁰ Voronyin, 348.

⁸⁰¹ Polnoje szobranijje russzkih letopiszej. T. I. M., 1962. 392–394. (oszlop)

⁸⁰² Uo. 409–411.

⁸⁰³ Voronyin, 346.

kapu mögötti folyami kikötőből szintén a középső városrészbe, a vár falai alá helyezték át. Voronyin szerint ezeket az intézkedéseket a fejedelmi hatalom saját szövetségesei, a polgárok ellen tette, mivel arra törekedett, hogy önállóságukat és politikai erejük növekedését korlátozza.⁸⁰⁴

A szerző úgy vélekedett, hogy az 1174-es év tapasztalata Vszevolodot valószínűleg a parasztsággal kapcsolatos intézkedések megtételére kényszerítette. A bizonyítékokat a fejedelem nekrológjának egyes soraiban és az adószedő körutakon való személyes részvételében találta meg. A nekrológban szó van az igazságos bíraskodásáról, s Voronyin ezt úgy interpretálta, hogy a fejedelmi igazságszolgáltatás nyilván leereszkedett az egyszerű emberekhez, kénytelen volt felvállalni az „árvák” védelmét és kis mértékben korlátozni az előkelők jogait. Az utóbbiakról azt állapította meg, hogy azok nemcsak adószedő körutak voltak a fejedelmi birtokokon, hanem a fejedelemnek bíraskodással és ellenőrzéssel egybekapcsolt útjai is. A szerző szerint a fentebb felsorolt lépések a falu bizonyos fokú megnyugtatót eredményezték, minthogy többé nem hallunk a parasztok megmozdulásairól.⁸⁰⁵

Egy évvel Voronyin kötete után jelent meg V. L. Janyin, a híres Novgorod-kutató munkája az ottani poszadnyikok tevékenységéről. A szerzőnek értelemszerűen foglalkoznia kellett a szomszédos Vlagyimir-Szuzdali fejedelmeivel is. Témánk szempontjából különleges figyelmet érdemel az a rész, amely az 1207–1209. évi eseményeket elemzi. Janyin szerint az 1207. évi novgorodi felkelés már nemegyszer megragadta a kutatók figyelmét, mert ez alapján képet lehetett alkotni a 13. század eleji éles osztályellentétekről, ő maga azonban, más aspektusból közelítette meg a kérdést.⁸⁰⁶ Írt Dmitr poszadnyik intézkedésiről, törekvéseiről, majd azt taglalta, hogyan viszonyult hozzá a vlagyimir-szuzdali fejedelem: 1207-ben a novgorodiak a poszadnyik vezetésével részt vettek Vszevolod Rjazany elleni hadjáratában. A részvételt a fejedelem arra használta fel, hogy előkészítse a

⁸⁰⁴ Uo. 346–347. (A szerző ultramárciusi évszámai helyett ez esetben is az általánosabban használt márciusiakat adtuk meg.)

⁸⁰⁵ Uo. 347. Az 1174-es év tapasztalata kifejezés utalás az Andrej Bogoljubszkij halála után kitört zavargásokra, ld. *Makai, 1992.* 45, 51–52. Az „árvák” minden bizonnyal függő helyzetbe kényszerített személyek voltak.

⁸⁰⁶ V. L. Janyin: Novgorodszkije poszadnyiki. M., 1962. Ennek az alapvető munkának a második kiadása csak 2003-ban jelent meg. A poszadnyik Novgorod egyik legfontosabb, ha ugyan nem a legjelentősebb választott tisztségviselője volt a tárgyalt időszakban.

Dmitrrrel való leszámolást, s a hazainduló novgorodiakat erre bujtogatta. Rögtön a hadjáratból való visszatérés után Novgorodban vecsét hívtak össze Dmitr és fivérei ellen, majd kirabolták az udvarházaikat. A társadalmi elégedetlenséget kihasználva Vszevolod és az őt támogató bojár csoport megszabadult a velük szemben ellenséges poszadnyiktól, s helyette a fejedelem egykori hívének a fia lett az új tisztségviselő. 1208-ban új fejedelem is érkezett Novgorodba: Vlagyimír-Szuzdal urának 13 éves fia. A novgorodiak hozzájárulása ahhoz, hogy Dmitr gyermekeit és más hozzátartozóit Vszevolod börtönbe vethesse, arra utal, hogy a poszadnyik hatalomtól való megfosztásának egyik fő kezdeményezője a fejedelem volt.⁸⁰⁷ Janyin arra is rámutatott, hogy Vszevolod ezúttal csak rövid ideig tudta ellenőrzése alatt tartani a szomszédos Novgorodot: 1209-ben a novgorodiak egy része a déli Rosztjiszlavicsok egyik képviselőjét hívta meg a trónra, s ez Vszevolod számára az 1207-es felkelés politikai eredményeinek felszámolását jelentette.⁸⁰⁸

Az 1970-es évek elején M. V. Scsepkina is készített egy rövid értékelést tanulmányunk főszereplőjéről: III. Vszevolod nyolc évet töltött Bizáncban a Komnénosz-időszakban; Andrej Bogoljubszkijhoz hasonlóan folytatta Vlagyimír díszítését, megerősítését; s az évkönyv nagynak nevezte őt. Ezután Scsepkina a Karamzin által készített jellemzés egy részét idézte, s azt fűzte hozzá, hogy Vszevolod adót vetett ki a volgai bolgárookra, fellépett a kunok ellen, és alárendeltségben tartotta a féktelen rjazanyi fejedelmeket.⁸⁰⁹

L. V. Cserepnin a szovjet történelemtudomány egyik markáns képviselője volt. Értékeléséből kiderül, azok közé tartozott, akik a nyugati fejlődés sajátosságait az óorosz viszonyok között is megpróbálták kimutatni: Vszevolod fejedelemsége fontos szakasz a „rosztovi, és szuzsdali és vologyimeri föld” politikai egységének megerősítésében. A krónikás nagyfejedelemnek nevezi őt, Kijevben, Novgorodban tett intézkedéseiről szól, dicsőíti halálának leírásakor. Vszevolod számára nyilván nem voltak fölöslegesek a 12. század 70-es éveit politikai harcainak tanulságai. A hatalomért folytatott küzdelemben ő és vetélytársai kénytelenek voltak

⁸⁰⁷ Uo. 117–119. Dmitr poszadnyikot személyesen nem érte bántódás, mert a rjazanyi hadjárat során szerzett sebesülésébe Vlagyimírban belehalt.

⁸⁰⁸ Uo. 119.

⁸⁰⁹ *M. V. Scsepkina: O proiszhozgyenyii Uszpenskovo szbornyika.* In: *Drevnyerusszkoje iszkusstvo. Rukopisznaja knyiga.* Redkollegija: V. Ny. Lazarev, O. I. Podobedova, Sz. O. Smidt. M., 1972. 80.

a rendi csoportok követeléseinek engedelmeskedni, s miután Vszevolod megerősödött, megértette, hogy az alakulóban levő rendeket feltétlenül a nagyfejedelmi hatalom támaszává kell tenni.⁸¹⁰

Az évtized második felében jelent meg O. M. Rapov kötete a 10–13. századi Rusz fejedelmi birtokairól. A történettudomány mai állása szerint ennek a címe is vitatható, ugyanakkor nem szolgált újdonsággal a Vszevolod-értékelésben: „Andrej Bogoljubszkijnak és Vszevolod Bolsoje Gnyezdónak sikerült egyesíteni a rosztov-szuzdali földet. Ennek köszönhetően mindkét fejedelem a legerősebb volt az akkori orosz fejedelmek között. Ők nemcsak saját fejedelemségükben uralkodtak, hanem ellenőrzésük alatt tartották Rusz sok északnyugati, központi, illetve déli területét is. Ezért nem véletlenül kezdték Északkelet-Rusz uralkodóit nagyfejedelmeknek nevezni.”⁸¹¹

Az 1980-as évek elején B. A. Ribakov írt értékelést: Vszevolod idején a Vlagyimiri Fejedelemség megerősödött, nagyobb területűvé vált, belső helyzete a városok és a dvorjansztvo támogatásának köszönhetően megszilárdult, és Európa egyik legnagyobb területű feudális állama lett, amelyet jól ismertek Rusz határain túl is. Vszevolod hatást tudott gyakorolni Novgorod politikájára; gazdag részfejedelemséget kapott a kijevi földön, néha beavatkozott a dél-orosz ügyekbe, de azok nélkül az óriási erőfeszítések nélkül, amelyeket fivérének, Andrejnek kellett tennie; csaknem teljes hatalmúlag rendelkezett az egymással állandóan ellenségeskedő rjazanyi fejedelmekkel.⁸¹²

Ribakov már egy korábbi könyvében annak a meggyőződésének adott hangot, hogy Vlagyimir-Szuzdalban Vszevolod fejedelemsége idején éles társadalmi konfliktusok jelentek meg,⁸¹³ majd a krónikás személyére koncentrálni kezdte a társadalmi tematikával telített évkönyvrészleteket. Úgy vélte, hogy a Lavrentijj-évkönyv 1184–1192 közötti szakaszának egy szerzője van, vagyis az 1184. és 1192. évi tűzvésszel kapcsolatos információk ugyanattól

⁸¹⁰ L. V. Cserepnjin: K voproszu o haraktyere i forme drevnyerusszkovo goszudarsztva X–nacsala XIII v. Isztoriceszskije zapiszki, № 89. M., 1972. 394.

⁸¹¹ O. M. Rapov: Knyazseszskije vlagyenyija na Ruszi v X–pervoj polovinye XIII v. M., 1977. 156–157.

⁸¹² B. A. Ribakov: Kijevszkaja Rusz i russzkije knyazsesztva XII–XIII vv. M., 1982. 560. A dvorjansztvo a fejedelemtől függő, katonai vagy udvari szolgálatot ellátó réteg volt. Az idetartozókat dvorjanyinoknak nevezzük.

⁸¹³ B. A. Ribakov: „Szlovo o polku Igoreve” i jevo szovremennyiki. M., 1971. 292.

a személytől származnak. Ribakov az első tragikus esemény alkalmából írt intelmet mérsékeltebbnek, míg a másodikat szenvedélyesen és élesen leleplezőnek ítélte meg. Az elsőben sokkal általánosabb társadalmi-erkölcsi motívumokat talált, míg a másodikról úgy vélekedett, hogy az egész 12–13. századi évkönyvírásban nem található ennyire társadalmi töltetű mű. Továbbá azt állapította meg, hogy az 1192. évi intelemben a szerző legfőképpen a falvakkal rendelkező személyek önkényeskedését támadta, de megfizetett a bátorságáért, mivel a minden feudális vezető réteg érdekeit sértő, merész intelm után az évkönyvírás irányítói mellőzték a tehetséges, de nyughatatlan szerzőt.⁸¹⁴

Ugyancsak az 1980-as évek elejének produktuma Ju. A. Kizilov könyve, amelyet az uljanovszki tanárképző főiskola adott ki. Felsőoktatási jegyzetnek készült, azonban több annál, mivel források elemzését tartalmazza, és a témához kapcsolódó szakirodalom ismeretéről tanúskodik. A szerző egyik említésre méltó észrevétele a Vszevolod által az 1174–1177. évi trónharcok során legyőzött rosztoviakhoz kapcsolódik. Eszerint a rosztoviak részvételének nincs nyoma III. Vszevolod és a novgorodiak nagyszámú összeütközésében. Az utóbbiak ellensége a korábbiakhoz hasonlóan csak a (most Vlagyimirban székelő) szuzdali fejedelem és az erős szuzdali föld, de nem Rosztov volt. A fennmaradt vlagyimiri feljegyzések alapján a rosztoviak a fejedelemnek a volgai bolgárokkal vívott szakadatlan háborúiban sem vettek részt.⁸¹⁵

Vszevolod hatalmával kapcsolatban Kizilov több tényezőre is rávilágított: hatalma növekedésének anyagi alapját a fejedelemtől függő, nagy kiterjedésű fekete földek jelentették, amelyek adói fedezték a kormányzat kiadásait; politikai és társadalmi előfeltételei pedig a külpolitikai feszültségnek a legfontosabb határoknál való fenntartásában és a városi lakosság szélesebb rétegeire való támaszkodásban rejlettek. Ebben az időszakban Vszevolod legfőbb hűbérúri hatalma (сюзеренитет) kiterjedt az „egész rosztovi föld” volosztjaira, magára a rosztovi földre és más volosztjokra: Uglecse poljére, Jaroszlavlra, Kosztromára és Beloozerora. Ezek iránt a földek iránt a figyelmét a Mologa, Sekszna, Szuhona és Unzsa folyók medencéinek a 12. század végétől kibontakozó tömeges kolonizációja keltette fel.⁸¹⁶

⁸¹⁴ B. A. Ribakov: Danyiil Zatocsnyik i vlagyimirszkoje letopiszanyije konca XII veka. In: Uő: Iz isztorii kulturny Drevnyej Ruszi. Izdatyelsztvo Moszkovszkovo unyiverszityeta, 1984. 163–171.

⁸¹⁵ Ju. A. Kizilov: Zemli i knyazesztva Szevero-Vosztocsnoj Ruszi v period feodalnoj razdroblennosztji (XII–XV vv.). Uljanovszk, 1982. 21.

⁸¹⁶ Uo. 21–22. A volosztj ez esetben egy fejedelemségen belüli, egy konkrét központot

A szerző úgy vélekedett, hogy egészen a mongol invázióig a kortársak a vlagyimir-szuzdali fejedelmekről mint Rusz leghatalmasabb kormányzóiról írtak, akiknek csak a nevétől is „reszketett minden ország”, és akiknek hadai evezőikkel ki tudták öntetni a Volgát.⁸¹⁷ A fentiekhez annyi megjegyzés feltétlenül szükséges, hogy a reszketésről szóló rész Vszevolod nekrológiájából való, a Volga vízének kiloccsantása pedig az Igor-ének hozzá intézett soraiból; s az értékelés, bár részben Jurij Dolgorukijra, különösen pedig Andrej Bogoljubszkijra is vonatkozhatna, a konkrétumok miatt csak Nagyfészkü Vszevolod hatalmának jellemzésére használható.

V. A. Kucskin már az 1960-as évek végén tanulmányt szentelt az Északkelet-Ruszban bekövetkező területi változásoknak, majd tovább tanulmányozta ezt a kérdést, s kutatási eredményeit az 1980-as években egy külön kötetben tette közzé.⁸¹⁸ A szerző értékelése szerint Vszevolod alatt nemcsak a vlagyimir-szuzdali föld jelentősége nőtt meg, és fejedelmének az orosz és nemzetközi ügyekben megmutatkozó tekintélye erősödött meg, hanem a fejedelemség területe is jelentősen kiterjedt, közigazgatása pedig bonyolultabbá vált.⁸¹⁹ A területi változások vonatkozásában figyelemre méltó álláspontra helyezkedett: érdekes, hogy a Vszevolod alatt megjelent városokkal kapcsolatos adatok egy kivételével nem az ő fejedelemségének idejére, hanem a halála utáni első hét évre vonatkoznak. Az 1178-as évnél lehet olvasni Glegyen (Usztyug) építéséről, 1213 és 1219 között pedig további öt települést említenek a források (Kosztromát, Nyerehtát, Szol Velikaját, Zubcovot és Unzsát). A fenti hétéves időszakban azonban heves harc dúlt Vszevolod fiai között, s így az utóbbi városokat akkor nem alapíthatták. Kétségtelen, hogy ezek még 1212 előtt létrejöttek. Tehát Vszevolod alatt fejedelemségének területe nyugaton egy kissé, északkeleti és keleti irányban pedig intenzíven növekedett. A keleti terjeszkedés a Volgai Bulgária elleni támadásokkal volt összefüggésben.⁸²⁰ Kucskin úgy vélekedett, hogy a 12. század végén és a 13. század elején

körülvevő területi egység elnevezése.

⁸¹⁷ Uo. 25.

⁸¹⁸ V. A. Kucskin: Rosztovo-Szuzdalszkaja zemlja v X–pervoj tretyji XIII vekov. (Centri i granicy). Isztorija SZSZSZR, 1969, № 2. 62–94. Uő: Formirovanyije goszudarsztvennoj tyerritorii Szevero-Vosztocsnoj Ruszi v X–XIV vv. Moszkva, 1984.

⁸¹⁹ Kucskin, 1984. 93.

⁸²⁰ Uo. 93–94.

nem maradtak változatlanok a déli határok sem. Az Oka bal partján a rjazanyi birtokok valószínűleg Kolomna környékére korlátozódtak, míg máshol a folyó bal partja már szuzdali volt.⁸²¹

1987-ben két fontos kötet is megjelent a témával kapcsolatban. Az egyikben P. P. Tolocsko kijevi történész és régész a régi Rusz társadalmi-politikai történetét vizsgálta. A szerző arra is felhívta a figyelmet, amiről kollégái viszonylag keveset írtak: az 1183 körüli időszakra lehet tenni Szvjatoszlav kijevi fejedelem közeledését Vszevolodhoz, Rusz egyik legerősebb fejedelméhez, aki elismerte az előbbi rangidősnek. Szvjatoszlav nem mint idősebbhez, sőt nem is mint egyenlőhöz, hanem mint fiatalabbhoz fordult Vszevolodhoz.⁸²² Véleménye szerint Vszevolod azért lehetett Rusz egyik legerősebb fejedelme, mert leszámolt a rosztovi bojárokkal és a részfejedelmekkel, a politikai helyzet stabilizációja pedig északkeleten kedvezően hatott a gazdasági és kulturális fejlődésre, s egy erős és nagy fejedelemség élén állva Vszevolod befolyást gyakorolt az oroszországi ügyekre is.⁸²³

Tolocsko ismertette Tatyiscsevnek a fejedelmi kapcsolatokról szóló híradását. Eszerint az 1200-as évek elején a halics-volhíniai Roman azt javasolta a dinasztia egyes tagjainak, hogy utazzanak Kijevbe a nagyfejedelem választásának új rendjét megvitatni. A részfejedelmek nem teljesítették a kérést. Vszevolod konkrétan arra hivatkozott, hogy nem lehet „a régi szokást megsérteni”. A szerző azt a következtetést vonta le, hogy Roman a 13. század eleji Ruszt Kijev vezetésével, a hat legjelentősebb fejedelemség konföderációjaként képzelte el; Vszevolodot ugyan egyértelműen nem ítélte el a visszautasítás miatt, de hivatkozását ürügynek minősítette.⁸²⁴

Úgy tűnik, az ukrán kutató az 1980-as években túlságosan nagy jelentőséget tulajdonított az egységnek, ill. az egyesítésnek. Az alábbi, összefoglaló értékelésnek tekinthető sorai legalább is erre engednek következtetni:

⁸²¹ Uo. 97–98.

⁸²² P. P. Tolocsko: *Drevnyaja Rusz. Ocserki szocialno-polityicseszkoj isztorii*. Kijev, 1987. 150.

⁸²³ Uo. 154. A részfejedelmek alatt itt a szuzdali Rosztjiszlavicsokat, Vszevolod unokaöccseit kell értenünk. Csak azután érezhette magát Északkelet-Rusz urának, hogy fegyverrel védte meg velük szemben a hatalmát. Vszevolod (valamint bátyja, Mihalko) és a Rosztjiszlavicsok küzdelméhez: *Makai János: Zűrzavar Vlagyimir-Szuzdalban (1174–1177)*. In: *Történészként a katedrán. Tanulmányok Nagy József 80. születésnapjára*. Líceum Kiadó, Eger, 2009. 319–335.

⁸²⁴ Tolocsko, 155. A részfejedelmek itt a Rurik-dinasztia azon tagjai, akik a Kijevtől elkülönült területeket irányítják.

Rusz egykori egysége helyreállításának irányvonala, amely délnyugaton Roman tevékenységében jelentkezett, Vszevolod fejedelemsége alatt az ország északkeleti részét is jellemezte. Ez mindenben megmutatkozott: a vlagyimir-szuzdali építészek, művészek és írók állandóan a kijevi kulturális örökséget tartották szem előtt, a népi mondákban és bilinákban összoroszhősöket énekeltek meg. Az orosz nép nemzeti tudata, amely a 13. század elején a lakosság egyre szélesebb rétegeit járta át, az egyesítő folyamatok visszafordíthatatlanságát bizonyította. Ezek végső győzelme azonban később következett be, s ekkor még, különösen Vszevolod halála után Északkelet-Ruszban időlegesen felújulnak a centrifugális tendenciák.⁸²⁵

Az 1987-ben megjelent másik kötet szerzője, Ju. A. Limonov szintén ismert szakember volt.⁸²⁶ A fenti évben adták ki a Vlagyimir-szuzdali Rusz című könyvét, amely a terület társadalmi-politikai viszonyait vizsgálja. A mai napig ez az egyetlen igazi tudományos munka, amely kizárólag a mongol hódítás előtti Vlagyimir-Szuzdallal foglalkozik. Sajnos, ez sem fogja át a régió törtétiájának minden fontos aspektusát, ráadásul az első része a kronológiai rendet követi, míg a második tematikus írásokat tartalmaz. Bár a Vszevolod és közvetlen utódai tevékenységét bemutató fejezet nem a teljesség igényével készült, legfontosabb megállapításai figyelmet érdemelnek.

Limonov Vszevolod és az őt támogató központ lakosságának viszonyáról a következőket írta: a fejedelem különösen a hatalomra kerülése utáni első években szentelt nagy figyelmet a vlagyimiriak véleményének. Mindazonáltal ők valószínűleg nem mindig voltak elégedettek Vszevoloddal. A rendkívül óvatos hivatalos krónika is kénytelen megjegyezni, hogy ezen két oldal (a fejedelem és a város) akarata és tettei gyakran nem estek egybe. A vlagyimiriak – pontosabban Vlagyimir vecsége – nem ritkán Vszevolod álláspontjával ellentétesen léptek fel.⁸²⁷

A szerző Északkelet-Rusz külkapcsolatairól az alábbi értékelést fogalmazta meg: az évkönyvi feljegyzések alapján a Vlagyimir-szuzdali Fejedelemség „külpolitikája” a 12. század végén és a 13. század elején energikus, kompromisszumot nem kötő, időnként kegyetlen, de mindig aktív volt, s a vlagyimiriak, a kis feudális urak, a kereskedők, valamint talán részben

⁸²⁵ Uo. 156. A bilina hősi ének az orosz népköltészetben.

⁸²⁶ Már húsz évvel korábban kötete jelent meg a vlagyimir-szuzdali évkönyvírásról: *Ju. A. Limonov: Letopiszanyije Vlagyimiro-Szuzdalszkoi Ruszi*. L. 1967.

⁸²⁷ *Ju. A. Limonov: Vlagyimiro-Szuzdalszkaja Rusz. Ocserki szocialno-polityicseszkoi isztorii*. L., 1987. 103.

a szmerdek érdekeit tükrözte. A Rjazanyi Fejedelemség csaknem állandóan északkeleti szomszédja politikájának pályáján volt kénytelen keringeni. Az ottani fejedelmek mindig Vszevolod „vazallusai” voltak. A függés legkisebb megsértése az ellenállás erővel való elnyomásához és a korábbi állapot helyreállításához vezetett.⁸²⁸ A vlagyimir-szuzdali föld továbbra is a hagyományos keleti politikát folytatta. A volgai bolgárok elleni hadjáratok nem területszerzésre irányultak, hanem a vlagyimiri kereskedelem konkrét feladataihoz kapcsolódtak.⁸²⁹ A déli politika volt az egyik legösszetettebb oldala a vlagyimir-szuzdali föld külpolitikai doktrínájának. A fejedelemség pozíciója olyan volt, hogy törekvéseit sok esetben figyelembe vették a legfontosabb kérdések megoldásakor. A kijevi trónra kerülés sokban függött a szuzdali földtől. Az, ami Andrej Bogoljubszkij idejében kivételes jelenség volt, Vszevolod alatt csaknem hagyománnyá vált. Míg Andrejnek a terve megvalósításához hadjáratot kellett szerveznie délre, a 13. század elején elég volt Vszevolod vlagyimiri nagyfejedelem diplomáciai támogatása ahhoz, hogy valaki megszerezze a kijevi trónt.⁸³⁰

Vszevolod értékelése a 20. század végi–21. század eleji orosz történetírásban

A Szovjetunió felbomlásának évtizedében két kötetben adták ki a Radziwill-évkönyv szövegét és miniatúráit. Az egyikben található G. M. Prohorov tanulmánya a fenti forrásról. Ebben a szerző – V. A. Kucskinra hivatkozva – azt írta, hogy a tárgyalt időszakban (1205–1206 körül) a vlagyimir-szuzdali föld szétagolódásának folyamata zajlott, s a 12. század 40–50-es éveiben kibontakozó szétagolódás a 13. század első két évtizedében politikai realitás lett. Úgy vélte, Vszevolod, az energikus központosító maga is elősegítette ezt, amikor ugyelokat jelölt ki fia számára.⁸³¹

I. Ja. Frojanov azzal tűnt ki kollégái közül, hogy a Kijevi Rusz történetét

⁸²⁸ Uo. 103–104. Limonov a szmerdek a belső kolonizációban részt vevő telepéseknek tartotta: Uo. 104.

⁸²⁹ Uo. 104.

⁸³⁰ Uo. 104, 106.

⁸³¹ G. M. Prohorov: Radzivilovszkij szpiszok Vlagyimirszkoj letopiszi po 6714 (1205/6) god. In: Radzivilovszkaja letopisz. Tyekszt, isszledovanyije, opiszanijje minyiatyur. Otv. red. M. V. Kukuskina. SzPb., 1994. 279. Az ugyel kifejezés részfejedelemséget jelent.

jóval óvatosabban közelítette meg, és annak bemutatásakor igyekezett elkerülni a nyugat-európai viszonyokkal való erőszakolt párhuzamba állítást. Nagy visszhangot kiváltó, korai műveiben elsősorban jelenségekkel és folyamatokkal foglalkozott, ezért azok a téma szempontjából kevésbé használhatók.⁸³² Egy 1995-ös kötetében viszont írt Vszevolod Jurjevicsről is. Felfigyelt arra a körülményre, hogy a vlagyimír-szuzdali trónharcokban aratott győzelem után, 1177-ben kétszer is zendülés tört ki a terület központjában, s a résztvevők a fogságba esett szuzdaliakkal és rosztoviakkal való leszámolást követelték. Ezeket az eseményeket Frojanov nem antifeudális megmozdulásokként vagy a két szembenálló fél kibékíthetetlen ellentétéként fogta fel, sokkal inkább a vlagyimíriai azon törekvéseként, hogy a rosztoviakkal és szuzdaliakkal szemben megvédjék függetlenségüket. A szerző ehhez még hozzátette, hogy a zendülés Vlagyimír Északkelet-Rusz feletti főhatalma megszilárdításáért folytatott harcának záróakkordja volt.⁸³³

A következő évtized elején jelent meg Sz. M. Novakovszkaja-Buhman tanulmánya Vszevolod udvari temploma, a vlagyimíri Dmitrijevskij (Demeter)-székesegyház Dávid cárt ábrázoló domborműveiről. A szerző szerint a Dáviddal kapcsolatos kompozíciók részben az isteni eredetű, erős cári hatalom témáját fejtik ki. Ez öltött testet koronázásának jelenetében. Bár Ruszban a 12–13. század fordulóján nem is létezett a cárrá való felkenés szokása, a vlagyimíri fejedelmek hatalmi törekvései nyilvánvalóak. Andrej Bogoljubszkij a Komnénosz Manuel bizánci császárral való egyenlőségre törekedett, s nem kétséges, hogy bátyjához és az európai uralkodókhoz hasonlóan III. Vszevolod is új Dávidként, új Salamonként akarta magát látni.⁸³⁴

Ehhez az időszakhoz köthető M. B. Szverdlov tekintélyes terjedelmű munkája is, amelyben a szerző a fejedelem tevékenységét több szempont

⁸³² *I. Ja. Frojanov: Kijevszkaja Rusz. Ocserki szocialno-ekonomicsszkaj isztorii.* L. 1974. *Uő: Kijevszkaja Rusz. Ocserki szocialno-polityicseszkaj isztorii.* L. 1980.

⁸³³ *Uő: Drevnyaja Rusz. Opit isszledovanyija isztorii szocialnoj i polityicseszkaj borbi.* M.–SzPb., 1995. 672–680.

⁸³⁴ *Sz. M. Novakovszkaja-Buhman: Car David v reljefah Dmitrijevskovo szobora vo Vlagyimire.* In: *Drevnyerusszkije iszkussztvo. Vizantijja, Rusz, Zapadnaja Jevropa. Poszvjascsa jetszja 100-letyiju szo dnya rozsgyenyija Viktora Nyikityicsa Lazareva (1897–1976).* Otv. red. L. I. Lifsic. SzPb., 2002. 183. Az orosz cárszó Novakovszkaja-Buhmannál természetesen nem szó szerint értelmezendő. Királyt, fejedelmet vagy általában uralkodót jelent. A szerző Vszevolod-értékeléséhez annyit feltétlenül érdemes megjegyezni, hogy isteni eredetű, erős hatalomról az óorosz fejedelmek esetében aligha lehet beszélni.

alapján értékelte. A vlagyimir-szuzdali elittel kapcsolatos politikájáról az alábbiakat írta: az „új emberek” és más rétegekhez tartozók határozottan harcoltak az erős nagyfejedelmi hatalom visszaállításáért, Vszevolod pedig teljesítette ezt a feladatot. A fejedelem nekrológiájának egy részletéből Szverdlov azt a következtetést vonta le, hogy Vszevolod az egész arisztokráciát alávetette a hatalmas Vlagyimir-szuzdali Fejedelemségben. A bojárok voltak a fejedelemnek szolgáló felső réteg tagjai, amely az alapját alkotta az udvari és a helyi arisztokráciának is. Ahogyan az Ruszban régóta szokásban volt, a bojárok erőszakot alkalmaztak, sérelmeket okoztak az alacsonyabb társadalmi rétegekhez tartozó embereknek, és holoppá tették az elszegényedett „árvákat”. De Vszevolod nagyfejedelem arra törekedett, hogy igazságos szabályozásról gondoskodjon, s ebben egyrészt nagyapját, Vlagyimir Monomah nagyfejedelmet követte, másrészt megvalósította a hatalom egyik alapvető feladatát, az igazságszolgáltatást.⁸³⁵

Szverdlov a második tűzvészt követő munkálatokat társadalmi szempontból vizsgálta. Szerinte a tüzeset után Vszevolod Vlagyimirban jelentős eszmei tartalommal bíró építkezésbe fogott. A fejedelmi udvar körül kőfalakat kezdtek emelni, s ez a rezidenciát egy kis erődítménnyé alakította át. Vszevolod a Volgai-kapun túli kljazmai kikötőt áthelyezte az erődítmény falai alá. Az utóbbinak az építése a hatalmat és a nagyfejedelem életének növekvő elzártságát szimbolizálta, a piac átvitele pedig a fölötté gyakorolt erősödő ellenőrzést.⁸³⁶

A szerző úgy ítélte meg, hogy a többi orosz területhez fűződő viszonyban Vszevolod megszilárdította hatalmát és politikai elsőségét.⁸³⁷ A fejedelem déli törekvéseinek értékelésébe negatív elem is bekerült: Vszevolod kijevi politikai eseményekre való befolyásának mértéke támogatóinak és ellenfeleinek konkrét erőviszonyaitól függött, maga a város és lakói viszont a fejedelmi ambíciók és szenvedélyek összeütközésének szenvedő alanyai voltak.⁸³⁸

Ugyancsak 2003-ban a Frojanov-féle irányvonalhoz tartozó Ju. V.

⁸³⁵ M. B. *Szverdlov*: Domongolszkaja Rusz. Knyaz i knyazseszkaja vlaszty na Ruszi VI-pervoj tretyji XIII v. SzPb., 2003. 627–628. A holopok ebben az időszakban teljesen jogfosztott személyek, tehát lényegében rabszolgák voltak.

⁸³⁶ Uo. 628. Ha Szverdlov nem hivatkozott volna, akkor is nyilvánvaló lenne, hogy e tekintetben Ny. Ny. Voronyin nézetét vette át: ld. *Voronyin*, 346–347. Még a tűzvész éveként is a Voronyin által feltüntetett 1193-at adta meg, pedig az a márciusi számítás szerint 1192.

⁸³⁷ Szverdlov, 628.

⁸³⁸ Uo. 629.

Krivosejev Északkelet-Rusz 12–14. századi történetéről szóló könyvet jelentetett meg. Az 1177. évi vlagyimiri megmozdulásokkal kapcsolatban a szerző azt írta, hogy ezeket a szovjet történészek osztályjellegű, a feudális társadalom felső rétege ellen irányuló fellépésként értékelték.⁸³⁹ Krivosejev értékelése ellenben sokkal inkább Frojanovéra emlékeztet. Eszerint a városlakók a fejedelem személyében szövetségesre, nem pedig ellenfélre találtak. Vszevolodot mint az obscsina fejét figyelmeztették. Ennek a két erőnek szembeállítása az egyiknek a másiktól való hamis elszakítását jelenti. Mindenesetre sem ekkor, sem a továbbiakban nem fedezhető fel antagonizmus a viszonyukban. Vszevolod idején a „fejedelem, város, emberek” szisztéma meglehetősen szilárd volt. A láthatóan egységben fellépő városlakók gyűlöletét elsősorban fogságba vetett ellenségeik, a rosztoviai és a szuzdaliai váltották ki. A vlagyimiriak zendülését az általuk drágán megszerzett függetlenség megvédésére való törekvés váltotta ki. Ebből adódott a fejedelemmel mint a város védelmezőjével szemben támasztott követelés.⁸⁴⁰

2004-ben megjelent Rusz című kötetében A. A. Gorszkij egyebek mellett Vszevolodnak az óorosz fejedelmek között elfoglalt helyét vizsgálta, és az alábbiakat állapította meg: az 1190-es évek közepéig nem pályázott domináns szerepre, ebben az időszakban a kijevi társfejedelmekkel, Szvjatoszlavval és Rurikkal együtt legfeljebb a három legerősebb fejedelem egyikének tarthatjuk. A vlagyimiri krónikás szerint a 12. végén–13. század elején leginkább Vszevolod rendelkezett a kijevi trón sorsáról, de az évkönyvíró nyíltan felnagyította saját fejedelmének szerepét. A 13. század elején nem volt gyengébb Vszevolodtól Roman halics-volhíniai fejedelem (1199–1205), 1205-től 1210-ig pedig a vlagyimiri fejedelem nem gyakorolt döntő befolyást a Rurik és a csernyigovi Vszevolod között zajló harcra.⁸⁴¹ Gorszkij rámutatott a Vszevolodot követő északkeleti fejedelmek helyzetére is: az apa halála (1212) után semmiféle utalás nincs arra, hogy fiai igényt tartottak volna az egész Ruszban való vezető szerepre. Az okot is megadta: Vszevolod is csak politikai nyomásgyakorlással volt hatással a dél-orosz ügyekre, fiai azonban a 13. század 30-as éveiiig nem rendelkeztek az ehhez szükséges eszközökkel sem.⁸⁴²

⁸³⁹ *Ю. В. Кривошеев*: Rusz i mongoli. Isszledovanyije po isztorii Szevero-Vosztocsnoj Ruszi XII–XIV vv. Izdatyelsztvo Sz.-Petyerburgszkovo Unyiverszityeta, 2003. 39.

⁸⁴⁰ Uo. 39–40.

⁸⁴¹ *А. А. Горский*: Rusz. Ot szlavjanszkovo Rasszelenijja do Moszkovszkovo carsztva. M., 2004. 149–150.

⁸⁴² Uo. 150–151.

2010-ben kiadott kötetében Sz. A. Melnyikov is foglalkozott a vlagyimiri fejedelemmel. Megállapította, hogy Vszevolod lett Jurij Dolgorukij hagyatékának egyetlen örököse, majd felsorolta azokat a központokat, amelyek alapítására Kucskin szerint is az ő fejedelemségének időszakában került sor. Úgy vélekedett, hogy a fenti tényezők lehetőséget adtak Vszevolod számára, hogy rendkívüli hatalomra tegyen szert, és a régi Rusz politikai életének egyik főszereplője legyen.⁸⁴³

Vszevolod alakja a nyugati történeti irodalomban

Vszevolod tevékenysége nem került el az Oroszországtól, ill. a Szovjetuniótól nyugatra alkotó, azaz a közép- és nyugat-európai, valamint észak-amerikai kutatók figyelmét sem. Az amerikai Yale Egyetem professzora, George Vernadsky (Georgij Vernadszkij) egy sorozat második köteteként 1948-ban jelentette meg *Kievan Russia* című munkáját. Ebben egyrészt azt írta, hogy Szuzdaliában egy nehéz időszak után Andrej testvérének, III. Vszevolodnak vlagyimiri nagyfejedelemként sikerült fokozatosan visszaállítania a politikai egységet. Másrészt Vszevolod szerepét elsősorban Kijev kapcsán vizsgálta, s enyhén negatív színezetű véleményt fogalmazott meg róla. Megállapításainak lényege az alábbiakban foglalható össze: a 12. század végén a volhíniai Roman és a szuzdali Vszevolod a kijevi trón ellenőrzéséért versengett, s mindkettő rivalizálást és bizalmatlanságot próbált kelteni a kijevi régió kisebb hatalmú fejedelmei között. 1200-ban Roman, ekkor már Volhínia és Halics irányítója, a kunokra összpontosította figyelmét, és súlyos csapást mért rájuk. Győzelmének hatását azonban aláaknázták az orosz fejedelmek közötti újabb nézeteltérések. Feltehetőleg Vszevolod felbujtására, Rurik vezetésével számos kijevi és csernyigovi fejedelem fellázadt Roman hűbérúri hatalma ellen. Miután a fentiek 1203-ban megtámadták Kijevet, kun szövetségeseik könyörtelenül kirabolták a várost. Roman sikeresen bosszút állt ugyan a kunokon, de kompromisszumot kellett kötnie Vszevoloddal, és közös gyámság alatt új fejedelmet neveztek ki Kijev élére. Roman 1205-ben meghalt, s Vszevolod maradt a legerősebb orosz

⁸⁴³ *См. А. Мельников: Иссторико-правовые факторы эволюции Древнерусского государственного строя (IX–XV вв.). М., 2010. 75.*

fejedelem. Mivel őt nagyon lekötötte saját hatalmának megszilárdítása Szuzdaliában, kevésbé avatkozott bele a déli ügyekbe. Hagyta, hogy Kijevben 1206-tól a csernyigovi Vszevolod kormányozzon.⁸⁴⁴

A másik híres emigráns, Michael Florinsky (Mihail Florinszkij), a Columbia Egyetem oktatója két kérdéskör – a Novgorodhoz és a szeniorátushoz való viszony kapcsán – olyan gondolatokat is megfogalmazott, amelyek nem tekinthetők általánosnak a történelemtudományban. Úgy vélte, hogy a volgai bolgárok elleni harccal Vszevolod folytatta elődei politikáját, s ez a küzdelem együtt járt a Novgorod fölötti ellenőrzéssel, amely őt különösen foglalkoztatta. Florinsky szerint a novgorodiak aggódtak a rosztov-szuzdali fejedelmek erősödő befolyása miatt, de nem sok sikerrel próbáltak meg támogatást szerezni ellene Szmolenszkben és Csernyigovban. Az amerikai szerző úgy látta, hogy Novgorodnak is érdekében állt a Szuzdallal való együttműködés: nyugati kereskedelmének fejlődése gyakori konfliktusokhoz vezetett Svédországgal, Litvániával és a német lovagokkal a kereskedelmi utak ellenőrzése miatt, továbbá ki akarta terjeszteni uralmát a szomszédos finnugor területekre is. Ezekhez a vállalkozásokhoz szüksége volt szövetségesekre és katonai vezetőkre, a rosztov-szuzdali fejedelmek pedig nagyon is alkalmasnak bizonyultak a fenti szerepre. Az utóbbiakat sok gazdasági és politikai kötelék kapcsolta Novgorodhoz, hadi tapasztalatokkal rendelkeztek, és veszély esetén katonai segítséget tudtak nyújtani. De ennek a segítségnek megvolt az ára: a rosztov-szuzdali fejedelmek Jurij Dolgorukijtól kezdve következetesen arra törekedtek, hogy Novgorodot függésbe vonják. Erőfeszítéseiket III. Vszevolod alatt siker koronázta, amikor is a novgorodiak elfogadták a vlagyimiri nagyfejedelem vezető szerepét, és kérték, hogy saját választottjait nevezze ki fejedelmüknek.⁸⁴⁵

A rangidősség kérdésében Florinsky határozottan bírálta az északkeleti

⁸⁴⁴ *George Vernadsky: Kievan Russia. In: G. Vernadsky – M. Karpovich: A History of Russia. Volume II. New Haven, 1948. 222.* Annak ellenére, hogy Vernadsky a mai napig tekintélynek számít, legalább két vonatkozásban pontosítani kell az általa leírtakat. Egyrészt az 1170-es évek végétől Északkelet-Ruszbán (Szuzdaliában) Vszevolod hatalmát már nem fenyegette komolyabb veszély, következésképpen nem ezért nem avatkozott be aktívan a déli ügyekbe. Másrészt 1206 és 1210 között Rurik Rosztjislavics és a csernyigovi Vszevolod Szvjatoszlavics között még harc folyt Kijevért, s a szuzdali (Nagyfészkű) Vszevolod csak 1210-től hagyta, hogy ott a csernyigovi Vszevolod kormányozzon.

⁸⁴⁵ *Michael T. Florinsky: Russia: a History and an Interpretation. Volume (Vol.) I. New York, 1953. 49–50.*

fejedelmeket. Leírta az ismert nézetet, mely szerint Andrej Bogoljubszkij szétválasztotta Kijevet és a szeniorátus rendszerét, majd megfogalmazta, hogy Vszevolod az utóbbit a Vlagyimiri Nagyfejedelemséghez kötötte. A kijevi és a vlagyimiri szeniorátust élesen szembeállította. Úgy vélte, az előbbi a Kijevi Oroszországban főként az idegen támadókkal szembeni közös fellépést szolgálta, a rosztov-szuzdali fejedelmek viszont önző politikájuk leplezésére használták fel. Így például Andrej és Vszevolod rávette a szmolenszki fejedelmeket, hogy Rosztov-Szuzdal érdekében harcoljanak Novgorod és Csernyigov ellen, és Vszevolod ugyanezt az elvet alkalmazta a rjazany-muromi fejedelmekkel kapcsolatban.⁸⁴⁶ A fentiek ismeretében nem meglepő, ha Florinsky Andrej és Vszevolod tevékenységéről negatív értékelést adott: sajnálatos, hogy a vlagyimiri nagyfejedelmek presztízsüket és hatalmukat Északkelet-Oroszország regionális érdekeinek képviselőire használták fel, gyakran kárt okozva ezzel más fejedelemségeknek.⁸⁴⁷

A kölni Günther Stökl 1962-ben jelentetett meg kötetet az orosz történelemről. Ahhoz képest, hogy a szerző a kezdetektől a 20. századig tárgyalta az eseményeket, viszonylag nagy teret szentelt a fejedelem tevékenységének. Véleménye szerint Andrej öccsének, Vszevolodnak ugyancsak a korlátlan fejedelmi hatalom megvalósítása volt a célja. Tapasztalatai miatt azonban már okosabb volt, kevesebb erőszakos módszert alkalmazott, ezért hosszú távon is nagyobb sikereket ért el.⁸⁴⁸

A szerző általában összevonva értékelte az északkeleti fejedelmek külpolitikáját: a külső terjeszkedés összhangban volt a belső stabilizációval. A vlagyimiri fejedelmek lépésről lépésre, kiszámíthatatlan kockázatok nélkül növelték a hatalmukat. A gyengébb szomszédok, mindenekelőtt Szmolenszk és Murom-Rjazany rövid idő alatt függésbe kerültek, és el kellett ismerniük az új nagyfejedelem, Vszevolod „sztarejsinszvoját”. A genealógiától függetlenül a leghatalmasabb lett a legidősebb, és ennek felelt meg az úr megszólítás, amely a kijevi korszak fejedelmei között elképzelhetetlen lett volna.⁸⁴⁹

A volgai út az új nagyfejedelemség közvetlen érdekeit érintette. Ez északnyugaton Novgorod, délkeleten pedig a volgai bolgárok kezében volt. Stökl szerint Vszevolod és fiai Novgorodot annyira a befolyásuk alatt

⁸⁴⁶ Uo. 50–51.

⁸⁴⁷ Uo. 54.

⁸⁴⁸ *Günther Stökl: Russische Geschichte. Stuttgart, 1990. 115.* (Ez már az ötödik kiadás. Az utolsó, a hetedik a szerző halála után, 2009-ben jelent meg.)

⁸⁴⁹ Uo. 117.

tartották, hogy krónikásaik Vlagyimiri és Nagy Novgorodi Nagyfejedelemségről kezdtek írni. Ő is utalt a két szomszédos terület érdekeinek kölcsönhatására és az abból adódó problémára: a gazdasági függőség mellett a novgorodi politika is súlyos helyzetben volt. A városnak nagy területe és kereskedelmi kapcsolatainak katonai védelméhez fejedelemre volt szüksége. Csak az teljesíthette a feladatot, aki reális hatalommal rendelkezett, de ilyen hatalmuk csak a vlagyimiri nagyfejedelem jelöltjeinek volt. Ők azonban nemcsak a város önállóságát, hanem önkényes lépéseikkel nem ritkán Novgorod legelementárisabb érdekeit is veszélyeztették. Ugyanakkor a volgai bolgárokkal kapcsolatban Szuzdal-Vlagyimirnak nem voltak ilyen messzire tekintő céljai, és itt szerényebb sikerek is születtek.⁸⁵⁰

Egy rövid áttekintésből sem hagyható ki a kaliforniai Nicholas Riasanovsky Orosz-ország története című kötete. Ez jó példa arra, hogy az összefoglaló munkáktól esetenként nem sokat várhatunk a témával kapcsolatban. Különösen érvényes a fenti megállapítás abban az esetben, ha a szerző nem a középkor kutatója. Riasanovsky – némiképpen Kljucsevszkij értékelésére emlékeztetve – azt állapította meg, hogy Vszevolod nagyfejedelemként egész Oroszország fölött érezte hatalmát,⁸⁵¹ majd Vlagyimir-Szuzdal Vszevolod halála utáni felosztását példaként említve arra hívta fel a figyelmet, hogy a nagyfejedelmi tisztség – északkeleten való elhelyezkedésével és a fejedelmi utódlás bonyolult, kijevei gyakorlatával együtt – az orosz egység szimbóluma maradt, miközben a területeket felosztották.⁸⁵²

John Fennell oxfordi professzor a középkori Rusz válságáról írt könyvet. Ebben nem az a meglepő, hogy angol nyelven 1983-ban adták ki, sokkal inkább az, hogy a munka még a Szovjetunió létezésének időszakában oroszul is megjelenhetett. Fennell is kitért a vlagyimiri fejedelem értékelésére. Eszerint III. Vszevolod I. Vlagyimir (980–1015) egyik legbölcsebb és legelőrelátóbb utóda volt, akinek tekintélyét a kortárs fejedelmek széles körben elismerték,⁸⁵³ s közülük a déliek úgy tekintettek rá, mint az elsőre az egyenlők között (primus inter pares) vagy mint a rangidősre Rurik valamennyi utóda

⁸⁵⁰ Uo. 117–118.

⁸⁵¹ *Nicholas V. Riasanovsky: A History of Russia.* New York – Oxford, 1984. 91. (A kötet először 1963-ban jelent meg.)

⁸⁵² Uo. 92.

⁸⁵³ *Dzson Fennel: Krizis szrednyevokovoj Ruszi. 1200–1304. (John Fennell: The Crisis of Medieval Russia, 1200–1304).* M., 1989. 37.

között.⁸⁵⁴ Továbbá a szerző úgy látta, hogy vlagyimiri fejedelemként a nemzetközi küzdőtéren is rendkívüli módon megnőtt a tekintélye, fejedelemségének területe pedig jelentősen növekedett.⁸⁵⁵ Fennell véleménye szerint a fejedelem halálának is komoly hatása volt: 1212-ben III. Vszevolod meghalt. Rusz északkeleti részét harminckét évig irányította irigylésre méltó hozzáértéssel, tapintattal és türelemmel, emellett vlagyimiri nagyfejedelemként kormányzása nagyobb része alatt ügyesen manipulálta a déli politikai erőket. Halála után – és kétségtávol ennek következményeként – hamarosan az összes orosz fejedelemség politikai sorsában jelentős változások történtek. A tatárok 1223. évi, első betörését megelőző évtized a szuzdali földön III. Vszevolod nagyszámú fia közti kegyetlen belháborúknak, délen ugyanakkor az erőviszonyok teljes megváltozásának lett a szemtanúja.⁸⁵⁶

A 20. században a nyugati történetírásban többen is figyelmet szenteltek a nagyfejedelemi cím használatának. L. K. Goetz⁸⁵⁷ tanulmánya még a század elején jelent meg, s évtizedek múltán újabb rövidebb-hosszabb produktumok születtek.⁸⁵⁸ A kérdés egyik legismertebb kutatójának a lengyel Andrzej Poppe bizonyult. Az 1970-es években készített munkájában azt elemezte, hogyan jelenik meg a nagyfejedelemi titulus az Igor-énekben,⁸⁵⁹ 1984-es lengyel nyelvű írása pedig a Kijevi Rusz egész időszakára kiterjesztette a vizsgálódást.⁸⁶⁰ Az utóbbinak 1989-ben megjelent, kiegészített,

⁸⁵⁴ Uo. 38.

⁸⁵⁵ Uo. 40.

⁸⁵⁶ Uo. 72–73. Nem tudni, John Fennell, a precíz és megbízható történész könyvében miért szerepel az a kitétel, miszerint Vszevolod harminckét évig irányította Rusz északkeleti részét. A fejedelem uralma valójában harminchat évig tartott (1176–1212).

⁸⁵⁷ L. K. Goetz: Der Titel „Grossfürst” in den ältesten russischen Chroniken. In: Zeitschrift für Osteuropäische Geschichte, vol. I, 1911. 23–66, 177–213.

⁸⁵⁸ Knud R. Schmidt: Sociale Terminologie in russischen Texten des frühen Mittelalters. (Bis zum Jahre 1240). Kopenhagen, 1964. 293. Jean-Pierre Arrignon: Usage et valeur du titre de Grand Prince (Velikij Knjaz) dans la Russie du Nord-est aux XIIIe et XIVe siècles. In: Les Principautés au Moyen-Age. Bordeaux, 1979. 173–184. Wladimir Vodoff: La titulature des princes russes du Xe au début de XIIe siècle et les relations extérieures de la Russie Kiévienne. In: Revue des Etudes Slaves, vol. LV, 1983. 139–150. Uő: La Titulature princière en Russie du XIe au début du XVe siècle. Questions de critique des sources. In: Jahrbücher für Geschichte Osteuropas, vol. XXXV. 1987. 1–35.

⁸⁵⁹ Andrzej Poppe: On the Title of Grand Prince in the Tale of Ihors' Campaign. In: Eucharisterion: Essays to Omeljan Pritsak. Harvard Ukrainian Studies, vol. III–IV, 1979–1980. 684–689.

⁸⁶⁰ Uő: O tytule wielkksiążęcym na Rusi. In: Przegląd Historyczny, tom LXXV, 1984, №

angol nyelvű változata széles körben ismertté vált.⁸⁶¹ Ebben a források mellett Poppe kollégái korábbi eredményeit is felhasználta. Legfontosabb megállapításai az alábbiakban foglalhatók össze: az első orosz fejedelem, aki rendszeresen használta a nagyfejedelmi címet, Vszevolod volt. Ez vlagyimiri kormányzása első éveiben nem, csak a 12. század végétől figyelhető meg. Az 1180-as évekhez kapcsolódó néhány említés az évkönyv későbbi átdolgozásának eredménye lehet. A cím következetes alkalmazása 1190-ben kezdődik, és 1195 után kerül túlsúlyba.⁸⁶²

Poppe szerint Vszevolod nagyfejedelmi tituluszának elismerését a többi orosz területen bizonyos fenntartásokkal fogadhatták, s feltételezését igyekezett konkrétumokkal alátámasztani: a Kijevi Évkönyvben megfigyelhetjük, hogy őt délen nem nevezték következetesen nagyfejedelemnek, s a krónikás hozzáállása azt tükrözi, hogy Szuzdal uralkodójának politikai befolyása ingatag volt. A novgorodi évkönyvírók sem nevezték így Vszevolodot, de a realitások rugalmasságra kényszerítették őket. Az 1199-ben Vlagyimirba érkező követek nagyon jól tudták, hogy nem engedhetik meg maguknak a protokoll megsértését, ezért a Vszevolod Jurjevic Nagyfejedelem Úr megszólítást alkalmazták. Kijev uralkodói (Szvjatoszlav Vszevolodovics és Rurik Rosztjiszlavics) részéről a titulus használata szemmel láthatóan másodrangú kérdésnek számított, és inkább válasz volt a Kljazma menti Vlagyimir törekvéseire.⁸⁶³

Az 1990-es évek közepéről két kötetet érdemes említeni. Az elsőnek a szerzője, Janet Martin, a Miami Egyetem professzor asszonya Vszevolod Kijevhez való viszonyát vizsgálva az alábbiakat állapította meg: Andrej Bogoljubszkij halála is a dinasztikus kapcsolatok egy korszakának végét jelezte a Kijevi Ruszban. A Jurjevicsek, az utódlásért küzdő egyik fő ág képviselői és a hagyományos rend tartópillérei felhagytak a nagyfejedelmi trónért folytatott versengéssel. Vszevolod, bár az idősebb nemzedék tagja volt, és a század végére elismerték a dinasztia rangidős fejedelmének, saját patrimoniumára, a szomszédos Rjazanyi, ill. Muromi Fejedelemségre és Novgorodra összpontosította figyelmét.⁸⁶⁴ 1194-ben, Svjatoszlav

3. 423–439.

⁸⁶¹ *Uo.*: Words that Serve the Authority. On the Title of „Grand Prince” in Kievan Rus’. In: *Acta Poloniae Historica*, t. 60. Warszawa, 1989. 159–184.

⁸⁶² *Uo.* 174.

⁸⁶³ *Uo.* 175.

⁸⁶⁴ *Janet Martin*: *Medieval Russia, 980–1584*. Cambridge, 1995. 117.

kijevi fejedelem halála után a vlagyimiri fejedelem nem követelte ugyan magának a kijevi trónt, de döntő szava volt abban, hogy Rurik legyen az utód.⁸⁶⁵ Az 1206–1212 közötti események még kevésbé voltak áttekinthetők, mint a korábbiak, mert Vszevolod, a rangidős fejedelem életben volt, és hol az egyik, hol a másik pályázó érdekében vetette latba tekintélyét.⁸⁶⁶ A cambridge-i szerzőpáros, Simon Franklin és Jonathan Shepard szintén Vszevolod kijevi politikájával kapcsolatban fogalmazott meg említést érdemlő gondolatot. Eszerint ő már részt vett az 1173-ban zajlott kegyetlen hadjáratban, és tanult testvére bukásából. Időről-időre megnyomta az emelőkart, nyomást gyakorolt és fenyegetett is, de igen kevés hajlandóságot mutatott az iránt, hogy a déli ügyekbe közvetlenül is beavatkozzon.⁸⁶⁷

A magyar történelemtudomány képviselői közül a Szvák Gyula által szerkesztett, Oroszország története című, 1997-es kötetben Font Márta Vszevolod kun hadjárata, halicsi unokaöccséhez fűződő viszonya és a Gesta Hungarorum szerzőjének egy megállapítása kapcsán fogalmazott meg értékelést: az 1190-es évek végén a vlagyimir-szuzdali fejedelem vezetésével indult el egy nagy hadi vállalkozás a kunok ellen, ahol Vszevolod már mint az „egész Rusz” vezetője lépett fel. Az ő uralkodása számos ponton emlékeztet Vlagyimir Monomah kijevi politikai metódusára: a szűkebb család szeniorjaként viselt nagyfejedelmi méltóságra. Miután az előzőtt Vlagyimir lengyel segítséggel visszatért, anyai nagybátyjához, Vszevolodhoz fordult, és a tőle kapott „garancia” mellett tudott megmaradni Halics élén egészen 1199. évi haláláig. Az eset kapcsán világosan kirajzolódik, hogy Rusz „primus inter pares” fejedelmének már nem a kijevi nagyfejedelmet, hanem a vlagyimir-szuzdalt tekintették. Ugyanígy látta a magyar Anonymus is, midőn azt állította, hogy „Rusciam, que Susudal vocatur” (Ruscia, amit Szuzdálnak hívnak), azaz a Ruszt Szuzdallal tekintette azonosnak.⁸⁶⁸

A következő évben Font Márta önálló kötetet jelentetett meg a keleti

⁸⁶⁵ Uo. 100.

⁸⁶⁶ Uo. 124.

⁸⁶⁷ *Simon Franklin – Jonathan Shepard: The Emergence of Rus, 750–1200.* London – New York, 1996. 351. 1173-ban egy Andrej által szervezett had indult Kijev ellen, de Visgorodnál vereséget szenvedett. Bogoljubszkij nem tudta kiközösölni a csorbát, mert 1174-ben meggyilkolták.

⁸⁶⁸ *Font Márta: A Rusz régiói.* In: Font Márta – Krausz Tamás – Niederhauser Emil – Szvák Gyula: Oroszország története. Szerk.: Szvák Gyula. Maccenas, 1997. 70.

szlávok középkori történetéről. Ebben Vszevoloddal részletesebben foglalkozott, s kitért arra a kérdésre is, amelyre – megbízható adatok híján – nehéz egyértelmű választ adni. Véleménye szerint a fejedelem hosszú és Vlagyimir-Szuzdal számára belső nyugalmat hozó uralmának alapjaira csak következtetni tudunk. A volgai bolgárokkal szemben elért területi hódítások a kereskedelem számára teremtettek nyugodtabb feltételeket, s ez nyilvánvaló érdeke lehetett az előddel, Andrejjel elégedetlen rosztovszudali elitnek is. A befolyás kiterjesztése valószínűleg több adót és nagyobb jövedelmet jelentett a fejedelemnek, amelyből további hadakozáshoz nyert erőt.⁸⁶⁹

A későbbiekben a Pécsi Egyetem professzor asszonya – Anonymusnak egy másik megállapítását is vizsgálva – több tanulmányában⁸⁷⁰ visszatért III. Béla egykori jegyzőjének Ruszról, ill. Szuzdalról alkotott elképzelésére. 2005-ben megjelent kötetében így foglalta össze koncepcióját: az a jelenség, hogy Anonymus egyszer azt állítja, hogy „Ruscie, que Susudal vocatur”, máskor „duces Ruthenorum, scilicet de Kyeu et Susudal”, azaz magyarázható, hogy Ruscia/Ruthenia/Rusz központja Kijevből lassan Szuzdalba helyeződött át. A Kijev–Rusz fogalom azonosítása régebbi tradíció, a Ruscia–Szuzdal azonosítása nem lehet régebbi, mint Vszevolod, a Nagy Fészek uralkodása.⁸⁷¹

A birminghami Maureen Perrie szerkesztésében 2006-ban jelent meg Cambridge-ben egy újabb Oroszország-történet első kötete. Ennek a korai Russzal és Moszkóvia felemelkedésével foglalkozó részét igen neves brit és észak-amerikai kutatók (Jonathan Shepard, Simon Franklin, Martin Dimnik, Janet Martin) írták. Az 1462-ig terjedő időszak kapcsán az egyetlen kivételt az orosz V. L. Janyin jelenti, akinek a nevéhez a középkori Novgorod történetének bemutatása fűződik. Az óorosz fejedelem-

⁸⁶⁹ *Uő*: Oroszország, Ukrajna, Rusz. Balassi, Bp. – University Press, Pécs, 1998. 66.

⁸⁷⁰ *Uő*: Anonymus „Ruscia”-képeinek alapjai és forrásértéke. In: A középkor szerete. Történeti tanulmányok Sz. Jónás Ilona tiszteletére. Szerk.: Klaniczay Gábor – Nagy Balázs. ELTE BTK Közép- és Korai-jkori Egyetemes Történeti Tanszék, Bp., 1999. 210, 217. *Uő*: Kijev–Halics–Szuzdal. Az Árpád-házi királyok Rusz-beli kapcsolatai és a széttagolódás folyamata. In: Találkozások Oroszországgal. Szerk.: Ágoston Magdolna. Szombathely, 2003. 51–52.

⁸⁷¹ *Uő*: Árpád-házi királyok és Rurikida fejedelmek. Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 21. Szeged, 2005. 89, 100. A „duces Ruthenorum, scilicet de Kyeu et Susudal” kifejezés jelentése: a ruténok, azaz Kijev és Szuzdal vezérei (fejedelmek).

ségek helyzetét tárgyaló részben a torontói Dimnik az alábbi értékelést adta a vlagyimiri fejedelemről: Vszevolod Nagy Fészek hatalma Roman Msztyiszlavics halálakor (1205-ben) volt a legnagyobb. Nem avatkozott a déli ügyekbe, energiáit arra fordította, hogy az északkeleti területek fölött megszilárdítsa uralmát. Elhatározta, hogy aláveti a rjazanyi fejedelmeket, akik ha egyesítették volna erejüket csernyigovi rokonaikkal, komoly fenyegetést jelentettek volna a hatalmára. A Kaspi-tengertől induló kereskedelem feletti ellenőrzéséért hadat viselt a volga-kámai bolgár és a mordvin törzsek ellen. Megsemmisítette a kun táborhelyeket a Don folyó mellett, és megerősítette a védelmet a Közép-Volga és az Északi-Dvina mentén. Bár a Volga felső folyásánál novgorodi területeket szerzett, magát Novgorodot nem sikerült elfoglalnia. Oda a Rosztyszlavicsok közé tartozó Msztyiszlav Udaloj fészkelte be magát. Vszevolod saját patrimoniumában – Andrejhez hasonlóan – központosító politikát folytatott a helyi ellenzék elnyomásával és a városok megerősítésével. Ő is épített templomokat, s közülük az egyik legkülönlegesebb Szent Demeter vlagyimiri székesegyháza, amely domborműveiről híres. Végül az évkönyv-szerkesztmény fennmaradása, mint apja és bátyja esetében is, azt bizonyítja, hogy uralma alatt virágzó irodalmi tevékenység folyt.⁸⁷²

A szakirodalomban található nézetek áttekintése után megállapítható, hogy Vszevolod vlagyimiri fejedelem (1176–1212) tevékenysége már több évszázada megragadta a történészek figyelemét. Egyebek mellett összefoglaló munkák, szűkebb tematikát tárgyaló kötetek, szakcikkék és ismeretterjesztő munkák foglalkoztak vele. Mivel a fejedelem általában tartózkodott a szélsőséges megnyilvánulásoktól, személyiségét többnyire pozitív jelzőkkel illették. Vlagyimir-szuzdali uralmával kapcsolatban például elemezték az 1170-es évek belháborúiban aratott győzelmét, a vesztesek megbüntetésekor tanúsított magatartását és építkezéseit. Néhány szovjet tudósnak az a törekvése, hogy a nagy vlagyimiri tűzvészekről szóló évkönyvi híradások alapján éles társadalmi konfliktusokat mutasson ki, nem bizonyult túlságosan sikeresnek. Vszevolod halálának évét (1212) Észak-

⁸⁷² *Martin Dimnik: The Rus' principalities. In: Maureen Perrie (ed.): The Cambridge History of Russia. Vol. I. From Early Rus' to 1689. Cambridge, 2006. 118.*

kelet-Rusz további sorsára nézve többen kronológiai határként értelmezték. A hasonló nézetekkel azonban óvatosan kell bánni. Andrej erőszakkal űzte el fivéreit Vlagyimir-Szuzdalból, Vszevolodnak pedig a trónharcokban aratott győzelem tette lehetővé a rokonság veszélyes tagjainak eltávolítását. Az utóbbinak a „fészkében” (családjában) ugyanakkor hat fiú is életben maradt, s közülük ötöt Vszevolod nem űzhetett el a későbbi nyugodt kormányzás érdekében. Az örökösök nagy száma viszont előrevetítette az apa halála utáni felosztást és az azzal kapcsolatos feszültségeket.

Még a kisebb terjedelmű szintézisek szerzői is kitértek déli politikájára. Kijevhez és a dinasztia belüli rangidősséghez való viszonya ugyan az elismerés mellett kritikát is kapott, de a történészek azt nem vitatják, hogy Vszevolod Jurjevics az egész, a 12. század második felében már szétagolt Kijevi Rusz egyik legjelentősebb politikai tényezője volt. Azonban a kiváló nemesi történetírónak az a nézete, mely szerint a szétagoltság véget érhetett volna, és egységes állam jöhetett volna létre, ha Vszevolod megszüntette volna a részfejedelmi rendszert, a kor viszonyainak ismeretében költői túlzásnak tűnik. 12. századi helyzet kapcsán ugyanakkor egyes szovjet történészek is megemlézték az egyesítést.

A kutatók nagy figyelmet szenteltek a fejedelem „külpolitikájának” más vonatkozásaira is. Novgorod felett gyakorolt befolyásának mértékét sokszor eltérően ítélték meg. Ez nem egy alkalommal egyszerűen nézőpont kérdése volt. Egy dolog azonban bizonyos: csak az alapján, hogy élete végén alulmaradt a szmolenszki ághoz tartozó Msztyszlavval szemben, novgorodi politikájáról nem lehet reális véleményt alkotni. Öröndetes, hogy több szerző Vlagyimir-Szuzdal és Novgorod érdekeinek bizonyos fokú összefonódásáról is írt. Vszevolod rjazanyi politikája nem váltott ki különösebb polémiát a történészek körében. A volgai bolgárok és a kunok ellen indított támadásokról általában pozitív értékelések születtek.

Vszevolod tevékenysége csak apja, különösen pedig bátyja lépéseivel összevetve ítéltető meg korrekt módon, s ezt az összehasonlítást a szerzők jó része elvégezte. A róla szóló értékelések tanulmányozása után megállapítható, hogy Vszevolod nemcsak kevésbé vitatott történelmi személyiségnek tűnik, mint bátyja, Andrej Bogoljubszkij,⁸⁷³ hanem az is.

⁸⁷³ Vszevolod apjának, különösen pedig bátyjának értékeléséhez: *Makai János*: A Vlagyimir-Szuzdali Fejedelemség és Andrej Bogoljubszkij az orosz történetírásban. *Világtörténet*, 1988/3. 66–83. *Uő*: Andrej Bogoljubszkij a szovjet korszak történetírá-

sában. In: *Acta Academiae Paedagogicae Agriensis. Nova Series. Tom. XXIII. Sectio Historiae.* Eger, 1998. 169–186.

A VLAGYIMIR-SZUZDALI ÁLLAMISÁG A 12. SZÁZAD MÁSODIK FELÉBEN ÉS A 13. SZÁZAD ELEJÉN

Tanulmányunk alapgondolatát Font Márta kötete (A keresztény nagyhatalmak vonzásában. Közép- és Kelet-Európa a 10–12. században) szolgáltatta. Ebben a munkában a szerző az állam ismérveivel is foglalkozott. Úgy vélekedett, hogy ha az állam fogalmán egy intézményrendszer működését értjük, akkor az általa vizsgált területen és időben aligha beszélhetünk róla; ha viszont a régió keresztény uralkodói által létrehozott új hatalmi központok létezését az állammal azonosítjuk, akkor államról kell beszélnünk.⁸⁷⁴ Font Márta igyekezett elkerülni a fogalomhasználat kettségét. Így inkább az uralmi központ, hatalmi központ, uralmi zóna meghatározásokat alkalmazta, illetve felvetette a politikai központ és a politikai egység kifejezéseket is.⁸⁷⁵

Bár a kérdés felvetése indokolt, több ok, például a könnyebb kezelhetőség az állam fogalmának használata mellett szól. Ez a dolgozat azt vizsgálja, mi jellemezte a vlagyimir-szuzdali berendezkedést a 12. század második felében és a 13. század elején. A szempon- tok az alábbiak: a terület kiterjedése (központok és határok), a vecse működése, a fejedelem és a druzsina kapcsolata.

A terület kiterjedése

A Kijevi Rusz északkeleti részét a rosztovi, rosztov-szuzdali, szuzdali, majd vlagyimir-szuzdali föld elnevezéssel illették. A rosztov-szuzdali földet Jurij Dolgorukij fejedelem a 12. század 30-as éveinek második felében vonta ki Kijev politikai fennhatósága alól.⁸⁷⁶ Ez természetesen nem jelentette a Kijevvel való kapcsolat teljes megszakítását. Jurij Dolgorukij

⁸⁷⁴ *Font Márta*: A keresztény nagyhatalmak vonzásában. Közép- és Kelet-Európa a 10–12. században. Balassi, Bp., 2005. 7.

⁸⁷⁵ Uo. 8, 17.

⁸⁷⁶ *Makai János*: Jurij Dolgorukij tevékenysége Északkelet-Oroszországban. Világtörténet, 1991. tavasz–nyár. 40.

északkeleten újabb várakat, illetve településeket hozott létre. Egyértelműen ugyan csak három település (Ksznyatyin, Jurjev és Dmitrov) alapítása kapcsolódik a névéhez, azonban még több esetben valószínűsíthető ugyanez.⁸⁷⁷ A Vlagyimir-szuzdali Fejedelemség területének kialakulását több történész is vizsgálta. V. A. Kucskin tanulmányt és kötetet is szentelt a kérdésnek.⁸⁷⁸ Az általa közölt térképek alapján a 11. század végén a Kijevi Rusz északkeleti része, amelyből később Dolgorukij Szuzdali Fejedelemsége kialakult, egy megközelítőleg észak-déli irányban húzódó, keskeny terület volt. Amennyiben a megadott lépték pontos, északi és déli végpontjai több száz kilométerre helyezkedtek el egymástól, míg kelet–nyugati irányban 150–250 kilométer lehetett a kiterjedése. A legjelentősebb központnak Rosztov, illetve Beloozero számított, de még olyan városok is, mint Rosztov és Szuzdal, a határ közelében helyezkedtek el. Jurij Dolgorukij idején az északi és a keleti határok nem módosultak. Annál jelentősebb változások történtek viszont délnyugaton és délen. Délnyugaton, a Volga felső folyásánál újabb területek kerültek szuzdali ellenőrzés alá, s déli irányban is kitolódtak a határok. Délen a Kljazma és a Moszkva folyók már jórészt szuzdali területen haladtak keresztül.⁸⁷⁹

Jurij Dolgorukijt fia, Andrej Bogoljubszkij követte az északkeleti fejedelmi trónon (1157–1174). Andrej Szuzdal helyett Vlagyimir városát választotta központnak. Az ő irányításának időszakából is vannak olyan évkönyvi adatok, amelyek a terület növekedésére utalnak. 1166-ban a fejedelem fia, Msztyiszlav a távoli északkeleten, a Zavolocsjének nevezett területen járt.⁸⁸⁰ Ezt a vidéket Podvinje néven is említik, mivel az Északi-Dvina közelében helyezkedik el. Feltételezhető, hogy Msztyiszlav adószedési céllal tette meg a több száz kilométeres utat. Három év múlva ugyanitt összecsapás zajlott a novgorodiak és a vlagyimiriak között: 1169-ben a szintén a térség ellenőrzésére törekvő Novgorod képviselőiben Danyiszlav Lazutyinyics 400 főből álló druzsinával adószedésre indult

⁸⁷⁷ Uo. 43.

⁸⁷⁸ V. A. Kucskin: Rosztovo-Szuzdalszkaja zemlja v X–pervoj tretyji XIII vekov. (Centri i granicy). Isztorija SZSZSZR, 1969/2. 62–94. *Uő*: Formirovanyije goszudarsztvennoj tyerritorii Szevero-Vosztocsnoj Ruszi v X–XIV vv. Moszkva (M.), 1984.

⁸⁷⁹ Kucskin, 1969. 64. Kucskin, 1984. 74, 99.

⁸⁸⁰ Polnoje szobranijje russzkih letopiszej (PSZRL). Tom I. M., 1962. 353. (Az Orosz Évkönyvek Teljes Kiadásának I. és II. kötete esetében a megadott sorszám nem oldalt, hanem oszlopot jelöl.)

az Északi-Dvinához. Andrej fejedelem hétezer sereget küldött ellene, de Danyiszlav megfutamította a szuzdaliakat. A meglehetősen elfogultnak tűnő novgorodi forrás szerint a konfliktus következtében 1300 szuzdali katona vesztette életét, míg a novgorodiak közül mindössze 15. A győztesek az általuk ellenőrzött területeken előktől és a szuzdali szmerdektől is beszédtek az adót.⁸⁸¹

Andrej Bogoljubszkij alatt a terjeszkedés másik iránya a keleti volt. Két olyan hadjáratról is tudunk, amely a Volgai Bulgária ellen irányult. 1164-ben maga Bogoljubszkij vezette a vlagyimiri erőket, s a muromi fejedelem is csatlakozott hozzá. Az óorosz csapatok győzelmet arattak a bolgár kán felett, aki seregének csak egy kis részével tudott a fővárosába visszavonulni. Ezután a támadók egy várost elfoglaltak, további hármat pedig felperzselték.⁸⁸² Az 1171–1172 telén indított második hadjárat viszont kudarcot vallott. Ekkor Andrej Bogoljubszkij Msztyiszlav nevű fiát küldte a bolgárok ellen, akihez a muromi és a rjazanyi fejedelmek fiai is csatlakoztak. Az Oka folyó torkolatánál két hetet vártak az erősítésre, és elhatározták, hogy Borisz Zsigyiszlavics hadvezér (vojevoda) vezetésével egy előretolt druzsinát indítanak a bolgárok ellen. Az óorosz harcosok váratlanul törtek az ellenséges területekre, hat falut és egy várost elfoglaltak, a férfiakat lekaszabolták, az asszonyokat és a gyerekeket pedig fogságba vetették. A bolgárok, miután tudomást szereztek róla, hogy a fejedelmek csak kis druzsinával érkeztek, 6000 katonát gyűjtöttek össze, és üldözőbe vették a támadókat.⁸⁸³ Ennek az eseménysorozatnak a leírásakor bukkan fel első ízben Gorogyec település neve.⁸⁸⁴ V. A. Kucskin véleménye szerint a régészeti anyag megerősíti, hogy Gorogyecet a 12. század második felében alapították, s létrejöttét 1164 és 1172 közé teszi. Úgy véli, hogy a következő időszakban a vlagyimir-szuzdali fejedelmek volgai bolgárok

⁸⁸¹ Novgorodszkaja pervaja letopisz sztarsevo i mladsevo izvodov (NPL). Moszkva – Leningrád (L.), 1950. 33. Az óorosz druzsina kifejezés általában a fejedelem kíséretét jelöli, azonban más jelentéssel is bír. Ez esetben nyilván a Danyiszlav Lazutyinyics vezetése alatt álló fegyveresekről és adószedőkről van szó. A szuzdali szmerdek (földművesek) említéséből arra lehet következtetni, hogy Zavolocsje lakosságának egy része ekkorra már a szuzdali földnek adózott. Lehetséges, hogy ez az állapot 1166-tól, tehát Msztyiszlav útja óta állt fenn.

⁸⁸² PSZRL. T. I. 352–353.

⁸⁸³ Uo. 364.

⁸⁸⁴ Uo. 364.

elleni hadjáratainak fő bázisa ez a település volt.⁸⁸⁵ Témánk szempontjából Gorogyec (Gorogyec Ragyilov) azért fontos, mert a Volga mellett épült fel, és megjelenésével keleten egy újabb, legalább 100 kilométeres sáv került Vlagyimir-Szuzdal fennhatósága alá.

Andrej Bogoljubszkij halála után belviszály dúlt, majd hosszú ideig öcs-cse, Nagyfészki Vsevolod birtokolta a fejedelmi trónt. A terület növekedése Vsevolod fejedelemsége alatt (1176–1212) tovább folytatódott. V. A. Kucskin a fenti kérdést is vizsgálta. Megállapításainak lényege az alábbiakban foglalható össze: érdekes, hogy a Vsevolod alatt megjelent városokkal kapcsolatos adatok egy kivételével nem az ő fejedelemségének idejére, hanem a halála utáni első hét évre vonatkoznak. Az 1178-as évnél lehet olvasni Glegyen (Usztyug) építéséről, 1213 és 1219 között pedig további öt települést említenek a források (Kosztromát, Nyerehtát, Szol Velikáját, Zubcovot és Unzsát). A fenti hétéves időszakban azonban heves harc dúlt Vsevolod fiai között, ezért nem lehetséges, hogy az utóbbi városok akkor jelentek meg. Ezek kétségkívül még 1212-ig létrejöttek. Tehát Vsevolod alatt fejedelemségének területe nyugaton egy kissé, északkeleti és keleti irányban pedig intenzíven növekedett. A keleti terjeszkedés a Volgai Bulgária elleni támadásokkal volt összefüggésben.⁸⁸⁶

Amint láttuk, a Vlagyimir-szuzdali Fejedelemség területe a 12. század második felében és a 13. század elején folyamatosan növekedett. A határait elsősorban a régi és újabb központokhoz viszonyítva tudjuk megadni. A politikai szempontból jelentős települések közül a fenti időszak végére Rosztov már a terület belsejébe került, viszont Szuzdalról és Vlagyimirről ez korántsem mondható el. Vlagyimir, az első számú központ földrajzi értelemben peremvidéknek számított, hiszen a muromi területek kevesebb mint 100 kilométerre kezdődtek tőle. Moszkva és későbbi vetélytársa, Tver pedig egyértelműen határ menti település volt. Északon két kiszögellés helyezkedett el: az egyik Beloozero körzete, a másik Zavolocsje volt. Az utóbbinak az ellenőrzését megkönnyítette a valószínűleg Vsevolod fejedelemsége alatt alapított Usztyug. A két kiszögellés közé novgorodi földek ékelődtek. A legnehezebb feladatnak az északkeleti és keleti határok meghatározása tűnik. Az Usztyugtól Unzsa irányába vezető határvonalat például nem lehet pontosan kijelölni. A tárgyalt időszakban alapított

⁸⁸⁵ *Kucskin*, 1984. 91–92.

⁸⁸⁶ *Uo.* 93–94.

központok létrejöttében néhány esetben a kereskedelem is szerepet játszhatott. Máskor a katonai szempont dominált. Ugyanakkor összességében valószínűleg az adminisztratív feladatok ellátása volt a legfontosabb.

A vecse működése

A Lavrentyij (Lavrentyjev)-évkönyv alapján úgy tűnik, hogy a vecse a Kijevi Rusz minden volosztyában létezett. Az 1175. év eseményeinek ismertetésénél az olvasható a forrásban, hogy a novgorodiak, a szmolenszkiek, a kijeviek, (a polockiak) és az összes voloszty [lakói – M. J.] kezdettől fogva vecsére gyűltek össze.⁸⁸⁷ (A polockiak a Lavrentyij-évkönyv 14. századi szövegében még nem szerepelnek, csak két 15. századi szövegváltozatban, a Radziwill-másolatban és a Moszkvai Hittudományi Akadémia b jelzésű kéziratában bukkannak fel. Ezt az eltérést a Lavrentyij-évkönyv fentebb feltüntetett kiadása zárójelben hozza.) I. Ja. Frojanov véleménye szerint a vecse Ruszban a 11. század második felétől a 13. század elejéig a legfőbb hatalmi szerv volt, melynek segítségével a nép a számára kívánatos irányban hatott a politikai életre.⁸⁸⁸ Ju. A. Limonov szintén a régi Rusz legfontosabb intézményének tartotta a vecsét.⁸⁸⁹ P. V. Lukin úgy vélekedett, hogy a források alátámasztják a vecséről mint a különböző társadalmi helyzetű

⁸⁸⁷ PSZRL. T. I. 377. A fenti helyen a legfontosabb rész óorosz nyelven így szerepel: «И вся власти якоже на дому на вѣча сходятся». A дом szó az óoroszban templom jelentéssel is bír: I. I. *Szresnyenszkij*: Matyeriali dlja szlovarja drevnye-russzkavo jazika. T. I. Szankt-Petyerburg (SzPb.), 1893. 701. (oszlop). Eszerint az alábbi értelmezésnek is van létjogosultsága: az összes voloszty (lakói) a vecsén gyűlnek össze, mint a templomban. Azonban a Radziwill-másolatban a на дому kifejezés helyett a logikailag helyesebbnek tűnő на думы szerepel, s ez így módosítja az értelmezést: az összes voloszty (lakói) tanácskozásra, vecsére gyűlnek össze. Jonas Granberg svéd történész is figyelmet szentelt a forrásrészletnek. A duma («аума») szó megjelenését a későbbi évkönyvírók szerkesztése következményének tartotta, mivel szerinte az utóbbiak nem az értették a fenti „fordulatot”. Sőt feltételezte, hogy az egész részlet interpoláció lehet, s emiatt nagyon nehéz értelmezni az adott esetben a vecse kifejezést: Jonas Granberg: Veche in the Chronicles of Medieval Rus. A Study of Functions and Terminology. Göteborg, 2004. 93–94.

⁸⁸⁸ I. Ja. Frojanov: Kijevszkaja Rusz. Ocserki szocialno-polityiceszkaj isztorii. L., 1980. 184.

⁸⁸⁹ Ju. A. Limonov: Vlagyimiro-Szuzdalszkaja Rusz. Ocserki szocialno-polityiceszkaj isztorii. L., 1987. 120.

városlakók politikai gyűléséről szóló hipotézisét, s a mongol hódítás előtti időszak évkönyvi híradásai között egy sem akad, amelyben valami mást neveznének vecsének.⁸⁹⁰ Azonban ennek a hatalmi szervnek az északkeleti történetét nem könnyű kutatni, mivel maga a kifejezés csak kivételes alkalmmal, az 1175. évre vonatkozó híradásban bukkan fel a forrásokban. Így közvetett adatokra kell támaszkodnunk.

Ju. A. Limonov megállapította, hogy a 11. század végén Rosztovban és Szuzdalban már működött vecse, s feltételezése szerint az a század 70-es éveiben jött létre.⁸⁹¹ A 12. század egy része Jurij fejedelemségének időszaka volt, ám a krónikások ekkor nem a vecsére figyeltek. Nem véletlenül állapította meg L. V. Cserepnjin, hogy alig van adat, amely lehetővé tenné, hogy vázoljuk Jurij Dolgorukij és a helyi lakosság különböző réteginek viszonyát.⁸⁹² Dolgorukij több hadjáratot indított Kijev ellen, és 1155-ben megszerezte az ottani trónt. A délen folyó harcokban fiai is segítették.⁸⁹³ Közülük Andrej, aki 1155-ben már a legidősebb volt, apja akarata ellenére északkeletre távozott.⁸⁹⁴ Jurij Dolgorukij 1157-ben Kijevben halt meg.⁸⁹⁵ Így a szuzdali trón is megüresedett, s a betöltésével kapcsolatos évkönyvi adatok a vecse működésére utalnak.

Az 1157-es évnél a Lavrentij-évkönyvben az áll, hogy miután a rosztoviak és a szuzdaliak valamennyien tanácskoztak, Andrejt választották meg, majd Rosztovban és Szuzdalban apja trónjára ültették.⁸⁹⁶ A fenti híradásnak természetesen több értelmezése lehet. Akad olyan nézet, mely szerint „Andrej Bogoljubszkij nyilvánvalóan a szuzdali bojárók pártfogoltja volt, akik a városi patrícíatussal szövetségben cselekedtek. A vecsének Andrej trónra ültetésében való részvételéről semmiféle adat nincs. Úgy tűnik, a

⁸⁹⁰ P. V. Lukin: O tak nazivajemoj mnogoznacnosztyi ponyatyija „vecs” v russzkij letopiszjah. Domongolszkoje vremja. In: Nyeiszczserpajemoszty isztocnyika. K 70 letyiju V. A. Kucskina. M., 2005. 70.

⁸⁹¹ Limonov, 12–13.

⁸⁹² L. V. Cserepnjin: K voproszu o haraktyere i forme drevnyerusszkovo goszudarsztva X–nacsala XIII v. Isztoriceszskije Zapiszki/89. M., 1972. 389.

⁸⁹³ Jurij Dolgorukij Kijevért folytatott harcához: Makai János: A Szuzdali Fejedelemség külpolitikája a 12. század 30–50-es éveiben. Aetas, 1995/3. 80–86.

⁸⁹⁴ PSZRL. T. II. 482.

⁸⁹⁵ Uo. T. I. 348. T. II. 489.

⁸⁹⁶ PSZRL. T. I. 348. Az Ipatij-évkönyv szerint a vlagyimiriak is a tanácskozók között voltak, és Andrejt Vlagyimirban is trónra ültették: PSZRL. T. II. M., 1962. 490.

városi tanács cselekedett.”⁸⁹⁷ Sajnos, városi tanácsról nincs konkrét információnk, viszont a «ЗАМАНІЕ ВСН» („miután valamennyien tanácskoztak”) kifejezésből a lakosság széles körének részvételére következtethetünk. Figyelemre méltó ugyanakkor egy másik évkönyvi adat, mely szerint Jurij Dolgorukij az északkeleti területeket fiatalabb fiaira hagyta.⁸⁹⁸ Ezek szerint a trón betöltésében nem a fejedelmi akarat, hanem feltételezhetően a vecse állásfoglalása döntött. A választás nyilván Rosztovban, az első számú központban történt, majd a fejedelmet mindkét helyen beiktatták. Sajnos, nem tudjuk, hogyan zajlott a trónra ültetés. Az viszont ismeretes, hogy Andrej Vlagyimirt választotta székhelyül, a város mellett építtetett rezidenciát, s arról kapta a ragadványnevét.

Bogoljubszkij vlagyimiri fejedelemségének időszakából (1157–1174) alig van olyan adatunk, amely a vecsére utalhat. Így mindössze kettőt említünk, s mindkettő Leon püspökkel kapcsolatos. 1159-nél az olvasható, hogy a rosztoviak és a szuzdaliak elűzték őt, 1164-nél pedig az, hogy az eretnek tanokat hirdető Leont Feodor (Andrej pártfogoltja) felülmulta egy vitában, amelyet a fejedelem és „az összes ember előtt” folytattak le.⁸⁹⁹ A fenti adatokból aligha vonható le messzemenő következtetés. Rosztov és Szuzdal lakói már korábban is hallatták hangjukat, viszont 1174-ben és az azt követő években a vlagyimiriak is aktívan részt vettek a politikai életben. Ezért el kell fogadnunk Ju. A. Limonov megállapításait a vlagyimiri vecse létrejöttéről: „Valószínűleg a XII. század 60-as éveitől nem később jelent meg. 1174-re, Andrej Bogoljubszkij halálának idejére nemcsak létezett, hanem az elkövetkező belháborúban játszott szerepéből ítélve, már bizonyos tradíciókkal is rendelkezett a város irányításában.”⁹⁰⁰

Miután Andrej halálhírért megtudták, „a rosztoviak és a szuzdaliak és a perejaszlavliak és az egész druzsina a kicsitől a nagyig” Vlagyimirba ment,⁹⁰¹ ahol Msztyiszlav és Jaropolk Rosztyiszlavicsot választották meg fejedelemnek.⁹⁰² Ez a rövid forrásrészlet sok információval szolgál. Egyrészt az egész vlagyimir-szuzdali földet képviselő vecsére utal. Másrészt rámutat, hogy már nemcsak a rosztoviak és a szuzdaliak, hanem a

⁸⁹⁷ Cserepnin, 390.

⁸⁹⁸ PSZRL. T. I. 372.

⁸⁹⁹ Uo. T. I. 349, 351–352. T. II. 493.

⁹⁰⁰ Limonov, 128.

⁹⁰¹ PSZRL. T. I. 371.

⁹⁰² Uo. 372. A Rosztyiszlavicsok Andrej Bogoljubszkij unokaöccsei voltak.

perejaszlavliak is beleszóltak a döntésbe. Harmadrészt egyértelművé teszi, hogy 1174-re megnőtt Vlagyimír városának jelentősége. Nyilván a vlagyimiriak is beleszóltak a fejedelmválasztásba. Problémát jelent viszont a „вся дружина от мала до велика” kifejezés értelmezése. Azt hihetnénk, hogy a fiatalabb és az idősebb druzsinát jelöli, ám azt általában a mladsaja és sztarsaja jelzővel illették. A szövegkörnyezet is lehetővé tesz egy másik variációt: I. Ja. Frojanov arra az álláspontra helyezkedett, hogy a kifejezést mint a Vlagyimirban egyesült nép vegyes társadalmi összetételének bizonyítékát kell értelmezni. Közöttük voltak egyszerű és előkelő „férfiak”. A druzsina minden valószínűség szerint a rosztoviak, szuzdaliak és perejaszlavliak összefoglaló elnevezése.⁹⁰³

A vlagyimiri döntés végrehajtása azonban akadályba ütközött. A következőknek Csernyigovba kellett utazniuk a Rosztjiszlavicsokért, de Mihalko Jurjevics, Bogoljubszkij öccse is ott tartózkodott, sőt onnan Vlagyimirba ment. Erre az egész északkeleti haderő a városhoz vonult, és 7 hétig blokádnál tartotta. A lakosságot éhség gyötörte, ezért a vlagyimiriak felszólították Mihalkót, hogy döntsön a saját sorsáról. Miután Mihalko elhagyta Vlagyimirt, Jaropolk Rosztjiszlavics lett a fejedeleme, Rosztovban pedig az idősebb Rosztjiszlavics, Msztyiszlav foglalta el a trónt.⁹⁰⁴

A Lavrentyij-évkönyvből azt nem tudjuk meg, hogy a vlagyimiriak hívták-e Mihalkót, vagy csak elfogadták fejedelemnek. Azt viszont igen, hogy távozását követően először megállapodást kötöttek a Rosztjiszlavicsokkal, s csak azután engedték be őket. Még az is kiderül, hogy a szerződés szövegét az Uszpenszkij-székesegyházban helyezték el.⁹⁰⁵ A krónikás a vlagyimiriak magatartására egyértelmű magyarázatot adott: nem a Rosztjiszlavicsok ellen harcoltak, csak nem akartak a rosztoviaknak behódolni, akik azzal fenyegetőztek, hogy felgyújtják Vlagyimirt, és poszadnyikot (helytartót) állítanak az élére. Ráadásul a rosztoviak azt hangoztatták, hogy a vlagyimiriak az ő kőműves holopjaik (rabszolgáik).⁹⁰⁶ А «наши холопы каменъники» kifejezést még akkor sem szabad szó szerint értelezni, ha Andrej Bogoljubszkij idején Vlagyimirban intenzív építkezés folyt, s viszonylag jelentős lehetett a kőművesek száma. Ezek a szavak egy régi város lakóinak megvetését fe-

⁹⁰³ Frojanov, 179.

⁹⁰⁴ PSZRL. T. I. 372–374.

⁹⁰⁵ Uo. 373–374.

⁹⁰⁶ A szerződés elhelyezése és a rosztoviak álláspontja: Uo. 374.

jezik ki egy későbbi alapítású település lakóival szemben. A következő év eseményeinek ismertetésekor a krónikás egyértelműen leírta a szokásjogot: a vecsén a prigorodok (alárendelt városok) a régebbi városok döntését fogadták el; itt Rosztov és Szuzdal volt a régi város, Vlagyimirt pedig a bojárok prigorodnak nevezték.⁹⁰⁷ Úgy tűnik azonban, hogy a vlagyimiriak vonakodtak elismerni az alárendelt város státuszát; nem akartak helytartót, s ismét elérték, hogy saját fejedelmük legyen.

A Rosztyszlavicsok nem sokáig álltak a vlagyimir-szuzdali föld élén. A Jaropolk fejedelem druzsinájával elégedetlen vlagyimiriak követeket küldtek Rosztovba és Szuzdalba, hogy előadják sérelmeiket, de nem kaptak segítséget. Ekkor Mihalko Jurjevicshez fordultak. Mihalko ismét Csernyigovból érkezett, és öccse, Vszevolod is vele tartott. Azonban nem jutottak el Vlagyimirig, mert Msztyszlav Rosztyszlavics csatára kényszerítette őket. Mivel az ütközetet a Jurjevicsok nyerték, a vlagyimiri trón Mihalkóé lett (1175–1176). Ezután szuzdaliak egy része átállt az új fejedelem oldalára. Üzenetet küldtek hozzá, amelyben jelezték, hogy csak a bojárok harcoltak együtt Msztyszlavval. Végül Mihalko kiegyezett a szuzdaliakkal és a rosztoviakkal is, Vszevolodot pedig Perejaszlavl fejedelmévé tette.⁹⁰⁸

Az 1175. évi események az északkeleti lakosság erős aktivitását mutatják. Mielőtt a vlagyimiriak Rosztovhoz és Szuzdalhoz fordultak volna, hangoztatni kezdték, hogy Jaropolk fejedelmet ők fogadták el, és a megegyezést esküvel erősítették meg. Miután a vlagyimiriak nem kaptak segítséget a régi városoktól, Mihalkót hívták meg a trónra. A Msztyszlav fölött aratott győzelem után a kolostorfőnökök, a papok „és az összes ember” («и вси люди») ünnepélyesen fogadta az új fejedelmet. A szuzdaliak viszont két táborra szakadtak. Végül ők is és a rosztoviak is közös megegyezéssel, esküvel megerősített szerződés alapján fogadták el Mihalko fejedelemségét.⁹⁰⁹ Úgy véljük, hogy a fenti vlagyimiri, szuzdali és rosztovi események a vecse működésére utalnak. Az államiság másik tényezője kapcsán két megállapítást tennénk. Egyrészt a vlagyimir-szuzdali föld élén továbbra is két fejedelem állt. Másrészt változások is történtek: Vlagyimir visszaszerezte vezető szerepét, Perejaszlavl is kapott fejedelmet, míg Rosztov presztízse csökkent.

⁹⁰⁷ Uo. 377–378.

⁹⁰⁸ Uo. 374–379.

⁹⁰⁹ Uo. 375, 377–379.

A nyugalom ezúttal sem tartott sokáig. 1176-ban meghalt a korábban is betegeskedő Mihalko Jurjevics. Öccsét, Vszevolodot a vlagyimiriak a híres Aranykapu előtt fogadták, felesküdték rá, majd trónra ültették. A „rosztoviak és a bojárok” azonban ismét Msztyiszlav Rosztyiszlavicsot hívták meg magukhoz. Vszevolod Msztyiszlav ellen vonult, és Rosztovot felajánlotta unokaöccsének. Üzenetében a hatalomgyakorlás forrásait is megjelölte: Msztyiszlavot a rosztoviak és a bojárok, míg őt Isten és a vlagyimiriak hívták, illetve választották meg. Vszevolod azt is felajánlotta, hogy a szuzdaliak maguk döntsének arról, kit hívnak meg fejedelemnek. Msztyiszlav a kompromisszumot elutasította, az ütközetet elvesztette, s így ismét menekülnie kellett.⁹¹⁰ Ezek az események a vlagyimiri és a rosztovi vecse szerepére utalnak. A krónikás az utóbbi esetben még el is különítette a rosztoviakat és a bojárokat, tehát a város lakóit, ill. az idősebb druzsina tagjait. A szuzdali vecse szerepét pedig Vszevolod külön is hangsúlyozta: „Szuzdal legyen közös; akit ők akarnak, az legyen a fejedelmük.”⁹¹¹

A Vszevolod által legyőzött Msztyiszlav Rosztyiszlavics sem Rosztovban, sem Novgorodban nem talált menedéket. Végül Gleb rjazanyi fejedelemhez menekült, s őt Vszevolod ellen hangolta. 1176 őszétől 1177 tavaszáig ismét harcok dúltak. Gleb előbb felperzselt Moszkvát, majd Vlagyimir környékét rabolta. Vszevolod azonban ismét felülkerekedett, s rengeteg foglyot ejtett. Gleb és fia, valamint Msztyiszlav is köztük volt. A foglyokat Vlagyimirba vitték. Ott Vszevolodnak ezúttal saját támogatóival gyűlt meg a baja, mivel a harmadik napon zendülés kezdődött: a bojárok és a kereskedők azt követelték, hogy a fejedelem vagy végeztesse ki, vagy vakíttassa meg, vagy adja át nekik a foglyokat. Vszevolod ellenállt, s egyelőre csak börtönbe záratta őket. A rjazanyiaknál viszont elérte, hogy Jaropolk Rosztyiszlavicsot kiadják. Később újra zavargás kezdődött, amelyben a városi lakosság ismét a bojárokkal együtt vett részt. Az elégedetlenkedők felfegyverkezve a fejedelmi udvarba vonultak, Vszevolod pedig nem tudta megakadályozni a foglyok megvakítását.⁹¹² Az ismertetett események a vlagyimiriak széles körű és szervezett fellépését mutatják. A háttérben nyilván a vecse állt.

Azonban a vlagyimiriak nagy számban való megjelenése még nem feltétlenül bizonyítja a vecse összehívását. Az 1206-os évnél a Lavrentyij-

⁹¹⁰ Uo. 379–382.

⁹¹¹ Uo. 380–381.

⁹¹² Uo. 382–386.

évkönyv részletesen beszámol Vszevolod beteg feleségének kolostorba vonulásáról. A fejedelemasszonyt az „összes bojár” («бояре вси») és az „összes városlakó” («горожане вси») is elkísérte.⁹¹³ Ugyanennél az évnél olvashatunk arról, hogy kik fogadták Vszevolod fejedelem fiát, a Novgorodból érkező Konsztantint. A felsorolás tartalmazza az „összes városlakó a kicsitől a nagyig” («горожане вси от мала и до велика») kifejezést is.⁹¹⁴ A szöveggörnyezet alapján ezek az események nem a vecse működését mutatják, legfeljebb arra utalnak, hogy egy-egy ünnepélyes eseményen Vlagyimir lakói tömegesen jelentek meg.

Bizonyítéknak tekinthető viszont a 15. század végi Moszkvai Évkönyvi Szvod 1211-re vonatkozó híradása, amely lényegében Nagyfészű Vszevolod végakaratainak bejelentéséről és annak megerősítéséről szól: „Vszevolod nagyfejedelem összehívta az összes bojárját a városokból és a volosztjyokból, [meghívta – M. J.] Ioan püspököt, a kolostorfőnököket, a papokat, a kereskedőket, a dvorjanyinokat és az összes embert, és fiának, Jurijnak adta Vlagyimirt [...] és mindenkit a kereszthez vezetett, és minden ember megcsókolta [ajt, vagyis felesküdt – M. J.] Jurijra”.⁹¹⁵

Miután sorra vettük és elemeztük az északkeleti vecsével kapcsolatos

⁹¹³ Uo. 424. Az esemény valójában az 1205-ös márciusi évben történt.

⁹¹⁴ Uo. 428. Ez az információ is az 1205-ös márciusi évre vonatkozik.

⁹¹⁵ Russzkije letopiszi. T. 8. Moszkovszkij letopisznij szvod konca XV veka (MLSZV). Rjazany, 2000. 149–150. A Vszevolod által összehívott gyűlés jellegének kérdése megosztotta a történettudomány képviselőit. A rendezvény több kutatót a későbbi moszkvai zemszkij szoborokra emlékeztette: *Günther Stökl*. Russische Geschichte. Stuttgart, 1990. 117. (Ötödik kiadás. Első kiadás: 1962.) *Cserępnjin*, 394. *Hartmut Riiss*. Das Reich von Kiev. In: Handbuch der Geschichte Russlands. Herausgegeben von M. Hellmann, Münster – K. Zernack, Giessen – G. Schramm, Freiburg. Band 1: Von der Kiever Reichsbildung bis zum Moskauer Zartum. Herausgegeben von M. Hellmann. Lieferungen 4/5, Stuttgart, 1979. 346. Ju. V. Szuharev egyértelműen zemszkij szoborról írt: *Ju. V. Szuharev*: Vszevolod Bolsoje Gnyezdo. In: *V. B. Perhanko – Je. V. Peselov – Ju. V. Szuharev*: Knyazja i knyaginyi russzkoi zemli IX–XVI vv. M., 2002. 212. George Vernadsky és Font Márta nem fogadta el a zemszkij szoborról szóló teóriát: *George Vernadsky*: Kievan Russia. In: G. Vernadsky – M. Karpovich: A History of Russia. Volume II. New Haven, 1948. 187. *Font Márta*: Oroszország, Ukrajna, Rusz. Balassi, Bp. – University Press, Pécs, 1998. 66. Ju. V. Krivosejev sem tartotta zemszkij szobornak az 1211. évi gyűlést. Ő és mestere, I. Ja. Frojanov viszont úgy vélekedett, hogy az vecse volt: *Ju. V. Krivosejev*: Rusz i mongoli. Issledovanyije po isztorii Szevero-Vosztocsnoj Ruszi XII–XIV vv. Izdatyelsztvo Sz.-Petyerburgszkovo Unyiverszityeta, 2003. 51–54, 58–59. *I. Ja. Frojanov*: Drevnyaja Rusz. Opit issledovanyija isztorii szocialnoj i polityicseszkoj borbi. M. – SzPb., 1995. 693–694.

adatokat, elfogadhatónak tartjuk Ju. A. Limonov összegzését. Ennek lényege a következő: A vlagyimír-szuzdali föld néhány városi központjában közhatalmi szerv, a vecse létezett. A vecse a fejedelmi hatalommal szerződő fél szerepét játszotta. A fejedelmet hívták a trónra. A hatalmát egy sor kérdésben a vecse korlátozta. Néha a vecse ítélete értelmében a fejedelmet elűzték, és egy másik pályázóval helyettesítették. A fejedelem és a vecse között létrejött összes szerződést meghatározott dokumentumokba, esküvel megerősített okmányokba foglalták. Ezek tartalmazták azokat a feltételeket, melyek alapján a fejedelem megkapta a város és a föld, vagyis az oblaszty feletti hatalmat. A szerződés megszegése a fejedelem leváltásához vezetett. A vecse szervezte a helyi városi obscsinát, szükség esetén betöltötte a törvényhozó és végrehajtó szerv szerepét, szervezte a helyi népfelkelést.⁹¹⁶

A fejedelem és a druzsina kapcsolata

A történészek eddig elég sok figyelmet fordítottak az óorosz druzsina, vagyis kíséret bemutatására.⁹¹⁷ Ez a fontos intézmény a szuzdali földön is két részből állt: idősebb és fiatalabb, más fordításban nagy és kis druzsinából. A továbbiakban azt vizsgáljuk, hogy milyen szerepet játszott az északkeleti druzsina, ill. milyen volt a viszonya a területet irányító fejedelemmel.

Andrej Bogoljubszkij fejedelemségének időszakára vonatkozóan (a meggyilkolását bemutató forrás kivételével) nem maradt fenn sok adat a kíséretről. Érdekes viszont, hogy az egyik híradás még Jurij Dolgorukij druzsinájára vonatkozik: Andrej 1161 körül öccseit (Msztjiszlavot és Vaszilkót), unokaöccseit (Msztjiszlav és Jaropolk Rosztjiszlavicsot), valamint „apja előkelő embereit” («мужи отца своего переднии») elűzte a fejedelemség területéről. A krónikás ugyanott a szélsőséges lépés okát is megadta: szerinte Andrej ezt azért tette, mert „az egész szuzdali föld egyeduralkodója akart lenni” («хотя самовластец быти вѣн Суждальской земли»).918 A fentiek alapján Bogoljubszkij sem a

⁹¹⁶ Limonov, 145.

⁹¹⁷ Ld. pl. *Frojanov*, 1980. 64–98. *Font*, 1998. 81–84.

⁹¹⁸ PSZRL. T. II. 520.

rokonságával, sem pedig apja idősebb druzsinájának tagjaival nem akart osztozni a hatalmon.

Andrej fejedelem azonban saját idősebb druzsinájának tagjaival sem volt jó viszonyban. Sajnos, közülük csak keveset ismerünk név szerint: elsősorban a Kucskovicsokat, vagyis Jakim Kucskovicsot és Pjotr nevű vejét,⁹¹⁹ valamint Jefrem Mojzicsot.⁹²⁰ Ha hihetünk V. Ny. Tatyiscsevnek, Jakim Kucskovics apját Jurij Dolgorukij végeztette ki, lánytestvérét pedig Andrejhez adták feleségül.⁹²¹ A Kucskovicsok valószínűleg már 1157 előtt Andrej közvetlen környezetéhez tartoztak. Az egyik híradás szerint ők vették rá Andrejt, hogy északkeletre költözzön, s ezt a lépést a fejedelem 1155-ben apja engedélye nélkül tette meg.⁹²² Csaknem két évtized múlva a Kucskovicsok már Andrej ellenségei voltak. Arra, hogy saját bojárjai miért fordultak szembe Bogoljubszkijjal, jórészt közvetett adatokból tudunk következtetni. Az Andrej Bogoljubszkij meggyilkolását ismertető forrás azonban közvetlen okot is megnevez: Andrej kivégeztette (vagy ki akarta végeztetni) Jakim Kucskovics testvérét, s ezután húszan összeesküvést szőttek ellene.⁹²³

A Bogoljubovban elkövetett gyilkosság után az összeesküvők kirabolták a fejedelem palotáját. Miután Bogoljubszkij halálhírét megtudták, Bogoljubov lakói folytatták a fejedelmi udvar kifosztását.⁹²⁴ A felkelők a fiatalabb druzsina tagjait sem kímélték: „És sok baj történt [Andrej – M. J.] volosztyában: a poszadnyikok és a tyiunok házait kirabolták, őket pedig és a gyetszkijeket és a mecsnyikeket megölték, házaikat kifosztották.”⁹²⁵ Andrej Bogoljubszkij fiatalabb druzsinájának fenti tagjai az adók, illetékek és bírságok kivetését, illetve beszédését minden bizonynyal jelentős mértékben saját meggazdagodásukra használták fel, és visszaéléseikkel az egész rendszert, sőt magát a fejedelmet is gyűlöletessé tették.

A tragikus eseményeket ismertető elbeszélésben jelent meg először a „dvorjanye” kifejezés, bár még csak „dvoranye” («дворане») alakban.

⁹¹⁹ Uo. T. I. 369. T. II. 586.

⁹²⁰ Uo. T. XX. M., 2005. 128. T. XLI. M., 1995. 100.

⁹²¹ *V. Ny. Tatyiscsev: Isztorija Rosszijszkaja*. T. III. M. – L., 1964. 249.

⁹²² NPL. 467.

⁹²³ PSZRL. T. II. 585–586.

⁹²⁴ Uo. 589, 592.

⁹²⁵ Uo. 592.

A Lavrentij-évkönyvben ez áll: „Bogoljubov lakói és a dvoranyinok kirabolták a fejedelmi házat”.⁹²⁶ A dvoranyinok kezdetben nyilván a fejedelmek részben szabad, részben függésben levő szolgálói voltak. Összetételük változáson ment keresztül egyes katonai elemek csatlakozása miatt, akik kiszorultak a fiatalabb druzsinából, és a fejedelmi udvarban telepedtek le. A 12. század végétől a fiatalabb druzsina fokozatosan összeolvadt a fejedelmi udvarral.⁹²⁷ A Lavrentij-évkönyvben található változat teljesen elválasztja a dvoranyinokat a poszadnyikoktól, tyiunoktól, gyetszkijektől és mecsnyikektől, amikor azt állítja, hogy az előbbieket kirabolták, míg az utóbbiakat kirabolták, sőt meg is ölték őket.⁹²⁸

Tehát a bojárok mellett az udvari szolgák is szembefordultak a fejedelemmel. Ténykedésük nem merülhetett ki csak a bogoljubovi palota fosztogatásában, mert véleményünk szerint segítségük (vagy legalábbis passzivitásuk) nélkül a merénylők nem tudták volna tervüket megvalósítani. Anbal kulcsár, az udvartartás vezetője szintén az összeesküvők közé tartozott, sőt ő nyújtotta a legnagyobb segítséget az idősebb druzsina tagjainak.⁹²⁹ Arra vonatkozóan is van adatunk, hogy miért volt ilyen a dvoranyinok magatartása: a Nyikon-évkönyv szerint az udvarban szolgálatot teljesítők nem szerették Andrejt.⁹³⁰

A fentiekből az derül ki, hogy Bogoljubszkij fivéreit és apja bojárjait elűzte, saját idősebb druzsinájával nem tudott harmonikus viszonyt kialakítani, és udvari szolgálói sem szerették. Azonban a 12. századi Ruszban a konfliktusok ilyen radikális eszközökkel történő megoldása nem volt megszokott jelenség, s az összeesküvők hosszú távon nem sok jóra számíhattak. Végül Mihalko Jurjevics (1175–1176) bosszút állt bátyja gyilkosain: utasítására a Kucskovicsokat, Anbal kulcsárt és 15 bűntársukat kivégezték.⁹³¹

Az Andrej és Mihalko fejedelemsége közötti időszakban a Rosztjiszlavicsok álltak a vlagyimir-szuzdali föld élén. Természetesen ők is druzsináik segítségével irányították a területet. Az utóbbiak tevé-

⁹²⁶ Uo. T. I. 369–370.

⁹²⁷ *Frojanov*, 1980. 95–97.

⁹²⁸ PSZRL. T. I. 370.

⁹²⁹ Uo. T. I. 369. T. II. 586.

⁹³⁰ Uo. T. IX. M., 2000. 221.

⁹³¹ *Tatyiszev*, 113. Az Első Novgorodi Évkönyv is beszámol a megtorlásról, bár meglehetősen ellentmondásosan: NPL. 468.

kenysége azonban a Lavrentijj-évkönyv szerint újabb konfliktusokhoz vezetett. A kisebb druzsina tagjai, a gyetszkijek sok nehézséget okoztak a jövedelmek beszedése során.⁹³² A fejedelmek a bojárookra hallgattak, s nyilván Jaropolk Rosztyszlavics idősebb druzsinájának számlájára kell írunk a vlagyimiri Uszpenszkij-székesegyház értékeinek megdézsmálását és jövedelmének megcsapolását.⁹³³ Mivel Msztyszlav és Jaropolk druzsinái a harcban kevésbé bizonyultak eredményesnek, 1175-ben a Rosztyszlavicsok alulmaradtak Mihalkoval szemben. Mihalko rövid uralma után, 1176-ban Vszevolod került a vlagyimiri trónra.

A belháború azonban folytatódott, mivel a rosztoviak és a bojárok, vagyis a rosztovi vecse és az idősebb druzsina visszahívta Msztyszlav Rosztyszlavicsot. Az ezt követő események ismertetése a Lavrentijj-évkönyvben fontos adalékokkal szolgál az északkeleti druzsina történetéhez. A krónikás szerint Msztyszlav összegyűjtötte a rosztoviakat, a bojárokat, a grigybát, az általa paszinkinek nevezett személyeket és az egész druzsinát, s Vlagyimir városa felé vonult. Vszevolod a vlagyimiriakkal, saját druzsinájával és a nála maradt bojárokkal indult Msztyszlav ellen.⁹³⁴ A rosztoviak és a vlagyimiriak alatt valószínűleg ezen városok fegyverforgatásra alkalmas, szabad jogállású lakóit, tehát a népfelkelést kell értenünk. A bojárok nyilván az idősebb druzsinát képviselték. A grigyba a fiatalabb druzsina tagjainak összefoglaló elnevezése volt.⁹³⁵ Érdekes, hogy a krónikás külön kiemelte a paszinkinek nevezett személyeket. Ők udvari szolgák voltak.⁹³⁶ S ha a felsorolás nem lenne elég bizonyíték arra, hogy Msztyszlav a rosztoviakon kívül az egész kíséretet összegyűjtötte, a végén még ott szerepel az „egész druzsinát” («всю дружину») kifejezés is. Vszevolod kíséretének leírását már nehezebb értelmezni. A „nála maradt bojárok” («быше бояръ осталося оу него») megfogalmazás azt sejteti, hogy a vlagyimiri bojárok egy része Rosztovba ment, és Msztyszlavot támogatta. Elképzelhető, hogy a „saját druzsinájával” («с дружиною своею») szóösszetétel Vszevolod Perejaszlavlból áthozott kíséretét jelenti, s ehhez talán az elhunyt Mihalko fiatalabb druzsinája is csatlakozott.

⁹³² PSZRL. T. I. 374.

⁹³³ Uo. 375.

⁹³⁴ Uo. 380.

⁹³⁵ Font, 1998. 83. Font, 2005. 246.

⁹³⁶ Font, 1998. 83. Font, 2005. 247.

Vszevolod bizonytalanságát látszik alátámasztani az az üzenet is, melyet a döntő összecsapás előtt Msztjiszlavhoz küldött. Ebben a béke fejében Rosztovot felajánlotta ellenfelének. Számunkra azonban most az üzenet a druzsina szempontjából fontos. Vszevolod először azt állapította meg, hogy Msztjiszlavot az idősebb druzsina («старенная дружина») hívta meg, majd a rosztoviak és a bojárok meghívásáról beszélt; saját maga és bátyja hatalmának forrásaként pedig Istent és a vlagyimiriakat nevezte meg.⁹³⁷ Mint ismeretes, Msztjiszlav Rosztjiszlavics ezúttal is vereséget szenvedett, s így az Északkelet-Rusz fölötti ellenőrzés megosztására nem került sor.

Vszevolod fejedelemségének további időszakából is rendelkezünk olyan adatokkal, amelyek a személyes druzsinával kapcsolatosak. Sajnos, ezek száma nem nagy, ezért a két fél viszonyának alapos bemutatására nincs lehetőség. A Lavrentij-évkönyv szerint 1178-ban a fejedelem a Novgorodhoz tartozó, gazdag Torzsokhoz vonult, és meg akarta sarcolni. Mivel Vszevolod druzsinája zsákmányra vágyott, a fejedelem kénytelen volt beleegyezni Torzsok elfoglalásába. A város bevételét a szokásos fosztogatás és gyűjtogatás követte.⁹³⁸

Az 1190-es évnél azt olvassuk, hogy a „nagyfejedelem” Rosztovban volt adószedő körúton, majd Szuzdalba, onnan pedig Vlagyimirba ment.⁹³⁹ Ez az információ azért érdekes, mert az adó személyes begyűjtése a Kijevi Rusz létrejöttétől kezdve létezett, s a fejedelmek a druzsina segítségével végezték. Feltételezhető, hogy ezúttal is így történt a fejedelem beszédese.

Az 1195. évi híradás szerint Vszevolod Jurij nevű tyiunjának vezetésével embereket küldött Ruszba, vagyis délre Gorogyec Osztyorszkij erődjének felépítésére.⁹⁴⁰ Ebből arra következtetünk, hogy a fiatalabb druzsina tagjai még a 12. század végén is fontos megbízásokat kaphattak a fejedelemtől.

Az idősebb druzsina tagjai jelen voltak az ünnepélyes eseményeken. 1205-ben Vszevolod legidősebb fia, Konsztantyin novgorodi fejedelem lett. Amikor elindult, sokan elkísérték a Sedaska folyóig. Köztük volt apja

⁹³⁷ PSZRL. T. I. 380.

⁹³⁸ Uo. 386.

⁹³⁹ Uo. 408.

⁹⁴⁰ Uo. 412. Az eseményre az 1194-es márciusi évben került sor.

összes bojárja is.⁹⁴¹ A krónikás sorai alapján úgy tűnik, visszatérésekor ismét nagy tömeg gyűlt össze a Sedaskánál. Természetesen Vszevolod idősebb druzsinájának tagjai is kivonultak Konsztantyin fogadására.⁹⁴²

Már utaltunk arra az 1211. évhez kapcsolódó híradásra, amely Nagy-félszű Vszevolod végakaratainak bejelentéséről szól. Ennek értelmében a fejedelem nem Konsztantyinnak, hanem a fiatalabb Jurijnak szánta a vlagyimiri trónt. Mivel a lépés a szeniorátus megsértését jelentette, elfogadtatásához széles körű támogatásra volt szükség. A rendezvényre Vszevolod mind saját bojárjait, mind pedig a dvorjanyinokat meghívta.⁹⁴³ Az előbbiek a korabeli társadalom tekintélyes tagjai voltak, tehát jelenlétük nem szorul magyarázatra. A dvorjanyinok azonban 1174-ben még csak mint fosztogató udvari szolgák jelentek meg. Ha pontos az évkönyvi adat, 1211-re jelentősen megnőtt a presztízsük. Mivel a forrás a fiatalabb druzsina tagjainak meghívását külön nem említi, elképzelhető, hogy már őket is a dvorjanyinok között kell keresnünk.

A fejedelem és a druzsina kapcsolatának vizsgálata nem könnyű feladat. Viszonylag kevés közvetlen adattal rendelkezünk, a közvetett információk pontos értelmezése pedig nem minden esetben lehetséges. Maga a druzsina kifejezés például jelenthet összegyűlt embereket, fegyveres katonai egységet vagy fejedelmi kíséretet. A forrásokban szereplő bojárokról nem mindig lehet kideríteni, hogy az idősebb druzsina tagjai vagy esetleg druzsinán kívüli előkelők. Az viszont kiderült az ismertetett adatokból, hogy a fejedelmek északkeleten is támaszkodtak a druzsinára.

A Vlagyimir-szuzdali Fejedelemség területe az általunk tárgyalt időszakban folyamatosan változott, s a változás elsősorban növekedést jelentett. A régészeti leleteknek és az évkönyvi adatoknak köszönhetően meg tudjuk nevezni az új adminisztratív, illetve katonai központokat, s ezekhez viszonyítva hozzávetőlegesen ki tudjuk jelölni a határokat. Ha az államiság egyik kritériuma az, hogy az alapját képező terület körülhatárolható legyen, akkor a vlagyimir-szuzdali föld a 12. század

⁹⁴¹ Uo. 421–422.

⁹⁴² Uo. 428.

⁹⁴³ MLSZV. 149–150.

második felében és a 13. század elején már bizonyos fokú állami jelleggel bírt.

A fenti területnek nemcsak a központjait tudjuk megnevezni, hanem arról is vannak információink, hogy közülük a nagyobbak (Rosztov, Szuzdal, Vlagyimir, Perejaszlavl Zalesszkij⁹⁴⁴) vecsével rendelkeztek. A vecse két fajtáját különböztethetjük meg: az egyik az egész fejedelemséggel kapcsolatban hozott döntéseket, míg a másik csak egy központ és körzetének ügyeiben volt illetékes. A fejedelem csak a vecse beleegyezésével szerezhette meg a trónt, a hatalom gyakorlása során pedig tekintettel kellett lennie a vele kötött szerződésre. Ez az intézmény ellentmondhatott a fejedelemnek, megvonhatta tőle a támogatást, vagy el is űzhette őt. A vecse egyrészt a fejedelmi hatalom ellensúlyát képezte, másrészt annak támaszául is szolgált. Úgy véljük, hogy a vecse egy kezdetleges államszervezet nélkülözhetetlen elemét jelentette.

A vlagyimir-szuzdali államszervezet a fejedelmet sem nélkülözhetette. Ő irányította a külkapcsolatokat, az adószedést, a bíraskodást és az építkezéseket; ő vezette a hadjáratokat, és intézte az egyház egyes ügyeit. Ezeknek a feladatoknak a jó részét csak a druzsina segítségével tudta ellátni. A fejedelem igénybe vette a druzsina tanácsait, katonai erejét, adminisztratív és egyéb szolgálatait. Ha a fejedelem és bojárjai között éles ellentét alakult ki, annak végzetes következménye lehetett. Nagy veszélyt jelentett a fejedelemre nézve az is, hogyha kíséretének tagjai visszaéltek a hatalommal, s ezáltal ellenszenvet keltettek a lakosság körében. Azonban a kisebb-nagyobb konfliktusok ellenére a fejedelemnek szüksége volt a druzsinára, a druzsinának a fejedelemre, az északkeleti államiságnak pedig mindkettőre.

⁹⁴⁴ Jurij Limonov szerint Perejaszlavl Zalesszkijban a vecse valószínűleg a 12. század 70-es éveiben, a vlagyimiri vecsével csaknem egy időben jött létre: *Limonov*, 134–135. Perejaszlavl vecséjének megalakulását Klaus Heller is ugyanerre az időszakra, konkrétan 1175-re tette. Vlagyimir esetében azonban az 1157. évet adta meg: *Klaus Heller: Russische Wirtschafts- und Sozialgeschichte. Band 1. Die Kiever und die Moskauer Periode (9.–17. Jh.).* Darmstadt, 1987. 25.

III. MELLÉKLETEK

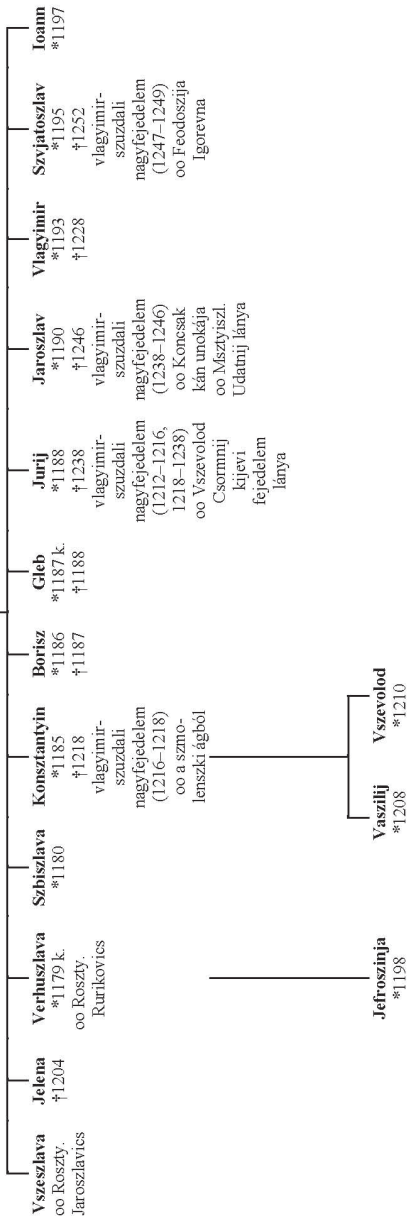

Nagyfészkü Vszevolod családja

Vlagyimir Monomah
kijevi nagyfejedelem
(1113–1125)

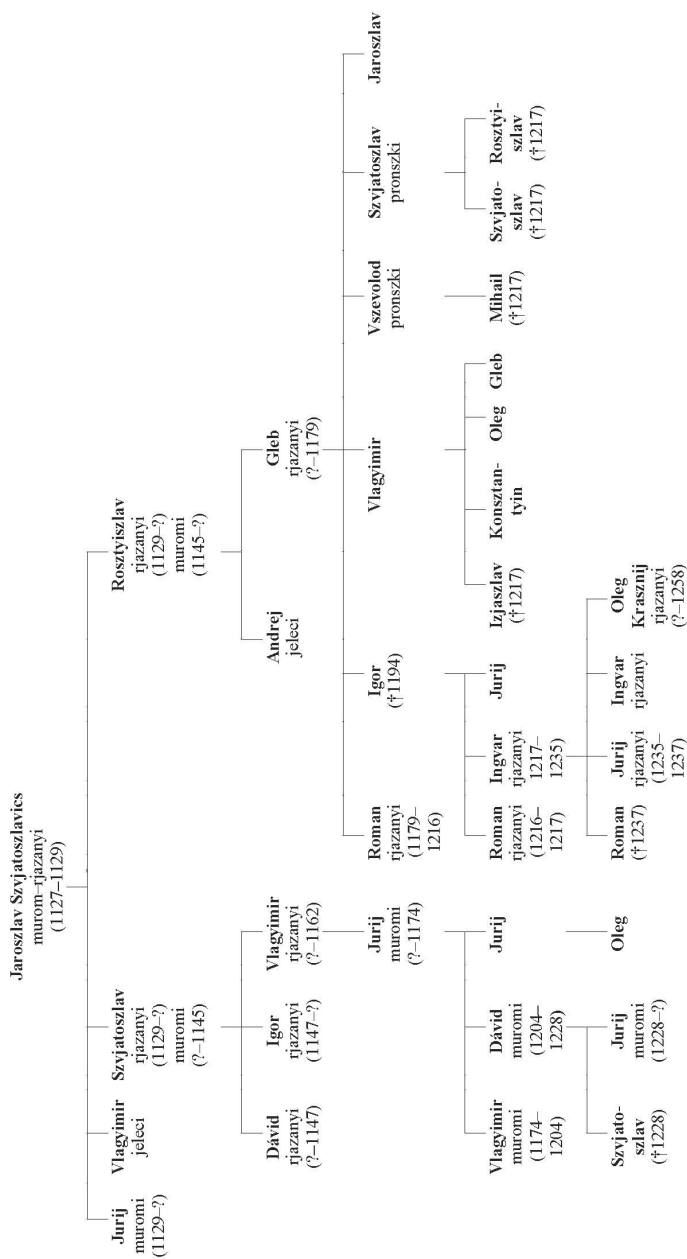
Jurij Dolgorukij
szuzdali fejedelem
(1132 k.–1157)
kijevi fejedelem
(1155–1157)

Nagyfészkü Vszevolod
vlagyimir-szuzdali nagyfejedelem
(1176–1212)
oo Marija hercegnő

Megjegyzés: az unokák közül csak szerepelnek, akik 1212 előtt születtek

A muromi és rjazanyi fejedelmek

A Vlagyimir-szuzdali Fejedelemség a 13. század elején

IV. РЕЗЮМЕ

Северо-Восточная Русь стала самостоятельным регионом Киевской Руси к середине XII века. До монгольского нашествия она имела двух значительных князей. Андрей Боголюбский (1157–1174 гг.) продолжал организацию территории, но его нереальные цели привели к военным поражениям за границей, и личной трагедии, а также вызвали волнения в пределах княжества. Исследования этого тома прежде всего занимаются судьбой Владимиро-Суздальской земли при младшем брате Андрея Всеволоде Большое Гнездо (1176–1212 гг.).

После убийства Андрея началась междоусобица (1174–1177 гг.). Всеволод, победивший в этой борьбе, вытеснил из власти своих родственников по боковой линии. События 1174–1177 гг. означали больше, чем владими́ро-суздальская междоусобица, так как в них принимали участие другие регионы Киевской Руси и даже половцы.

При Всеволоде Большое Гнездо внутреннее положение Владимиро-Суздальского княжества было стабильным. Опасность представляли всего два внешних нападения, но их удалось отразить. Мы не имеем данных о неурожайных годах и губительных наводнениях, и была только одна эпидемия. Чрезвычайные небесные явления пугали жителей, но не приводили к напряжению внутри общества. В то время как пожары не только пугали людей, а и уничтожали их материальные средства. Однако по летописным припискам, связанным с пожарами, нельзя делать вывод об общественном недовольстве или начале мятежей.

В 1211 г. возникло напряжённое положение: Константин Всеволодович не принял предложение отца о разделении наследства. В ответ Всеволод созвал собрание и старшинство передал второму сыну Юрию. Восточнославянские и западные историки уже с XVIII века занимаются данным вопросом о разделении наследства и характере собрания. Они дали различные оценки. По данным источников кажется, что это сложное положение не могло иметь хорошего решения. В 1211 г. наблюдался только конфликт Всеволода со старшим сыном, а во внутренней борьбе 1212–1216 гг. уже принимали участие все сыновья князя. Междоусобица наносила

ущерб и населению и авторитету Владимиро-Суздальского княжества.

На основании источников у князя Всеволода было 4 дочери и 8 сыновей. Конкретные данные содержит генеалогическая таблица. Исследование, занимающееся «большим гнездом» Всеволода, показывает как он использовал сыновей и дочерей в осуществлении своих политических целей. Князь заботился и о родственниках по боковой линии, если не считал опасным их пребывание во Владимиро-Суздальской земле.

Связи между Северо-Восточной Русью и Киевом летописи освещают прежде всего с точки зрения членов династии Рюриковичей. В одном из исследований этого тома можно найти две таблицы к оценке шагов владими́ро-суздальского князя. Первая показывает судьбу киевского престола, а вторая перечисляет по именам тех князей, которые вступили на стол по воле Всеволода. В период с 1194 по 1212 гг. из 11 смен владетеля киевского престола 5, т.е. почти половину смен можно связать с деятельностью Всеволода. Итак владимирский князь наблюдал за событиями Южной Руси и неоднократно оказывал влияние на них. Однако, он ни один раз не вмешался в южные дела радикально. Это означало поворот по сравнению с политикой Андрея Боголюбского.

Отдельное исследование занимается отношениями между Владимиро-Суздальской землей и соседним Новгородом. С 1200 до 1208 гг. князь Всеволод держал Новгород под относительно сильным контролем, но этот период является исключительным. В XII веке и начале XIII века в конечном итоге Владимиро-Суздальское княжество и Новгород находились в равновесии.

Суздальско-рязанские отношения при Всеволоде были сложными. Рязанский князь Глеб умер в заточении во Владимире, потому что раньше он поддерживал соперников Всеволода. Его потомки много раз ссорились между собой и некоторые из них считали владимирского князя арбитром. В 1207 г. Всеволод пленил большую часть рязанских князей, а на рязанский стол посадил своего посадника. В 1208 г. он приказал поджечь Рязань, а жителей города переселить во Владимиро-Суздальское княжество. Исследователи переоценивали значение событий 1207–1208 гг. Всеволод долгое

время терпеливо переносил ссоры рязанских князей. Самый грубый шаг — поджог и эвакуацию его жителей спровоцировали сами рязанцы. Город был окончательно уничтожен не владимирцам в 1208 г., а монгольским захватчикам в 1237 г.

Связи Северо-Восточной Руси с Волжской Булгарией стоит оценивать только месте с событиями, происшедшие до княжества Всеволода. Древнерусские войска нападали на земли булгар с 1120 до 1205 гг., но грандиозных успехов не имели. Не раз они вынуждены были отступать перед булгарами, которые переходили в контрнаступление. Даже в походах 1164 и 1183 гг. не удалось захватить самые важные булгарские города. В XII веке и начале XIII века Владимиро-Суздальское княжество и Волжская Булгария находились в равновесии.

Одно из исследований содержит оценки личности Всеволода Большое Гнездо. Некоторые историки год смерти князя считали хронологической границей, но с таковыми мнениями стоит обращаться с осторожностью. Корректно оценивать деятельность Всеволода можно только в сопоставлении с деятельностью его старшего брата. Большинство историков сравнивал их действия. На основании оценок выясняется, что Всеволод был менее спорной исторической личностью, чем его брат Андрей Боголюбский.

Последнее исследование занимается темой владимиро-суздальской государственности. Круг вопросов исследования: центры и границы этой территории, деятельность веча, отношения князя с дружиной. В изучаемый период территория Владимиро-Суздальского княжества расширялась. Появляется возможность назвать новые центры и по отношению к центрам определить новые границы на картах. Всё это можно считать одним из признаков первоначальной государственности. Во Владимиро-Суздальской земле существовало вече. Князь приходил к власти только по соглашению с вечем, а потом князь должен был соблюдать заключённый с ним «ряд». Вече могло противостоять князю, лишить его помощи и даже выгнать князя. Вече было необходимым элементом зачаточной северо-восточной государственности. Владимиро-Суздальское государство не могло обойтись без князя. Он возглавлял походы, управлял внешними

связями, занимался правосудием, строительством и некоторыми делами церкви. Большинство дел он мог решить только с помощью дружины. Князь использовал военную силу и административные услуги дружины, прислушивался к советам дружины. Однако, несмотря на конфликты князю нужна была дружина, дружине — князь, а зачаточной северо-восточной государственности — и князь и дружина.

V. A SZERZŐNEK A TÉMÁBAN MEGJELENT TANULMÁNYAI

1. A vlagyimir-szuzdali államiság a 12. század második felében és a 13. század elején. In: Világtörténet, 2008/1-2. 34–44.
2. Zűrzavar Vlagyimir-Szuzdalban (1174–1177). In: Történészként a katedrán. Tanulmányok Nagy József 80 születésnapjára. Szerk.: Gebei Sándor, Makai János, Bartók Béla. Líceum Kiadó, Eger, 2009. 319–335.
3. A szuzdali fejedelmek és a volgai bolgárok. In: Eszmék, forradalmak, háborúk. Vadász Sándor 80 éves. Szerk.: Háda Béla, Ligeti Dávid Ádám, Majoros István, Maruzsa Zoltán, Merényi Krisztina, Petneházi Margit. ELTE Új- és Jelenkori Egyetemes Történeti Tanszék, Bp., 2010. 387–402.
4. Szuzdal és Novgorod kapcsolatai a 12. században. In: „... nem leleplezni, hanem megismerni és megérteni”. Tanulmányok a 60 éves Romics Ignác tiszteletére. Szerk.: Gebei Sándor, ifj. Bertényi Iván, Rainer M. János. Líceum Kiadó, Eger, 2011. 160–175.
5. K voproszu o haraktyere vlagyimiro-szuzdalszkoj goszudarsztvennosztyi. In: Rol goszudarsztva v isztoriceszskom razvityii Rosszii. Pod red. D. Szvaka. Russica Pannonica, Bp., 2011. 30–39.
6. Vszevolod fejedelem „nagy fészke”. In: Tanulmányok a 70 éves Kertész István tiszteletére. Acta Academiae Agriensis. Nova Series. Tom. XXXIX. Sectio Historiae. Szerk.: Makai János. Eger, 2012. 143–157.
7. Zűrzavar után stabilitás. In: Tanulmányok a 70 éves Kaló Ferenc tiszteletére. Acta Academiae Agriensis. Nova Series. Tom. XL. Sectio Historiae. Szerk.: Kiss László. Eger, 2013. 141–155.
8. Újabb zűrzavar Vlagyimir-Szuzdalban. In: Acta Academiae Agriensis. Nova Series. Tom. XLI. Sectio Historiae. Szerk.: Bartók Béla. Eger, 2013. 53–71.
9. Vlagyimir-Szuzdal és Kijev kapcsolatai a 12–13. század fordulóján. In: Világtörténet, 2014/4. 605–629.

VI. FORRÁSKIADVÁNYOK

Abu-Hámid al-Garnáti utazása Kelet- és Közép-Európában, 1131–1153.

Közzétette: O. G. Bolsakov és A. L. Mongajt. Gondolat, Bp., 1985.

A középkori orosz történelem forrásai. Szerk.: Szili Sándor. Pannonica, Bp., 2005.

Font Márta: Magyarok a Kijevi Évkönyvben. Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 11. Szeged, 1996.

Hodinka Antal: Az orosz évkönyvek magyar vonatkozásai. Bp., 1916.

Kijevó-Pecszerszkij patyerik. In: Pamjatnyiki lityeraturi Drevnyej Ruszi, XII vek. Moszkva (M.), 1980.

Polnoje szobranyije russzkih letopiszej (PSZRL). Tom I. M., 1962, 1997. (Lavrentyjevszkaja letopisz)

PSZRL. Tom II. M., 1962, 1998. (Ipatyjevszkaja letopisz)

PSZRL. Tom III. M., 2000. (Novgorodszkaja pervaja letopisz sztarsevo i mladsevo izvodov. M. – Leningrád (L.), 1950.)

PSZRL. Tom VII. M., 2001. (Letopisz po Voszkreszenszkomu szpiszku)

PSZRL. Tom IX. M., 2000. (Nyikonovszkaja letopisz)

PSZRL. Tom X. M., 2000. (Nyikonovszkaja letopisz)

PSZRL. Tom XV. M., 2000. (Iverszkój szbornyik)

PSZRL. Tom XX. M., 2005. (Lvovszkaja letopisz)

PSZRL. Tom XXIV. M., 2000. (Typografszkaja letopisz)

PSZRL. Tom XXV. M., 2004. (Moszkovszkij letopisznij szvod konca XV veka. In: Russzkije letopiszi. T. 8. Rjazany, 2000.)

PSZRL. Tom XXXVIII. L., 1989. (Radzivilovszkaja letopisz)

PSZRL. Tom T. XLI. M., 1995. (Letopiszec Perejaszlavlja Szuzdalszkovo)

Poveszty vremennih let. M. – L., 1950. (Szankt-Petyerburg (SzPb.), 1996.)

Radzivilovszkaja letopisz. Fakszimilnoje voszproizvegyenyije rukopiszi. SzPb. – M., 1994.

Radzivilovszkaja letopisz. Tyekszt, isszledovanyije, opiszanyije minyiatúr. SzPb. – M., 1994.

VII. FELHASZNÁLT IRODALOM ÉS SEGÉDLETEK

- Alekszandrov, D. Ny.* Feodalnaja razdroblennoszty Ruszi. Moszkva (M.), 2001.
- Alekszejev, L. V.* Szmolenszkaja zemlja v IX–XIII vv. M., 1980.
- Arrigno, Jean-Pierre.* Usage et valeur du titre de Grand Prince (Velikij Knjaz') dans la Russie du Nord-est aux XIIIe et XIVe siècles. In: Les Principautés au Moyen-Age. Bordeaux, 1979. 173–184.
- Barijev, Riza.* Volzsszkije bulgari. Szankt-Petyerburg (SzPb.), 2005.
- Berezskov, Ny. G.* Hronologija russzkovo letopiszanyija. M., 1963.
- Bibikov, M. V.* Byzantinorussica. Szvod vizantijszkij szvigyetyelsztv o Ruszi I. M., 2004.
- O. G. *Bolsakov:* Abu-Hámid al-Garnáti és művei. Jegyzetek a Tuhfat al-albábhhoz. In: Abu-Hámid al-Garnáti utazása Kelet- és Közép-Európában, 1131–1153. Közzétette: O. G. Bolsakov és A. L. Mongajt. Gondolat, Bp., 1985. 11–28, 165–168.
- Bótor Tímea:* A tatár függéstől az önálló uralkodóig. A Moszkvai Fejedelemség története a nagyfejedelmi végrendeletek (1336–1462) tükrében. Russica Pannonica, Bp., 2011.
- Czeglédy Károly:* Jegyzetek a magyar kiadáshoz. In: Abu-Hámid al-Garnáti utazása Kelet- és Közép-Európában, 1131–1153. Közzétette: O. G. Bolsakov és A. L. Mongajt. Gondolat, Bp., 1985. 184–188.
- Cserepnyni, L. V.* Vecse i knyaz v Rosztovo-Szuzdalszkij zemle. Vecse i knyaz v Novgorodszkij zemle. In: Uő: K voproszu o haraktyere i forme drevnyerusszkovo goszudarsztva X–nacsala XIII v. In: Isztoricseszskije zapiszki/89. M., 1972. 389–395, 395–408.
- Deér József:* A magyar törzsszövetség és a patrimoniális királyság külpolitikája. Kaposvár, 1928.
- Dimnik, Martin.* III. Vsevolod. In: Encyclopedia of Russian History. Editor in chief: Millar, James R. Vol. 4. New York, 2004. 1653.
- Dimnik, Martin.* The Rus' principalities (1125–1246). In: Maureen Perrie (ed.): The Cambridge History of Russia. Vol. I. From Early Rus' to 1689. Cambridge, 2006. 98–126.

- Dvornycsenko, A. Ju. – Krivosejev, Ju. V.* Ocserk pervij: Prinyatyije hrisztyiansztva. In: *Dvornycsenko, A. Ju. – Krivosejev, Ju. V. – Szokolov, P. A. – Saposnyik, V. V.* Russzkoje pravoszlavije: ot krescsenyija do patriarsesztva. SzPb., 2012. 7–88.
- Fabrutgjinov, R. G.* Ocserki po isztorii Volzsszkoj Bulgarii. M., 1984.
- Fennel, John.* Last Years of Riurik Rostislavich. In: *Essays in Honour of A. A. Zimin.* Columbus (Ohio), 1985. 159–166.
- Fennel, Dzsón.* Krizisz srednyevekovej Ruszi, 1200–1304. (*J. Fennel: The Crisis of Medieval Russia, 1200–1304.*) M., 1989.
- Florinsky, Michael T.* Russia: a History and an Interpretation. Volume I. New York, 1953. *Font Márta:* Magyarok a Kijevi Évkönyvben. Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 11. Szeged, 1996.
- Font Márta:* A Rusz régiói. In: *Font Márta – Krausz Tamás – Niederhauser Emil – Szűk Gyula:* Oroszország története. Szerk.: Szvák Gyula. Maecenas, 1997. 63–123.
- Font Márta:* Oroszország, Ukrajna, Rusz. Balassi, Bp. – University Press, Pécs, 1998. 83.
- Font Márta:* Anonymus „Ruscia”-képének alapjai és forrásértéke. In: *A középkor szeretete. Történeti tanulmányok Sz. Jónás Ilona tiszteletére.* Szerk.: Klaniczay Gábor – Nagy Balázs. ELTE BTK Közép- és Koraújkori Egyetemes Történeti Tanszék, Bp., 1999. 207–218.
- Font Márta:* Kijev – Halics – Szuzdal. Az Árpád-házi királyok Rusz-beli kapcsolatai és a széttagolódás folyamata. In: *Találkozások Oroszországgal.* Szerk.: Ágoston Magdolna. Szombathely, 2003. 46–52.
- Font Márta:* A keresztény nagyhatalmak vonzásában. Közép- és Kelet-Európa a 10–12. században. Balassi, Bp., 2005.
- Font Márta:* Árpád-házi királyok és Rurikida fejedelmek. Szegedi Középkorász Műhely, Szeged, 2005.
- Font Márta:* A régiókra bomlott Rusz, 1204–1389. In: „Kelet-Európa” és a „Balkán”, 1000–1800. Intellektuális-történeti konstrukciók vagy valós történeti régiók? Szerk.: Sashalmi Endre. Pécsi Tudományegyetem Kelet-Európa és a Balkán Története és Kultúrája Kutatási Központ. Pécs, 2007. 175–184.
- Franklin, Simon – Shepard, Jonathan.* The Emergence of Rus, 750–1200. London – New York, 1996.

- Frojanov, I. Ja.* Kijevszkaja Rusz. Ocserki szocialno-ekonomiczeszkaj isztorii. L., 1974.
- Frojanov, I. Ja.* Kijevszkaja Rusz. Ocserki szocialno-polityiceszkaj isztorii. L., 1980.
- Frojanov, I. Ja. – Dvornyicsenko, A. Ju.* Goroda-goszudarsztva Drevnyej Ruszi. L., 1988.
- Frojanov, I. Ja.* Drevnyaja Rusz. Opit isszledovanyija isztorii szocialnoj i polityiceszkaj borbi. M. – SzPb., 1995.
- Galkin, V. A.* Szuzdalszkaja Rusz. Ivanovo, 1939.
- Gladkaja, M. Sz.* Katalog belokamennoj rezbi Dmitrijevskovo szobora vo Vlagyimire: Centralnoje prjaszlo szevernovo faszada. Vlagyimir, 2003.
- Goetz, L. K.* Der Titel „Grossfürst” in den ältesten russischen Chroniken. In: Zeitschrift für Osteuropäische Geschichte, vol. I, 1911. 23–66, 177–213.
- Golubovszkij, Pjotr.* Isztorija Szeverszkaj zemli do polovini XIV sztoletyija. Kijev, 1881.
- Gorszckij, A. A.* Russzkije zemli v XIII–XIV vekah. Putyi polityiceszkovo razvityija. M., 1996.
- Gorszckij, A. A.* Rusz. Ot szlavjanszkovo Rasszelenyija do Moszkovszkovo carsztva. M., 2004.
- Granberg, Jonas.* Veche in the Chronicles of Medieval Rus. A Study of Functions and Terminology. Göteborg, 2004.
- Grekov, B. D.* Kijevszkaja Rusz. M., 1953.
- Grusovszkij, M.* Isztorija Ukraini – Ruszi. T. 2. Lviv, 1905.
- Halikov, A. H.* O sztolice domongolszkaj Bulgarii. Szovjetszkaja arheologija, 1973/1. 83–89.
- Heller, Klaus.* Russische Wirtschafts- und Sozialgeschichte. Band 1. Die Kiever und die Moskauer Periode (9.–17. Jh.). Darmstadt, 1987.
- Heller, Mibail.* Az Orosz Birodalom története. In: Orosz történelem I. Osiris – 2000, Bp., 1996.
- Hodinka Antal.* Az orosz évkönyvek magyar vonatkozásai. Bp., 1916.
- Isztorija Kijeva. T. I. Drevnij i szrednyevkovij Kijev. Otv. red. Artyemenko, I. I. Kijev, 1982.
- Janyin, V. L.* Novgorodszkije poszadnyiki. M., 1962.
- V. L. Janyin.* Nyírfakéreg levelek üzenete. Gondolat, Bp. – Kárpáti, Uzsgorod, 1980. (Fordította: Szvák Gyula.)

- Janyin, V. L.* Novgorodszkije poszadnyiki. Izdanyije 2-je, pererabotannoje i dopolnyonnoje. M., 2003.
- Karamzin, Ny. M.* Isztorija goszudarsztva Rosszijszkovo. Knyiga I, t. 3. M., 1988.
- Kizilov, Ju. A.* Zemli i knyazsesztva Szevero-Vosztocsnoj Ruszi v period feodalnoj razdroblennosztyi (XII–XV vv.). Uljanovszk, 1982.
- Kljucszekij, V. O.* Kursz russzkoy isztorii. Cszsoty 1. In: Szocsinyenyija. T. I. M., 1956 (1987).
- Klossz, B. M.* Nyikonovszkij szvod i russzkije letopiszi XVI–XVII vv. M., 1980.
- Klossz, B. M.* Szpizsok Carszkovo Szofijszkoy I letopiszi. In: Letopiszi i hronyiki. M., 1984. 25–37.
- Klossz, B. M.* Pregyiszlovie k izdanyiju 2000 goda. In: Polnoje szobranijje russzkikh letopiszej. T. XXIV. M., 2000. IX.
- Kotljar, Ny. F.* Drevnyerusszkaja goszudarsztvennoszty. SzPb., 1998.
- Krivosejev, Ju. V.* Rusz i mongoli. Isszledovanyije po isztorii Szevero-Vosztocsnoj Ruszi XII–XIV vv. Izdatyelsztvo Sz.-Petyerburgszkovo Unyiversityeta, 2003.
- Kucskin, V. A.* Rosztovo-Szuzdalszkaja zemlja v X–pervoj tretyji XIII vekov. In: Isztorija SZSZSZR, 1969/2. 62–94.
- Kucskin, V. A.* O marsrutah pohodov drevnyerusszkikh knyazej na goszudarsztvo volzsszkikh bulgar v XII–pervoj tretyji XIII v. In: Isztoriceszkaja geografija Rosszii. XII–nacsalo XX v. M., 1975. 31–45.
- Kucskin, V. A.* Formirovanyije goszudarsztvennoj tyerritorii Szevero-Vosztocsnoj Ruszi v X–XIV vv. M., 1984.
- Kuzza, A. V.* Novgorodszkaja zemlja. In: Drevnyerusszkije knyazsesztva X–XIII vv. M., 1975. 144–201.
- Ligeti Lajos:* A magyar nyelv török kapcsolatai a honfoglalás előtt és az Árpád-korban. Akadémiai Kiadó, Bp., 1986.
- Limonov, Ju. A.* Letopiszanyije Vlagyimiro-Szuzdalszkoy Ruszi. L., 1967.
- Limonov, Ju. A.* Vlagyimiro-Szuzdalszkaja Rusz. Ocserki szocialno-polityicseszkoj isztorii. L., 1987.
- Lukin, P. V.* O tak nazivajemoj mnogoznacsnosztyi ponyatyija „vecse” v russzkikh letopiszjah. Domongolszkoje vremja. In: Nyeiszcserpajemoszty isztocsnyika. K 70-letyiju V. A. Kucskina. M., 2005. 36–83.

- Makai János*: A Vlagyimir-szuzdali Fejedelemség és Andrej Bogoljubszkij az orosz történetírásban. In: Világtörténet, 1988/3. 66–83.
- Makai János*: Jurij Dolgorukij tevékenysége Északkelet-Oroszországban. In: Világtörténet, 1991/1–2. 38–46.
- Makai János*: Egy 12. századi fejedelemgyilkosság anatómiája. Világtörténet, 1992/1–2. 44–54.
- Makai János*: Andrej Bogoljubszkij egyházpolitikája. In: Acta Academiae Paedagogicae Agriensis. Nova Series. Tom. XXI. Sectio Historiae. Szerk.: Nagy József. Eger, 1993. 137–148.
- Makai János*: A Szuzdali Fejedelemség külpolitikája a 12. század 30–50-es éveiben. Aetas, 1995/3. 76–95.
- Makai János*: Andrej Bogoljubszkij a szovjet korszak történetírásában. In: Acta Academiae Paedagogicae Agriensis. Nova Series. Tom. XXIII. Sectio Historiae. Szerk.: Kaló Ferenc – Nagy József. Eger, 1998. 169–186.
- Makai János*: 1169 mint az óorosz történelem fordulatának éve. In: Történelmi sorsfordulók. Szerk.: Kaló Ferenc. EKTf Líceum Kiadó, Eger, 1999. 7–29.
- Martin, Janet*. Medieval Russia, 980–1584. Cambridge, 1995.
- Mavrogyn, V. V.* Obrazovanyije Russzkovo nacionalnovo goszudarsztva. L., 1939.
- Márki Sándor*: Az oroszok hazánk történetében. Nagyvárad, 1877.
- Melnyikov, S. A.* Naszledovanyije vlasztyi v Muromo-Rjazanszkom knyazsesztve (XII–pervaja polovina XIII vv.). In: Vesztnyik Akagyemii Jesztyesztennih Nauk, 2006/4. 131–133.
- Melnyikov, S. A.* Isztoriko-pravovije faktori evoljucii Drevnyerusszkovo goszudarsztva (IX–XV vv.). M., 2010.
- Miljutenko, Ny. I.* Vlagyimirszkij velikoknyazseszkij szvod 1205 goda (Radzivilovszkaja letopisz). In: TODRL. Insztyitut russzkoj lityeraturi Rosszijszkoj Akagyemii nauk. SzPb., 1996. T. 50. 36–58.
- Mongajt, A. L.* Rjazanszkaja zemlja. M., 1961.
- A. L. Mongajt*: Történelmi kommentár Abu-Hámid al-Garnáti műveéhez. In: Abu-Hámid al-Garnáti utazása Kelet- és Közép-Európában, 1131–1153. Közzétette: O. G. Bolsakov és A. L. Mongajt. Gondolat, Bp., 1985. 93–145.
- Naszonov, A. Ny.* Knyaz i gorod v Rosztovo-Szuzdalszkoj zemle. Veka, Petrográd, 1924/1. 3–27.

- Naszonov, A. Ny.* Isztorija russzkovo letopiszanyija XI–nacsala XVIII veka. M., 1969.
- Novakovszkaja-Buhman, Sz. M.* Car David v reljefah Dmitrijevszkovo szobora vo Vlagyimire. In: Drevnyerusszkoje iszkussztvo. Vizantyija, Rusz, Zapadnaja Jevropa: iszkussztvo i kultura. Poszvjascasajetszja 100-letyiju szo dnya rozsgyenyija Viktora Nyikityicsa Lazareva (1897–1976). SzPb., 2002. 172–186.
- Ocserki isztorii SZSZSZR. Period feodalizma IX–XV vv. v dvuh csasztyah. Otv. red.: B. D. Grekov. Csaszty I (IX–XIII vv.). Kijevszkaja Rusz. Feodalnaja razdroblennoszty. M. 1953.
- Pasuto, V. T.* Cserti polityicseszko sztroja Drevnej Ruszi. In: Novoszelcev, A. P. i dr. Drevnyerusszkoje goszudarsztvo i jevo mezdunarodnoje znacsenyije. M., 1965. 11–76.
- Pasuto, V. T.* Vnyesnyaja polityika Drevnej Ruszi. M., 1968.
- Pauler Gyula:* A magyar nemzet története az Árpád-házi királyok alatt. I–II. Bp., 1899.
- Petrov, A. V.* Ot jazicseszta k szvjatoj Ruszi. Novgorodszkije uszobici. K izucsenyiju drevnyerusszkovo vecseovo uklada. SzPb., 2003.
- Petruhin, Vlagyimir (V. Ja.).* Drevnyaja Rusz, IX v.–1263 g. M., 2005.
- Petruhin, V. Ja.* Drevnyaja Rusz: etnyicseszkiy aszpekt sztanovlenyija i razvityija goszudarsztvennosztyi. In: Etnyicseszkiy i religiozniy faktori v formirovanyii i evolucii rosszijszkovo goszudarsztva. Otv. red.: T. Ju. Kraszovickaja, V. A. Tyiskov. M., 2012.
- Poppe, Andrzej.* On the Title of Grand Prince in the 'Tale of Ihors' Campaign. In: Eucharisterion: Essays to Omeljan Pritsak. Harvard Ukrainian Studies, vol. III–IV, 1979–1980. 684–689.
- Poppe, Andrzej.* O tytule wielkksiążęcym na Rusi. In: Przegląd Historyczny, tom LXXV, 1984/3. 423–439.
- Poppe, Andrzej.* Words that Serve the Authority. On the Title of „Grand Prince” in Kievan Rus’. In: Acta Poloniae Historica, t. 60, Warszawa, 1989. 159–184.
- Preobrazszenskij, A.* Etyimologicseszkiy szlovar russzkovo jazika. T. I. M., 1910–1914.
- Priszkolokov, M. D.* Isztorija russzkovo letopiszanyija XI–XV vv. SzPb., 1996.

- Prohorov, G. M.* Radzivilovszkij szpizok Vlagyimirszkoj letopiszi po 6714 (1205/6) god. In: Radzivilovszkaja letopisz. Tyekszt, isszledovanyije, opiszanijije minyiatur. Otv. red.: Kukuskina, M. V. SzPb. – M., 1994. 269–280.
- Rapor, O. M.* Knyazseszkije vlagyenyija na Ruszi v X–pervoj polovinye XIII v. M., 1977.
- Rappoport, P. A.* Ocserki po isztorii vojennovo zodiacsasztva Szevero-Vosztocsnoj i Szevero-Zapadnoj Ruszi X–XV vv. M. – L., 1961.
- Rátz Kálmán:* Oroszország története. Bp., 1943.
- Riasanovsky, Nicholas V.* History of Russia. New York – Oxford, 1984.
- Ribakov, B. A.* „Szlovo o polku Igoreve” i jevo szovremennyiki. M., 1971.
- Ribakov, B. A.* Kijevszkaja Rusz i russzkije knyazsesztva XII–XIII vv. M., 1982.
- Ribakov, B. A.* Danyiil Zatocsnyik i vlagyimirszkoje letopiszanijije konca XII veka. In: *Uő:* Iz isztorii kulturi Drevney Ruszi. Izdatyelsztvo Moszkovszkovo unyiverszityeta, 1984. 140–187.
- Ribakov, B. A.* Minyiaturi Radzivilovszkoj letopiszi i russzkije licevije rukopiszi X–XII vv. In: *Uő:* Iz isztorii kulturi Drevney Ruszi. M., 1984. 188–240.
- Róna-Tas András:* A volgai bolgárok fővárosában. Keletkutatás, 1974. 139–150.
- Rubinstein, Ny. L.* Russzkaja isztoriografija. SzPb., 2008.
- Rüss, Hartmut.* Das Reich von Kiev. In: Handbuch der Geschichte Russlands. Herausgegeben von M. Hellmann, Münster – K. Zernack, Giessen – G. Schramm, Freiburg. Band 1: Von der Kiever Reichsbildung bis zum Moskauer Zartum. Herausgegeben von M. Hellmann. Lieferungen 4/5, Stuttgart, 1979. 200–429.
- Sabmatov, A. A.* Isszledovanyije. In: Radzivilovszkaja, ili Kenyigbergskaja letopisz: Sztatyji o tyeksztje i minyiaturah letopiszi. OLDP, vip. CXVIII, SzPb., 1902.
- Sabmatov, A. A.* Obozrenyije russzkikh letopisznih szvodov XIV–XVI vv. M. – L., 1938.
- Schmidt, Knud R.* Sociale Terminologie in russischen Texten des frühen Mittelalters. (Bis zum Jahre 1240). Kopenhagen, 1964.
- Scsapov, Ja. Ny.* Goszudarsztvo i cerkov Drevney Ruszi XII–XIII vv. M., 1989.

- Scsepkina M. V.* O proiszhosgyenyii Uszpenskovo szbornyika. In: Drevnyerusszkoje iszkussztvo. Rukopisznaja knyiga. Redkollegija: Lazarev V. Ny., Podobedova O. I., Smidt Sz. O. M., 1972. 60–80.
- Szpilerszkij, Sz. M.* Drevnyije goroda i drugije bulgaro-tatarszkije pamjatnyiki v Kazanszkaj gubernyii. Kazany, 1877.
- Stöckl, Günther.* Russische Geschichte. Stuttgart, 1990.
- Szedova, M. V.* Szuzdal v X–XV vekah. M., 1997.
- Szmirnov, A. P.* Volzszzskije Bulgari. M., 1951.
- Szmirnov, A. P.* O sztolice goszudarsztva volzszzskih bulgar. In: Szovjetszkaja arheologija, 1971/1. 98–102.
- Szmolin, V. F.* Bolgarszkij gorod Brjahimov. In: Izvesztija Obszesztva arheologii, isztorii i etnografii (pri Kazanszskom unyiverszityetye). T. XXXIII, vip. 1, Kazany, 1925. 131–145.
- Szokolov, Sz. M.* Isztorija Rosszii sz drevnyejsih vremjon. Kny. I, t. 2. M., 1959. (vagy: In: Szocsinyenyija. Knyiga I, t. 2. M., 1988.)
- Szreznjerszkij, I. I.* Matyeriali dlja szlovarja drevnye-russzkavo jazika po pismennim pamjatnyikam. T. I–III. SzPb., 1893, 1902, 1912.
- Szubarev, Ju. V.* Vszevolod Bolsoje Gnyezdo. In: *Perhanko, V. B. – Pcselov, Je. V. – Szubarev, Ju. V.* Knyazja i knyaginyi russzkaj zemli IX–XVI vv. M., 2002. 198–212.
- Szverdlov, M. B.* Domongolszkaja Rusz. Knyaz i knyazseszkaja vlaszty na Ruszi VI–pervoj tretyji XIII v. SzPb., 2003.
- Tatjiscsev, V. Ny.* Isztorija Rosszijszkaja. T. III., IV. M. – L., 1964, 1965.
- Toloczko, P. P.* Drevnyaja Rusz. Ocserki szocialno-polityicseszkoj isztorii. Kijev, 1987.
- Tyibomirov, M. Ny.* Kresztjanszkije i gorodszkije vossztanyija na Ruszi XI–XIII vv. M., 1955.
- Uszpenskij, B. A.* Car i imperator. Pomazanyije na carsztvo i szemantyika monarsih tyitulov. M., 2000.
- Vagnyer, G. K. – Vladiserszkaja, T. F.* Iszkussztvo Drevnej Ruszi. M., 1993.
- Vernadsky, Georg.* Kievan Russia. In: Vernadsky, G. – Karpovich, M. A. History of Russia. Vol. II. New Haven, 1948.
- Vodoff, Vldimir.* La titulature des princes russes du Xe au début de XIIe siècle et les relations extérieures de la Russie Kiévienne. In: Revue des Etudes Slaves, vol. LV, 1983. 139–150.

- Vodoff, Wladimir.* La Titulature princière en Russie du XIe au début du XVe siècle. Questions de critique des sources. In: *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas*, vol. XXXV, 1987. 1–35.
- Voronyin, Ny. Ny.* Zódcsesztvo Szevero-Vosztocsnoj Ruszi XII–XV vekov. T. I. M., 1961.
- Zajcev, A. K.* Domagos i granyici „Vjatyicsej” XII v. In: *Isztoriceszkaja geografija Rosszii. XII–nacsalo XX v. Szbornyik sztyatyjej k 70 letyiju professzora Ljubomira Grigorjevicsa Beszkrovnovo. M.*, 1975. 21–30.
- Ziborov, V. K.* Russzkoje letopiszanyije XI–XVIII vekov. SzPb., 2002.
- Zimin, A. A.* Novgorod i Volokalamszk v XI–XV vekah. In: *Novgoroszkij isztoriceszkij szbornyik*, t. 10, Novgorod, 1961. 97–116.
- Zimonyi, István.* The Volga Bulgars between wind and water (1220–1236). In: *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae. Tomus XLVI* (2–3). 1992/1993. 347–355.
- Zimonyi István:* Volgai bolgárok és a volgai út. In: „Magyaroknak eleiről”. Ünnepi tanulmányok a hatvan esztendő Makk Ferenc tiszteletére. Szerk.: Piti Ferenc. Szegedi Középkorász Műhely, Szeged, 2000. 695–702.
- Zimonyi, István.* The Towns of the Volga Bulgars in the Sources (10–13th Century). In: *Szrednyevkovaja Kazany: voznyiknovenyije i razvityije. Matyeriali Mezsdunarodnoj konferencii. Kazany, 1–3 ijunya 1999 goda.* Redkollegija: F. S. Huzin i dr. Kazany, 2000. 134–140.
- Zsemyak, A. V.* Hronyika Ruszi i Rjazanszkovo knyazsesztva. Rjazany, 2000.

